

Іващенко А.В., Польова О.Л., Юр'єв В.І., Манжос Е.О.

**ІННОВАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ
ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-
РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА У
СИСТЕМІ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Монографія

**ВНАУ
2019**

УДК 338.448.3:005.591.6

I-27

Рекомендовано до друку Вченою радою
Вінницького національного аграрного університету
(протокол № 6 від 20. 12. 2019 року)

Рецензенти:

Меліх Олена Олександрівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри туристичного бізнесу та рекреації Одеської національної академії харчових технологій.

Корж Наталія Володимирівна - доктор економічних наук, професора, професора кафедри менеджменту та адміністрування, Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ

Кальна – Дубінюк Тетяна Прокопівна - доктор економічних наук, професор кафедри аграрного консалтингу і туризму, Національного університету біоресурсів і природокористування України

Іващенко А.В.

I-27 Інноваційне управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства у системі рекреаційно-туристичного природокористування.: Монографія / Іващенко А.В., Польова О.Л., Юр'єв В.І., Манжос Е.О. Вінниця: ВНАУ, 2019. – 439 с.

У монографії подаються основні поняття теорії і практики організації готельно-ресторанного господарства, як ключового напрямку туристичної діяльності в Україні, розкриваються можливості розвитку туризму, та перспективи використання інфраструктури готельного господарства для розвитку туризму в Україні.

Особлива увага звертається на функціонування туристичних та готельно-ресторанних підприємств в умовах ринкової економіки, розкривається сутність, ціноутворення, формування та реклами туристичного продукту.

Монографія призначена для студентів вищих навчальних закладів та працівників готельно-ресторанної та туристичної сфери.

ISBN 978-617-7789-03-0

УДК 338.448.3:005.591.6

© Іващенко А.В., 2019.

© Польова О.Л., 2019.

© Юр'єв В.І., 2019.

© Манжос Е.О., 2019.

ISBN 978-617-7789-03-0

ЗМІСТ		ст.
ВСТУП		8
РОЗДІЛ 1		10
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ ГАЛУЗІ ТА ТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ		
1.1. Теоретичні основи функціонування готельно-ресторанної галузі в контексті сталого розвитку України		10
1.2. Проблеми рекреаційно-туристичного природокористування в умовах забезпечення в умовах інтеграційних процесів в Україні		24
1.3. Формування і розвиток готельно-ресторанних та туристично-рекреаційних підприємств на ринку туристських послуг		47
1.4. Соціальний та економічний ефект готельно- ресторанних та рекреаційно-туристичних послуг для розвитку економіки		62
1.5. Концептуальні та теоретичні моделі економічного регулювання розвитку регіонального туристичного комплексу		81
РОЗДІЛ 2.		
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ		118
2.1. Науково - методичний дискурс впливу туризму на особистісний розвиток людини		118
2.2. Соціальні параметри охоплення населення туристичними та готельно-ресторанними послугами в Україні		142
2.3. Методологія розрахунку еколого-економічного туристичного навантаження		164
2.4. Формування інформаційно-методичної бази щодо оцінювання соціально-економічної результативності національної сфери туризму та готельно-ресторанної справи		178

РОЗДІЛ 3	
СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ ТА ТУРИЗМУ	208
3.1. Стан і тенденції розвитку готельно- ресторанної справи та туризму в Україні	208
3.2. Передумови та фактори розвитку готельно- ресторанної та туристичної сфери України	214
3.3. Дослідження стійкості й надійності функціонування сучасного стану готельно- ресторанного комплексу та економічних проблем його розвитку	232
3.4. Підвищення соціально-економічної результативності готельно-ресторанної сфери та туризму	248
РОЗДІЛ 4	
ВДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СФЕРИ ТА ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	267
4.1. Сутність і значення сталого розвитку готельно- ресторанної справи та туризму	267
4.2. Сучасна стратегія сталого розвитку туризму «Україна 2020»	277
4.3. Організаційно-економічний механізм управління готельно-ресторанною та туристичною сферою в контексті сталого розвитку України	294
РОЗДІЛ 5	
КОМПОНЕНТИ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ ТА ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ	305
5.1. Напрями соціально орієнтованого оновлення готельно-ресторанної сфери і туризму	305
5.2. Вдосконалення оцінки ефективності функціонування малих підприємств у сфері готельно-ресторанних та туристичних послуг	327

5.3.Соціальні пріоритети трансформації державних механізмів регулювання готельно-ресторанної сфери та туристичної галузі в цілому	356
ЗАКЛЮЧЕННЯ	370
ВИСНОВКИ	370
ДОДАТКИ	373

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВУ – важелі управління;
ЗР – забезпечення процесів розвитку та управління;
ІУ – інструменти управління;
МК – міжнародна конкуренція;
МКС – міжнародна конкурентоспроможність;
МСТП – мережа діяльності зі створення туристичного продукту;
МУТРК – механізм управління туристично-рекреаційним кластером;
МЦПРГРБ – маркетингова цільова програма розвитку готельно-ресторанного бізнесу;
ОВ – органи влади;
ОМУРПГРК – організаційний механізм управління розвитком підприємств готельно-ресторанного кластеру;
ПТРС – підприємства туристично-рекреаційної сфери;
ПУР – професійні учасники ринку;
ПУТР – професійні учасники туристичного ринку;
РП – ресурсно-процесна складова туристичної діяльності;
РПС – розвиток продуктивних сил;
РС – ресурсів учасників туристично-рекреаційного кластера;
РТП – ринок туристичних послуг;
РГРП- ринок готельно-ресторанних послуг;
СЗГ – стратегічні зони господарювання;
СКТС – санаторно-курортний і туристичний сектор;
СМРК – системи маркетингово-рекламних комунікацій;
СРТП – стале рекреаційно-туристичне природокористування;
СТД – суб'єкти туристичної діяльності;
СТКВ – стратегія кластерної взаємодії;
СУ – суб'єкт управління;
ТМБ – теоретико-методологічний базис;

ТП – туристичний продукт;
ГП- готельний продукт;
РП- ресторанний продукт;
ТПР – туристична привабливість;
ТПТ – туристична привабливість території;
ТРД – туристично-рекреаційна діяльність;
ТРК – туристично-рекреаційний кластер;
ТРП – туристично-рекреаційне підприємство;
ТРПТ – туристично-рекреаційний потенціал територій;
ТРР – туристично-рекреаційні ресурси;
ТРС – туристично-рекреаційна сфера;
ТРСС – територіальна рекреаційна система;
ТСЕС – територіальна соціально-економічна система;
ТТРК – територіальний туристично-рекреаційний комплекс;
Ц – множина цілей суб’єктів туристичної діяльності;
РЯТП – рівень якості туристичного продукту;
РЯГП- рівень якості готельних послуг;
РЯРП- рівень якості ресторанних послуг.

ВСТУП

Україна посідає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості цінними природними та історико-культурними ресурсами, здатними генерувати значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів . Комплексний та мобільний характер сучасного туризму сформував попит на безпечне та комфортне для життя і здоров'я середовище, здатне забезпечити всі необхідні умови для реалізації громадянами права на відпочинок та свободу пересування. Туризм, рекреація та готельно-ресторанна інфраструктура є незамінним атрибутом життя кожної людини та складовою частиною економіки, яка може стати потужним каталізатором функціонування супутніх галузей. В Концепції державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року наголошується на необхідності створення системних умов розвитку туристично-рекреаційної та готельно-ресторанної галузі задля їх належного рівня розвитку та збалансування міжгалузевих зв'язків. Розвиток сфери туризму і діяльності курортів України в цілому характеризується позитивною динамікою, зростанням кількісних та якісних параметрів в'їзного та внутрішнього туристичного потоку.

Проте на тлі загострення конкуренції на міжнародному туристичному ринку, загальносвітової тенденції до посилення ролі держав у забезпеченні сталого розвитку туризму, вітчизняний національний готельно-ресторанний продукт стає все менш привабливим та конкурентоспроможним. Як наслідок, сфера туризму та ресторанного бізнесу у державі не спроможна забезпечити повноцінного виконання економічних, соціальних і гуманітарних функцій, не сприяє збереженню довкілля та культурної спадщини, наповненню бюджетів усіх рівнів, створенню робочих місць, збільшенню питомої ваги сфери

послуг у структурі ВВП. Подолання наявних негативних тенденцій, створення системних та комплексних передумов для сталого розвитку туризму та готельно-ресторанної інфраструктури має стати одним з пріоритетних напрямів забезпечення сталого розвитку країни в цілому та суттєвою складовою у вирішенні питань підвищення якості життя населення. Проблеми розвитку та управління туристично-рекреаційною сферою на загальнодержавному рівні досліджувалися такими вченими, як І. Писаревський, М. Мальська, А. Бойко, М. Фролова, Р. Мірошник, О. Володченко, Н. Максимюк, Т. Ткаченко; на регіональному рівні – І. Зазгарська, О. Музиченко-Козловська, М. Рутинський, О. Стецюк, К. Сочка. Загальна специфіка регіонального управління висвітлена у працях Л. Горбача, О. Амосова, В. Мамонова, О. Безуглого, М. Дацишина, О. Ткача, В. Керецмана, В. Воротіни, Е. Коваленка та інш.

Проте, необхідно зазначити, що у науковій літературі, працях вітчизняних і зарубіжних науковців недостатньою мірою акцентується на необхідності комплексного системного розвитку туризму, рекреації та готельно-ресторанної інфраструктури, що зумовлює актуальність обраного напрямку дослідження. Подолання наявних негативних тенденцій, створення системних та комплексних передумов для сталого розвитку туризму та готельно-ресторанного бізнесу має стати одним з пріоритетних напрямів забезпечення сталого розвитку країни в цілому та суттєвою складовою у вирішенні питань підвищення якості життя населення.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ ГАЛУЗІ ТА ТРИЗМУ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

1.1. Теоретичні основи функціонування готельно-ресторанної галузі та туризму в контексті сталого розвитку

Відомі різні підходи до трактування сутності, взаємозв'язку та співвідношення між термінами рекреації і туризму. Більшість науковців розглядають туризм як одну із форм рекреації, інші – як окремі сфери.

Поняття *рекреація* (від лат. *recreatio*) зазвичай трактується з двох позицій.

По-перше, вона означає процес відновлення сил. Тому у вузькому розумінні рекреацію розглядають як процес відновлення, відтворення сил, витрачених людиною у процесі різноманітної діяльності.

По-друге, більш широко вона охоплює різноманітні види людської діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола особистих та соціальних потреб [1, с. 404; 2, с. 16]; сукупність явищ і відносин, що виникають при використанні вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної, культурно-розважальної діяльності людей на спеціальних територіях, у тому числі розташованих поза населеним пунктом, який є місцем їх постійного проживання [3,с.5], а також зміну виду діяльності (не на трудову) розваги, відпочинок, які характеризують відповідний простір.

Отже, поняття *рекреація* характеризує не тільки процес відновлення сил людини (власне з її погляду), але і заходи та простір, в якому це відбувається (із позицій середовища) [4, с.102]. Наразі суспільний розвиток

характеризується зростанням ролі рекреації у процесі відновлення сил людини. В.В. Безуглий вважає, що рекреація полягає у відновленні фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини через комплекс заходів у вільний від роботи час на спеціалізованих територіях.

Тобто наголошується на відновлювальній функції рекреації, котра на тлі нинішніх глобальних технологічних, економічних і соціальних трансформацій набуває нового змісту. Сьогодні вона впливає не тільки на відновлення робочої сили, але й людину в цілому. Відновлення робочої сили охоплює комплекс суспільних відносин, пов'язаних із головною відновлювальною силою – людиною. Тому кожна суспільно-економічна формація характеризується своїми, тільки їй властивими закономірностями й особливостями відновлення робочої сили [5, с. 322].

Одночасно низка сучасних авторів розглядають рекреацію (від лат. *recreatio* – відновлення) як компенсуюче відновлення витрачених людиною у процесі трудової діяльності сил, а також створення їх певного запасу для збереження і нарощення фізичного і інтелектуального потенціалу. У сучасній економічній науці немає єдиного розуміння сутності терміна *рекреація*, а також однозначного законодавчого визначення кола основних понять, пов'язаних із рекреацією і дозвіллям. Саме тому не існує чіткого розуміння таких понять, як рекреація, туризм, відпочинок, дозвілля, розваги та інші. Зокрема, законодавчо закріплено термін *туризм*, але не визначено категорії *рекреація*.

В Україні лише два закони формують поле для рекреаційно-туристичної діяльності – «Про туризм» та «Про курорти», причому в останньому термін *рекреація* взагалі не використовується.

На наш погляд, схожим за змістом із рекреацією, але таким, що має певну специфіку, є туризм, що у перекладі з

французького означає прогулянку або поїздку (фр. *tourisme* – подорож), котра в результаті завершується поверненням до місця, де розпочатий шлях. Древні філософи вважали, що подорож – це шлях людини, що простує дорогою добра, яка веде його до самоудосконалення і пізнання істини. Сучасне розуміння туризму ґрунтується на визнанні його в якості важливого напрямку міжнародної співпраці на основі поваги національної культури і інтересів кожної держави [6, с. 175]. У Манільській декларації зі світового туризму від 10 жовтня 1980 р. зазначається, що право на відпочинок, відпустку, свободу подорожей і туризму є природним і невід’ємним для кожної людини. Це покладає на державу обов’язок надавати своїм громадянам реальні можливості доступу до туризму. На жаль, у сучасних умовах не все населення нашої країни спроможне реалізувати такі права не лише за кордоном, але і в межах території своєї Батьківщини [7]. У сучасній економічній науці існують наступні основні підходи до визначення сутності туризму: 1) сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі подорожі та перебування людей поза місцем їх постійного проживання, якщо перебування не перетворюється у тривале проживання або тимчасове заняття заради заробітку [3, с. 11; 4, с. 40]; 2) подорожі у вільний час, поїздки з пізнавальною метою або на відпочинок, один із видів активного відпочинку; діяльність осіб, які здійснюють поїздки і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища проживання, на термін від 24 год. до одного року, з будь-якою метою, але без здійснення діяльності, що оплачується із джерел, які розміщені у місці відвідання (за визначенням, прийнятим Всесвітньою туристичною організацією); 3) тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних,

професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності за місцем перебування [8, 9]. Зважаючи на законодавче закріплення терміна *туризм*, ми у своїх дослідженнях беремо за основу його визначення відповідно до Закону України «Про туризм», а саме: як тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає» [9]. Слід наголосити на необхідності розширення поняття туризму за його традиційні межі, що зумовлено зростанням інтенсивності сучасних в'їзних – виїзних процесів, диверсифікацією їх видів, глобалізацією їх прояву та значного впливу на економіки держав світу. Можна зробити висновок, що цілі сучасного туризму стають все більш різноманітними. Поряд із активним відпочинком та участю в ділових, наукових і культурних заходах він здійснюється із спортивними, оздоровчими, виховними, релігійними, екологічними, культурно-пізнавальними, історичними, літературно-художніми, навчальними та іншими цілями. Крім того, досить часто застосовується термін *відпочинок*, який означає процес відновлення працездатності після її тимчасового зниження в результаті наростання стомлення під впливом оперативних навантажень, засіб природного регулювання працездатності. У свою чергу, під рекреацією розуміють процес відновлення працездатності після її значного і тривалого зниження в результаті дії навантажень [10]. Що стосується туризму та екскурсій, то основними їх критеріями є тривалість і місце проведення. Визначення тимчасової відмінності між ними досить однозначне – це добовий цикл. Усе, що займає в рекреаційній діяльності менше 24 год., є екскурсією, більше ніж 24 год. – туризмом [11]. Таким чином, поняття *рекреація* і *туризм* є спільними для означення процесу відновлення життєвих сил людини,

тому дуже часто їх використовують як синоніми. Разом з тим рекреація є більш широким поняттям, що зосереджується саме на процесі відновлення та оздоровлення життєвих сил людини. Це може відбуватися як у спеціалізованих установах, так і за місцем проживання громадян. Рекреація охоплює практично всі види діяльності людини в її вільний від роботи час, який вона проводить поза своїм постійним помешканням. У свою чергу, туризм також завжди спрямований на відновлення і розвиток життєвих сил людини, але це поняття вужче, оскільки він завжди пов'язаний з подорожами та супроводжується споживанням відповідних послуг і використанням рекреаційних ресурсів певних територій. Саме тому, на наш погляд, є сенс розглядати разом ці поняття як єдину рекреаційно-туристичну сферу, котра охоплює різноманітні види діяльності (оздоровчу, пізнавальну, спортивну, культурну та інші), спрямовані на відновлення та розвиток життєвих сил людини. Ці види діяльності можуть відноситися до різних сфер, але за своїм цільовим спрямуванням орієнтовані на зміцнення та розвиток здоров'я, життєвих сил людини. Рекреаційно-туристична сфера є частиною національної економіки, об'єднує складну систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших галузей, що мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення. Відповідно, логічно виділяти і специфічний вид економічної діяльності – рекреаційну, що трактується як діяльність людини у вільний час, здійснювану з метою відновлення фізичних сил і характеризується різноманітністю поведінки людей [12, с. 8; 13, с. 255–262]. Для подальшого дослідження співвідношення понять рекреації та туризму доцільно

розглянути основні функції, що виконують ці види діяльності. В науковій літературі існують різні підходи до виокремлення таких функцій. Досить часто функції рекреаційної сфери об'єднують у чотири основні групи: медико-біологічні, соціально-культурні, економічні та політичні [3, с.26]. Медико-біологічна (санаторно-курортне лікування й оздоровлення) полягає у відновленні фізичних і духовних сил, подальшому оздоровленні людини; соціально-культурна – задовольняє культурні, духовні потреби населення, потреби пізнання в найширшому значенні; соціально-економічна – відтворення робочої сили, яке прискорює зростання продуктивності праці та підвищення ефективності виробництва. На наш погляд, більш доцільно поділяти функції рекреації на три основні групи [14]: медико-біологічна (санаторно-курортне лікування й оздоровлення, зняття виробничої і невиробничої психологічної втоми людини), соціально-культурна (потреби пізнання в широкому розумінні, пізнання навколишнього світу і свого місця в ньому як визначальна функція) та економічна (відновлення робочої сили). Згідно із Законом України «Про туризм» виділяються такі види туризму: дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку, для інвалідів, культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний, релігійний, екологічний (зелений), сільський, підводний, гірський, пригодницький, мисливський, автомобільний, самодіяльний тощо [8]. Незважаючи на те, що більшість рекреаційних занять мають пізнавальний характер, виділяють суто пізнавальні рекреаційні заняття, які полягають в інформаційному сприйнятті культурних надбань, тобто огляді культурно-історичних пам'яток, архітектурних ансамблів, а також ознайомленні з новими районами, країнами, їх етнографією, фольклором, природними й господарськими об'єктами та явищами.

Залежно від мети подорожі можна виділити такі види туризму [16, с. 168; 17]:

1. Лікувально-оздоровчий, що базується на потребі людей у лікуванні та профілактиці. Рекомендації для поїздки на лікування видаються лікарями-фахівцями, а оформлення всіх необхідних документів можуть здійснювати туристичні фірми. Лікувальний туризм, у свою чергу, має кілька різновидів, які обумовлюються природними засобами, що використовуються для впливу на організм людини. Наприклад, кліматолікування базується на сприятливому впливі морського, гірського клімату, лісів на здоров'я людини; грязелікування пов'язане з використанням річкової, озерної або морської грязі для лікування окремих хвороб.

2. Відпускний (рекреаційний), що передбачає переміщення у вільний час з метою відпочинку та відновлення фізичних і духовних сил людини. Цей вид туризму є найбільш поширеним і масовим у багатьох країнах світу.

3. Спортивний, мета якого – подорож для участі у різних спортивних змаганнях у двох формах: активній (безпосередня участь у змаганнях) і пасивній (участь як уболівальника).

4. Діловий, пов'язаний з необхідністю виконання певних службових та професійних завдань. Подорож з діловими цілями розглядається як одна з найважливіших складових сучасного туристського обміну. Вони є надзвичайно важливими з економічного погляду, адже не залежать від сезонних факторів. Це, зокрема, подорожі делегацій або окремих осіб для участі в міжнародних переговорах, нарадах, національних святах, коронаціях, церемоніях вступу на посади керівників держав та уряду тощо.

5. Культурно-пізнавальний – подорожі людей з метою ознайомлення з природними, історико-культурними визначними місцями, музеями, театрами, суспільним устроєм, життям і традиціями народів країни, яка відвідується. При цьому пізнавальна мета може узгоджуватися з метою відпочинку.

6. Релігійний (паломництво) – один із найдавніших видів туризму, який передбачає переміщення людей до «святих місць» з метою відвідування храмів та монастирів у дні релігійних свят або відпущення гріхів. Зародження паломництва пов'язано з формуванням у світі основних релігійних течій. Як і туризм взагалі, воно буває внутрішнім (у межах однієї країни) та міжнародним.

7. Етнічний, тобто відвідування родичів, місць народження своїх чи батьків. Особливе значення цей вид туризму має для країн, частина населення якого проживає за кордоном, а саме: Польщі, Угорщини, Югославії, Англії та Китаю.

Оскільки наразі відбувається природне скорочення першого покоління вихідців з інших держав і зростання частки представників третього та четвертого, що значною мірою втрачають прямі родинні зв'язки, вони подорожують з метою знайомства з етнічною батьківщиною. Ці обставини змінюють характер поведінки туристів у подорожах, частково збільшуючи попит на розташування в готелях, а не у родичів, їх вимоги і до програм перебування. Варто зауважити, що розглянуті види туризму, які обумовлені метою подорожей, не завжди зустрічаються у чистому вигляді. В туристичній практиці звичайно відбувається комбінація кількох видів туризму. Так, наприклад, відпускний (рекреаційний) туризм поєднується з пізнавальним, науковий – із діловим тощо.

Відповідно до *функціонально-галузевої структури* (сукупності галузей і видів діяльності, які виконують певні

функції в рамках рекреаційного комплексу для досягнення кінцевих цілей) можна виділити дві підсистеми (сфери): безпосереднього обслуговування відпочиваючих і туристів та господарського забезпечення рекреації й туризму [13, с. 263].

Рекреаційно-туристична сфера – це складне утворення, що об'єднує різноманітні галузі, підгалузі та види діяльності, кожна з яких виконує самостійні функції. При цьому ті ж функції вони можуть виконувати і в інших господарських системах території. Наприклад, ресторанне господарство або торгівля обслуговують не лише рекреантів і туристів, а й усе населення території. Отже, більшість товарів і послуг одночасно можуть задовольняти потреби як рекреантів і туристів, так і неорганізованих відпочиваючих, а також населення, котре постійно проживає на певній території. Формування та функціонування рекреаційно-туристичної сфери можливе за умови наявності зв'язків з іншими галузями, які певною мірою залучені до процесу обслуговування рекреантів і туристів. Звичайно, усі вони не можуть бути включені до складу цієї сфери, тому остання розглядається нами як важлива частина національної економіки, що об'єднує розгалужену систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших суміжних галузей, котрі мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення. Сферу безпосереднього обслуговування рекреантів і туристів формують рекреаційні й туристичні підприємства, установи і заклади (вони є основною ланкою рекреаційного комплексу), а саме: лікувальні (залежно від технології клімато-, грязе- і бальнеолікувальні), оздоровчі (купально-пляжні та прогулянкові), спортивні (спортивно-туристичні,

альпіністські, мисливські тощо), пізнавальні (розрізняються за об'єктами огляду та засобами транспорту). Таким чином, залежно від видів рекреаційної і туристичної діяльності та систем занять у рекреаційно-туристичній сфері розрізняють санаторно-курортну, оздоровчо-спортивну, туристично-пізнавальну, короткострокову, а також корпоративну рекреацію, дитячий відпочинок та оздоровлення [18, с.5].

Санаторно-курортна рекреація включає діяльність, що відбувається на базі санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, пансіонатів із лікуванням, курортних поліклінік. Туристично-пізнавальна рекреація (екскурсії, маршрути вихідного дня, культурно-пізнавальний туризм та ін.) поділяється на самодіяльний та організований туризм і розгортається на базі інфраструктури, представленої турбазами, готелями, мотелями, кемпінгами. Критика негативного впливу туризму на навколишнє середовище збіглася у часі з теоретичною дискусією про *сталий розвиток суспільства (sustainable development)* і *сталий розвиток туризму (sustainable development tourism)* та політичними рішеннями по цих взаємопов'язаних питаннях. Рішення Всесвітнього саміту в Йоганнесбурзі (2002 р.) можливо стали основою якісно нового змістовного етапу критичних поглядів на розвиток туризму та механізмів забезпечення його сталості. Отже, у контексті сталого розвитку туризму ключовим є питання постійного (безперервного) узгодження та гармонізації взаємовідносин людини та її оточення. Тому пошук шляхів вирішення його знаходиться у площині дотримання принципів і критеріїв сталого розвитку туризму, розробки механізму партнерства між усіма зацікавленими сторонами процесу. У розробку основ концепції сталого розвитку туризму як складової цілісної парадигми сталого розвитку суспільства в цілому в тому вигляді, в якому вона склалася

на сучасному етапі, закладено, як мінімум, розуміння збалансованої єдності економічних, соціальних (у тому числі демографічних) і екологічних характеристик. Можна впевнено стверджувати, що концепція сталого розвитку - нині є безальтернативною основою моделювання розвитку світу, окремих країн, регіонів і міжрегіональних утворень, окремих галузей (видів економічної діяльності) і секторів економіки, суб'єктів господарювання. Курортно-оздоровче і туристичне господарство не може розвиватися в межах однієї галузі, воно постійно взаємодіє з багатьма іншими, які прямо чи опосередковано беруть участь в організації відпочинку й оздоровлення населення. Якщо галузі взаємодоповнюють одна одну, а зв'язки між ними носять стійкий характер і в результаті сприяють задоволенню рекреаційних і туристичних потреб, то формується рекреаційно-туристична сфера. До неї разом із закладами власне рекреації й туризму входять заклади різних галузей господарства певного регіону, які спеціалізуються на випуску продукції для відпочиваючих та організацій рекреаційної і туристичної діяльності, а також заклади сфери обслуговування, які надають послуги населенню під час відпочинку [19].

Сталий розвиток туризму базується на доктрині сталого розвитку, яка спрямована на зміну стосунків людини і природи задля розширення можливостей економічного зростання, та на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження і відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери. Структуру доктрини складають сукупність ідей, положень та постулатів різних наук, які лягли в основу таких документів ООН як «Порядок денний на XXI століття», Конвенцій щодо змін клімату, боротьби зі злиднями та ін. Сталий розвиток

передбачає вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Розвиток буде сталим тільки тоді, коли буде досягнута рівновага між різними факторами, що зумовлюють загальний рівень життя. Сталість розвитку туризму є складовою розвитку національних економік. Сфера господарського забезпечення рекреаційно-туристичної діяльності представлена підкомплексами неvirобничого та виробничого обслуговування. Туризм як галузь економіки знаходиться у складній взаємодії з навколишнім середовищем і тому сьогодні, завдання подальшого розвитку туризму полягає у зменшенні його негативного впливу на навколишнє середовище (забруднення стічними водами, сміттям; емісія повітряного транспорту; ерозія пляжів внаслідок вирівнювання прибережної території; вплив на культуру місцевих жителів; втрата історичної та архітектурної спадщини; використання праці неповнолітніх та ін.). Урядами країн повинні бути прийняті обмеження і правові акти для мінімізації даних негативних наслідків. Туризм повинен розвиватись так, щоб приносити користь місцевому населенню, посилювати економіку приймаючої країни, створювати додаткові робочі місця. Туристична індустрія має великий потенціал, який дозволяє внести конструктивний вклад у стійкий розвиток країн та регіонів, сприяти досягненню екологічної та соціальної стійкості. У розробку основ концепції сталого розвитку туризму як складової цілісної парадигми сталого розвитку суспільства в цілому в тому вигляді, в якому вона склалася на сучасному етапі, закладено, як мінімум, розуміння збалансованої єдності економічних, соціальних (у тому числі демографічних) і екологічних характеристик. Можна впевнено стверджувати, що концепція сталого розвитку - нині є безальтернативною основою моделювання розвитку світу, окремих країн, регіонів і міжрегіональних утворень,

окремих галузей (видів економічної діяльності) і секторів економіки, суб'єктів господарювання. Таким чином поєднання термінів «розвиток» і «стійкий» та «сталий» не повною мірою відповідають концепції «*sustainable development*», яка передбачає розумне регулювання природних і соціально-економічних процесів. Термін «стійкий розвиток» не відображає основних засад концепції збалансованого економічного, соціального й екологічного розвитку, активного управління діяльністю людини як на локальному, так і на регіональних рівнях, у тому числі шляхом обмежень. Більш точним у цьому випадку був би термін «*збалансований розвиток*», тобто такий, який передбачає збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегративної гео- та соціально-економічної системи. Збалансованість - це пропорційність; баланс-кількісне співвідношення між елементами системи, що визначає збереження її якісних характеристик. Визнання важливості сталого розвитку туризму та вирішення проблем між ключовими партнерами, у тому числі урядами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями та приватним сектором міжнародного туризму зумовило розробку в 1995 р. міжнародного документа «Порядок денний на XXI століття для індустрії подорожей і туризму». У різних країнах світу багатьма громадами, основним джерелом доходу яких є туризм, були розроблені відповідні програми на місцевому рівні. *Сутність концепції сталого розвитку туризму* містить у собі два ключові взаємопов'язані положення. По-перше, це необхідність задоволення потреб, у тому числі пріоритетних, усіх верств населення, зокрема, малозабезпечених і соціально незахищених, як правило, через соціальні форми туризму. При чому в туризмі практично рівною мірою виявляються економічні, соціальні й естетичні потреби людини. По-друге, це

наявність ресурсних обмежень, що обумовлює здатність доквілля задовольняти нинішні та майбутні потреби людства. Основною складовою обмежень у сталому розвитку є природне навколишнє середовище. Однак для туризму вагомими є також такі складові обмежень, як економічні, культурологічні, соціально-побутові, - ті, що обумовлені організацією суспільства, станом технологій, рівнем культури й освіти населення. *Сталий розвитку туризму* Ґрунтується на характерних для цього процесу *принципах*. Вони сформульовані ВТО та Всесвітньою радою з подорожей і туризму та сконцентровані на чотирьох ключових компонентах - екологічній, економічній, культурологічній сталості, а також сталості місцевих громад з усією різноманітністю прояву їхньої життєдіяльності.

Таким чином концепція сталого розвитку, що визнана світовим співтовариством як стратегічний напрям еволюції суспільства на ХХІ ст.; має наскрізний характер і виявляється у кожній сфері людської діяльності. Туризм як інтегрована система, що охоплює всі сторони буття та значну кількість залучених видів економічної діяльності для задоволення потреб туристів, є пріоритетним об'єктом імплементації критеріїв і принципів сталого розвитку, що обумовлюють вимоги гармонійного співіснування усіх суб'єктів туристичного бізнесу з навколишнім середовищем.

Рекреація і туризм виконують суспільно важливі й необхідні функції – максимальне задоволення потреб населення в оздоровленні, лікуванні, відпочинку, духовному та фізичному розвитку [20, 21]. Саме тому рекреацію і туризм слід розглядати як єдину сферу, мета якої – відновлення здоров'я та розвиток життєвих сил людини. Рекреаційно-туристична сфера являє собою важливу частину національної економіки, об'єднуючи

розгалужену систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших суміжних галузей, що мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення. Ця сфера як невід'ємна частина способу життя людини має стати одним із визначальних факторів соціально-економічного розвитку нашої країни у довгостроковій перспективі.

1.2. Проблеми рекреаційно-туристичного природокористування в умовах забезпечення інтеграційних процесів в Україні

Територія України являє собою складний і розмаїтий комплекс географічних, природно-кліматичних, гідрологічних та інших факторів, а також ресурсів тваринного та рослинного світу, унікальність сполучення яких обумовлює формування незвичайного за властивостями рекреаційно-оздоровчого потенціалу багатьох регіонів нашої країни. Значна кількість об'єктів культурної та архітектурної спадщини, музеїв та інших пам'яток, пов'язаних із видатними історичними подіями та особистостями, визначає високий рівень привабливості національних туристичних маршрутів для пізнавального, розважального та пригостинського проведення дозвілля. В регіонах України сформована також досить потужна інфраструктура гостинності, розміщення та обслуговування вітчизняних і зарубіжних туристів [23]. Проте необхідною вимогою щодо підвищення ефективності використання наявного значного потенціалу розвитку національної туристично-рекреаційної сфери (ТРС) в умовах суттєвого загострення конкурентного суперництва на світовому ринку надання послуг з

проведення дозвілля й організації подорожей стає неухильність активізації зусиль держави та підприємств цього ринку з підвищення якості туристичного продукту та удосконалення управління підприємствами сфери. Виняткове значення необхідність такого роду активізації набуває насамперед на регіональному рівні, оскільки саме тут помітні значні територіальні відмінності й притаманний Україні змістовний рівень диференціації регіонів у можливостях задоволення надзвичайно широкого кола споживчих потреб і запитів у проведенні дозвілля слід вважати однією з провідних конкурентних переваг національного туристично-рекреаційного комплексу (ТРК) [24].

Другою, не менш важливою обставиною, виявляє той факт, що конкурентоспроможність, яка спочатку стосувалася підприємств і галузей економіки країни, поступово перейшла на рівень держав, а останніми роками стали основною метою регіонального розвитку країни [25], у якому конкурентними перевагами в перспективі, на думку професора І.М. Яковенко, володітимуть суб'єкти ринку [26].

Особливої уваги ця проблема вимагає щодо розвитку, збереження та переходу до сталого розвитку підприємств ТРС, розташованих у прибережній зоні Чорного та Азовського морів, зокрема в Одеські та Херсонські У них розташовані важливі залізничні і автомобільні магістралі, морські і повітряні порти, які обумовлюють вигідні умови для зовнішньоекономічної співпраці України з сусідніми країнами [27].

На території приморських областей сконцентровано більш чим 30 % всіх туристсько-рекреаційних ресурсів України. Істотним чинником регіональної конкурентоспроможності економіки є природно-культурний комплекс Півдня України. [27].

Головними рекреаційними ресурсами регіону є: кліматичні ресурси; різноманітний природний ландшафт; сприятливий клімат; Чорне і Азовське море, інші водні і лісові ресурси, об'єкти природно-заповідного фонду [28].

Конкурентоспроможність санаторно-курортного і туристичного сектора (СКТС) економіки в порівнянні з європейськими зонами відпочинку, туризму і реабілітації неухильно падає. Неорганізованість і тінізація СКТС, приводять до незадовільної якості туристичних, супутніх послуг і нераціонального використання рекреаційного потенціалу республіки, низького рівня розвитку рекреаційної інфраструктури. Незадовільний еколого-санітарний стан курортів, нераціональне і неефективне використання земель рекреаційного призначення і природних лікувальних ресурсів регіону загрожують зниженням статусу.

Конкурентні позиції курортів в порівнянні з найближчими зарубіжними курортними зонами додатково погіршує нераціональне співвідношення між якістю туристсько-рекреаційних послуг, що надаються, і цінами господарюючих об'єктів [29].

Головною причиною негативного стану рекреаційного господарства є антропогенна діяльність, пов'язана з негативною дією на природне середовище [30]: забруднення прибережних зон і природних бальнеологічних ресурсів, а також повітряного басейну об'єктами промисловості, транспорту, місцевим населенням і відпочиваючими; недостатній розвиток виробничої, сервісної і екологічної інфраструктури рекреаційного господарства (інженерні і транспортні комунікації, системи обслуговування, ресурсозбереження і тому подібне); руйнування непередуманим будівництвом природного середовища побережжя, ведучих до ерозії і знищення морських пляжів, природних рекреаційних

ландшафтів, будівель і споруд санаторно-курортного призначення; відсутність ринкового організаційно-економічного механізму, здатного управляти і підсилювати ділову активність підприємств, охорону рекреаційних ресурсів і рекреаційно-туристського природокористування.

Руйнуючі явища унаслідок антропогенної, зокрема господарської діяльності, посилюється розвитком абразійних і обвальних процесів в прибережній зоні південних областей. Продуктивна господарська діяльність, основу якої складають розмаїтий комплекс процесів та операцій масового випуску товарів і послуг, є одним з найбільш вагомих джерел антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища. Дія факторів, пов'язаних із неухильно зростаючою виробничо-господарською активністю людського суспільства, вирішальною мірою позначається на перетвореннях біосфери, ресурси і параметри якої виступають підґрунтям для утворення складної системи невідкладних вимог і запитів людства щодо забезпечення безпеки, якості, тривалості й комфорту життєдіяльності, а, отже, визначають ієрархію реально виникаючих нагальних людських потреб.

Таким чином, обов'язковою передумовою функціонування та розвитку виробничо-економічної системи, орієнтованої на всебічне задоволення неухильно зростаючих суспільних та індивідуальних потреб, стає залучення до продуктивної господарської активності складного комплексу природних благ [31.].

Проте процес економічного зростання, який традиційно ґрунтувався на споживчому відношенні до обмеженого ресурсного потенціалу природного середовища, в сучасних умовах глобалізації та надзвичайного зростання виробничої активності може призвести до падіння рівня добробуту переважної кількості

людей. Це пов'язано в першу чергу з погіршенням умов для відпочинку й відновлення сил людини, але і із зростанням загроз його здоров'я, якості життя, обмеженням доступу до відповідних природних благ. Характерним прикладом прояву такого роду протиріч, наслідком загострення яких є негативні зміни біосферного середовища життя людей, стає сфера туристично-рекреаційної діяльності (ТРД), спрямованої на задоволення потреб людини у фізіологічній (відновлення фізичних сил, відпочинок, оздоровлення та лікування) та психологічній (отримання нових вражень та відчуттів, розвиток внутрішнього інтелектуального та емоціонального світу особистості, інтенсифікація культурного обміну, а також подолання тиску постійного стресу, притаманного образу життя мешканця сучасного урбанізованого суспільства та ін.) релаксації, пов'язаної із доланням територіального простору і зміною місця перебування людини [31].

Саме в сфері ТРД проблема посилення антропогенного впливу продуктивної людської активності, набуває надзвичайно складного та суперечливого змісту. З одного боку, навіть в ході задоволення розмаїтого комплексу потреб туристів у забезпеченні масового відпочинку відбувається загострення протиріччя між економічними (збільшення прибутку підприємців та відповідних надходжень до бюджету, покращення торгівельного балансу держави, стимулювання інфраструктурного розвитку територій, створення нових робочих місць) та медико-біологічними (оздоровлення, підтримка належного психофізіологічного стану) й соціально-гуманітарними (підвищення культурно-освітнього рівня, розвиток самоосвіти й комунікації, формування моральних та етичних цінностей, просвітництво та ін.) функціями туризму. Виконання економічних функцій насамперед передбачає масштабне

залучення до процесів створення і комерційної реалізації туристичних продуктів все більшого обсягу унікальних природних ресурсів для задоволення потреб максимально широкого кола потенційних туристів. Наслідками такого роду залучення майже неодмінно стають погіршення стану довкілля, вичерпання природних ресурсів, порушення балансу екосистеми територій, руйнування біосферних утворень та інші негативні явища. Здійснення медико-біологічних та соціально-гуманітарних функцій, навпаки, передбачає необхідність дбайливого збереження унікальних природних об'єктів, підтримки незмінного стану та охорони природного середовища, відновлення ресурсів довкілля [31].

З іншого боку, переважно антропоцентричний характер продуктивної активності людства тривалий час обумовлював використання екстенсивного підходу до експлуатації ресурсів природного середовища, що визначався суто споживчою орієнтацією процесів економічного зростання, егоїстичною спрямованістю на вичерпання існуючої ресурсної бази тощо. Таким чином, збільшення добробуту суспільства на базі активізації продуктивної господарської діяльності об'єктивно розширює можливості користування широкими верствами населення широким колом природних об'єктів, придатних для рекреації, але в той же час об'єктивно звужує якість відпочинку через погіршення стану біосферного середовища у цілому [31].

Основою для подолання зазначених протиріч та відповідних негативних наслідків їхнього виникнення слід вважати реалізацію концепції сталого розвитку, відповідно до положень якої подолання дихотомії природоохоронних та економічних аспектів експлуатації природного середовища має здійснюватися на засадах дотримання екологічних пріоритетів збереження сприятливих для

людства біосферних утворень, а також випереджувальної (відносно до динаміки процесу вичерпання існуючої ресурсної бази) розробки нових видів і джерел відновлюваних та безпечних для екосистеми ресурсів. Реалізація екологічних пріоритетів сталого розвитку передбачає необхідність глобальної трансформації соціально-економічних та виробничо-технологічних основ продуктивної діяльності людини від пасивного слідування за перетвореннями природно-ресурсного середовища до свідомої активної адаптації відповідно до вимог вирішення завдань збереження екологічного балансу та запобігання вичерпанню природних ресурсів [31].

Про це мовиться в недавно прийнятій «Стратегії економічного і соціального розвитку України на 2011-2020 рр.. Головною метою стратегії є досягнення сталого зростання рівня і якості життя населення на основі збалансованої системи інноваційного типу, динамічного розвитку економіки і реалізації стратегічних інтересів України в Чорноморському регіоні. Реалізація СКТС в «Стратегії розвитку України» намічена із семи пріоритетних напрямків, чотири з яких містять завдання сталого рекреаційно-туристичного природокористування [32 с. 14]: зниження гостроти екологічних проблем і забезпечення належного екологічного стану регіону; удосконалення регулювання сфери використання ресурсів прибережної зони; збереження об'єктів культурної спадщини, біологічного різноманіття, флори і фауни, природних ландшафтів і життєдіяльності біологічних видів; забезпечення просторової рівномірності використання туристсько-рекреаційного потенціалу України, вирівнювання попиту на ресурси прибережної зони. [33].

У цьому напрямку працюють як вітчизняні наукові школи академічної і вузівської науки (Інститут регіональних досліджень, Національний університет

України ім. Т.Г. Шевченка, Національна академія природоохоронного та курортного будівництва, Таврійський Національний університет імені В.І. Вернадського, Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова та інші), а також окремі вчені України і країн СНД (С.О. Боголюбова [34], О.А. Голуб [35], А.О. Гусев [36], Б.В. Буркинський і Н.Г. Ковальова [37], Ю.М. Куражківський [38], В.В. Побірченко і І.М. Воронін [39], М.Ф. Реймерс [40], та ін. Аналіз робіт [34-49] показує, що до проблеми рекреаційного природокористування існує три групи підходів – екологічний, географічний і економічний, кожен з яких цілком правомірний і розглядає дане питання під кутом зору існуючих проблем. Проте, публікацій, пов'язаних з розробкою організаційно-економічного механізму сталого рекреаційно-туристського природокористування, практично відсутні [41].

Найближче до проблеми, що , підійшли дослідники В.В.Побірченко і І.М. Воронін, що розглядають пріоритетні напрями вдосконалення структури природоохоронного комплексу території [39].Проте питання організації економічних структур у сукупності з вимогами ефективного природокористування, а також інститути, форми і методи рекреаційного господарювання в ув'язці з інтересами національної економіки, на жаль у відкритій літературі не знайшли належного віддзеркалення. Вперше поняття «природокористування» було запропоноване радянським екологом Ю.М. Куражковським в 1969 р. [38]

За його визначенням, природокористування – це регулювання всіх типів використання природних ресурсів для господарства і охорони здоров'я. Розвиток ідеї природокористування розглядали та доповнювали його послідовники: В.О. Агутін, І.П. Герасимов, В.С.Преображенський, М.Ф. Реймерс та ін. М.Ф. Реймерс,

наприклад, визначає природокористування як сукупність всіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу і засобів по його збереженню (здобич і переробка природних мінеральних та біологічних ресурсів, їх відновлення, охорона природних умов життя, систем і тому подібне).

В даний час існують різні визначення і трактування суті природокористування. Проте в основі всіх визначень його суті лежить взаємодія практичної діяльності людини і природи в цілях задоволення матеріальних і культурних потреб соціуму. Ця взаємодія буде ефективною при раціональному (розумному) використанні, збереженні і відновленні природних (у тому числі і рекреаційних) ресурсів. Природокористування виконує такі життєво важливі функції, як забезпечення суспільства природними ресурсами і надання людям можливості оздоровлення за допомогою рекреації, туризму, естетичного задоволення.

Розвиток продуктивних сил веде до неминучого зростання об'ємів споживання природних ресурсів і ступеня забруднення всіх елементів навколишнього середовища. При цьому одночасно вичерпуються природні ресурси що не відновлюються, погіршується стан здоров'я населення, знижується продуктивність праці, що зумовило формування нової науки – економіки природокористування. Предметом вивчення цієї науки є методи і технології ефективної дії людини на природу з метою підтримки динамічної рівноваги речовин в навколишньому середовищі, що вимагає значних фінансових витрат [42]. Витрати по підтримці необхідної рівноваги використовуються для збереження сприятливих економічних умов відтворення природних ресурсів в сьогоденні і майбутньому.

М.Ф. Реймерс [42] сформулював 15 законів природокористування. Найважливішими з них є: «Закон зниження природно-ресурсного потенціалу» і «Закон

вичерпаності природних ресурсів», дія яких залежно від діяльності людини може бути посилене або ослаблене. Звідси витікає необхідність таких взаємодій людини з природою, при яких період дії названих законів тривав би невимірно довго.

Підприємства ТРС в максимальному ступені повинні бути зацікавлені в збереженні природного середовища, як основи їх фінансового благополуччя. Саме природні умови і природні багатства території є первинними чинниками привабливості і конкурентоспроможності на ринку послуг підприємств туристсько-рекреаційної сфери. Отже, ефективність управління (дії) такими підприємствами цілком і повністю повинна залежати від якості їх взаємодії з природним середовищем і її ресурсним потенціалом. В той же час, ефективність управління залежатиме від набору елементів організаційно-економічного механізму забезпечення ефективного і сталого природокористування у сфері рекреації, орієнтованого на раціональне формування і довготривалий розвиток ринку туристсько-рекреаційних послуг. Це, у свою чергу, значною мірою залежить від якості реалізації права власності на рекреаційні ресурси, які держава вибирає як пріоритетні в регулюванні природокористування [43].

У нинішніх умовах важливу роль в розвитку культури природокористування грають місцеві регіональні власті і самі виробники туристсько-рекреаційних послуг. Річ у тому, що вигоди і невдачі ведення рекреаційного господарства в регіоні виявляються насамперед на місцевому рівні і вимушує місцеві власті приділяти їм першорядну увагу. Саме тому розробляються цільові програми, стратегії розвитку і інші документи з метою створення організаційно-економічних механізмів управління розвитком системи природокористування і

територіальних туристсько-рекреаційних підприємств. Важливе місце при цьому займають питання інвестицій, а також формування конкурентоздатних ринків рекреаційних послуг, що загострюються в умовах глобалізації економіки. Все це вимагає наявності надійної науково-теоретичної бази, і нових інструментів вирішення ряду завдань, пов'язаних з мобілізацією і раціональним використанням наявного природно-ресурсного потенціалу природокористування регіону і дбайливого еколого-соціально-економічного застосування. На нашу думку, формування галузевої і територіальної структури ТРК, здатного проводити конкурентоздатний туристсько-рекреаційний продукт неможливо без раціональної побудови системи управління природокористуванням і формування відповідного організаційно-економічного механізму забезпечення СРТП (рис. 1.1). Рекреаційні ресурси розглядаються як один з базових факторів розвитку ТРС і є підґрунтям для планування виробництва рекреаційного продукту. При цьому дуже важливим, як нам представляється, є питання власності на використання цих ресурсів і надра, що є частиною національного багатства країни. Тому і вартість всіх рекреаційних ресурсів повинна визначатися так само, як і вартість національного багатства держави з урахуванням вартості території рекреації. Від вартості рекреаційних ресурсів залежить система економічного стимулювання користування надрами, плата за забруднення навколишнього природного середовища. Отже, порядок формування і розподілу доходів від природокористування повинен регулюватися державою на основі відповідних кадастрів, які, на Необхідність розвитку рекреаційного господарства на ґрунті загальнодоступності цінних природних комплексів спричиняє за собою проблему збереження природи, значить, важливою стає розстановка

природоохоронних пріоритетів залежно від ступеня і виду використання рекреаційних ресурсів, а також взаємодії об'єктів рекреації з природними об'єктами природи. жаль, тільки формуються. Основними етапами побудови даного механізму є: формування ресурсів, діагностика, аналіз, оцінка, уточнення цілей; оцінка можливостей використання ресурсів; аналіз, прогнозування, перспективи і стратегія використання ресурсів природокористування; планування використання ресурсів і природокористування; забезпечення розвитку природно-ресурсного потенціалу; оцінка соціально-економічного розвитку природокористування.

Формування ресурсів здійснюється за рахунок запасів природних ресурсів і полягає у визначенні природно-ресурсного потенціалу, який характеризується не тільки їх наявністю і об'ємом, але і витратами на використання, якістю і конкурентоспроможністю на місцевому і міжнародному рівнях, а також можливостями заміни природних ресурсів штучно створеними замінниками [40], якщо це можливо. Природно-ресурсний потенціал заміщення зазвичай розглядають при вивільненні конкретного ресурсу від реалізації обумовленої господарської функції.

Важливою обставиною при формуванні природно-ресурсного потенціалу є врахування низки зовнішніх чинників, наприклад таких [40]: передові техніко-технологічні можливості здобичі і первинної переробки природного ресурсу (здобич мінеральних вод, грязі і так далі), що дозволяють понизити поточні і капітальні витрати; існуюча правова система на використання природних ресурсів; ринкова кон'юнктура, що визначає економічну доцільність використання конкретного природного ресурсу і його привабливість; відносини соціуму і місцевого населення до розвитку рекреаційного господарства і використання природних ресурсів; існуюча

система оподаткування на здобич, первинну переробку і використання природних ресурсів. Вплив зовнішнього середовища може привести як до зростання, так і до скорочення природно-ресурсного потенціалу регіону, обумовленого попитом і пропозицією ринку, його ємністю і ціною, що визначає рекреаційну цінність конкретної території.

Особливістю оцінки можливостей використання природних рекреаційних ресурсів є та обставина, що необхідно враховувати багатоваріантність використання одного і того ж природного ресурсу, наприклад рекреаційній території (по видах туризму, типам санаторно-курортних підприємств і тому подібне). Кожен з цих варіантів здійснює різне навантаження на природу, дозволяє отримувати різні продукти, зі своїми витратами на виробництво і ринковими цінами, що мають різну цінність для суспільства.

Цільова стратегія системи розвитку (див. рис.1) є ключовим компонентом організаційно-економічного механізму забезпечення СРТП, яка дозволяє визначити рекреаційний потенціал, чинники, поставити цілі, вибрати критерії, показники і відповідні функції по досягненню поставлених цілей.

Важливою складовою організаційно-економічного механізму розвитку природокористування є аналіз, прогнозування, перспективи і стратегія використання ресурсів природокористування і його потенціалу. Зміни показників, з яких складається оцінка потенціалу використання ресурсів природокористування, робить вплив на стійкість попиту і рівень ринкової ціни. Дана ситуація свідчить про певну чутливість економічної оцінки природного ресурсу (наприклад рекреаційній території) до різного роду зовнішніх і внутрішніх чинників, які необхідно враховувати при плануванні використання ресурсів, а також можливі фактори ризику [31].

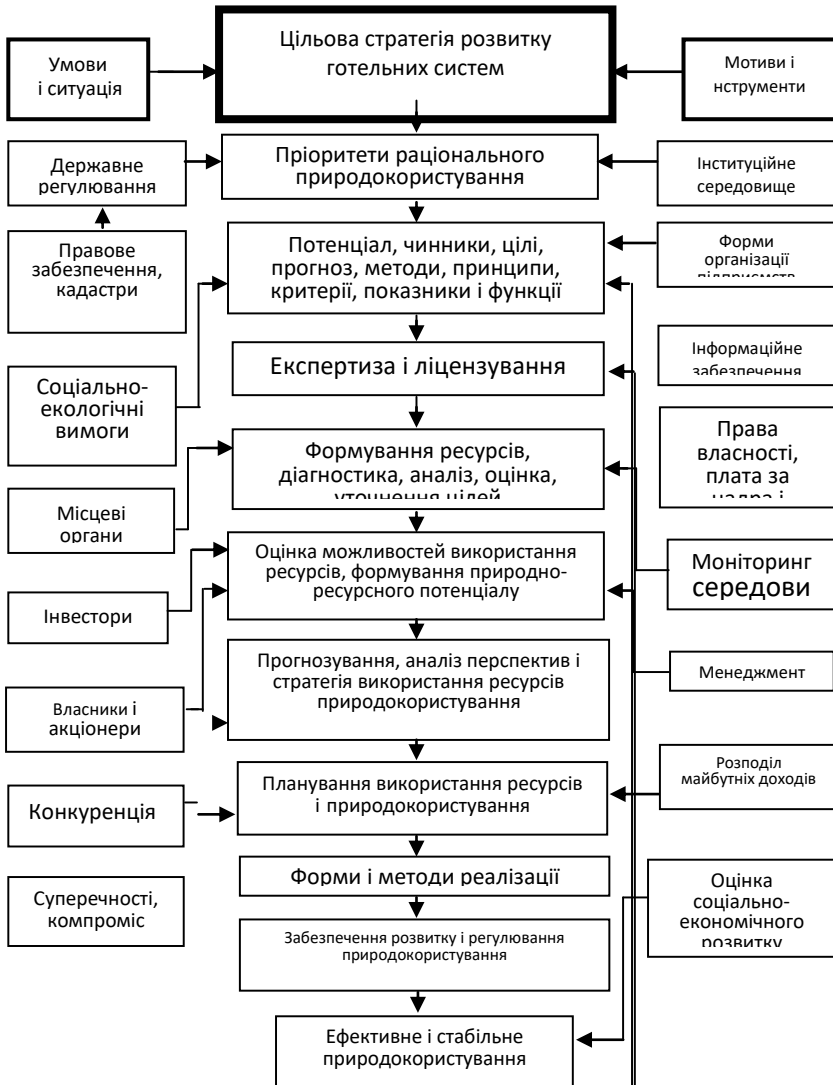

Рис. 1.1. Модель системи управління готельними системами із забезпеченням сталого рекреаційно-туристського природокористування (розроблено авторами)

Планування використання ресурсів і природокористування полягає у визначенні якнайкращого варіанту використання природних ресурсів з урахуванням пропонованих проєктів природокористування. При цьому можуть виникати певні суперечності і конфлікти між споживачами ресурсів у зв'язку з явною їх обмеженістю або технологічною (або соціальною) несумісністю різних видів господарської діяльності в межах однієї територіальної зони (дестинації). Виникаючі конфлікти тісно пов'язані з вказаною вище чутливістю ресурсів природокористування до різних користувачів (підприємств). Така ситуація загострюється за відсутності або безграмотного опрацювання планів РПС (розвитку продуктивних сил), а також неякісних генпланів забудови територій. Так або інакше, ці суперечності повинні знайти віддзеркалення при виборі варіантів природокористування і на етапі планування необхідно визначити якнайкраще просторове розміщення об'єктів природокористування [44].

Забезпечення розвитку і регулювання природокористування направлене на виявлення найбільш доцільних засобів і дій для збереження і можливого розвитку природокористування за рахунок регулювання керованих чинників, на місцевому територіальному рівні, тобто на основі ефективного менеджменту. До них можна віднести: зменшення поточних витрат на здобич або використання природних ресурсів, вплив на ринок можливими засобами, внутрішнє і зовнішнє інвестування, сприяння в отриманні преференцій за умовами кредитування і так далі Дані заходи повинні бути зосереджені на пріоритетних напрямках найбільшого приросту природно-ресурсного потенціалу.

Оцінка соціально-економічного розвитку природокористування повинна зумовити ефективність

природокористування з урахуванням екстернальних ефектів, для чого слід провести додатковий економічний аналіз чинників, сприяючих зростанню ефективності і зменшити вплив дестабілізуючих явищ. В цілому функціонування організаційно-економічного механізму розвитку природокористування (залежно від обставин) може носити не тільки прямий, але і ітеративний характер. Особливістю економічної оцінки природокористування є та обставина, що ця оцінка укладається з складових оцінок конкретного ресурсу, з конкретними компонентами. Для різних складових повинні бути використані різні підходи [44].

В сфері ТРД забезпечення усталеного розвитку та екологізації продуктивної господарської активності, за нашої думкою, має ґрунтуватися на наступних концептуальних положеннях та вимогах [31].

По-перше, споживчий потенціал формування туристичних продуктів (ТП) та надання відповідних послуг має обов'язково обмежуватися рамками припустимого при цьому антропогенного екодеструктивного впливу на стан навколишнього середовища, що передбачає необхідність свідомого випереджувального й цілеспрямованого підпорядкування (екологізації) усіх аспектів функціонування об'єктів туристично-рекреаційного комплексу певної території (а в окремих випадках існування унікальних екосистем – також й інших суб'єктів підприємницької активності, що здійснюють діяльність в межах даного регіону) вимогам збереження природних рекреаційних ресурсів.

По-друге, сталий розвиток ТРД повинен базуватися на дотриманні вимог критерію максимізації природоохоронного ефекту в межах усієї території, що містить природні ресурси, доступ до яких є джерелом рекреації та відпочинку. В свою чергу, комплексність підходу до оцінки екологічних наслідків надання

туристично-рекреаційних послуг має здійснюватися на засадах всебічного удосконалення економічних, технологічних, організаційних, соціокультурних аспектів функціонування регіонального господарського комплексу, а також в контексті забезпечення гармонійної інтеграції, збалансованості та поєднання природоохоронних зусиль в сфері ТРД з еколого-економічною діяльністю інших суб'єктів на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

По-третє, забезпечення усталеності розвитку ТРД в межах певної території має здійснюватися на основі впровадження динамічного підходу щодо розробки та реалізації інноваційних заходів для запобігання накопиченню і загостренню екодеструктивних тенденцій при утворенні та споживанні ТП через активізацію природоохоронної діяльності, неухильне скорочення питомих обсягів споживання природних ресурсів тощо. Здійснення такого роду заходів, так само як і організація ТРД в межах певної території у цілому, буде передбачати необхідність всебічного втілення природоохоронних вимог до функціонування відповідних суб'єктів господарювання, тобто інтеграції елементів екологічного менеджменту, контролю та аудиту до кола виконуваних в процесі утворення та реалізації ТП функцій, процесів і процедур.

По-четверте, реалізація екологічних пріоритетів усталеного розвитку ТРД передбачає розширення використання методів соціального та соціокультурного впливу на процеси формування споживчих потреб та індивідуальних уподобань потенційних користувачів ТП для підвищення диференціації суспільних вимог щодо використання екологічно безпечних технологій та способів надання відповідних послуг через формування належного мотиваційного механізму стимулювання природоохоронної спрямованості споживчих очікувань.

По-п'яте, формування мотиваційної складової екологізації організації та управління діяльністю суб'єктів, які надають готельні послуги, має базуватися на децентралізації обов'язків і розподілу відповідальності за виконання управлінських функцій у сфері охорони природного середовища та ресурсозбереження через широке впровадження процедур індивідуальної самоорганізації працівників в процесі підготовки та прийняття управлінських рішень щодо визначення можливостей та реалізації заходів, спрямованих на раціональне й дбайливе використання природних ресурсів. Іншою важливою передумовою досягнення належного рівня екологічної безпеки ТРД слід вважати впровадження заходів щодо розширення меж екологічної адаптивності процесів утворення туристичного продукту та підвищення економічної гнучкості (можливості варіювання кінцевих результатів обслуговування туристів без суттєвого збільшення витрат природних ресурсів) відповідних технологічних процесів та рівня універсальності управлінських та виробничих завдань, що при цьому вирішуються.

Реалізації зазначених концептуальних положень та дотримання екологічних пріоритетів забезпечення усталеного розвитку ТРД не може бути забезпечено в межах функціонування окремих суб'єктів господарювання, а отже, об'єктивно вимагає активізації інтеграційних процесів утворення в межах певної території цілісного туристично-рекреаційного комплексу. Розбудова відповідного складного організаційно-економічного механізму функціонування та усталеного розвитку такого комплексу має здійснюватися на основі впровадження кластерного підходу, в рамках якого об'єднання зусиль учасників ТРК буде здійснюватися не тільки навколо операцій щодо надання якісних туристичних продуктів, але

й збереження унікальних природних ресурсів, необхідних для відновлення рекреаційного середовища відпочинку.

Нерівномірність природно-ресурсного, виробничого і соціального потенціалу територій АРК, а також їх економічна спеціалізація та інфраструктура, що склалася, стали причиною диспропорційної розвитку як усередині ТРС, так і на півострові в цілому. Навантаження на прибережні зони Криму розподілене украй нерівномірно, а складність і багатоплановість завдань раціонального застосування рекреаційних ресурсів вимагають виявлення і розвитку пріоритетних напрямків СРТП.

Розвиток ТРС на основі реалізації пріоритетних напрямів забезпечення сталого природокористування і трансформацій СКТС повинні привести до підвищення якості рекреаційно-туристичних продуктів і зростання їх конкурентоспроможності в цілому, оскільки саме природа і клімат, їх привабливість, є головним стимулом у виборі клієнта і вагомим змістом пропонованих продуктів. В той же час досягнення СРТП неможливе без належної адитивності і поєднання економічних, соціальних і екологічних інтересів на загальнодержавному і регіональному рівнях. Необхідний цілий комплекс нормативно-правових, організаційно-економічних, управлінських, наукових, фінансових і інших інноваційних заходів і відносин, спрямованих на ефективне використання багатого рекреаційно-туристичного потенціалу Криму і його дестінацій [45] (рис. 1.2).

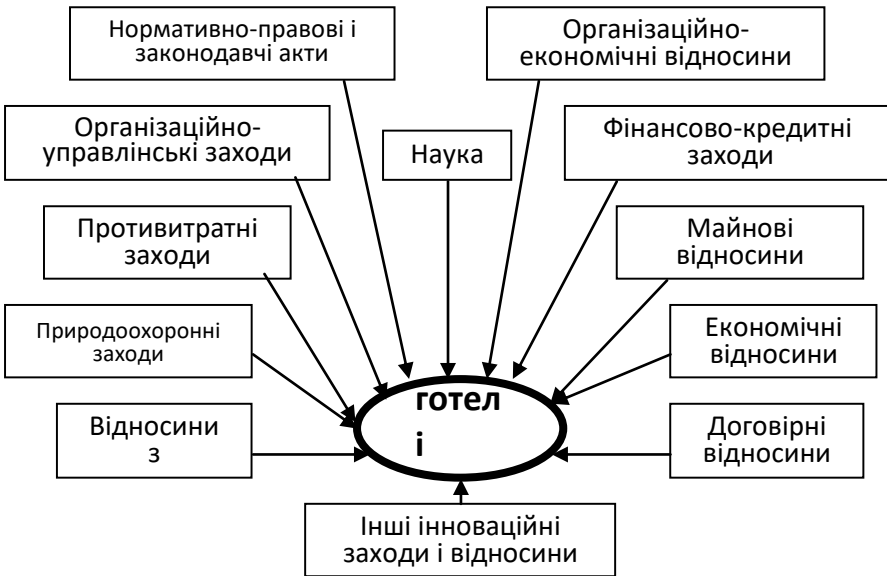

Рис. 1.2. Укрупнена структурна модель забезпечення сталого розвитку готельних ланцюгів (СРТП)

Реалізація наведеної моделі (рис. 1.2) повинна здійснюватися в інтересах: держави, рекреаційно-туристичних регіонів (дестинацій), їх мешканців, а також рекреантов і мати відповідне інформаційне забезпечення. Дану модель можна розглядати і як системно структуровану сукупність норм правового, організаційного і економічного характеру, що дозволяють елементам системи – її організаціям-учасникам раціонально взаємодіяти як усередині підприємств і їх об'єднань (кластерів), так і із зовнішнім середовищем. Зазначені складові моделі здатні створити визначене підґрунтя для забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку дестинацій і підвищити інвестиційну привабливість курортних регіонів.

Узагальнення різних публікацій [40 - 45] і наявного практичного досвіду раціонального природокористування дозволяє поглибити і конкретизувати раніше викладені положення «Стратегії розвитку Південних областей України» в інтерпретації пріоритетних напрямів СРТП. Вони повинні базуватися на низці визначених основних принципів та заходів, а саме:

- уважному відношенні до існуючого біорізноманіття регіону, природним особливостям, якості води і повітря, землі і ландшафтів;
- створенні умов для розвитку антропогенного екодеструктивного впливу на стан навколишнього середовища;
- дотриманні вимог критерію максимізації природоохоронного ефекту в межах усієї території Криму;
- уважному ставленні до етнічної та соціально-культурної самобутності місцевого населення;
- розвитку туризму та його інфраструктури, що забезпечує потреби місцевого населення та його соціально-економічні інтереси;
- вільному доступу до морського берегу та пляжів громадян усіх категорій;
- необхідності пошуку рівноваги між цілями бізнесу та місцевого населення, розвитком туризму и охороною навколишнього середовища;
- розвитку туризму з урахуванням якості туристично-рекреаційного продукту і специфіки кожної курортної дестинації;
- поданні прибережним територіям Криму статусу курортів та визначенні їх спеціалізації та туристичних центрів дестинацій;
- визначенні статусу курортних територій державного та місцевого значення у прибережній смузі;
- обмеженні розвитку туризму до рівня екологічної

та соціальної ємності та екологічного завантаження місцевості;

- використанні частини ресурсів, отриманих від туризму для реалізації заходів, спрямованих на відновлення навколишнього середовища відповідних територій та дестінацій;

- проведенні інвентаризації, екологічної експертизи і паспортизації земель та об'єктів оздоровчого, рекреаційного призначення, а також виявлення додаткових земель, що мають природні лікувальні властивості;

- збалансованості розвитку туризму та інших існуючих видів економічної діяльності, зокрема риболовства, виноробства, місцевих промислів;

- забезпеченні інженерно-будівельного захисту узбережжя від негативної дії зсувних та абразійних процесів, припинення ерозії земель;

- формуванні мотиваційної складової екологізації організації та управління діяльністю суб'єктів господарювання;

- екологізації містобудівної політики та забезпеченні управління містобудуванням на прибережних та інших курортних територіях;

- контрольованої урбанізації, що забезпечує охорону дестінацій, що мають екологічну, культурну, археологічну, історичну або наукову цінність;

- поєднанні зусиль центральних органів влади, місцевих громад і ділових структур в розвитку території та чітко визначеної відповідальності за збереження природного та культурного ландшафту.

Таким чином, автор наголошує, що реалізація заходів з розвитку підприємств рекреаційно-туристичної сфери повинна проводитися одночасно з трансформаціями, пов'язаними із стратегічним розвитком кластерів туристично-рекреаційних підприємств.

Основні напрями трансформацій підприємств ТРД повинні бути доповнені наступними організаційно-економічними заходами і діями: необхідністю розвитку сучасної інфраструктури господарюючих суб'єктів ТРД на рівні європейських стандартів; соціальною орієнтованістю реформування підприємств ТРД на рекреанта (туриста) і місцеве населення; механізмом реалізації прийнятих і пропонуванних пріоритетних напрямів реформування підприємств ТРД; сучасним інформаційним забезпеченням ТРД; інтеграційною спрямованістю суб'єктів господарювання ТРД і агентів забезпечення в єдиний взаємозв'язаний комплекс (ТРК) сталого функціонування в умовах глобалізації світової економічної системи. аким чином, можна викласти, що виявлення пріоритетів забезпечення. СРТП дає можливість удосконалити існуючі підходи до забезпечення сталого природокористування з економічної точки зору. Запропоновані прийоми дозволяють глибше зрозуміти процеси і умови раціонального використання природних ресурсів в умовах посилювання ринкової конкуренції і розглядати розвиток природокористування як найважливішої основи із формування ефективного рекреаційного господарювання, що дозволяє перейти до розгляду територіальної та ринкової організації діяльності туристично-рекреаційних підприємств.

1.3.Формування і розвиток готельно-ресторанних та туристично-рекреаційних підприємств на ринку туристських послуг

Розвиток ринку туристичних послуг (РТП) має не тільки економічне, але і соціальне значення, забезпечуючи базу для задоволення рекреаційних потреб населення

країни і громадян інших держав. Соціальний ефект туризму, виражається у вирішенні проблем оздоровлення населення, зростанні його зайнятості і розвитку особи. Зростаюча роль туризму в економіці країн світу ініціює вивчення особливостей функціонування цієї сфери людської діяльності і, перш за все, її змістовної сторони. Проте найчастіше систематизація чинників, що впливають на РТП, представляється в соціально-демографічних, психологічних та поведінкових характеристиках споживачів [4,9,21], в яких головною складовою є рівень матеріального добробуту споживача. Основними чинниками тут є: наявність вільного часу, структура населення, вік, рівень доходів громадян, освіта, рід занять, приналежність до певної раси, стать та ін. Упродовж історії становлення туристичної галузі залежало від наявності вільного часу і можливості пересування громадян у Стародавній Греції та Стародавньому Римі за вільним часом можливо було визначити клас громадян, які були вільні й фінансово забезпечені. Особистості, які мали вільний час належали до вищих класів суспільства, тому могли подорожувати, щоб відвідувати спортивні змагання, театральні вистави, святкування. Епоха туризму нових технологій та інформатики наведена на рис. 1.1

В епоху античного світу (з 3000 д.н.е. до 330 н.е.) туризм розвивається у зв'язку з двома подіями – відкриттям Олімпійських ігор (з 776 р д.н.е.) і світовим перемир'ям. У цей час набули популярності подорожі спортсменів і глядачів (родичі, друзі та ін.) для участі в змаганнях. Також виникли такі туристичні напрями: термальний туризм (або геотермальний туризм), релігійний туризм (Делфі, Додоні, Елефсіні), філософський або освітній туризм (Афіни, Єгипет, Самосе, Мілітосе), культурний туризм (театральні вистави, драми в Афінах, Епідавресе, Ефесосе), конференційний туризм (Коринт,

Неее, Ділос). Вагомий внеском у розвиток туризму зробили подорожі письменників і географів (Неархос, капітан Великого Олександра, Аррянос, Павсаній, Ератосфеніс, Геродот, Стравон і Плутарх). розвитком сільського господарства та ремісництва, накопиченням наукових уявлень про Землю, винахненням математичної географії, основ навігації та методики визначення географічних координат (Ератосфен з Кірени 276-194 рр. до н.е.; Гиппарх 190-125 рр. до н.е.) була передбачена можливість навколосвітніх подорожей

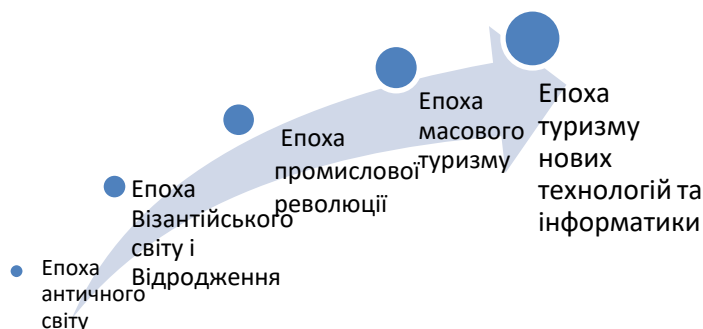

Рис.1.1. Етапи еволюції туристичної галузі

Джерело: розроблено авторами

Торговельне мореплавство в Стародавній Греції та Фінікії сприяло включенню в міжнародну систему господарських зв'язків великих територій Європи, Причорномор'я і Кавказу, Західної Азії, Північної та Західної Африки. Деякі маршрути давньогрецьких мореплавців до сьогодні не втратили своєї актуальності («із варяг у греки», «шлях аргонавтів» та ін.). Поряд з греками засновниками туризму можна вважати і шумерів, адже їм належать винахід грошей, клинопису та колеса. В

цю епоху створювалися порти, удосконалювався морський транспорт, покращувався наземний транспорт у зв'язку з створенням великих доріг, які відкривали широкі можливості щодо реалізації місцевих та світових поїздок. Для епохи Візантійського світу і Відродження (з 330 н.е. до 1840) характерними є розвиток релігійного туризму, саме подорожі полонників з усієї Європи в Єрусалим і на Святу Землю. Народи Європи зрозуміли, що горизонти подорожей розширюються після великих відкриттів нових земель – Америки, Австралії і Китаю. Також поширюються довготривалі подорожі аристократичних сімей (упродовж трьох і більше років), метою яких було розширення духовного простору, допущення до королівських дворів, так звані «гранд тури». Епоха промислової революції з відкриттям парового двигуна і розвитком залізничних мереж додала туризму рис масової організації. У 1843 р. в Європі відбулась домовленість про заздалегідь задані тарифи на послуги першокласного готелю, а перше туристичне агентство було створене Томасом Куком в 1841 році в Англії, працівники якого організували важкі та тривалі поїздки до Європи, Америки та Святої Землі, а також у 1874 р. встановило туристичний ваучер [3]. Суттєво вплинули і дали новий поштовх розвитку світового туризму поява телеграфу в 1837 р., телефону в 1876 р., радіо в 1896 р., масове виробництво автомобілів від Г.Форда (H. Ford) в 1905-1910 рр. і побудова автошляхів. У Греції в 1843 р. відкрито перший сучасний готель «НЕОН» (Афіни), збудований італійцем Казалі. З 1910 р. по 1920 р. почали працювати кілька фірмових готелів в усьому світі, серед яких в Афінах «Илион Палац» і «Гранд Готель». В усіх державах створюються офіційні туристичні відомства. У 1914 р. в Греції такою установою стало «Незалежне відомство іноземців і виставок». Перше визначення туризму було сформульовану у 1942 р.

професорами В Хунзігером і К. Крапфом таким чином: «Туризм – це безліч відносин і явищ, що впливають з подорожі до місця призначення і перебування в ньому непостійних мешканців, якщо перебування не характеризується постійним проживанням і упродовж якого не здійснюється ніяка діяльність для отримання доходів» [7]. Четверта епоха (з 1945 по 2000 р.) характеризується масифікацією міжнародного туризму в післявоєнний період і вирізняється використанням літака для організації масових туристичних поїздок американців до знаменитої західної Європи. Разом з тим розвиваються готельні мережі та туристична інфраструктура, а також в усьому світі стають поширеними великі туристичні агенції, які швидкими темпами сформулювали світову індустрію туризму в післявоєнний період. Серед факторів, що вплинули на розвиток масового туризму після 1950 року можемо виокремити такі: зміцнення миру, політична й економічна стабільність у розвинених країнах; «демократизація» права на туризм (збільшення вільного часу, у зв'язку з встановленням оплачуваної відпустки та доступного часу відпустки тривалістю в 4-5 тижні); демографічні та економічні фактори розвитку туризму; скорочення часу на подолання відстані обумовлене розвитком громадського транспорту та виробництвом реактивних літаків; організація світових туроператорів і турагенцій, морських круїзів і туристичних автобусів; перетворення туризму в споживчий продукт: диференціація цін і спеціалізація послуг (вартість туристичної путівки, у зв'язку з більш низькою вартістю авіаквитка робить туризм ще привабливішим); залежність туризму від споживчих моделей, розроблених у післявоєнний період. заохочення туристичною діяльністю туристичних компаній, галузевих організацій.сприяння прямому обміну валюти без документів,

інтернаціоналізації національних валют і спрощенню подорожей; розвиток послуг страхування подорожей і використання кредитних карток полегшує подорож і сприяє збільшенню кількості поїздок [4]. У червні 1991 року на Міжнародній статистичній конференції в Оттаві (Канада) за участю більше ніж 250 учасників з 90 країн Міжнародна туристична організація окреслила таке визначення туризму: «Туризм» є вужчим за сферою свого охоплення поняттям, ніж «подорож», оскільки відноситься до конкретних видів поїздок, що здійснюються подорожуючою особою за межі її звичного середовища упродовж періоду, що не перевищує одного року, в цілях, не пов'язаних з працевлаштуванням на підприємстві, яке на постійній основі розташоване у відвідуваному місці». Особи, які здійснюють такого роду поїздки називаються відвідувачами [18]. Сучасний туризм зосереджується на людських потребах пошуку нових знань, порівняння культур різних країн світу, задоволення та виконання фізичних і психічних дослідів, отримання приємних емоцій і радощів. Європейська рада у регламенті про майбутнє європейського туризму зазначає: «Туризм є одним з основних секторів європейської економіки, оскільки позитивно впливає на зростання ВВП країн-членів і рівень зайнятості та сприяє досягненню істинного внутрішнього ринку послуг. Туризм сприяє високому рівню зайнятості та соціального забезпечення, сталому розвитку, поліпшенню якості життя та європейської інтеграції, соціальної та економічної згуртованості, робить значний внесок у досягнення цілей конвергенції» [6]. У Законі України «Про туризм» 1995 р. зазначено, що туризм – тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди вона від'їжджає. Згідно з цим документом «туристичний продукт –

попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше двох таких послуг, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо)» [14]. Епоха нових технологій та інформатики (з 2000 р. – по теперішній час) характеризується застосуванням новітніх технологій у туристичній діяльності, які сприяють переходу від організації масових путівок туроператорів до індивідуально-масового характеру вибору відпочинку та поїздки в іншу країну через самостійну систему інтернет-бронювання готелів, авіаквитків, оренди автомобілів, автобусних квитків, круїзних і поромних квитків. Наприклад, фірма Booking залучає більше 20 мільйонів користувачів щомісяця і здійснює 550 тисяч бронювань ночівель на день, так як на її сайті містяться близько 320 тисяч готелів з 184 країн світу на 43 мовних версіях. Глобальні готельні послуги також надають фірми Trivago, Tripadvisor, Airfastticket та ін [5]. Сталий розвиток туристичних підприємств у контексті розвитку туристичної індустрії описував М. Хумке. У його праці знаходимо аналіз підходів до бізнес-планування, опис особливостей побудови туристичного бізнесу, методи аналізу ринку туристичних послуг та наявних на ринку конкурентів, методичні підходи щодо формування маркетингової стратегії і операційного планування, на основі яких запропоновано впроваджувати методи планування сталого розвитку [46].

Велике значення для подальшого сталого розвитку туристичної галузі відіграють малі та середні підприємства. Цьому є низка пояснень. Так, П. Келлер,

розглядаючи перспективи розвитку туристичного бізнесу на основі аналізу діяльності малих і середніх підприємств відзначає їх високу здатність гнучко реагувати на виклики, що постають в умовах конкуренції. У його праці досліджено фундаментальні проблеми структури «туристичної індустрії», зокрема, обстоюється клієнтоорієнтований підхід до сприйняття туристичної галузі загалом (за словами П.Келлера, туризм як сектор економіки може описуватись виключно в термінах попиту, а туристична індустрія існує лише в той момент, коли з'являються покупці у пошуках туристичних послуг), аналізуються переваги та слабкості індустріального (такого, що забезпечується великими підприємствами) і роздрібного туризму, досліджується явище «недосконалої конкуренції» як домінанти структури туристичного ринку, пропонуються нові перспективні маркетингові стратегії для малих та середніх підприємств туризму, у яких особливе знач [47].

Особливості сталого розвитку малих туристичних підприємств дослідила К. А. Панасюк. У її праці проаналізовано складові сталого розвитку та розкрито засоби управління за ними, побудовано інтегральний прогноз життєвого циклу малих туристичних підприємств з урахуванням внутрішнього потенціалу та зовнішнього інформаційного поля й, відтак, запропоновано удосконалення до механізму управління малими підприємствами з забезпеченням їх сталого розвитку [48].

Методичні та прикладні проблеми управління розвитком підприємств туристичного бізнесу дослідила Димиденко І. В. Науковцем систематизовано чинники розвитку туристичних підприємств, запропоновано концептуальну модель управління цим процесом, удосконалено модель рентабельності реалізації туристичних послуг та розроблено модель масового

обслуговування, за допомогою якої уможлиблюється визначення оптимальної кількості персоналу, регулювання потоку туристів та скорочення очікування надання послуг [49].

Ринок туристичних послуг виконує низку функцій, як-от визначення вартості туристичного продукту, організація доступу споживача до продукту, погодження процесів виробництва і споживання туристичних послуг, підтримка балансу попиту і пропозиції, стимулювання ефективності і мінімізації витрат виробництва туристичних послуг, диференціація суб'єктів ринку у залежності від їх ефективності, стимулювання виробництва послуг, на які існує попит [50, С. 2-3]. Туризм є не тільки світовим економічним явищем, активно розвиненою сферою світової економіки, але і популярним видом відпочинку, який значно впливає на соціальний, економічний та культурний розвиток у глобальному вимірі. Туристична галузь є однією з найбільших галузей та основних джерел доходу в таких країнах, як Франція, Іспанія, Італія, Греція, Туреччина, Єгипет та багатьох інших. Функції ринку можливо згрупувати за наступними категоріями: регулятивні, стимулюючі, оптимізаційні, інформаційні, сануючі.

Регулятивні функції ринок туристичних послуг виконує у контексті збалансування попиту і пропозиції, виробництва і споживання туристичних послуг. Стимулюючі включають підвищення ефективності в умовах конкуренції, пошук шляхів найкращого забезпечення «абстрактної якісної туристичної послуги» в умовах клієнтоорієнтованого менеджменту.

Оптимізаційні розкриваються через моделювання оптимального використання факторів виробництва туристичних послуг. Ринок туристичних послуг (РТП) виконує низку функцій, як-от визначення вартості

туристичного продукту, організація доступу споживача до продукту, погодження процесів виробництва і споживання туристичних послуг, підтримка балансу попиту і пропозиції, стимулювання ефективності і мінімізації витрат виробництва туристичних послуг, диференціація суб'єктів ринку у залежності від їх ефективності, стимулювання виробництва послуг, на які існує попит [35, С. 2-3].

Сьогодні стрімко розвивається інфраструктура туризму, а також удосконалюється готельна справа (побудова «курортних готелів» (resort). Туристичні зони постійно розширюються, що означає початок нової ери розвитку місцевого та світового туризму.

Міжнародними або місцевими туристичними послугами є такі нематеріальні види бізнесу: готельне обслуговування, місцеве та зарубіжне транспортування пасажирів, зв'язок і комунікації, реклама, екскурсії та культурні заходи, розваги й атракції, громадське харчування, реалізація сувенірів, шоп-тури. Туризм є не тільки світовим економічним явищем, активно розвиненою сферою світової економіки, але і популярним видом відпочинку, який значно впливає на соціальний, економічний та культурний розвиток у глобальному вимірі.

Сутність ринку туристичних послуг розкривається через поняття конкуренції і конкурентоспроможності його суб'єктів. На даний час, коли пропозиція на ринку перевищує попит, доцільно говорити про ці поняття як такі, що стосуються передусім виробників та посередників у виробництві туристичних послуг. Систематизація чинників формування і розвитку туристично- рекреаційних підприємств на ринку туристських послуг показана на рис.

1

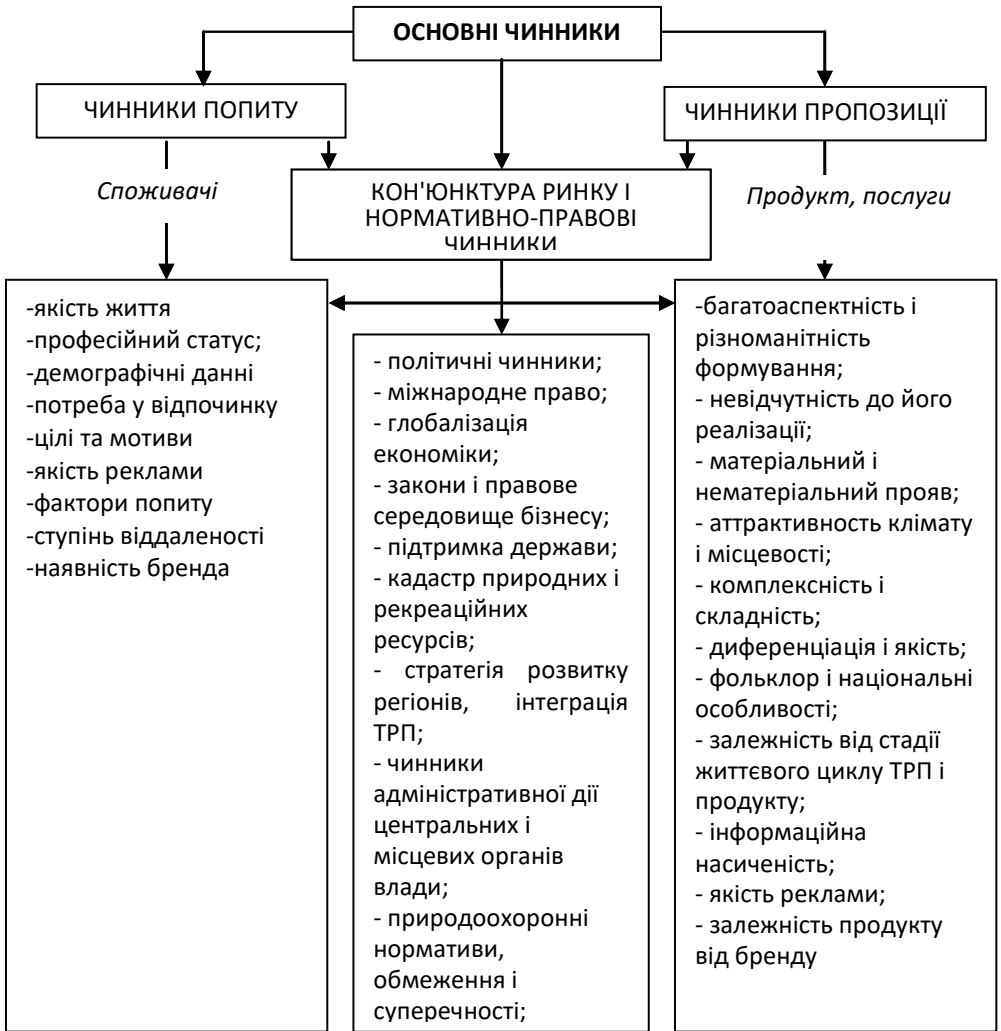

Рис. 1.5. Систематизація чинників формування і розвитку готельно- ресторанних підприємств на ринку туристських послуг

Конкурентні умови діяльності формують специфічне середовище, у якому взаємодія між виробником та споживачем туристичних послуг опосередковується не лише через діяльність фірм-посередників, але і у зв'язку з інформаційним наповненням ринку – через змістову інформацію про ціни, якість послуг тощо, що оцінюється споживачем і на основі такої оцінки приймаються рішення про подальше користування послугами і рекомендацію конкретного їх постачальника знайомим, друзям, ширшій аудиторії, наприклад, через соціальні мережі. Ринок породжує актуальність питання формування стратегії поведінки учасників. Одним із шляхів взаємодії між учасниками ринку – виробниками та посередниками у плані постачання туристичних послуг є участь у кластерах. У основі створення туристичного кластеру залягає поняття, ширше за туристичну послугу – туристичний продукт. Кластеризація у сфері туризму відбувається на засадах обміну ідеями та інформацією, довіри, координації дій. Туристичні кластери охоплюють групи підприємств, розташованих у спільному регіоні. Ці підприємства мають спільну туристичну інфраструктуру, взаємодіють на локальному ринку тощо [64, С. 159]. Проведене дослідження теоретичних засад управління підприємствами туристичної галузі дає підстави стверджувати, що на сьогоденному етапі розвитку у зв'язку зі значною кількістю підприємств на ринку, іншими чинниками, важливим чинником успішної діяльності, а рідше – виживання підприємства є його конкурентоспроможність. Кон'юнктура ринку характеризує економічну ситуацію, сформовану на певний момент часу унаслідок сукупної дії різних чинників і умов, встановлюючи співвідношення і силу впливу попиту і пропозиції, а також рівні і динаміку цін на туристські послуги.

Таким чином чинниками спонукальні мотиви інтеграції зі своїми передумовами, як видно з викладеного матеріалу, носять об'єктивний характер. В той же час, сама інтеграція за своєю суттю суб'єктивна, оскільки інструменти «вирошування» конкурентоздатних об'єднань потребують визначених, цілей, методах і шляхах їх реалізації, які розробляються і здійснюються людьми, що вибудовують принципово нові моделі поведінки і взаємодії. Всесвітня туристична організація (ЮНВТО – World Tourism Organization) у 1968 р. включила в систему публікації національних рахунків туристичні потоки в рамках рекомендацій з національними рахунками [11]. З метою міжнародного порівняння та уніфікації, Всесвітня туристична організація (ЮНВТО) розробила міжнародні рекомендації з Статистикою туризму в 1978 і 1993 роках. Останньою версією міжнародних рекомендацій з Туристичної Статистики є варіант 2018 року (International Recommendations for Tourism Statistics 2018 and the Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework 2018)

З огляду на накопиченні результати досліджень туризму та наявний досвід його розвитку туризм може бути визначений як автономне явище з компонентами споживання і вільного часу. Його розвиток поширився на весь світ і в даний час вважається традиційною та невід'ємною частиною повсякденного життя людей [17, с. 36]. Відповідно до наведеного визначення, туризм є складовою категорії «подорожі», а «відвідувачі» – категорії «подорожуючі» як в національному, так і в міжнародному контексті. Те ж саме визначення використовується і уточнюється в рамках платіжного балансу та системи національних рахунків, що має вирішальне значення для обміну та узгодження даних, які надходять з різних джерел з метою вимірювання потоків і витрат осіб, що здійснюють

міжнародні поїздки. «Подорож» є діяльністю подорожуючих осіб, які переміщуються між різними географічними пунктами в будь-яких цілях і на будь-який період часу. Подорож можна визначити як спосіб життя людей, які переміщуються з одного місця на інше з метою освоєння навколишнього світу, що й стало початком туризму. Подорож має економічний ефект головним чином у місцях, які відвідує особа, що подорожує, тому стає важливим об'єктом економічного аналізу. Вимірювання витрат осіб, які переміщуються з однієї країни в іншу за межами країни їх постійного місця проживання відображається у рамках платіжного балансу в категорії «подорожі» [19]. Учасники Конференції Організації Об'єднаних Націй з міжнародних подорожей і туризму, яка відбулася у Римі в 1963 р., визначили термін відвідувача у двох категоріях: а) туристи, які відвідують одну країну і перебувають на її території не менше 24 годин з метою відпочинку, ведення бізнесу, оздоровлення, освіти, участі в місії або зустрічі чи конференції, відвідування друзів чи родичів, у релігійних цілях або спортивних; б) екскурсанти – люди, які відвідують одну країну і перебувають на її території менше 24 годин (круїзні пасажери, відвідувачі країни без ночівлі, екіпажі суден, літаків і т.д.) Вперше термін «міжнародний турист» запроваджений у 1937 р. Комітетом експертів з питань статистики Ліги Націй. Під час Міжпарламентської конференції з туризму, яка відбулася в Гаазі (Нідерланди) 14 квітня 1989 р. спільно з Міжпарламентським союзом (МПС) і Всесвітньою туристською організацією (ЮНВТО) було прийнято Гаазьку декларацію про туризм (The Hague Declaration on Tourism). Декларація визначає туризм «основним інструментом міжнародного співробітництва, зближення між народами та фактором індивідуального і колективного розвитку, який закликає парламенти, уряди, державні та

приватні організації, асоціації та установи, відповідальні за туристичну діяльність, професіоналів у галузі туризму, а також самих туристів ретельно враховувати її принципи в тому вигляді, як вони викладені нижче, і постійно опиратись на них у своїй діяльності» [20]. Шенгенська угода країн-членів ЄС скасувала обмеження паспортного контролю пересування своїх громадян між іншими територіями. Сьогодні всі громадяни країн ЄС подорожують між країнами учасницями «Шенгенської угоди» за внутрішніми паспортами. Свобода пересування та подорожей, право вибору місця навчання, роботи та відпочинку в інших країнах ЄС є вагомим досягненням європейських громадян і процесу економічної інтеграції. Туризм також є і конкретною економічною наукою, яка поділяється на теоретичну та прикладну економіку, вивчає окремі сфери світового та національного господарства. Теоретична туристична економіка вивчає закони, принципи, правила та побудову моделей для узагальнення всіх економічних функцій туризму, а прикладна – туристичну державну політику з метою розвитку туристичної економіки в країні. Зокрема, туризм є сектором економічної науки, яка розглядає і досліджує в основному туристичний попит та індивідуальні фактори, які формують його (туристичні потреби, туристичні мотиви, моделі споживання, процеси прийняття рішень та ін.), туристичне виробництво, туристичну вартість та туристичну пропозицію, індивідуальні чинники, які визначають його (обсяги виробництва, ціни на виробничу силу, ціни продажу), а також різні економічні відносини у певний час і місці для задоволення потреб туризму [23, с. 32].

1.4. Соціальний та економічний ефект готельно-ресторанних та рекреаційно-туристичних послуг для розвитку економіки

Стосовно негативних впливів, то, на жаль, сфера рекреації і туризму може негативно позначатися на стані навколишнього середовища. Економічний розвиток у сфері рекреації обмежується можливостями рекреаційних ресурсів та гранично допустимою пропускною спроможністю рекреаційної зони. Значна кількість місць відвідання рекреантами й туристами, характеризується слабкою екосистемою, що не витримують серйозних порушень. Стихійне і нерациональне їх використання призводить до екологічних проблем територій активного рекреаційного освоєння. Саме тому розраховуються норми пропускної спроможності для кожної території окремо, виходячи з конкретних особливостей рекреаційної зони. Вибір ділянки під рекреаційний центр має передбачати не лише врахування потенціалу цієї території щодо прийому рекреантів, а й екологічні параметри для сталого зрівноваженого розвитку території.

Значний соціальний та економічний ефект рекреаційно-туристичних послуг для розвитку всієї економіки дає підстави віднести цю сферу до так званих суспільних благ, що означає необхідність поєднання можливостей ринкової системи організації економічної діяльності в цій сфері з продуманим державним втручанням. Унікальний для здоров'я і життя споживачів характер рекреаційних послуг, наявність значних позитивних та негативних зовнішніх ефектів функціонування рекреації й туризму обумовлюють необхідність державного впливу на механізми їх постачання і реалізації. Недосконалість конкуренції та ринкового механізму проявляються у тому, що вони

виключають із споживання цих послуг значні потреби та групи споживачів, які не можуть бути забезпечені грошима. На чистому ринку рекреаційних послуг ринкове саморегулювання не здатне забезпечити соціально значущі види послуг.

Досягнення соціальних ефектів функціонування рекреаційно-туристичної сфери можливе лише за умови втручання держави на основі одночасного застосування і комбінування елементів регулюючого впливу громадських і державних структур, а також саморегулювання суб'єктів рекреаційного підприємництва. Таким чином, організаційно-економічний механізм розвитку рекреаційно-туристичної сфери включає як встановлення загальних правил функціонування, так і певну свободу господарської діяльності [39, с. 274–275].

Вище з'ясовано сутність поняття рекреаційно-туристичної сфери та її структуру. Згідно з логікою економічного аналізу нас цікавлять особливості та результати економічної діяльності в цій сфері, але водночас безсумнівними є й соціальні результати. Саме тому необхідно визначитися, що слід розуміти під поняттям *соціальний вимір*.

У соціологічній енциклопедії соціальний вимір (*англ.* social measurement; *нім.* sozialer messen,) трактується як вираз різних характеристик соціальних об'єктів та взаємовідносин між ними у вигляді числових значень. Соціальний вимір здійснюється на основі системи показників у вигляді емпіричних індикаторів і математичних символів (індексів) [40].

На наш погляд, таке визначення є однобічним, адже соціальне значення можуть мати не тільки соціальні об'єкти. Саме виявлення таких соціальних аспектів діяльності, соціальних впливів та ефектів являє собою предмет нашого дослідження. Отже, під соціальним

виміром рекреаційно-туристичної сфери варто розуміти характеристику соціальних аспектів її функціонування. Така характеристика може бути представлена системою соціально-економічних показників щодо стану, особливостей та результатів діяльності рекреації і туризму. З огляду на значну важливість для суспільства та широкий спектр результатів функціонування цієї сфери, доцільно виділити, на наш погляд, такі аспекти її соціальної результативності: позитивні і негативні, внутрішні й зовнішні, прямі та опосередковані ефекти.

Позитивні й негативні ефекти. Позитивні ефекти полягають у впливі на покращення різноманітних аспектів життєдіяльності населення та економіки в цілому, про що детально йшлося вище. Їх перелік можна продовжувати і далі.

Стосовно негативних впливів, то, на жаль, сфера рекреації і туризму може негативно позначатися на стані навколишнього середовища. Економічний розвиток у сфері рекреації обмежується можливостями рекреаційних ресурсів та гранично допустимою пропускною спроможністю рекреаційної зони. Значна кількість місць відвідання рекреантами й туристами, характеризується слабкою екосистемою, що не витримують серйозних порушень. Стихійне і нерациональне їх використання призводить до екологічних проблем територій активного рекреаційного освоєння. Саме тому розраховуються норми пропускної спроможності для кожної території окремо, виходячи з конкретних особливостей рекреаційної зони. Вибір ділянки під рекреаційний центр має передбачати не лише врахування потенціалу цієї території щодо прийому рекреантів, а й екологічні параметри для сталого зрівноваженого розвитку території.

Це питання є предметом постійної уваги вітчизняних та зарубіжних науковців, а також СОТ, ЮНЕП

й інших міжнародних організацій [41, 42, 43, 44, 45]. Негативний вплив туризму на країни, що не мають достатніх технічних і фінансових можливостей для поповнення використаних туристами ресурсів та ліквідації заподіяних ними відходів, часто значно перевищує збитки, завдані довіллю місцевим населенням [46, 47].

Міжнародна спільнота все більше стурбована негативною дією туризму на навколишнє природне середовище, а саме: деградацією природних ландшафтів через надмірне споживання ресурсів; забудовою земель; забрудненням природних об'єктів; загрозою для дикої природи і місць мешкання тварин та птахів; втратою біорізноманітності і, нарешті, порушенням місцевих звичаїв і громад тощо. У зв'язку із цим актуальним завданням стає розроблення нових моделей екологічно безпечного розвитку в інтересах усього суспільства.

Внутрішні та зовнішні впливи. Соціальна результативність сфери рекреації та туризму може проявлятися на внутрішньому рівні, коли оцінюються такі результати її функціонування, як: охоплення населення різними видами послуг, динаміка надходжень від реалізації послуг тощо. Крім того, ця сфера безумовно впливає і на зовнішнє середовище – економіку регіону та країни в цілому, що відображається на рівні зайнятості, розвитку суміжних галузей, внеску у ВВП тощо [34].

Загальний алгоритм оцінки соціальної результативності рекреації та туризму має передбачати наступні етапи:

- оцінювання природно-рекреаційного потенціалу, аналіз стану рекреаційно-туристичної інфраструктури, трудоресурсного забезпечення;
- визначення системи показників та аналіз соціальної результативності діяльності сфери;
- розроблення пропозицій щодо посилення

соціального спрямування функціонування та розвитку рекреаційно-туристичної сфери.

Результати аналітичних досліджень є основою для побудови концепції її розвитку, яка містить постановку пріоритетів рекреаційно-туристичної діяльності, основні напрями її здійснення та оптимізації розміщення об'єктів (їх комбінування і компонування). Розробка такої концепції має включати визначені соціальні пріоритети й цілі та спиратись на наявний природний, людський, технологічний і матеріальний потенціал.

Важливе місце у визначенні соціальної ефективності функціонування рекреації і туризму посідає оцінка природно-рекреаційного потенціалу, методологічні засади якої закладені в межах досліджень регіональної економіки та рекреаційної географії. Остання почала формуватися з другої половини 1960-х років завдяки роботам колективу учених Інституту географії Академії наук під керівництвом професора В.С.Преображенського. Ключовим поняттям та об'єктом досліджень у рекреаційній географії є територіальна рекреаційна система – соціальна географічна система, що складається з взаємозв'язаних підсистем – природних і культурно-історичних комплексів, інженерних споруд, обслуговуючого персоналу, відпочивальників (рекреантів), органів управління – та характеризується функціональною і територіальною цілісністю.

Із 90-х років під впливом процесів поширення ринкових відносин та гуманізації дослідження все більше зосереджуються на вивченні просторових закономірностей, особливостей рекреаційної діяльності і розміщення рекреаційних об'єктів. Упродовж останніх 10–15 років відбувалися трансформації рекреаційно-туристичних потреб населення, просторової структури рекреаційно-туристичних систем, продовжують змінюватися організаційно-правові форми діяльності у цій сфері.

Оптимальний розвиток останньої потребує як використання ринкових механізмів, так і зваженого державно-громадського впливу з метою нівелювання негативних наслідків ринкового господарювання. Саме тому важливими є екологічні та санітарні норми використання природо-ресурсного потенціалу, узгодження (гармонізації) інтересів місцевих жителів та рекреантів і туристів стосовно рекреаційних ресурсів території.

Рекреаційні зони мають свої межі, які досить часто не збігаються з адміністративними територіями. Це зумовлює необхідність побудови відповідної системи управління різними рекреаційними зонами, які можуть бути частиною адміністративних територій або охоплювати навіть частини різних регіонів. Управління рекреаційними зонами має обов'язково враховувати їх розміри, функціональне призначення, геологічні, ландшафтні, екологічні, культурно-історичні та інші параметри. Успішне функціонування рекреаційної зони передбачає створення ефективної транспортної, інформаційної, енергетичної, водопостачальної і каналізаційної, сервісної та іншої інфраструктури. Головна проблема полягає в тому, щоб усе це разом не завдало шкоди природо-ресурсному та етносоціальному потенціалу рекреаційної зони [48, 49].

Саме тому головною метою і визначальним принципом ефективного і соціально орієнтованого управління у сфері рекреаційно-туристичної діяльності має бути забезпечення максимального задоволення відвідувачів при одночасному зведенні до мінімуму її негативного впливу. Базовим поняттям при визначенні оптимального співвідношення використання і збереження природо-ресурсного потенціалу є так звана пропускна спроможність території, тобто рівень її використання, який вона може забезпечити за умови збереження високого рівня

задоволеності рекреантів і туристів та незначного впливу на ресурси. Пропускна спроможність оцінюється за багатьма критеріями і визначається насамперед адміністративними рішеннями.

При цьому визначальними є природні, соціальні та управлінські фактори. Формула оцінки пропускнуго потенціалу території рекреаційного використання традиційно базується на середньому стандарті, вираженому у м²/чол. Проте його важко розрахувати, причому ретельно в кожному конкретному випадку, оскільки він охоплює щонайменше три невідомі пропускнуго спроможності – матеріальну, психологічну та екологічну.

Актуальним науковим завданням у цій сфері є розрахунок порогових значень деградації рекреаційних зон від кількості відвідувань. Це передбачає врахування якості ґрунтів (від піщаних, суглинних до чорноземів), виду і щільності лісових насаджень (степової рослинності, прибережної смуги) та інших факторів для умов помірного клімату, зокрема визначення здатності до відновлення після завданого антропогенного тиску. Ці величини є індивідуальними для кожної рекреаційної зони і знаходяться експериментальним шляхом. Аналогічні дані в інших кліматичних зонах можуть мати ефект, що відрізняється від отриманого в умовах помірного клімату. Розраховані порогові значення деградації довкілля можна застосовувати з відомим наближенням для будь-якого регіону України, що уможливить планування і створення рекреаційних зон із очікуваною межею потоку відвідувань, тобто потужністю рекреаційних установ.

Складність даних досліджень полягає в тому, що подібні розробки здійснюються колективами вчених, до складу якого входять фахівці різного профілю – від біохімії ґрунтів до кліматології. Таке замовлення науці у масштабі всієї країни під силу тільки рекреаційній сфері з її

бюджетом на науково-дослідні роботи. У зв'язку з цим виникає питання про науково обґрунтовану регламентацію рекреаційних навантажень на рекреаційні зони. Єдиної методики визначення навантаження на навколишнє природне середовище немає не тільки в нашій країні, але й за кордоном. Сучасні автори одночасно використовують терміни *антропогенне навантаження* та *пропускний потенціал*, або адекватні йому *оптимальне навантаження* [50, с.166].

Найбільше навантаження, котре може витримати рекреаційний об'єкт без серйозного збитку для місцевих ресурсів, негативного впливу на враження від поїздки і виникнення соціально-економічних проблем у населення – це пропускний потенціал території. Таке навантаження на неї, яке не призводить екосистему до граничного стану і, як наслідок, необоротних змін, являє собою межу екологічної толерантності, а не граничного значення лімітуючих факторів. Оптимальне навантаження характеризує рекреаційну зону разом із кількістю та якістю рекреаційних ресурсів за рівнем заподіюваної або очікуваної шкоди (забруднення, толочення, шумове навантаження, стан здоров'я населення).

У процесі визначення оптимального навантаження або місткості конкретної рекреаційної зони, крім оцінки антропогенного впливу на природні біоценози слід ураховувати здоров'я місцевого населення та рекреантів. Місткість рекреаційної зони зростає з послабленням антропогенного навантаження на природно-рекреаційні ресурси, котре залежить також від якісного рівня природоохоронних технологічних процесів та екологічної свідомості суспільства як варіабельних величин (вплив може бути позитивним і негативним), так і меншою мірою – від місткості рекреаційної зони. Із позицій зв'язку між факторами соціально-економічними і природного

середовища, що обмежують використання території, необхідно враховувати мінімальне навантаження на рекреаційні ресурси. Останнє має економічний сенс і враховує таке відвідування рекреаційної зони, яке дає змогу повернути капіталовкладення, витрачені на будівництво всіх об'єктів, охорону довкілля та експлуатаційні витрати [51, с. 115–116].

Зарубіжними і вітчизняними вченими у найбільш загальній формі визначені приблизні нормативні показники рекреаційного навантаження для різних природних комплексів. В Україні пропускний потенціал вважається прийнятним, якщо він задовольняє вимоги Державного будівельного нормативу ДБН-360-92 для рекреаційних територій. Проте він недостатньо враховує вплив рекреаційних навантажень на навколишнє природне середовище і свідчить про досить недбале ставлення в нашій державі до природної спадщини. Існують також нормативи рекреаційних навантажень залежно від стадії дигресії лісових масивів у різних умовах їх зростання [52, с. 108–109].

У розрахунках пропускної спроможності необхідно враховувати такі природні фактори, як розмір території та площа, придатна для рекреаційної діяльності. Часто для рекреації відводиться тільки мала частина великої території. Оптимальне навантаження (місткість) залежить також від норми навантаження, часу перебування рекреантів в її межах, тривалості сприятливого погодного періоду. На думку науковців, його варто визначати для кожного сезону [53], а також місткість, що залежить від масштабів туристичного центру, природних умов, цінності рекреаційних ресурсів. Слід зауважити, що найбільшою загрозою для природних екосистем є рекреаційна діяльність за межами рекреаційного комплексу, тобто в зоні регульованої рекреації національних природних парків

(НПП), яка за своїм призначенням є екотуристичною зоною природного парку.

Як свідчать результати аналізу методик розрахунку оптимального рекреаційного навантаження [42, 44, 54, 55], з методичного погляду доцільно розраховувати місткість території не за площею, а на основі лінійного навантаження (рекреаційну місткість стежок із ділянками для відпочинку).

Зокрема, Л. Кобанець наводить формулу визначення місткості зони регульованої рекреації (екотуристичної рекреаційної території):

$$C_r = \frac{S_{грj}}{K_c \sum_{i=1}^n W_i L_i + \sum_{j=1}^m N_d \frac{T}{t}}, \quad (1.1)$$

де C_r – оптимальне рекреаційне навантаження, чол./день;

K_c – поправний коефіцієнт, що враховує порушення рослинного покриву, ущільнення ґрунту при прокладанні та благоустрої стежки (від 1,5 до 2,0 для широких та вузьких стежок відповідно);

W_i – ширина стежки на i -й ділянці маршруту, м (звичайно 1,5–2,0 м);

L_i – довжина i -ї ділянки маршруту (між вузлами мережі), м;

n – кількість ділянок мережі;

$S_{грj}$ – площа, що займає j -й об'єкт показу, пункт відпочинку тощо, м²;

m – кількість об'єктів показу, пунктів відпочинку;

N_d – норма розподілу рекреантів за стежками, яка запобігає фізичному та моральному дискомфорту при проходженні маршруту (залежить від кривизни, ширини стежки, типу рослинності, тваринного світу тощо; має визначатися в кожному випадку окремо), чол./м²;

T – тривалість світового дня, год.;

t – середня тривалість перебування в рекреаційній зоні, год./день [55, с.102].

При цьому особливе значення має рівномірність розподілу рекреантів і туристів за стежками, що у світовій практиці здійснюється за допомогою моніторингу. З цією метою вживають низку заходів, зокрема своєчасне (можливо, тимчасове) закриття перевантажених напрямків та стимулювання відвідування пустуючих. Через управлінські рішення можна збільшувати пропускну спроможність, у тому числі шляхом планування стежок з метою більш широкого розподілу рекреантів і туристів територією природного парку; зменшення суперечностей між конкуруючими типами використання (наприклад, виділення ділянок для спеціальних кемпінгів, зелених готелів та стоянок для неорганізованих рекреантів); проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи; підвищення міцності ресурсів, що поновлюються (наприклад, матеріалів для дорожнього покриття); будівництва засобів розміщення та обслуговування рекреантів і туристів, розробки політики стимулювання відвідування парку в несезонний період [56].

Таким чином, упровадження методичного лінійного підходу до розрахунку рекреаційної місткості природних територій разом зі створенням у межах природних парків рекреаційно-туристичних підприємств інноваційного типу (цілорічних аквапарків високої пропускнуої спроможності) та стягнення ренти за використання природних рекреаційних ресурсів із підприємств сприятимуть сталому розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в природних парках, поліпшенню економіко-екологічних та соціальних умов у регіонах.

Визначаючи найбільш актуальні напрями розвитку рекреаційно-туристичних досліджень у соціальному

аспекті, слід звернути увагу на наступне:

- формування концепції стійкого розвитку рекреації і туризму на різних територіальних рівнях;

- вивчення туризму і рекреації як системно організованих феноменів, аналіз сучасних тенденцій їх розвитку;

- розробка і стандартизація комплексної методики оцінки туристично-рекреаційного потенціалу території на національному, регіональному і локальному рівнях;

- наукове обґрунтування меж, моделей проектування і розвитку туристично-рекреаційних особливих економічних зон з урахуванням допустимих рекреаційних навантажень;

- розробка механізмів управління рекреаційними зонами на основі формування системи статистичного обліку, обробки й аналізу даних щодо туризму, розвиток інформаційно-довідкового і картографічного забезпечення рекреаційно-туристичної діяльності;

- складання коротко-, середньо- і довгострокових прогнозів розвитку регіональних і локальних рекреаційно-туристичних ринків на базі їх моніторингу [57–64].

Визначення оптимальних навантажень рекреаційних зон відіграє виключно важливу роль з погляду реалізації екологічного розвитку територій. Наступним актуальним аспектом обчислення соціальної результативності функціонування рекреації і туризму є здійснення соціальної діагностики, що потребує відповідного алгоритму визначення соціальних результатів різного спектру.

Процес визначення соціальних показників діяльності рекреаційно-туристичної сфери доцільно здійснювати поетапно: збір первинної інформації, її обробка та аналіз, визначення проблем, шляхів їх вирішення та пріоритетів. Залежно від поставленої мети та

специфіки досліджуваних процесів можуть використовуватися як загальнонаукові, так і специфічні методи.

На етапі обробки та аналізу інформації фактично здійснюється діагностика проблем, аналіз факторів, порівняння різної інформації тощо [65]. Термін *діагностика* (від *грецьк.* *diagnostikos* – здатність розпізнавати) найбільш часто використовується в медицині для визначення процесу розпізнавання хвороби, установлення діагнозу [66]. Тобто соціальна діагностика передбачає виявлення ступеня (рівня) відповідності (невідповідності) фактичних параметрів соціальної ситуації (кількості ресурсів, якості об'єктів, переважних соціальних установок) соціальним очікуванням (еталонної моделі соціального об'єкта) з подальшим комплексним дослідженням причин наявних відхилень. Завдання соціальної діагностики – збирати, обробляти й аналізувати стан соціальної сфери країни з метою відстеження результатів соціально-економічної політики держави і розроблення пропозицій про внесення до неї певних коректив [67].

Поняття соціальної діагностики можна розуміти як окреме дослідження соціальної проблеми (становища) або етап більш комплексного дослідження, спрямованого на отримання інформації та обґрунтування рекомендацій. У національній сфері рекреації і туризму вона охоплює комплекс заходів, способів і методів оцінювання, які дають можливість визначити рівень соціального благополуччя, ступінь задоволення користувачів послуг та суб'єктів її господарської діяльності. При цьому діагностика повинна здійснюватися на основі міждисциплінарних зв'язків соціальної роботи, економіки та інших сфер наукового пізнання.

Цілі соціальної діагностики сфери рекреації та туризму полягають в тому, щоб чітко оцінити стан і виявити проблеми щодо задоволення й охоплення населення туристично-оздоровчими послугами. Така оцінка є підставою для визначення шляхів розширення можливостей використання населенням вільного часу з метою оздоровлення, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності, прогнозування подальшого перспективного розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Діагностична функція належить до основних у сфері демографії, соціальної економіки і політики. Завданням соціальної діагностики є визначення тих проблем, що необхідно вирішити для досягнення мети поліпшення соціальних аспектів життя населення.

Мета соціальної діагностики рекреації та туризму полягає у встановленні тих результатів, що безпосередньо характеризують соціальні аспекти функціонування досліджуваної сфери в економіці. Саме тому завданням діагностики є перш за все визначення того каркасу показників, які характеризують важливі соціальні аспекти функціонування сфери рекреації і туризму. Ці показники можуть стосуватися як особливостей власне процесу функціонування, так і його результатів. Загалом, усі аспекти можуть бути представлені системою показників щодо різноманітних та різнорівневих результатів діяльності.

Ці результати насамперед можуть мати внутрішній (із позицій функціонування сфери) і зовнішній (значення для всієї економіки) характер; по-друге – безпосередній прояв (чисельність туристів, оздоровлених осіб, кількість суб'єктів підприємництва тощо) або опосередкований – через певний час (поліпшення здоров'я, тривалості та якості життя населення тощо).

По-третє, виявлення зазначеної сукупності результатів важливе не тільки у поточному (до 1 року) періоді. Достатньо показовим є виявлення загальних трендів у середньостроковому (до 3 років) і перспективному, стратегічному (до 5 і більше років) термінах.

По-четверте, усю сукупність результуючих показників можна умовно поділити на такі, що характеризують явища або процеси в натуральному вимірі (чисельність туристів, терміни, зайняті у сфері рекреації і туризму, підприємства тощо), або у вартісному (обсяги реалізованих послуг, доходи суб'єктів підприємницької діяльності, витрати домогосподарств на відпочинок і оздоровлення тощо).

По-п'яте, аналіз завжди передбачає певний рівень дослідження (місцевий, регіональний чи макрорівень).

Важливість соціальних цілей як орієнтирів розвитку сфери рекреації та туризму потребує їх визначення й чіткої фіксації в державній політиці. Причому цілі мають установлюватися як у поточному періоді, так і середньостроковому та безумовно, довгостроковій перспективі. Поточні (найближчі) цілі окреслюються зоною найближчого розвитку сфери рекреації і туризму. Вони визначають досягнення локальних результатів, які проте дають можливість створити умови для досягнення стратегічних цілей розвитку досліджуваної сфери. Поточними можуть бути такі цілі: збільшення охоплення населення рекреаційно-туристичними послугами загалом та певних його категорій, підвищення якості послуг, покращення інфраструктури тощо.

Кожна наступна (оперативна) мета передбачає можливість більш повного задоволення потреб населення та суб'єктів господарської діяльності у сфері рекреації й туризму. Стратегічні цілі пов'язані із підвищенням

добробуту, покращенням якості життя всього населення та людського розвитку в країні загалом. Систематизація цілей дає змогу більш чітко побудувати ієрархію соціальних цілей, конкретизувати роботу щодо постійного моніторингу та визначення ефективних шляхів їх досягнення і реалізації.

Таким чином, результати соціальної діагностики мають стати основою прийнятих рішень і рекомендації та реалізуватися надалі в управлінні розвитком сфери рекреації й туризму. Для визначення соціальних пріоритетів розвитку рекреаційно-туристичної сфери вкрай важливим є аналіз стану і загальних трендів охоплення населення (всього та окремих груп) відповідними послугами, кількість суб'єктів господарювання, зайнятість у цій сфері та суміжних галузях тощо. З одного боку, збільшення чисельності осіб, що отримують якісні оздоровчі й туристичні послуги, є основою поліпшення якості життя населення. З іншого – зростання обсягів підприємницької діяльності та зайнятості в цій сфері також мають позитивне соціальне значення для країни в цілому.

Виявлені результати в комплексі є важливими для постановки суспільно значимих цілей і постійного моніторингу їх досягнення на місцевому, регіональному та національному рівнях.

Важливою складовою соціальної діагностики має стати фінансово-економічна діагностика, спрямована на здійснення оцінки фінансового стану суб'єктів підприємницької діяльності, аналіз цінової політики, співвідношення попиту та пропозиції на ринку рекреаційно-туристичних послуг тощо. Отже, як результат, суттєво розширюється коло питань для вивчення і виникає можливість розв'язання складних стратегічних проблем.

В умовах ринкової економіки рекреаційно-туристичні підприємства вступають в конкурентні відносини на ринку

надаваних послуг. Для уникнення їх банкрутства і забезпечення високої конкурентоспроможності необхідна постійна та систематична фінансова діагностика.

Економічна діяльність рекреаційно-туристичних підприємств перебуває під впливом комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників фінансового забезпечення. Серед найбільш дієвих варто виділити такі: форма власності та організаційно-правові форми діяльності підприємств, фактичні розміри надання рекреаційно-туристичних послуг, фінансовий стан, теоретична і практична можливість залучення додаткового фінансового капіталу з різних джерел, стратегічні цілі й поточні завдання функціонування на певному проміжку часу, фінансова політика підприємства, рівень управління тощо. Тому для оцінки фінансового стану рекреаційно-туристичних підприємств важливими є наступні дані: структура витрат надання послуг; обсяг фінансових результатів; обсяг та структура фінансового капіталу та джерел фінансового забезпечення; структура дебіторської та кредиторської заборгованості; показники фінансових потоків.

Соціальне значення фінансової діагностики полягає перш за все в тому, що обсяги фінансової діяльності (та їх тренди) свідчать про масштаби підприємницької активності та її ефективність, охоплення населення послугами, рівень доходів як підприємців, так і споживачів послуг. Аналіз фінансових показників дає змогу обґрунтувати висновки про динаміку доходів усього населення і підприємців рекреаційно-туристичної діяльності.

На більш високому рівні економічного аналізу важливим є визначення внеску цієї сфери у валовий регіональний або національний продукт. На основі узагальнення наведеного вище систематизовано уявлення про сукупність результатів та відповідних індикаторів у матриці соціальної діагностики (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Матриця соціальної діагностики готельно-ресторанної сфери і рекреації та туризму*

Показник	Прямі результати	Опосередковані результати
Внутрішні результати	<p>Охоплення населення рекреаційно-туристичними послугами.</p> <p>Охоплення окремих груп населення рекреаційно-туристичними послугами.</p> <p>Забезпечення зайнятості у сфері рекреаційно-туристичної діяльності.</p> <p>Зростання масштабів діяльності та доходів суб'єктів господарювання сфери рекреації і туризму</p>	<p>Покращення показників здоров'я і тривалості життя населення.</p> <p>Поліпшення якості життя населення.</p> <p>Підвищення культурного і патріотичного рівня населення.</p> <p>Втілення здорового способу життя.</p> <p>Покращення якісних показників функціонування сфери рекреації і туризму (підвищення якості сервісу, удосконалення матеріально-технічної інфраструктури; диверсифікація послуг)</p>
Зовнішні результати	<p>Розвиток суміжних галузей.</p> <p>Зростання зайнятості в економіці.</p> <p>Збільшення доходів населення.</p> <p>Підвищення ВВП</p>	<p>Прискорення соціально-економічного розвитку країни.</p> <p>Поліпшення показників людського розвитку</p>

Форма прояву	Натуральні величини Вартісний вимір
Рівень	Місцевий Регіональний Макроекономічний
Термін	Поточний Середньостроковий Стратегічний

* Джерело: розроблено авторами

1.5. Концептуальні та теоретичні моделі економічного регулювання розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу

Відтак, як нами визнано, туристично-рекреаційний комплекс є одним з найважливіших блоків невиробничої сфери життєдіяльності суспільства – його соціальної інфраструктури, а безпосередньо туризм має значний потенціал як інструмент економічного розвитку регіонів та держави.

Нині туризм є одним із секторів світової економіки, що найбільш динамічно розвивається. Зокрема, за прогнозом Всесвітньої туристської організації (ВТО), до 2020 року число міжнародних туристських поїздок зросте з 564 млн у рік до 1,6 млрд, тобто майже в 3 рази; доходи від туризму, у свою чергу, зростуть з 399 млрд дол. до 2 трлн дол. у рік. Зауважимо, що ці показники характеризують лише обсяги міжнародного туризму, який в силу ряду причин більшою мірою є об'єктом уваги вчених, політиків і громадських організацій. На частку ж внутрішнього туризму припадає до 80% загального числа туристів у світі (за прогнозом ВТО, співвідношення внутрішніх і міжнародних поїздок у світі до 2020 року буде дорівнювати 10:1) [61]. Завдання ефективного економічного регулювання туристично-рекреаційного

комплексу є одним з пріоритетних для регіонів України. Особливо це стосується територій, що традиційно спеціалізуються на туризмі.

Держава зацікавлена у розвитку таких територій, зважаючи на їхню унікальність з виконання функцій оздоровлення та відпочинку населення. Система економічного регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу включає суб'єктів і об'єкти регулювання. Неоднозначність і багатогранність поняття об'єкта регулювання туристично-рекреаційного комплексу зумовлюють складність управління ним. Теорія економічного регулювання в її класичному вигляді пропонує досить чітке визначення об'єкта регулювання – це те, на що спрямована пізнавальна чи інша діяльність.

У цій відповідності об'єктом регулювання виступає РТРК, який складається з трьох підсистем – «регіон», «туризм», «рекреація». Їхня складність і неоднозначність та пов'язані з ними явища, відносини і процеси обумовлюють труднощі і суперечливість досліджуваного об'єкта. При цьому будь-який з існуючих туристично-рекреаційних комплексів має свою історію, стадії розвитку, структуру, внутрішню організацію, спеціалізацію на певних видах туризму і відпочинку, свої переваги і недоліки. У процесі туристично-рекреаційного освоєння території створення ТРК неминуче і об'єктивно необхідне, оскільки ТРК виступає більш високою стадією організації, ніж окремо утворені туристично-рекреаційні об'єкти (деталізовано у джерелах [89, 117]).

Утворення та розвиток ТРК полягає в переході від «осередкового» створення туристичних і рекреаційних об'єктів до їхнього комплексного та цілеспрямованого будівництва. Як правило, виділяють дві групи передумов утворення та розвитку ТРК: природні та соціально-економічні. Природні найчастіше лежать в основі

утворення ТРК. Вони ж у більшості випадків визначають туристично-рекреаційну спеціалізацію комплексу. Наприклад, наявність мінеральних джерел, лікувальних грязей веде до створення бальнеологічних курортів (Карлові Вари у Чехії, Друскінінкай у Литві, Кисловодськ на Північному Кавказі, Нафталан у Азербайджані, Трускавець, Східниця в Україні); мальовниче поєднання гір, зручних пологих схилів, лісів – до організації ТРК, гірськолижних центрів (Оберхоф і Обервізенталь у Німеччині, Закопане в Польщі, Куршавель у Франції, Штребске-Плесо в Словаччині, Буковель в Україні).

Однак на сьогоднішній день, виходячи з досвіду українських регіонів та інших країн, можливі два основні шляхи економічного розвитку ТРК. В основі першого шляху лежать колишні схеми розміщення туристично-рекреаційних об'єктів. Цим шляхом ідуть регіони з історично сформованим туристично-рекреаційним господарством (Чорноморське узбережжя, Азовське узбережжя, Карпати та ін.). Першочергове завдання для таких регіонів – відновлення, реконструкція та розвиток уже існуючих об'єктів. Визнаємо, що другий шлях передбачає нове освоєння районів, що раніше не відрізнялися концентрацією в них об'єктів туристично-рекреаційного призначення. Дослідники визначили три основні варіанти виникнення і розбудови нової форми ТРК:

1. В якості основного стимулятора розвитку туристично-рекреаційних комплексів виступають локальні природні ресурси.

2. ТРК формується на базі великих міських агломерацій з високорозвиненою економікою (Баку – Апшеронський півострів, Підмосков'я, рекреаційні місцевості під Києвом та ін.). Жителі великих міст формують попит на відпочинок, і це впливає на

організацію сфери відпочинку. Як правило, це регіони зі сприятливим економіко-географічним положенням, розвинутою транспортною мережею і виробничими потужностями, здатними обслужити туристсько-рекреаційні об'єкти і освоїти туристично-рекреаційний потенціал.

3. ТРК розвиваються на основі впливу соціальних, національних, історичних, архітектурних, археологічних, національних та інших факторів (Суздаль, Володимир – міста Золотого Кільця у Росії, Мцхета в Грузії, Венеція в Італії, Золота Підкова в Україні та ін.).

Крім сформульованих у наявних дослідженнях передумов економічного розвитку ТРК, що включають наявність локальних природних ресурсів, великої міської агломерації з високорозвиненою економікою (прикладом можуть служити численні комплекси для відпочинку практично в межах міст) або специфічних національних, історичних, археологічних та інших аналогічних факторів, необхідно виділити додаткові передумови, що мають значення для сучасного етапу розвитку туризму як специфічного способу життя населення.

Першою з таких передумов є наявність відносно малонаселеного просторового комплексу, в рамках якого зберігається характерне для даної місцевості натуральне екологічне середовище. Такі території можуть служити базою для формування і розвитку спеціалізованих туристично-рекреаційних комплексів, користувачами яких стануть дві основні категорії клієнтів. Перша – клієнти, зацікавлені в екологічному туризмі, – напрямку туристичної галузі, що найбільш динамічно розвивається. Друга – споживачі, діяльність яких пов'язана з великою кількістю міжособистісних контактів. На базі таких точок зростання в регіонах можуть бути сформовані «унікальні» туристично-рекреаційні комплекси, вимога яких на ринку

буде забезпечена зростанням чисельності виявленої другої категорії споживачів.

Друга виявлена в рамках цього дослідження передумова розвитку туристично-рекреаційного комплексу являє собою потребу певної категорії туристів у знайомстві з відсутністю специфічних національних, історичних, археологічних та інших аналогічних чинників. Прикладом задоволення такої потреби з точки зору міжнародного туризму є зростаючий потік в'їзного туризму в нафтові країни Близького Сходу (наприклад, Катар), характерною особливістю яких є відсутність історичних та археологічних цінностей. Навпаки, центром тяжіння туристів у даному випадку стає можливість ознайомитися з культурою, яка не має значних традицій, культурою на стадії формування, що є особливо значущим чинником для туристів, які представляють цивілізації з багаторічною усталеною культурою. На базі таких точок зростання можуть бути сформовані «динамічні» туристично-рекреаційні комплекси, привабливі для клієнтів, які цікавляться процесами розвитку цивілізаційних утворень. Тому виділені передумови дозволяють визначити, що кожна мезорівнева соціально-економічна система має хоча б одну точку росту для формування туристично-рекреаційного комплексу на своїй території, що має принципове значення для розвитку системи управління індустрією туризму і відпочинку в регіоні.

Далі, необхідно виділити етапи економічного розвитку туристично-рекреаційного комплексу, характерні для кожного з зазначених типів ТРК:

1. Проста агломерація підприємств різних рекреаційно-туристських галузей (санаторій, турбаза, табір).
2. Спеціалізація території.
3. Формування територіальної структури ТРК.

Залежно від основного профілю ТРК визначено такі їхні типи:

1) санаторно-курортний, який включає спеціалізовані санаторно-лікувальні установи (санаторії, лікарні, готелі (зі спеціальним обладнанням номерів), підприємства дієтичного харчування). Кадри зазначеного виду ТРК повинні бути укомплектовані лікарями, середнім медичним персоналом, масажистами та іншими фахівцями відповідного медичного профілю (необхідне медичне обладнання та спеціальний транспорт);

2) туристично-оздоровчий, який включає будинки відпочинку, туристичні готелі, бази, табори, притулки, мотелі, кемпінги, пункти прокату туристського і спортивного інвентарю, лижні підйомники, прокат коней, школи гірськолижників, альпіністів, верхової їзди, плавання (кадри такого туристично-рекреаційного комплексу: інструктори туризму, альпінізму, гірськолижного спорту, провідники, носильники альпіністського спорядження); 3) мисливсько-рибальський, що орієнтований на використання таких об'єктів розміщення відпочивальників: притулки, будинки мисливців і рибалок, а також таких об'єктів обслуговування, як човнові станції, прокат інвентарю, копильні і т.п. (кадри: егері, провідники та інші. Необхідний спеціальний транспорт – снігоходи, коні, вози поряд з автотранспортом, вертольотами);

4) комбінований, що поєднує у собі риси кількох інших (зважаючи на свій комплексний характер, ТРК має складну виробничу, господарську, соціальну та інфраструктурну побудову).

Так, наприклад, неокласична теорія більш тісно погоджує фактори розвитку й технічного забезпечення, причому розглядається цілеспрямована діяльність з розробки і впровадження технічних новацій. Технічний

прогрес лежить в основі розширеного відтворення, формує можливість створення й споживання благ у перспективі [104]. Удосконалення технічних умов виробництва відбувається на основі впровадження «технічних новинок». Цей процес викликає зниження витрат виробництва і цін, підвищення норми прибутку, збільшення рівня заробітної плати й збільшення масштабів виробництва. Як рушійні чинники технічного прогресу розглядаються: демографічні фактори, трансформація потреб, жорсткість конкуренції [138]. Неокласична школа, виступаючи з тезою «волі підприємництва», завжди виступала за необхідність збільшення кількості нововведень в економіці. Неокласики вводять диференціацію виробничих технологій, обґрунтовують їхню різну рентабельність, погоджують цінові аспекти використання тих або інших технологій [11, 104]. Однак неокласичний напрямок розглядає не тільки вдосконалення технології виробництва, але й створення нових товарів і послуг, чим визначає вплив різних видів інновацій на економічний розвиток.

Вважаємо, що відтворення РТРК вимагає уточнення, що основна мета його розвитку може бути визначена як формування конкурентоспроможного ТРК в якості однієї з провідних галузей територіальної спеціалізації регіону. Зазначена галузь забезпечує зростаючий попит споживачів на задоволення своїх потреб у туристично-рекреаційних послугах. Її функціонування робить значний внесок у соціально-економічний розвиток регіону за рахунок збільшення дохідної частини державного і регіональних бюджетів, припливу інвестицій, збільшення кількості робочих місць, поліпшення здоров'я населення, збереження та раціонального використання культурно-історичної та природної спадщини. Важливу роль при цьому відіграє система регулювання процесів надання послуг ТРК, що регулює методи і функції даної

системи, суб'єктно-об'єктні відносини комплексу, зв'язки між обслуговуючими та інформаційними технологіями. Дані технології, володіючи високою здатністю до трансформації, дозволяють ефективно координувати динамічні ситуації, властиві сфері рекреаційних послуг. Налагоджена система управління створює основи для найбільш ефективної інтеграції виконання окремих операцій за послугами. Так, наприклад, в рамках регіонального ТРК можливо, використовуючи принципи планового бюджетування, побудувати ефективну схему перерозподілу (алокації) фінансових потоків від більш рентабельних секторів (сфера розваг тощо) до менш рентабельних (наприклад, засоби розміщення) з метою сталого економічного розвитку всієї РСЕС.

Значення формалізації подібної схеми реалізації функції макроекономічного регулювання визначається і тим, що ТРК забезпечує потреби у відповідних послугах не тільки приїжджаючих туристів, а й місцевого населення, сприяючи тим самим значному поліпшенню якості життя в регіоні. Економічні суб'єкти туристично-рекреаційного комплексу, надаючи послуги, акумулюють функції обслуговування на рівні структурних підрозділів, що утворюють ієрархію управління. Тому система управління операційними процесами ТРК в цілому і його окремих об'єктів повинна розглядати можливості узгодження та інтегрування обслуговуючих процесів суміжних економічних суб'єктів, необхідність і резерви розширення виробничої потужності ТРК, підвищення продуктивності праці і поліпшення його якості. Це забезпечується взаємозв'язком виробничого, інвестиційного та інноваційного потенціалів економічних суб'єктів, що входять в комплекс, при реалізації якого досягнення основної мети відбувається з найкращими показниками ефективності виробництва послуг. Поставлені завдання

можуть бути успішно реалізовані шляхом застосування таких методів:

1. Реінжиніринг як метод підвищення ефективності економічного розвитку економічних суб'єктів ТРК. В основі підвищення результативності організації виробництва туристично-рекреаційних послуг лежать оптимальні управлінські рішення, що дозволяють найбільш точно визначити правильні шляхи досягнення поставлених цілей, а також склад необхідних ресурсів. Розробка інформаційних систем забезпечення прийняття рішень вимагає створення методологічних основ їхнього функціонування для точного визначення можливості виконання тих чи інших видів послуг. Створювані інформаційні системи передбачають безліч вхідних інформаційних каналів, до яких належать результати маркетингових досліджень, що формують портфелі замовлень, нормативно-правових баз даних. Реінжиніринг дозволяє здійснити значне стрибкоподібне поліпшення діяльності господарюючих суб'єктів, забезпечити їх потрібною і достатньою інформацією щодо прийняття рішень у сфері планування і регулювання. Тому він виявляється необхідним при орієнтації суб'єктів економіки на радикальні зміни основних економічних показників, таких як витрати, якість, швидкість обслуговування. Реінжиніринг реалізує властивості інформаційно-вирішальної системи виробництва туристично-рекреаційних послуг, головним змістом якої є інформаційні потоки. Роль останніх зводиться до забезпечення протікання бізнес-процесів у заданих оптимальних режимах на основі принципу зворотного зв'язку. Зворотний зв'язок у системі забезпечується шляхом аналізу якості, кількості та вартості послуг. Вихідний контроль забезпечує даний зв'язок протягом усього періоду надання послуг, що дозволяє

вносити корективи в регулювання процесом виробництва послуги і таким чином підвищувати його ефективність. Вихідний контроль передбачає обробку та аналіз відомостей про виконання завдань, отриманих з різних робочих місць, виявлення недостатньої інформації і зіставлення її з планом. Рішення щодо рутинних (звичайних) дій приймаються системою економічного регулювання на основі розроблених інструкцій (методик) з надання послуг по всьому спектру обслуговування.

Зовнішнє середовище, вносячи зміни у виробничі ситуації, диктує зміну методик та інструкцій, схем обслуговування і ведення бази даних. Система економічного регулювання складає зведення і звіти для керівників вищого ешелону управління з метою формування нових економічних цілей і завдань. З часом система коректує режим функціонування як еволюційного, так і стрибкоподібного розвитку сфери послуг, дає оцінку організації виробництва послуг, процесу прийняття рішень і вибору тактичних, стратегічних цілей та засобів їхнього досягнення. Таким чином, методика реінжинірингу передбачає радикальну перебудову всього виробничого процесу на основі його проектування від початкових до кінцевих подій з метою підвищення ефективності туристично-рекреаційного виробництва. Економічним суб'єктам ТРК доцільно застосовувати реінжиніринг у випадках виявлення несприятливих для їхньої діяльності тенденцій у сфері фінансування, конкурентоспроможності, прибутковості та рівня попиту. Багато регіональних економічних суб'єктів зараз втрачають традиційні сегменти споживачів, оскільки конкуруючі економічні суб'єкти, відповідаючи вимогам ринкового середовища, краще адаптуються до попиту і ринкової кон'юнктури в цілому.

Однією з причин неефективності діяльності регіональних економічних суб'єктів ТРК є слабкість фінансового регулювання, відсутність гнучких управлінських структур, що негативно позначається на загальному рівні ділової активності та стійкості економічного зростання в регіоні. У цих умовах управління витратами має бути орієнтовано на фіксацію змінних і постійних витрат, регламентацію постійних витрат і обов'язкове нормування змінних. Для реалізації цих завдань доцільно використовувати принципи реінжинірингу. Слід враховувати, що здійсненням реінжинірингу займаються також успішні економічні суб'єкти, які миттєво реагують на зміни, завдання яких полягає у швидкому нарощуванні відриву від найближчих конкурентів і створенні унікальних конкурентних переваг у межах кожної РСЕС.

Відомим наразі є метод регулювання доходів економічних суб'єктів туристично-рекреаційного комплексу. На поліпшення фінансових результатів діяльності туристично-рекреаційних економічних суб'єктів направлено застосування методу регулювання доходів. Загальновідомо, що туристично-рекреаційні послуги не підлягають збереженню або накопиченню, тому метод регулювання доходом спрямований на оптимізацію продажів продукту, що не зберігається. Цей регулюючий інструмент припускає використання в якості основного тимчасового критерію режим реального часу. У практиці для регулювання доходів слід встановлювати гнучкі ціни для одного і того ж продукту, значення яких залежатиме від терміну продажу даного продукту і терміну, коли цей продукт стає непридатним до використання. Це веде до необхідності розробки відповідної тарифікації на пропоновані послуги і виділення певних обсягів цих послуг, тобто так званого квотування.

Метод регулювання доходів може бути використаний туристично-рекреаційними економічними суб'єктам різного профілю з урахуванням їхньої специфіки. Цей метод має такі переваги: а) поліпшення фінансово-економічних показників економічних суб'єктів за рахунок адаптації до ринку в реальному режимі часу і урахування можливих змін за відсутності чіткої сегментації споживачів; б) якісне коригування маркетингової політики економічних суб'єктів на основі модифікації маркетингової стратегії, якщо її напрямок не відповідає перспективним змінам; в) введення гнучкої цінової політики шляхом розробки різноманітних тарифів, що дозволяють найбільш повно врахувати споживчий попит; г) підвищення ступеня конкурентоздатності ринку туристично-рекреаційних послуг за рахунок різноманітності цінової пропозиції; д) підвищення рентабельності кожної послуги номенклатури підприємства.

Незважаючи на переконливі переваги методу регулювання доходами, він не отримав поки належного поширення в практиці вітчизняних підприємств туристично-рекреаційної сфери. Це пояснюється відсутністю ринкових досліджень, банку статистичних даних про клієнтів, недостатнім кваліфікаційним рівнем обслуговуючого та управлінського персоналу. При цьому зарубіжні менеджери шляхом використання даного методу домагаються збільшення доходу однієї послуги на 3–5 % у високий сезон.

Зазначимо, що повна система регулювання доходами повинна включати ряд елементів, таких як база даних, модуль аналізу і прогнозів, модуль оптимізації, модуль діагностування, інтерфейс користувача, інтерфейс з іншими системами. Застосування моделі доходів має забезпечувати принцип цілісності, на основі якого система

в разі виявлення відхилень видає відповідне попередження менеджерам, а також автоматично вносить певні зміни, що дозволяють оптимізувати фінансовий результат діяльності підприємства.

При цьому слід вказати і на вагому роль структури капіталу економічних суб'єктів туристично-рекреаційного комплексу в економічному регулюванні розвитку РТРК. У відповідності з чим зазначимо, що в сучасних економічних умовах управління формуванням джерел фінансування діяльності економічних суб'єктів туристично-рекреаційного комплексу та обґрунтування оптимальних параметрів капіталу будь-якого суб'єкту господарювання в межах РТРК актуалізує проблему встановлення його структурних пропорцій, зв'язок яких з кінцевими результатами діяльності економічних суб'єктів істотний.

Тоді шляхом оптимізації співвідношення формованого власного і позикового капіталу забезпечується достатній рівень фінансової рентабельності, стійка фінансова рівновага туристсько-рекреаційних економічних суб'єктів, максимізується їхня ринкова вартість. На основі оптимізації структури джерел залучення капіталу забезпечується суттєве підвищення рівня платоспроможності економічних суб'єктів. Структура капіталу відіграє помітну роль у формуванні ринкової вартості за допомогою регулювання середньозваженої вартості капіталу. При цьому в складі власного капіталу повинен розглядатися не тільки спочатку інвестований акціонерний, пайовий або індивідуальний капітал, формуючий статутний фонд підприємства, а й накопичена його частина у формі різних резервів і фондів, а також передбачуваний до реінвестування нерозподілений прибуток. Відповідно і позиковий капітал повинен розглядатися у всіх формах його використання, включаючи

фінансовий лізинг, комерційний кредит, внутрішню кредиторську заборгованість.

Більш детальна структура капіталу дозволяє дослідити особливості і розробляти відповідні рекомендації не тільки для великих економічних суб'єктів, але і для середніх, і малих підприємств, доступ яких на ринок довгострокового капіталу обмежений. У цьому випадку може бути елімінована роль структури капіталу в забезпеченні зростання ефективності використання сукупних активів економічних суб'єктів. Ефективне формування капіталу в розрізі окремих його видів є найважливішою умовою забезпечення фінансової стійкості економічних суб'єктів. Раціональна структура сформованого капіталу дозволяє знизити рівень фінансових ризиків діяльності економічних суб'єктів та запобігти загрозі їхнього банкрутства.

Слід відмітити, що оцінка генезису теорій структури капіталу показує, що найбільш прийнятною до практики фінансового менеджменту економічних суб'єктів виступає компромісна концепція структури капіталу економічних суб'єктів. Компромісна концепція структури капіталу, заснована на дослідженнях М.Міллера, Р.Масюліса, Дж.Уорнера і деяких інших сучасних економістів включає в механізм формування структури капіталу ряд реальних умов функціонування економіки і ринку: чинник оподаткування прибутку, ризик банкрутства економічних суб'єктів, повну вартість позикового капіталу, включаючи початкові витрати з його залучення. Ці фактори сумарно формують певне співвідношення рівня прибутковості і ризику використання капіталу економічного суб'єкта за різної його структури. При цьому рівень прибутковості використовуваного капіталу характеризується показником середньозваженої його вартості, що враховує операційні витрати по залученню на ринку капіталу окремих його

елементів. Рівень ризику використовуваного капіталу формує показник питомої ваги позикового капіталу в загальній його сумі, що генерує за певних значень загрозу банкрутства економічного суб'єкта.

Значний внесок у розвиток теорії економічного зростання зробив Р.Солоу. Ним були розроблені дві моделі: модель аналізу чинника джерел економічного зростання і модель, що розкриває взаємозв'язок заощаджень, накопичення капіталу і економічного зростання. Основою першої моделі стала виробнича функція Кобба-Дугласа. Вона була модифікована шляхом введення ще одного чинника – рівня розвитку технологій. Визнаним фактом є те, що економічна криза 1973–1975рр. сприяла формуванню нової течії – посткейнсіанства, лідером якого є представниця англійської кембриджської школи Дж.Робінсон. Оригінальність посткейнсіанства як самостійної течії найвиразніше виявилася в розробці теорії економічного зростання та розподілу продукту, в основу якої покладена ідея, що темпи зростання суспільного продукту залежать від розподілу національного доходу, який, у свою чергу, є функцією накопичення капіталу. Саме швидкість накопичення капіталу визначає норму прибутку, а отже, і частку прибутку в ВВП. Частка ж заробітної плати визначається як залишкова величина

Сучасні теорії структури капіталу виступають розширеним методичним інструментарієм оптимізації цього показника, основними критеріями якого виступають:

- а) прийнятний рівень ризику в діяльності економічних суб'єктів;

- б) максимізація ринкової вартості економічних суб'єктів;

- в) мінімізація середньозваженої вартості капіталу економічних суб'єктів. Вибір конкретного критерію оптимізації визначається економічним суб'єктом

самостійно, проте ключовим є показник середньозваженої вартості капіталу.

У цілому показники вартості капіталу економічних суб'єктів є важливим інструментом обґрунтування управлінських рішень, спрямованих на підвищення раціональності формування їхнього капіталу і результативності фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів. Доцільність та ефективність управлінських рішень, пов'язаних із використанням і формуванням активів економічних суб'єктів регіонального туристично-рекреаційного комплексу, а також їхніх джерел, знаходить відображення в системі оціночних показників фінансової стійкості і самофінансування певного ТРК. Розширення рамок застосування принципу самофінансування, що означає забезпечення фінансовими ресурсами за рахунок таких власних джерел, як амортизаційні відрахування і прибуток, дозволяє удосконалювати організацію туристично-рекреаційного виробництва, в тому числі проводити оновлення основних засобів і структурування активів при гнучкому реагуванні на потреби ринку туристично-рекреаційних послуг, що актуалізує необхідність розширення процесів відтворення основних засобів на основі активізації інвестиційної політики регіонального туристично-рекреаційного комплексу.

Підвищення результативності організації та економічного регулювання розвитку РТРК має посилювати його бюджетоутворюючу роль на регіональному рівні, що може вплинути і на регіональну галузеву спеціалізацію. Організація туристично-рекреаційного виробництва регіону вимагає серйозного централізованого втручання з боку держави в господарський механізм розвитку РТРК. Це знаходить підтвердження у необхідності забезпечення тих соціально-економічних процесів, які пов'язані: а)з

підтриманням умов життєдіяльності рекреаційних підприємств на базі правової реалізації економічних рішень; б)з проведенням стабілізаційних заходів (регулювання темпів економічного розвитку підгалузей туристично-рекреаційного комплексу, заохочення прогресивних зрушень у регіональній структурі ТРК); в)із здійсненням соціально орієнтованого перерозподілу ресурсів (забезпечення надання рекреаційних послуг населенню з невисоким рівнем доходів).

Для цього необхідне забезпечення туристично-рекреаційного виробництва аналітичними, індикативно-плановими, програмними та іншими обґрунтуваннями щодо поліпшення пропорцій, збалансованості структури виробництва туристично-рекреаційних послуг і його розміщення. Удосконалення системи економічного РТРК, координація організаційно-економічних функцій ТРК з урахуванням використання економічних методів управління дозволяє вирішувати ряд взаємопов'язаних завдань. До них належать надання населенню регіону якісних рекреаційних послуг, отримання прибутку в якості основного внутрішнього джерела фінансування підприємств, забезпечення позитивного впливу туристично-рекреаційного комплексу та інфраструктури на підвищення потенціалу економіки регіону.

Регулювання розвитку РТРК (будівництво доріг, готельних і курортних комплексів, облаштування нових рекреаційних територій) вимагає великих капітальних вкладень та фінансується з різних джерел (державні структури, приватні організації (вітчизняні та зарубіжні), міжнародні організації тощо). Зростання обсягів виробництва в сфері туризму позитивно впливає на інші галузі економіки, де розгортається інвестиційна діяльність, створюються нові робочі місця, розширюється торговий обіг і, отже, збільшується прибуток. Частина отриманих

доходів надходить державі у вигляді податків. Зібрані таким чином кошти можуть бути спрямовані на подальше фінансування інфраструктури сфери туризму, надання матеріальної допомоги соціально незахищеним групам населення, на розвиток системи підготовки персоналу для сфери туристичних послуг. ТРК повинен розглядатися як економічна категорія, що виражає сукупність взаємопов'язаних галузей і виробництв регіональної економіки, єдиним функціональним завданням яких є діяльність, спрямована на задоволення різноманітних і постійно зростаючих потреб людей у різних видах відпочинку і подорожей у вільний час при раціональному використанні всіх наявних туристичних ресурсів.

Таким чином, можна говорити про те, що для сучасного економічного регулювання розвитку економіки характерний не стільки розвиток відокремлених галузей, скільки функціонування різних міжгалузевих комплексів. До ТРК слід підходити як до самостійного міжгалузевого господарського комплексу економіки, оскільки сфера туризму, об'єднуючи різні галузі, лежить не у звичній вертикальній площині, а охоплює певний горизонтальний простір, включаючи економічних суб'єктів галузевої приналежності.

Слід зважати і на те, що держава, згідно із Законом України «Про туризм», визнаючи туристичну діяльність однією з пріоритетних галузей економіки України, сприяє туристичній діяльності і створює необхідні умови для її розвитку; визначає і підтримує пріоритетні напрями туристичної діяльності; формує імідж України як країни, сприятливої для туризму; здійснює підтримку і захист українських туристів, туроператоров, турагентів та їхніх об'єднань. При цьому важливу роль при реалізації цілей макроекономічного регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу відіграє застосовувана модель

організаційної побудови. Так, у деяких країнах з розвинутою ринковою економікою відсутній будь-який орган, що здійснює державне регулювання в даній, галузі, надаючи суб'єктам право самим здійснювати оперативне регулювання (наприклад, у США в 1997р. була скасована державна адміністрація, що займається питаннями розвитку туристичної галузі). Регулювання проблем, які виникають у ході взаємодії підприємств туристично-рекреаційного комплексу між собою та організаціями інших галузей, здійснюється загальними цивільно-правовими методами на основі принципів ринкового «саморегулювання». Державні органи можуть втрутитися тільки в разі виявлення серйозних протиріч. Отже, за умови розвитку рекреаційно-туристичної сфери на принципах концепції реінжинірингу туристично-рекреаційного потенціалу на засадах реалізації технології економічного регулювання діяльності регіонального господарського комплексу, ця сфера буде генерувати кошти, частина яких зможе бути витрачена на охорону природи й традиційної культури.

Автором визнано, що успішне застосування даної концепції передбачає: а) високий рівень спрацьованості правового регулювання господарських відносин в умовах ринкової взаємодії; б) присутність на ринку туристично-рекреаційних послуг великих компаній; які в змозі ініціювати і самостійно здійснювати великомасштабні проекти; в) високу привабливість рекреаційно-туристичних ресурсів для потенційних туристів і відвідувачів. Поряд із цим зауважимо, що у країнах, де присутнє державне регулювання ринку туристично-рекреаційних послуг, реалізуються дві моделі: створені спеціалізовані органи державної влади або ж регулювання здійснюється багатопрофільними органами. Перша модель реалізується в країнах, де на частку туризму припадає основна частина

валютних надходжень і передбачає масштабну участь держави в розвитку туризму. В країнах, що реалізують другу модель (в основному європейські країни) питаннями розвитку туристично-рекреаційного комплексу займаються багатогалузеві міністерства, найчастіше економічного профілю, які в основному вирішують загальні питання державного регулювання.

У макроекономічному регулюванні розвитку туристично-рекреаційного комплексу у виділяють два рівні – державний і регіональний. І на першому, і на другому рівнях використовуються різні форми і методи регулювання. При цьому деякі форми і методи притаманні тільки одному рівню, що зумовлюється поділом повноважень у даній сфері між державою в цілому і регіонами. Макроекономічне регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу реалізується за допомогою як адміністративно-правових, так і фінансово-економічних методів (рис. 1.5), в рамках яких можуть застосовуватися різні інструменти регулювання (ліцензування, технічні регламенти, тарифне і цінове регулювання, податкові ставки та пільги, митні збори, державні інвестиції, позики, дотації, субсидії, компенсації тощо)

Так, наприклад, адміністративно-правові методи в контексті економічного регулювання застосовуються з метою створення певних «правил гри» у цій сфері і ґрунтуються на регулюючих діях щодо забезпечення правової інфраструктури. Вони обмежують рамки поведінки економічних агентів і часто носять суворий характер. Фінансово-економічні методи не обмежують свободу вибору, надаючи суб'єктам рекреаційно-туристичної галузі право на вільне прийняття рішення. Тому з метою вдосконалення процесу макроекономічного регулювання слід, на наш погляд, головним чином

спиратися на економічні методи коригування цілеорієнтованого розвитку РТРК, а методи прямого адміністративного впливу застосовувати лише у виняткових випадках. Оскільки регулювання є однією з функцій управління, то воно здійснюється органами виконавчої влади у сфері туризму. На державному рівні таким органом є Державне агентство України з туризму та курортів (Держтуризмкурорт України) – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та Міністерством інфраструктури України, який входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму і курортів. У будь-якому випадку структура органу виконавчої влади суб'єкта держави в сфері туризму повинна оптимально відповідати обсягу і характеру покладених на цей орган завдань.

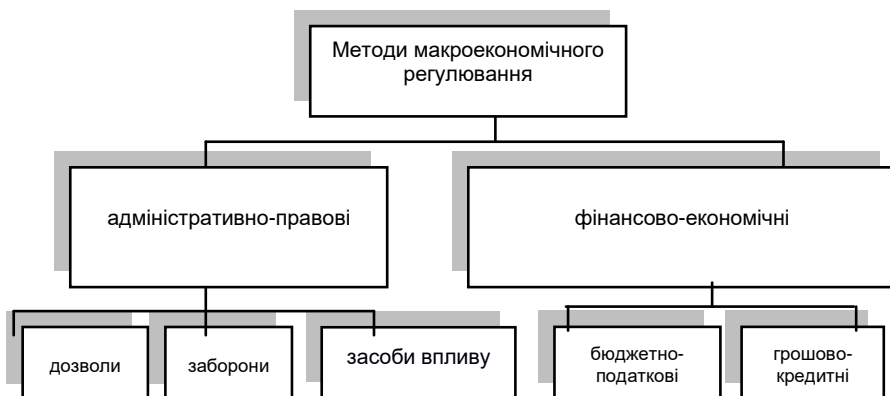

Рис. 1.5. Групування методів макроекономічного регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу (авторське групування)

Для виходу рекреаційно-туристичного сектору регіональної економіки з кризового стану, в якому він зараз знаходиться, необхідна його структурна перебудова, перехід на засади сталого (екологічно збалансованого) рекреаційно-туристичного природокористування у відповідних регіонах.

І, відповідно, для термінового переходу регіонів до сталого розвитку необхідно сформулювати певні умови щодо створення відповідної нормативно-правової бази для збалансованого функціонування РТРК. У цьому напрямі варто переглянути нормативні документи, що регулюють порядок розміщення, сервісного обслуговування, охорони навколишнього середовища та культурно-історичних пам'яток, підготовки персоналу та інших питань, які регламентують рекреаційно-туристичну діяльність.

Функціонально-структурна схема економічного регулювання розвитку РТРК, що відображає його як суспільно-економічне явище та процес сталого використання природного потенціалу регіонального господарського комплексу рекреації та туризму, наведена на рис. 1.6.

Разом із тим для підвищення ефективності заходів регулювання РТРК потрібне застосування системного підходу до питань визначення стратегії розвитку та вироблення заходів регулюючого впливу держави. У цих умовах загально визнаним і дієвим методом підтримки є розробка та реалізація державних і регіональних цільових програм, покликаних забезпечити розвиток тих чи інших галузей економіки, що мають стратегічне значення для регіонів і країни в цілому.. У кожному конкретному випадку прогнозування має включати в себе певні квантитативні цільові установки на перспективу, і серед них пріоритетне місце необхідно відвести кількісним показникам туристичного потоку і ємності та показникам завантаженості курортів і комплексу в цілому, а також наявним природним лікувальним і туристичним ресурсам.

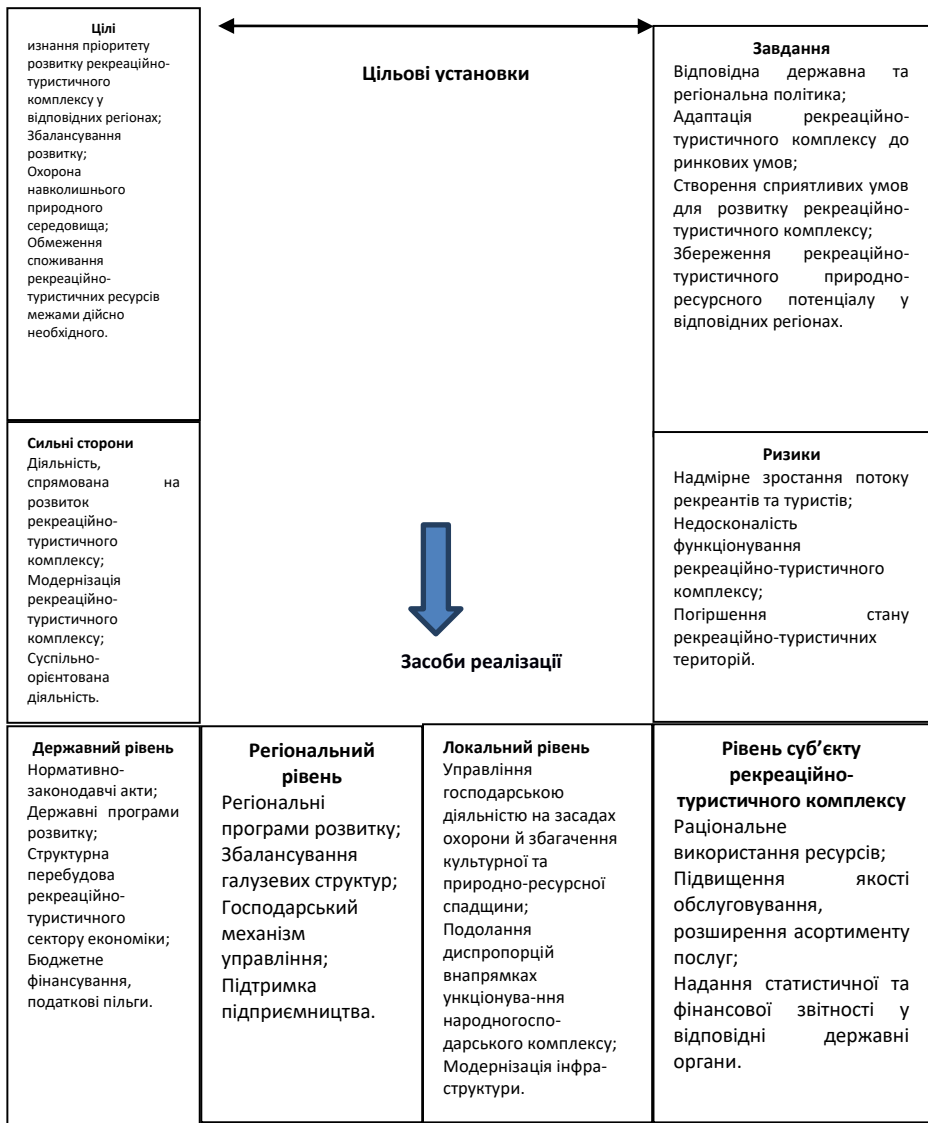

Рис. 1.6. Функціональна структурно-логічна схема економічного регулювання розвитку регіональних туристично-рекреаційних комплексів (за даними [250])

В прогнозі необхідно також відобразити і можливу динаміку відтворення ресурсів, і процес регулювання їхнього споживання з точки зору оптимізації відповідних міжгалузевих і внутрішньогалузевих пропорцій. У цьому зв'язку побудова прогнозу має здійснюватися при використанні, по-перше, генетичного методу прогнозування, що спирається на дослідження ситуації, яка склалася, та існуючих тенденцій і, по-друге, нормативно-цільового методу, який передбачає отримання планованого результату при орієнтації на оптимальні нормативи використання природних ресурсів, включаючи екологічні.

Таким чином, моделювання структури ТРК передбачає використання всієї системи стандартів споживання туристичних та рекреаційних послуг із урахуванням принципів економіко-статистичного аналізу, що визнані науковою спільнотою провідних країн світу (NUTS) в контексті формалізації складних соціально-економічних систем із розгалуженим складом і різною природою видів економічної діяльності. Зазначене забезпечить поєднання цілей, у досягненні яких бере участь кожна складова, з необхідними для цього факторами (тобто ресурсним забезпеченням).

Слід визнати, що методи підтримки ТРК із боку держави можуть носити як прямий, так і опосередкований характер. Пряма підтримка може виражатися, наприклад, у вигляді державного кредиту туристичній організації, а підготовка кадрів для таких організацій є опосередкованою формою підтримки. У цих умовах учасники ринку туристично-рекреаційних послуг надають заходам з реклами та їхньому просуванню особливого значення. Реклама в туризмі є дієвим засобом поширення інформації про регіональний туристичному продукт і служить ефективним інструментом створення іміджу, привабливого для цілей туризму та рекреації регіону. Однак, у зв'язку з

відсутністю достатніх коштів на рекламу і просування, відсутня можливість створення інформаційно-рекламної середовища, що характеризує регіональну продукцію. Наявний обсяг інформації не може в повному обсязі забезпечити уявлення про можливості ТРК регіону, а також вирішити всі наявні проблеми рекламно-інформаційної діяльності в даній сфері. Відтак, аналізуючи напрямки інформаційного забезпечення макроекономічного регулювання туристичної галузі, необхідно підкреслити важливу роль статистичної інформації при аналізі та виявленні соціально-економічного значення, тенденцій, факторів розвитку туризму

При цьому підвищення ефективності макроекономічного регулювання РТРК передбачає, на наш погляд, діяльність за рядом напрямів реалізації цілеспрямованих трансформацій, що наведено у табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Пріоритетні напрями економічного регулювання розвитку регіональних туристично-рекреаційних комплексів в Україні *

Класифікації напрямів у залежності від пріоритетів	Економічний зміст напрямів реалізації регулювання цілеспрямованого розвитку РТРК
Законодавчі та нормативно-правові	Вдосконалення нормативно-правової бази у сфері регулювання діяльності організацій РТРК та їхнього організаційно-правового захисту.
Екологічні	Посилення екологічного контролю з боку державних природоохоронних органів з метою запобігання порушень природного балансу в зонах відпочинку туристів і на всій території регіону.

Класифікації напрямів у залежності від пріоритетів	Економічний зміст напрямів реалізації регулювання цілеспрямованого розвитку РТРК
Аналітичні	Вдосконалення статистичної та інформаційної бази туристичної діяльності, необхідної для проведення аналізу, розробки, реалізації та контролю за виробленням науково обґрунтованих заходів держави в різних сферах функціонування ТРК країни та її регіонів.
Інформаційно-комунікативні	Проведення заходів щодо залучення підприємницького сектору в РТРК. Рекламно-інформаційна підтримка РТРК як всередині країни, так і за її межами з рахунок залучення відомих фахівців з маркетингу і реклами, інформаційних, комунікаційних технологій.
Перепроєктування	Реінжиніринг матеріально-технічної бази, архітектури РТРК та інфраструктури регіону, що супроводжується посиленням ролі та відповідальності туристичної адміністрації в управлінні державною власністю.
Інкорпорування та комплексування	Комплексування виробничо-господарської, туристично-рекреаційної, суспільно-політичної, культурологічної, освітньої та наукової діяльності в межах регіональної соціально-економічної системи з залученням до РТРК суміжних і забезпечуючих галузей за використання принципів NUTS задля

Класифікації напрямів у залежності від пріоритетів	Економічний зміст напрямів реалізації регулювання цілеспрямованого розвитку РТРК
	формування економіко-статичної інформаційної бази та здійснення моніторингу масштабів розвиненості туристично-рекреаційного потенціалу регіонів.

Джерело: * Сформульовано та обґрунтовано авторами

При цьому сучасна методологічна база офіційної статистики не дозволяє отримати достовірні і повні відомості про стан справ у пов'язаних із створенням туристичного продукту галузях (матеріально-технічній базі, чисельності зайнятих, фінансових показниках діяльності, каналах фінансування).

Визнаємо, що важливою складовою макроекономічного регулювання туристично-рекреаційного комплексу повинна стати також політика держави, спрямована на підтримку підприємницького сектору в рекреаційному і туристичному бізнесі. В даний час подібна підтримка підприємництва (в тому числі і малого) у туристично-рекреаційному комплексі в регіональній практиці фактично відсутня або незначна, на відміну від світового досвіду.

Поряд із цим, незважаючи на існуючі відомі, декларовані різними законодавчими та нормативно-правовими актами податкові, фінансові, адміністративні та інші методи державної підтримки підприємницького сектору, рівень реалізації цих методів та інструментів державної підтримки незначний. Крім того, методи підтримки підприємництва в регіоні, які використовуються нині, не містять достатнього інструментарію, який би враховував специфічність функціонування ТРК, що

перешкоджає повноцінному освоєнню та більш ефективному використанню ТРП в певному регіоні, а також не сприяє і не стимулює приплив додаткових інвестиційних вкладень у цей сектор економіки. Тому для вдосконалення й об'єктивізації економіко-статистичного обліку масштабів розвиненості ТРП та аналізу надійності функціонування ТРК можна запропонувати ряд напрямів організаційно-економічної діяльності суб'єктів управління, які, на наш погляд, мають сприяти поліпшенню якості інформаційного забезпечення державних органів, що здійснюють функції регулювання туристичної індустрії, представників ТРК і дослідників, які займаються вивченням даного комплексу (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

**Напрями організаційно-економічної діяльності
суб'єктів управління
розвитком регіональних туристично-рекреаційних
комплексів в Україні ***

Напрями організаційно-економічного забезпечення	Економічний зміст та їх визначення
Діагностика	Відстеження в безперервному режимі обсягів і динаміки основних туристичних потоків за видами туризму і туристично-рекреаційними зонами регіону з метою отримання фактичних, а не оціночних значень показників.
Аналіз	Виділення в особливу категорію статистичного аналізу об'єктів туристично-рекреаційного комплексу.
Моніторинг	Моніторинг динаміки цін на послуги туристично-рекреаційних організацій у різних сегментах регіонального ринку туристично-рекреаційного комплексу.

Оцінювання	Оцінювання ступеня і вагомості впливу туристично-рекреаційного комплексу на основні соціально-економічних показників розвитку регіону
------------	---

Джерело: * Сформульовано та обґрунтовано авторами

У зв'язку з цим необхідно підкреслити економічну зацікавленість учасників туристично-рекреаційного бізнесу в реалізації заходів щодо подальшого розвитку туризму та рекреації, що може бути досягнуто із застосуванням таких форм державної підтримки: 1) створення в туристично-рекреаційних районах і центрах регіону сприятливих умов з різним набором наданих пільг; 2) забезпечення легкого доступу до фінансових ресурсів на умовах пільгового кредитування, у тому числі і з наданням державних гарантій; 3) стимулювання створення нових і збереження існуючих робочих місць.

Іншим важливим напрямом забезпечення результативності макроекономічного регулювання РТРК виступає створення і застосування законодавчої бази, здатної забезпечити умови для розвитку та функціонування різних напрямків туристичного бізнесу. У зв'язку зі специфічністю реалізації особливих функцій ТРК у межах певного регіону держави, наявністю складних багатогалузевих структурних зв'язків необхідне використання комплексного, різнобічного підходу до питань правового регулювання. Однак, крім прийняття норм спеціального законодавства, для створення ефективної правової системи у сфері туризму та рекреації необхідний також розвиток і інших напрямів правового забезпечення (транспортного, торговельного, податкового, інвестиційного та ін.), спрямованих на стимулювання туристичної діяльності та забезпечення узгодженості всіх норм права, які регулюють відносини в туристично-рекреаційному комплексі. Дослідження у даному напрямку

має проводитись не лише на загальнонаціональному, а й на регіональному рівні в рамках наявних повноважень регіональних органів влади. Важливим у цій роботі є забезпечення відповідності регіональних правових норм положенням державного і міжнародного права; невідповідність може стати серйозною перешкодою у розвитку туризму і рекреації та залученні інвестицій у галузь.

Поряд із вказаним вище автором дисертації, змістовною складовою макроекономічного регулювання РТРК повинна стати економічна політика – прикладний інструментарій стратегічного управління, що спрямована на стимулювання розвитку усієї інфраструктури та реального сектору економіки в регіоні із вдосконаленням матеріально-технічної бази, проблеми розвитку яких мають негативний вплив на ТРП.

Значна невідповідність матеріальної бази потенціалу природних туристичних ресурсів регіону туристичним стандартам, які використовуються у світовій практиці, є серйозною перешкодою для зростання туристичних потоків у регіон. У зв'язку з цим, на наш погляд, необхідне введення в дію нових туристично-рекреаційних об'єктів і реконструкція існуючих. Головним чином це стосується оновлення і розширення готельної бази, здатної забезпечити високий, відповідний світовим стандартами рівень сервісу. Створення високого рівня транспортної інфраструктури в регіоні, що відповідає сучасним міжнародним вимогам з якості перевезень і рівню безпеки, належить до основних завдань державної підтримки розвитку ТРК. Для цих цілей необхідно забезпечити якісну і вартісну прийнятність туристичних транспортних послуг. Це може бути забезпечено як шляхом державного нормативного та тарифного регулювання, так і за допомогою системи договорів між

туристично-рекреаційними підприємствами регіону та державними і приватними транспортними компаніями.

Модернізація та реінжиніринг технічної бази РТРК є важливою умовою створення в регіоні конкурентоспроможних туристично-рекреаційних центрів. Спираючись на досвід західних країн, зокрема стосовно використання принципів NUTS для проведення економічно-статистичного аналізу діяльності ТРК, дисертант пропонує більш широко застосовувати нові організаційно-виробничі форми, що базуються на соціально-інноваційній спрямованості регіонів. Мова йде саме про нагальне запровадження масштабного процесу інтеграції ресурсно-функціонального й системно-універсального потенціалів регіонів, що забезпечить адаптацію виробничо-економічних систем до загроз і ризиків за рахунок прискорення обігу туристично-рекреаційних ресурсів, інтенсифікації процесів нарощення конкурентних переваг РТРК та оптимізації комунікаційних зв'язків, елімінації диспропорцій у межах господарських комплексу, перерозподілу і диверсифікації структурно-ресурсного потенціалу, безперечної реалізації об'єктивних процедур із діагностики, моделювання, прогнозування цільових орієнтирів регіонального розвитку галузевої структури туристичного ринку послуг, перманентного коригування траєкторії розвитку РТРК з подальшим наповненням місцевих і загальнодержавних бюджетних надходжень.

Проте оновлення і розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури у відповідності до вимог, передбачених світовими стандартами з використанням сучасних технологій у цій сфері, вимагає значного обсягу капіталовкладень і раціоналізації інвестування. Разом із тим у розвитку ТРК ключовою є проблема недостатності інвестиційних ресурсів. Концептуальні підходи до проблем

фінансування програм розвитку ТРК у регіоні, розробки варіантів і сценаріїв її здійснення, відбору найбільш привабливих для реалізації проектів, здатних забезпечити найбільший економічний ефект як один з напрямків державного регулювання туристично-рекреаційного комплексу реалізується у відповідних нормативно-правових актах. Зауважимо, що сучасне законодавство в рамках макроекономічного регулювання у сфері туризму та рекреації передбачає (репрезентовано у роботі [69]) можливість використання прямого бюджетного фінансування розробки і реалізації державних і регіональних цільових програм розвитку ТРК, а також створення сприятливих умов для залучення інвестицій у РТРК. Розроблені заходи здійснюються на базі чинного законодавства та нормативно-правових актів; крім того, що припускають набір відповідних заходів і дій держави, також передбачають і організаційно-економічний механізм їхнього фінансування. Поряд із природними туристичними ресурсами і матеріально-технічною базою РТРК важливою складовою його функціонування виступають трудові ресурси. Підготовка висококваліфікованих кадрів для РТРК є основоположним напрямом макроекономічного регулювання розвитку.

Головним завданням у даному напрямі наразі є підготовка фахівців на регіональному рівні в галузі управління РТРК та маркетингу просування туристичних продуктів. Відтак, здійснивши аналіз результатів макроекономічного регулювання розвитку ТРК (розділ 3), з'ясовано, що важливим напрямком макроекономічного регулювання розвитку ТРК у регіоні виступає створення і застосування законодавчої бази, здатної забезпечити умови для розвитку та функціонування різних напрямків туристичного бізнесу. З метою вдосконалення процесу регулювання доцільно, на наш погляд, головним чином

спиратися на економічні методи, а методи прямого адміністративного впливу застосовувати лише за виняткових подій.

У будь-якому випадку засвідчимо, що структура органу виконавчої влади суб'єкта держави в сфері туризму повинна оптимально відповідати обсягу і характеру покладених на цей орган завдань, на основі цього розроблено модель реалізації державної політики щодо розвитку РТРК. Також за результатами економіко-статистичного аналізу визначено, що сучасний стан офіційної статистики не дозволяє отримати достовірні та повні відомості про стан справ у пов'язаних із створенням туристичного продукту галузях (матеріально-технічній базі, чисельності зайнятих, фінансових показниках діяльності, каналах фінансування); для вдосконалення запропоновано ряд напрямів діяльності, які мають сприяти поліпшенню якості інформаційного забезпечення державних органів, що здійснюють функції регулювання туристичної індустрії, представників ТРК і дослідників, які займаються вивченням даного комплексу. Тоді, як відомо, однією з умов ефективного функціонування регіональної економіки стає перехід до більш досконалої системи організації управління туристичної індустрії.

Наголошуємо, що базовою функцією управління є не лише оцінювання, а, за результатами провадження останнього, і економічне регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу, яке слід реалізувати та виконувати за використання адаптивних технологій управління, що здатні за рахунок постійного комбінування складу туристичних інструментів забезпечувати дієвість та результативність провадження регіональної політики відтворення ТРП у межах будь-якого регіону. Вважаємо, що для гарантування економічної безпеки в регіонах необхідною є інтеграція потенціалу рекреаційно-

туристичного зростання до сукупних ресурсів, резервів і можливостей національного господарства (НГ).

Як визнано й підтверджено автором у науковій праці, головною перешкодою на шляху формування ефективної туристично-рекреаційної політики економічного регулювання на базі інтенсифікації процесів відтворення потенціалу просторових систем є функціонування недієвої системи управління реальним сектором економіки та неадекватність використовуваних механізмів. У цьому зв'язку вважаємо за доцільне визнати нагальну потребу у формалізації певних регуляторів і важелів впливу, які, на думку дисертанта, можуть забезпечити достатній рівень розвиненості процесу відтворення ТРП регіонів України (зміст функціоналів обґрунтовано у попередніх наукових працях автора дослідження [360, 371]). Результат реалізації специфічної функції економічного регулювання розвитку ТРК як похідний потенціал від стратегічного потенціалу регіональної економіки України у цілому – ТРП, що формується з урахуванням масштабів розвиненості потенціалу сталого розвитку регіонів.

На думку дисертанта, доцільним є введення у теорію розвитку продуктивних сил та регіональної економіки ускладнення дефініційного визначення туристично-рекреаційного потенціалу (ТРП) за рахунок впровадження до його складу потенціалу трансформації та реінжинірингу для відновлення технологічного, інноваційного та інформаційно-методичного потенціалів, які є надзвичайно актуальними для економічного регулювання відтворювальних процесів сталого розвитку РТРК. Зазначене обумовлює необхідність розробки відповідного складу підмеханізмів економічного відтворення розвитку певними групами ТРП на рівні регіону, що проведено за окремими характерними

ознаками на базі ідентифікації відтворювальних процесів ТРК регіонів. Зазначене уможливить:

1) порушення рівноваги та єдності відтворювальних процесів у регіонах;

2) здійснення результативності економічного регулювання РТРК;

3) обчислення параметрів оцінки якості туристичних послуг із урахуванням структурно-динамічних характеристик та їхніх нормованих значень задля генерування трансформаційних змін у межах економічного простору держави у відповідності до визначених цільових орієнтирів розвитку територіальної рекреаційної системи регіонів.

Тому автор вважає за доцільне визначити пріоритети за напрямками провадження процесів відтворення туристично-рекреаційного потенціалу, а конститутивно-ключові положення впровадження процесів перерозподілу та поєднання викласти у змісті *концепції реінжинірингу туристично-рекреаційного потенціалу на засадах реалізації технології економічного регулювання діяльності регіонального господарського комплексу*.

Оскільки будь-яка складна економічна система, у тому числі і регіональні соціально-економічні системи, повинні і, відповідно, мають змінювати свої структурно-динамічні параметри розвитку у часі за допомогою досягнення формальних/ неформальних компромісів між галузями, регіонами та різноспрямованими факторами впливу на її внутрішнє середовище з боку держави, то досягнення результативності її функціонування можливо за умови поєднання базових положень системного, програмно-цільового, процесного та синергетичного підходів при виокремленні в якості дієвих механізмів реалізації регіональної туристично-рекреаційної політики

для узгодження інтересів усіх ієрархічних рівнів управління.

Певним чином підсумовуючи вищенаведене, засвідчимо, що за результатами теоретико-концептуальної розробки визначено та обґрунтовано домінанти, функціонали та інституційні положення концепції реінжинірингу ТРП на засадах реалізації технології економічного регулювання діяльності РТРК, які засновано за використання базових принципів системного, синергетичного, процесного та програмно-цільового підходів до процесів формування, нарощення та освоєння туристично-рекреаційного потенціалу регіонів, поєднання яких забезпечує формалізацію й добір дієвих важелів і регуляторів задля досягнення надійності функціонування РТРК в умовах ресурсних обмежень за рахунок ущільнення взаємодії між базовими, суміжними та забезпечуючими галузями. Поряд із зазначеним слід вказати і на те, що у залежності від розвитку ТРК регіонів пропонуються різні стратегії туристично-рекреаційного розвитку, чим досягається реалізація авторської концепції реінжинірингу.

Звідси підтвердимо таке: у роботі доведено, що макроекономічне формулювання у вигляді РТРК має стати багаторівневою динамічною системою суспільних відносин, інституцій та організацій, основою для розвитку людського капіталу, туристичної, інноваційної культури, освіти та науки і відповідного способу оздоровлення населення, які забезпечуватимуть укладання зусиль на структурній перебудові різних туристично-рекреаційних сфер для забезпечення ефективності процесів відновлення ТРП. Таким чином визнаємо, що економічне регулювання розвитку РТРК нами визначено у якості ключової ресурсно-функціональної компоненти стратегічного управління, за урахування процесної технології якої здійснюється формування і реалізація дієвої Стратегії

розвитку РТРК. А його прикладний інструментарій, спрямований на різні за природою процеси, репрезентовано:

а) специфічними функціоналами сталого розвитку та розвитку людського капіталу;

б) системоутворюючими регуляторами управлінського, фінансово-економічного, матеріально-технічного, соціального, інформаційно-комунікаційного і культурно-історичного забезпечення;

в) системно-універсальними важелями коригуючого впливу на фазову траєкторію розвитку регіональної соціально-економічної системи у цілому.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

2.1. Науково - методичний дискурс вплив туризму на особистісний розвиток людини

Рекреаційно-туристична сфера є важливою частиною національної економіки у все більшій кількості країн світу, зростають її обсяги виробництва та інвестування на світовому ринку туристичних послуг. Економічна діяльність рекреаційно-туристичних підприємств перебуває під впливом комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників фінансового забезпечення. Серед найбільш дієвих варто виділити такі: форма власності та організаційно-правові форми діяльності підприємств, фактичні розміри надання рекреаційно-туристичних послуг, фінансовий стан, теоретична і практична можливість залучення додаткового фінансового капіталу з різних джерел, стратегічні цілі й поточні завдання функціонування на певному проміжку часу, фінансова політика підприємства, рівень управління тощо. Тому для оцінки фінансового стану рекреаційно-туристичних підприємств важливими є наступні дані: структура витрат надання послуг; обсяг фінансових результатів; обсяг та структура фінансового капіталу та джерел фінансового забезпечення; структура дебіторської та кредиторської заборгованості; показники фінансових потоків. У 2000 році Україна приєдналася до Декларації тисячоліття, в якій визначено сім цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ): : подолання бідності, забезпечення якісної освіти впродовж життя, забезпечення гендерної рівності, зменшення дитячої смертності, поліпшення здоров'я матерів, обмеження

поширення та скорочення масштабів ВІЛ-інфекції, СНІДу і туберкульозу, сталий розвиток довкілля. Серед них, безпосередньо чотири цілі стосувалися сфери рекреації і туризму, поставлені Україною до 2015 року. Власне ця сфера може сприяти зменшенню дитячої смертності, поліпшенню здоров'я матерів і сталому розвитку навколишнього природного середовища. Крім того, за умови ефективної та акцентованої соціальної орієнтації вона може впливати і на подолання бідності, і на обмеження поширення та скорочення масштабів загрозливих хвороб. Сфера санаторно-курортного оздоровлення, відпочинку й туризму населення сприяє підвищенню якості його життя і загалом людському розвитку [27, с. 26]. У результаті національних консультацій, широких громадських обговорень та з урахуванням експертної думки вітчизняних науковців в Україні розроблено національну аналітичну доповідь «Україна після 2015 року: майбутнє, якого ми прагнемо». В ній визначено найбільш значущі пріоритети розвитку після 2015 року, а саме: - рівність можливостей і соціальна справедливість: розбудова справедливого соціально інтегрованого суспільства, де неможливі відторгнення і маргіналізація; - ефективна та чесна влада: необхідна умова досягнення визначених цілей розвитку на період після 2015 року; - ефективна охорона здоров'я: зростання тривалості здорового життя; - гідна праця: сприяння людському розвитку і реалізації людського потенціалу; - модерна економіка: формування інноваційної моделі розвитку; - здорове довкілля: збереження і розвиток екологічного потенціалу території; - доступна та якісна освіта: духовний розвиток і конкурентність на ринку праці; - розвинена інфраструктура: подолання територіальної нерівності [28, с.117]. Серед нових 17 цілей, визначених у вересні 2015 року, сфера рекреації і туризму може безпосередньо

сприяти досягненню вже дев'яти цілей: хороше здоров'я і благополуччя, чиста вода і санітарія, подолання бідності та голоду, гідна праця й економічне зростання, інноваційна інфраструктура, стійкі міста і населені пункти, відповідальне споживання та виробництво, боротьба зі зміною клімату, збереження морських екосистем та екосистем суші [32, с.51 Під впливом науково-технічного прогресу відбувається поступове збільшення вільного часу населення, який може і повинен використовуватися на особистісний розвиток. Зокрема, пізнавальний ефект проявляється через розвиток особистості на основі знайомства з історичними, етнографічними, природними пам'ятками та традиціями. Ця функція є фундаментальною для розвитку людини та суспільства в цілому. Під естетичним ефектом рекреації та туризму розуміють можливість милуватися красою природи, творами архітекторів, скульпторів, художників.

Естетичний розвиток особистості тісно пов'язаний із впливом на її емоційно-психологічний стан, адже дає змогу зняти напруження та втому після тяжкої праці, отримати позитивні емоції від зустрічей з людьми, вражень від цікавих туристичних об'єктів чи подолання перешкод у спортивних або активних туристичних подорожах. Творчостимулюючий вплив реалізується в тому, що учасники туристичних подорожей виходять за рамки стереотипного існування, відволікаються від побутових дрібниць, концентруються на вирішенні нових проблем. За кілька тисяч років організованих подорожей накопичилась величезна кількість проявів творчості, насамперед це наукові відкриття, художні, документальні та науково-популярні твори; винахід спеціального спорядження, одягу, взуття, транспортних засобів, продуктів харчування для різноманітних видів туризму; нових засобів та методів навчання учасників активних та спортивних подорожей.

Окремі зарубіжні спеціалісти та дослідники виділяють такий вплив рекреації й туризму, як холістичний, відповідно до якого ця сфера є засобом отримання задоволення, створення атмосфери свята серед звичайного життя, та поведінковий, коли рекреація і туризм трактується як сфера задоволення визначених людських потреб. Соціокультурний вплив проявляється як у відношенні до туристів та рекреантів, так і населення територій, що їх приймають. Інтерес до історії та культури місцевості викликає у місцевого населення потребу в пізнанні власних історичних коренів, культури свого народу. Цікавість, яку проявляють туристи й рекреанти до культурної спадщини країни, викликає в жителів відчуття гордості, бажання зберегти свої національні традиції та ремесла. Крім того, діє суто прагматична необхідність готувати екскурсійні матеріали, підтримувати пам'ятники в належному стані, що сприяє збереженню культурної та історичної спадщини.

Безумовним є також виховний контекст, що передбачає знайомство з історією, природою та культурою інших країн чи регіонів і розширює світогляд людини, поглиблює його естетичне сприйняття художніх та природних цінностей. Особливу роль туризм і рекреація відіграють у вихованні підростаючого покоління. Цікаві маршрути, змістовна екскурсійна програма сприяє формуванню світогляду дитини, його моральних якостей. Наприклад, в Японії всі школярі організовано здійснюють подорожі своєю країною, що не лише збагачує їх знання, а й виховує любов до Батьківщини

Соціально-комунікативний вплив туризму та рекреації визначається як можливість учасників подорожей чи оздоровлення спілкуватися одне з одним в неформальному середовищі без виробничої субординації, урахування соціального статусу, віку, національності, громадянства та інших ознак, що розрізняють людей.

Враження від конкретної подорожі частіше за все пов'язані зі спілкуванням з новими людьми. Ця функція проявляється і на міжнародному рівні.

Рекреація й туризм сприяють взаємопізнанню націй, установленню культурно-економічних зв'язків між народами та, як наслідок, розвитку співпраці між державами, поліпшенню міжнародної ситуації в цілому. Важливим соціальним результатом функціонування як усієї національної економіки, так і сфери рекреації й туризму є показник очікуваної тривалості життя.

Нині за показником середньої очікуваної тривалості життя при народженні (71,0 року) Україна посідає 113-тє місце, поступаючись усім державам з дуже високим рівнем людського розвитку, 47 з 55 країн – із високим рівнем, за винятком РФ (70,1 року), Казахстану (69,4), Тринідаду і Тобаго (70,4), Азербайджану (70,8), і навіть 12 із 37 країн – із середнім рівнем. У результаті середня тривалість життя українського населення є на 9,1 року нижча ніж у країнах із дуже високим рівнем людського розвитку, на 4,1 – із високим і на 1,1 року нижча порівняно з країнами із середнім рівнем. Відставання від країн Європи і Центральної Азії становить 1,3 і від світу загалом – 0,5 року. Покращання якості та розширення доступності рекреаційно-туристичних послуг є тим напрямом, що об'єднує позиції і громадськості, й експертів. Туризм і рекреація мають всі необхідні компоненти здоров'я: спілкування з природою, зміна середовища, психологічне розвантаження, фізична активність.

Виходячи з оцінки наявного потенціалу, можна надалі аналізувати ефективність цієї сфери, яка, з одного боку, має соціальний вимір і проявляється у відновленні й розвитку життєвих сил людини та суспільства в цілому, з іншого – характеризується економічними показниками стану і розвитку рекреації і туризму.

Сукупність передумов і факторів розвитку рекреаційно-туристичної сфери охоплює наявність відповідних ресурсів (потенціалу), політичне, економічне, правове, технологічне, інфраструктурне середовище. Розрізняють наступні групи факторів її розвитку:

– статичні та динамічні. До перших належать природно-географічні (природа, клімат, рельєф, багатства підземних надр) та культурно-історичні чинники, які мають незмінне значення. Люди лише пристосовують їх до рекреаційних потреб, роблячи доступнішими для використання. Демографічні, соціально-економічні, матеріально-технічні та політичні фактори мають різне значення, змінюються в просторі та часі, а тому їх вважають динамічними;

– зовнішні та внутрішні. Зовнішні – це демографічні та соціальні зміни, економічні та фінансові чинники, зміна політичної ситуації та правового регулювання, рівень розвитку транспортної інфраструктури, торгівлі тощо. Внутрішні фактори діють безпосередньо в досліджуваній сфері та пов'язані з організацією рекреаційно-туристичної діяльності [39, с. 278; 68].

Потенціал (*рос.* потенциал, *англ.* potential, *нім.* potential) – можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані [69]. Поняття рекреаційно-туристичного потенціалу охоплює всі можливості, наявні сили, запаси, засоби, які можуть застосовуватися для задоволення потреб населення у сфері рекреації та туризму з метою створення соціального та/або економічного ефекту.

Рекреаційними ресурсами чи передумовами для розвитку рекреаційно-туристичної сфери є природні умови, природні об'єкти та будь-які інші види ресурсів природного походження, котрі можуть бути використані

для лікування, оздоровлення, відпочинку і туризму [70, с. 104].

Отже, рекреаційні ресурси – це поєднання природних ресурсів, соціально-економічних умов і культурних цінностей, що є передумовами задоволення рекреаційних потреб людини й організації господарського комплексу щодо рекреаційного обслуговування населення [71, с. 138].

Рекреаційні ресурси включають: природні рекреаційні та культурно-історичні ресурси, соціальні (рекреаційні і туристичні потреби, платоспроможний попит населення) та економічні (інституційне й інфраструктурне забезпечення) умови та ресурси.

Завдяки достатній забезпеченості природно-кліматичними та культурно-історичними ресурсами в Україні є всі передумови для розвитку багатьох видів рекреації і туризму. Причому у більшості регіонів наявні всі складові рекреаційних ресурсів, що дає їм можливість активного виходу на туристичний ринок.

Природні рекреаційні ресурси в Україні є надзвичайно різноманітними та включають: рекреаційні ландшафти (лісові, приморські, гірські), оздоровчі ресурси (мінеральні води та лікувальні грязі), природно-заповідні об'єкти (національні природні та регіональні ландшафтні парки, біосферні заповідники, парки-пам'ятники, садово-паркового мистецтва тощо), території історико-культурного призначення (пам'ятники архітектури та містобудування, історико-архітектурні заповідники та ін.) [61].

Природні рекреаційні ресурси поділяються на кліматичні, флоро-фауністичні, ландшафтні, мінералогічні. До кліматичних належать: сніговий покрив, комфортні температури, періоди з максимальною сонячною радіацією, тривалість світлової частини доби, вологість повітря, швидкість вітру тощо.

Флоро-фауністичні ресурси представлені медоносними та лікарськими рослинами, мисливськими й рибальськими угіддями тощо; ландшафтні –рельєфом, горами, лісами, річками й озерами, узбережжями та пляжами, природно-заповідними територіями та об'єктами тощо. Можливість організації водних видів відпочинку (водного туризму і спорту, риболовлі, водолікування, купально-пляжного відпочинку) залежить від якості води, дна, пляжної смуги й естетичних властивостей довкілля.

Провідне місце серед ландшафтних ресурсів займають ліси, парки, лісопарки, зелені зони міст. Рекреаційні ліси становлять близько 10 % усіх лісів державного лісового фонду. Фітолікувальні ресурси обмежуються параметрами рекреаційного використання лісів, їхніми водоохоронно-захисними властивостями, цілющим впливом на організм людини і сприятливим санітарно-гігієнічним фоном для лікування, відпочинку, туризму [63].

Лісолікувальні ресурси в Україні розташовані досить нерівномірно. Найбільше лісових масивів зосереджено в південно-західних регіонах держави. Для лісової і лісопаркової зон основними видами рекреаційно-туристичної діяльності є туризм і спорт (пішохідний і лижний туризм, кінний спорт, спортивне та ліцензійне мисливство, спортивне орієнтування тощо); фіто- та кліматолікування; загальнооздоровчий відпочинок; збір ягід, грибів, лікарських рослин тощо.

Природно-заповідним територіям та об'єктам належить особливе місце у структурі ландшафтних ресурсів, а саме: заповідникам та заказникам різних форм і напрямів заповідання, національним природним паркам, дендропаркам, цінним природним об'єктам, пам'яткам природи і садово-паркової культури.

Рекреаційно-туристична діяльність у таких місцях допускається лише в тому обсязі, який гарантує збереження цих цінних природних комплексів. Заповідники та національні природні парки створюють з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів і об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню й естетичну цінність [72, 73].

В Україні кількість заповідників і природних національних парків та їх площа в останні роки збільшилась, зокрема 2017 року порівняно з 1990-м – відповідно у 3,38 та 4,15 рази (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Чисельність заповідників та природних національних парків в Україні, по роках*

Показник	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Заповідники і природні національні парки, од.	21	20	31	36	45	50	63	64	71
Їх площа, тис.га	407,0	417,6	887,5	1056,5	1310,5	1382,8	1565,2	1576,1	1688,5
Частка в загальній земельній площі, %	0,70	0,70	1,47	1,75	2,17	2,29	2,59	2,61	2,79

* Джерело: [74, с. 481].

У складі природно-рекреаційних ресурсів важливе значення, обумовлене лікувально-оздоровчими властивостями, мають такі мінералогічні ресурси, як мінеральні води і грязі. Перші представлені природними

водами з лікувальними властивостями, що визначаються основним іонно-соляним складом чи підвищеним вмістом біологічно активних елементів і газів, радіоактивних речовин, високою температурою. Мінеральні води України включають основні бальнеологічні групи, а саме:

А – води без специфічних компонентів та властивостей, лікувальна дія яких зумовлена основним іонним складом і загальною мінералізацією. Вони використовуються на курортах Миргорода (Полтавська область), Куяльника (Одеська), Трускавця (Львівська), Феодосії (Крим), Очакова (Миколаївська область) та інших.

Б – вуглекислі води, лікувальні властивості яких пов'язані з наявністю у великих кількостях розчиненого вуглекислого газу, а також іонним складом і загальною мінералізацією. Використовуються на курортах Поляна (Закарпатська область), Голубине у санаторії «Квітка полонини», Сойми – у санаторії «Верховина».

В – сульфідні води, фізіологічна та лікувальна дія котрих зумовлена наявністю сульфідів (вільного сірководню та гідросульфідного іону). Використовуються на курортах Любень Великого (Львівська область), Синця (Закарпатська), Черче (Івано-Франківська область).

Г – залісті, миш'яковисті або миш'якові води з високим вмістом марганцю, міді, алюмінію. Лікувальна дія зумовлена (крім їхнього іонного, газового складу та мінералізації) одним або кількома з названих фармакологічних активних компонентів. Використовується у санаторії «Гірська Тиса» (Закарпатська область).

Г – бромні, йодні та з високим вмістом органічних речовин води, що використовуються на курортах Трускавця (Львівська область), Березівських мінеральних вод (Харківська область).

Д – радонові (радіоактивні) води, які застосовуються на курорті Хмільник (Вінницька область) [75, с. 389–390].

Отже, найбільша кількість джерел мінеральних вод зосереджена в західній частині України, зокрема Закарпатській області, а також Луганській, Дніпропетровській, Полтавській, Рівненській, Івано-Франківській, Харківській, Житомирській, Вінницькій, Хмельницькій, Київській, Черкаській, Донецькій та Запорізькій областях. Окремі джерела стали основою формування таких відомих курортів, як Хмільник, Трускавець, Моршин, Немирів [62].

Друга складова мінералогічних ресурсів – лікувальні грязі, родовищами яких є водойми, болота (чи їх ділянки), грязьові сопки. Їх можна використовувати для лікувальних цілей у санаторіях, профілакторіях, розташованих поблизу родовищ, вивозити в інші лікувальні заклади, імпортувати. В Україні досить значні запаси лікувальних грязей, які зосереджені головним чином у південних та південно-західних областях. На базі грязьових покладів функціонують найстаріші в Україні грязьові курорти – Бердянськ, Євпаторія, Куяльник, Саки, Хаджибейський тощо. У північно-західних областях поширені торфові грязі, котрі їх використовують на курортах Миргород, Моршин, Немирів, Черче тощо.

Загалом площа освоєних та потенційних рекреаційних територій в Україні (без радіаційної забрудненості) становить 12,8% (2013 р.) її території і розподіляється відповідно до природних особливостей саме рекреаційних регіонів: Карпатський, Придністровський, Дніпровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський. При визначенні цих регіонів ураховувалися наступні фактори: геополітичне положення (розташування території, наявність трудових ресурсів, транспортних комунікацій, джерел сировини,

енергії, історія розвитку території, традиції та ін.), наявність рекреаційних ресурсів, стан туристичної інфраструктури, попит на рекреацію і туризм, рекреаційно-туристична політика регіону [62].

Зазвичай, рекреаційними ресурсами вважаються культурно-історичні, у тому числі: історичні, археологічні, архітектурні, етнографічні об'єкти та заклади культури (історичні, археологічні, архітектурні пам'ятки, твори монументального мистецтва, етнографічна спадщина, фольклор, центри прикладного мистецтва та ремесел, музеї, виставки, театри тощо). Їх визначальними характеристиками є цінність, привабливість, пізнавальний потенціал. Значний інтерес для розвитку вітчизняного та міжнародного туризму представляють історико-архітектурні пам'ятки Києва, Чернігова, Львова, Одеси, Херсона та інших міст.

Таким чином, Україна володіє потужним потенціалом (природним та історико-культурним) для розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Водночас розвиток національної індустрії туризму та рекреації зазнає впливу значної сукупності чинників зовнішнього середовища: політичних, економічних, правових, інфраструктурних тощо, що відображають характерні особливості суспільної організації країни, сформовані історично.

Важливими передумовами для розвитку рекреації і туризму є потреби населення, що визначаються як його соціальними характеристиками (ментальними, культурними, національними особливостями), так і економічною спроможністю до здійснення витрат на відповідні послуги (власне платоспроможним попитом). Значущість рекреації зростає на фоні посилення впливу негативних наслідків НТП, зокрема погіршення стану навколишнього природного середовища та, як наслідок,

суспільного здоров'я. Як свідчать дослідження, оздоровлення дає змогу скоротити витрати на тимчасову непрацездатність одного зайнятого на 3–4 дні щорічно, знизити втрати робочого часу від скорочення смертності у працездатному віці на 6–7 днів щорічно, зменшити перебування на лікуванні в стаціонарі на 2–3 дні, підвищити продуктивність праці на 3%, скоротити кількість відвідувань поліклінік у 2 рази [33, 34].

Значний вплив на вибір способів і місць відпочинку має рівень матеріальної забезпеченості населення. Залежно від рівня доходів споживачів рекреаційно-туристичних послуг можна поділити на три групи. До першої належать особи з невисоким рівнем доходів (учителі шкіл і професійно-технічних училищ, середній медичний персонал та інші працівники бюджетних установ). Попри це, вони виявляють досить високу активність щодо різноманітних розваг, відпочинку, екскурсійної діяльності, придбання малих сувенірів тощо та формують найбільший сегмент споживачів рекреаційно-туристичних послуг у міжнародному туристичному обміні. Другу групу представляють особи із середнім рівнем доходів (підприємці, лікарі, викладачі вищих навчальних закладів та ін.), основною метою яких є активний відпочинок, пов'язаний із культурно-розважальними заходами, та відвідування оздоровчо-лікувальних процедур. Особи з високим рівнем доходів, які виявляють зацікавленість до вивчення природи, культури, традицій інших народів і спроможні витратити на туризм і рекреацію значні кошти, формують третю групу. На структуру ринку рекреаційних послуг впливає також вік населення. Відповідно, туризм поділяють на молодіжний – особи у віці 15–29 років; дорослий – 30–59 і третього віку – 60 років і старше.

На рекреаційні потреби населення впливають як суб'єктивні фактори (смаки, переваги, мода на різні види

та райони відпочинку; реклама, що стимулює попит на рекреаційні послуги; проведення культурних, спортивних, ярмаркових та інших заходів), так й об'єктивні (наприклад, зміна доходів населення). Наразі лише незначна частина населення України має можливості для повноцінного задоволення своїх рекреаційно-туристичних потреб у зв'язку з падінням їх платоспроможності. Тому сьогодні слід приділяти більше уваги розвитку приміського відпочинку, на садових ділянках, дачах у сільській місцевості, недорогих турбазах, кемпінгах, мотелях.

До зовнішніх чинників впливу на формування та функціонування національного туристичного ринку можна віднести економічну та політичну стабільність у країні, державну політику підтримки туризму, активність й орієнтацію міжнародної діяльності, ступінь інтегрованості у світогосподарську систему, а також моду та імідж. Взаємодія внутрішніх та зовнішніх факторів формує кон'юнктуру ринку та середовище бізнес-діяльності, впливає на попит (його обсяг, структуру, ритмічність). Рівень розвитку національної індустрії туризму визначається здатністю задовольняти потреби різних категорій споживачів.

Серед наведених чинників розрізняють екстенсивні, інтенсивні та стримуючі. До перших належать зростання чисельності працівників, обсягу матеріальних ресурсів, що включаються у господарський обіг, будівництво нових рекреаційних об'єктів; до інтенсивних – підвищення кваліфікації персоналу, удосконалення професійно-кваліфікаційної структури та техніко-технологічної бази, раціональне використання матеріальних ресурсів тощо. Стримуючі чинники негативно позначаються на розвитку рекреаційно-туристичної сфери та охоплюють економічні кризи, зростання зовнішньої заборгованості, політичну і фінансову нестабільність (інфляцію, стагнацію валют),

підвищення цін на предмети споживання, безробіття, скорочення обсягів особистого споживання, незадовільну екологічну ситуацію, банкрутство туристичних фірм тощо [76, 77].

Стабільність і сформованість національного туристичного ринку значною мірою залежить від взаємозв'язку міжнародного та внутрішнього туризму. Стабільний розвиток національного туризму забезпечується саме наявністю ємного внутрішнього туристичного ринку, який водночас є основою і для розвитку міжнародного туризму. В Україні є всі підстави для формування потужного ринку прийому туристів та ринку генерування потоків [78, с.59–60].

Значною мірою це забезпечується цілеспрямованою державною туристичною політикою, спрямованою на формування привабливого іміджу національної сфери рекреації та туризму. Туристична привабливість формується комплексом ресурсів та заходів, а саме:

- наявними туристичними ресурсами (природними, історичними, культурними);
- екологічною ситуацією в країні та окремих регіонах;
- ціновою і транспортною доступністю пропонованих туристичних послуг;
- комфортністю подорожування та якістю обслуговування.

Економічні передумови – це розвиток підприємництва, наявність трудових ресурсів, капіталу, сприятливого середовища для розвитку господарської діяльності тощо. Умовами розвитку національного туристичного ринку є рівень національного господарського комплексу (особливо суміжних із туризмом галузей), що створює можливості для формування відповідної туристичної інфраструктури (мережі різнотипних засобів

розміщення різного рівня комфортності – готелі, мотелі, туристичні бази тощо, інженерна інфраструктура).

Найважливішою передумовою ефективного розвитку сфери рекреації і туризму є наявність рекреаційно-туристичної інфраструктури: готелів, мотелів, будинків відпочинку, пансіонатів, санаторіїв, закладів харчування, транспортних засобів, закладів для розваг, атракціонів та ін. Доцільно відзначити, що на початок 2019 р. в Україні налічувалось 1258 підприємств готельного господарства загальною кількістю 100,67 тис. місць. За формою власності вони розподіляються таким чином: 40 % перебувають у державній та комунальній власності, 57 – у колективній та 3 % – у приватній. Рекреаційні можливості України також забезпечуються наявністю 3 304 санаторно-курортних та оздоровчих закладів різної відомчої підпорядкованості та форм власності, у тому числі: санаторії – 487, санаторії-профілакторії – 357, бази та інші заклади відпочинку – 2 015, пансіонати відпочинку – 235, будинки відпочинку – 38, пансіонати з лікуванням – 68, інші заклади – 104 [74].

Для розвитку рекреації і туризму вкрай важливими є інфраструктурні передумови: транспортна забезпеченість, достатній рівень соціальної інфраструктури та матеріального виробництва, що сприяє рекреаційно-туристичній діяльності в регіоні, економіко-географічне положення, характер розселення в рекреаційних зонах тощо.

За своїм функціональним призначенням інфраструктура рекреаційно-туристичної сфери поділяється на виробничу (транспорт, зв'язок, будівельна індустрія, водо-, енергопостачання) і соціальну (підприємства торгівлі, ресторанного господарства, побутового обслуговування, культури, дитячі та медичні установи). Важливою умовою формування національного

ринку туристичних послуг і його взаємодії на регіональному та світовому рівнях є розвинена транспортна складова з відповідною інтенсивністю руху, економічною і формальною доступністю [79].

На жаль, стан транспортної інфраструктури в Україні є вкрай незадовільним, вона потребує значних інвестицій для формування її відповідно до прийнятих у світі стандартах. Наша держава має розвивати мережу автомобільних доріг і залізниць, аеропортів, морських і річкових портів. Авіаційний, автомобільний, залізничний і річковий транспорт повинні забезпечувати перевезення туристів з урахуванням світових умов і якості сервісу [58]. Не втрачає актуальності проблема водопостачання і каналізації населених пунктів, передусім туристичних центрів і рекреаційних зон.

Для інфраструктурного облаштування території України необхідні значні інвестиції в її забудову, у тому числі з боку центральної та місцевих влад, залучення іноземних і українських інвесторів на рівні держави, регіонів і громад.

Отже, розвиток національного туристичного ринку залежить від комплексу об'єктивних умов і чинників, що сприяють формуванню і функціонуванню вітчизняної індустрії туризму як міжгалузевого комплексу зі створення тур продукту. Останній має задовольняти специфічні потреби населення щодо дозвілля, подорожей через виробництво та реалізацію товарів і послуг туристичного призначення.

Розвиток туристичної індустрії має відбуватися відповідно до національної туристичної політики, мета якої – координація бізнесових та державних зусиль для зміцнення позицій країни у світовому туристичному процесі, світогосподарських соціально-економічних та соціокультурних системах.

В нашій країні сформовані всі передумови для розвитку туристичної сфери, а її туристичний потенціал наразі використовується не повною мірою, адже на частку туризму у структурі ВВП припадає лише 1,5–2,5 %. Основними стимулюючими чинниками в цьому контексті є переважно інфраструктурні зміни.

Одночасно спостерігається чіткий виїзний напрям вітчизняного туризму: стрімко зростає чисельність громадян, що виїжджають за кордон з метою туризму, тоді як чисельність тих, хто в'їжджає в країну, а також внутрішніх туристів скорочується.

На жаль, зменшуються і прямі іноземні інвестиції в розвиток курортно-туристичної інфраструктури (рис. 2.1), чисельність внутрішніх туристів і екскурсантів, а також іноземних громадян, які відвідали Україну з метою туризму. Різке зниження рівня життя населення у 2014–2015 рр., напевно, стримає ці тенденції, зменшить виїзні потоки, але навряд чи сприятиме зростанню внутрішніх потоків відпочиваючих.

Саме тому потрібні принципово нові рішення щодо активізації використання наявного потенціалу, створення нового турпродукту, конкурентоспроможного в Україні та за кордоном, підтримка малого і середнього бізнесу в туристичній сфері, поліпшення якості та доступності рекреаційних і туристичних послуг.

Реалізація системних заходів зумовить, за нашими розрахунками, зростання чисельності туристів 2025 року до 6 млн., тобто у 3,2 разу, у тому числі 1 млн. іноземців (2,9 разу).

Збільшення обсягів внутрішнього туризму, зокрема соціального, забезпечить завантаженість закладів розміщення та реалізацію нагромадженого туристичного потенціалу. До 2025 року рівень бюджетних витрат на туризм становитиме 0,3 % від ВВП (див. рис. 2.1) [39, с. 283]. Загалом рекреаційно-туристична сфера України

динамічно розвивається, зростає чисельність туристів і екскурсантів, а також обсяг грошових надходжень від надання туристичних послуг (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Основні показники розвитку туризму в Україні, 2011–
2018 рр.***

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Питома вага валютних надходжень від туризму, % від ВВП	0,04	0,05	0,07	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
Видатки резидентів України, що виїжджають за кордон, млн. дол. США	188,8	356,5	194,4	214,3	240,0	375,0	450,0	400,0
Прямі іноземні інвестиції у розвиток готелів та інших місць для тимчасового проживання, млрд. дол. США	29,5	-	-	-	-	-	-	--
Чисельність внутрішніх туристів, тис.	2155	1387	1094	649	716	774	703	323
Чисельність екскурсантів, тис.	2393	2406	1909	1953	823	865	658	1175
Чисельність громадян, що виїжджають за кордон з метою туризму, тис.	336	1282	914	1296	1250	1957	2519	2085
Чисельність іноземних громадян, які відвідали Україну з метою туризму, тис.	373	373	282	336	234	270	232	17

* Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [74, с. 467; 80, с. 14–15, 78; 81, с. 490].

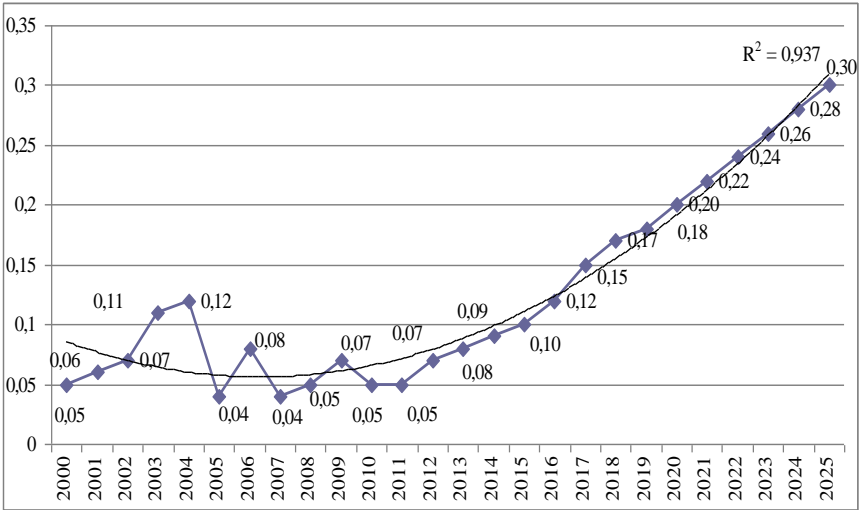

Рис. 2.1. Питома вага валютних надходжень від туризму, 2000–2025 рр., % від ВВП (розраховано автором за даними Держстату України)

Як свідчить досвід багатьох європейських держав, що мають значні доходи від міжнародного туризму, доцільно створювати туристичні представництва за кордоном для пропагування національних туристичних продуктів.

Упродовж останніх років у сфері туризму відбуваються глибокі позитивні зміни: розробляються нові маршрути, розвивається готельна інфраструктура, підвищується рівень обслуговування туристів, поліпшується відвідуваність туристичних об'єктів, туристично-рекреаційні можливості України викликають велику зацікавленість у представників міжнародної туристичної індустрії [82]. Зазначене суттєво впливає на динамічне зростання потоків туристів та надходжень від туристичної діяльності.

Однак, розвиток сфери туризму в Україні стримується низкою причин: відсутністю цілісної системи державного управління туризмом у регіонах; недостатністю методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної сфери з боку держави; невідповідністю більшості туристичних закладів міжнародним стандартам; незадовільним станом туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних доріг та міжнародних транспортних коридорів; недостатньою забезпеченістю туристичної сфери висококваліфікованими спеціалістами; недосконалістю бази даних стосовно об'єктів туристичної сфери.

В рамках реалізації Державної програми розвитку туризму окремі проблемні питання були вирішені. З метою покращення ситуації у туристичній сфері розроблено та прийнято Закон України «Про туризм», Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні». Ці нормативні документи обумовлюють основні напрями та перспективи розвитку туристичної сфери України.

Наразі відбувається адаптація вітчизняного туристичного законодавства до міжнародних норм, удосконалюється договірна база, укладено близько 40 міжнародних угод про співробітництво в сфері культури й туризму з провідними світовими інституціональними установами. В Україні виконуються спільні міжнародні проекти за ініціативи низки міжнародних організацій, спрямовані на збереження навколишнього природного середовища, поглиблення співробітництва, економіко-соціального розвитку потенційно привабливих у туристичному аспекті територій.

Сьогодні необхідні нетрадиційні інноваційні підходи до організації управління сферою туризму в

Україні як на рівні держави, так і підприємств. Сталий розвиток вітчизняної туристичної сфери на тлі посилення конкуренції, збільшення попиту на міжнародні та внутрішні туристичні продукти, вимог споживачів до наповнення, різноманітності та якості туристично-рекреаційних послуг потребує науково обґрунтованої маркетингової стратегії [83, 84].

Із зростанням економічної та соціальної ефективності рекреаційної і туристичної сфери формуватимуться сприятливі умови для стабільного економічного піднесення, створення нових робочих місць, забезпечення доходів та надходжень до бюджету. Досягти цього можливо тільки шляхом постійного активного просування місцевого продукту на внутрішній та міжнародний туристичні ринки, підвищення конкурентних переваг вітчизняних виробників туристичного продукту.

Держава повинна заохочувати рекреаційну й туристичну діяльність загалом формуючи необхідні економічні та політичні умови, підтримуючи свій загальний імідж рекреаційно-туристичної країни, зокрема фінансуючи масштабні закордонні та національні PR-акції. Це сприятиме рекламуванню привабливих для рекреації і туризму територій як на національному, так і міжнародному ринках в умовах посилення глобалізаційних процесів. У зв'язку з цим необхідно в державному та місцевих бюджетах передбачати відповідні кошти.

Як відомо, одним із пріоритетів соціально-економічного піднесення країни, вагомим чинником стабілізації та структурної перебудови національної економіки визначено розвиток рекреації і туризму. Про це йдеться, зокрема, у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. [57].

Рекреаційно-туристична сфера може бути пріоритетною в розвитку будь-якої сучасної держави, якщо вона володіє необхідним природо-ресурсним потенціалом та здатна підвищити інвестиційну активність, реалізацію стратегічного сценарію зростання конкурентоспроможності рекреації і туризму на внутрішньому і міжнародних ринках відповідних послуг.

За своїм туристично-рекреаційним потенціалом Україна має всі можливості стати туристичною державою світового рівня. Розширення міжнародних зв'язків відкриває нові шляхи для просування національного туристичного продукту на міжнародному ринку, залучення до глобального інформаційного простору, передового досвіду організації туристичної діяльності [59].

Геостратегічна роль нашої держави як з'єднувальної ланки між північчю і півднем Європи, Європою і країнами Кавказу очевидна. Україна відкрита для міжнародного туристичного співробітництва на основі загальноєвропейських інтеграційних процесів та національних пріоритетів. Виходячи з національних пріоритетів, державна міжнародна туристична політика різноспрямована, реалізується на засадах економічної доцільності та взаємовигідної співпраці з конкретною країною або регіоном, ураховує особливості певного туристичного ринку [60].

Розвиток матеріально-технічної бази рекреаційно-туристичної сфери залежатиме від багатьох чинників: рекреаційно-туристичної активності населення, зростання його доходів, коливання цін на путівки, темпів економічних реформ, упровадження української валюти та її конвертованості, насичення товарного ринку, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності тощо. Тому прогнозувати процеси в ній на віддалену перспективу надзвичайно важно. В найближчий період, очевидно,

зберігатиметься тенденція зниження життєвого рівня населення. Основний контингент відпочиваючих становитиме найбільш матеріально забезпечена його частина, тому актуальним залишається питання про державні дотації у санаторно-курортну сферу.

Отже, можна констатувати, що Україна має потужний потенціал для розвитку рекреаційно-туристичної сфери, який характеризується різноманітністю природних ресурсів, наявністю кваліфікованих кадрів, матеріально-технічною інфраструктурою (розгалуженою мережею санаторно-курортних закладів, готелів тощо). Наявність потужного потенціалу дає змогу ставити перед країною амбітні цілі прискореного розвитку сфери рекреації та туризму, перетворення її на важливий чинник людського розвитку. Водночас для приведення інфраструктури у відповідність до світових стандартів якості послуг необхідні значні інвестиції. Потребують удосконалення механізми і способи використання наявних потужностей в контексті реалізації поставлених цілей розвитку рекреаційно-туристичної сфери.

2.2. Соціальні параметри охоплення населення рекреаційно-туристичними та готельно-ресторанними послугами в Україні

Аналіз соціальної результативності сфери рекреації та туризму передбачає наступним кроком після оцінки наявного потенціалу узагальнення кількісних та якісних показників її функціонування. Необхідно чітко оцінити стан і виявити проблеми щодо задоволення й охоплення населення оздоровчими послугами. Саме тому, необхідно оцінити, по-перше, кількісні та якісні параметри охоплення населення рекреаційно-туристичними послугами в Україні,

по-друге, соціально-економічну результативність функціонування сфери рекреації і туризму.

В розвитку рекреаційно-туристичної сфери важливою, але неоднаковою є роль виїзного та в'їзного туризму. Всесвітня туристична організація вважає, що для збалансованого туристичного ринку необхідна наступна пропорція: один в'їзний турист на одного виїзного і на чотири внутрішні туристи. Країнами активного туризму прийнято вважати такі, де чисельність іноземних туристів перевищує кількість виїздів власних громадян за кордон.

Рекреаційно-туристична сфера національної економіки втрачає в разі виїзду туристів за кордон (зарубіжного туризму) і навпаки: в'їзд туристів з інших країн (іноземний туризм) і споживання ними національного туристичного продукту є джерелом зростання національного доходу, оскільки збільшує попит на внутрішньому ринку як на туристичні послуги, так і послуги й товари, опосередковано пов'язані з туризмом (мультиплікаційний ефект). На жаль, в Україні обсяги виїзного туризму значно переважають і не компенсуються в'їзним.

Загальна чисельність туристів із незначними коливаннями зростала в нашій країні до 2013 року (рис. 2.2).

Серед 3454 тис. туристів 2013 року 2519 тис. (73 %) виїжджали за кордон, 232 (6,7 %) – в'їжджали в Україну та 703 тис. (20,3 %) становили внутрішні туристи. Розподіл туристів за категоріями та метою відвідування впродовж 2011–2016 рр. свідчить про те, що найбільша питома вага серед усіх обслужованих туристів і внутрішніх припадає на дозвілля та відпочинок – відповідно 99,1 та 66,8 %; службовим, діловим поїздкам та навчанню віддають перевагу 6,2 і 22,9 % відповідного контингенту туристів (дод. Б.1–Б.4). У 2014р. чисельність в'їзних туристів

зменшилася до 17 тис. (0,7 %), що пов'язано з військовими подіями в нашій країні.

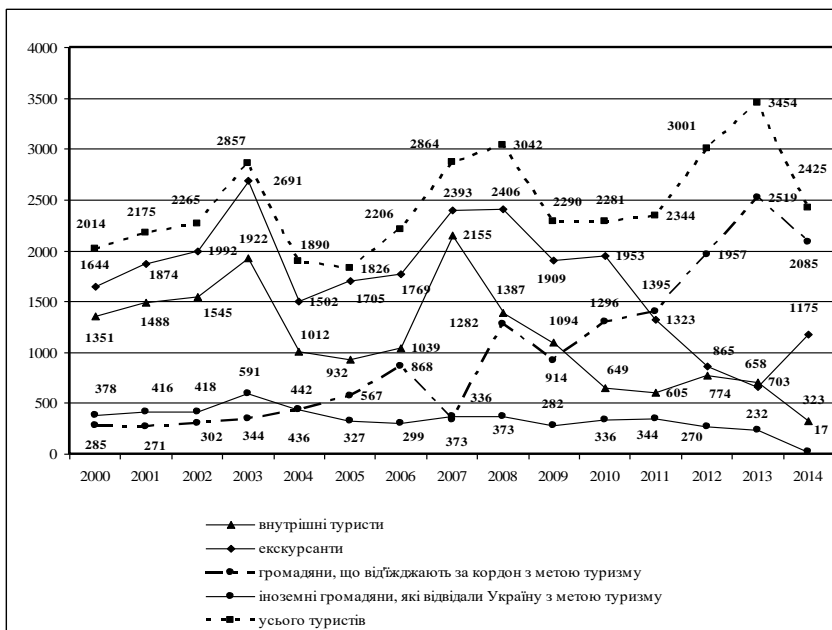

Рис. 2.2. Динаміка туристичних потоків в Україні, 2000–2016 рр., тис. осіб (побудовано авторами на основі даних [74])

На жаль, найбільш потужним сегментом туристичного потоку в Україні є чисельність громадян, що виїжджають за кордон, яка протягом 2000–2016рр. зросла з 285 до 2519 тис. (2013 р.) та 2085 тис. (2016 р.). Чисельність іноземних туристів, що відвідали нашу державу, скоротилася відповідно з 378 до 232 та 17 тис. Одночасно обсяг внутрішнього туризму також зменшився з 1351 до 774 (2013 р.) та 703 тис. (2016р.) [85, с. 10–11; 74, с. 467].

Такі тенденції свідчать, що рівень розвитку національної індустрії туризму і рекреації не відповідає потребам та вимогам споживачів до якості та світовим стандартам [39, с. 279]. Суттєвим залишається і вплив таких негативних чинників, як економічна та політична нестабільність, військові дії та інше.

Дещо інша ситуація спостерігається із показниками чисельності іноземних громадян, які відвідують Україну з різними намірами, наприклад з метою службової, ділової, дипломатичної та приватної поїздки, тобто туризму, навчання, працевлаштування, імміграції (постійного місця проживання) та культурного і спортивного обміну. Пік цих поїздок припадає на кризові періоди, а саме 2008-й і 2013 рр., що теж характеризується збільшенням відповідних значень (рис. 2.3). Це пов'язано з тим, що в періоди кризи (2008 р.), соціального і політичного безладу (2013 р.) легше скористатися ситуацією, можливо, для бізнес-цілей чи отримання більш дешевих послуг, які надає саме Україна порівняно з іншими зарубіжними державами.

Найбільшим попитом серед українців щодо вибору місця туристичних мандрів користуються Австрія, Білорусь, Болгарія, Чехія, Греція, Ізраїль, Польща, Румунія, Російська Федерація, ОАЕ, Туреччина та Єгипет (дод. В). Привабливою є Україна як місце туризму для споживачів з Білорусі, Польщі, Росії, США, Великої Британії і Туреччини (дод. Д).

Через низький рівень якості сервісу, що не відповідає цінovій політиці, недостатню державну підтримку суб'єктів державного підприємництва, низький рівень розвитку транспортної і туристичної інфраструктури вітчизняна туристична сфера реалізує свої можливості лише на одну третину.

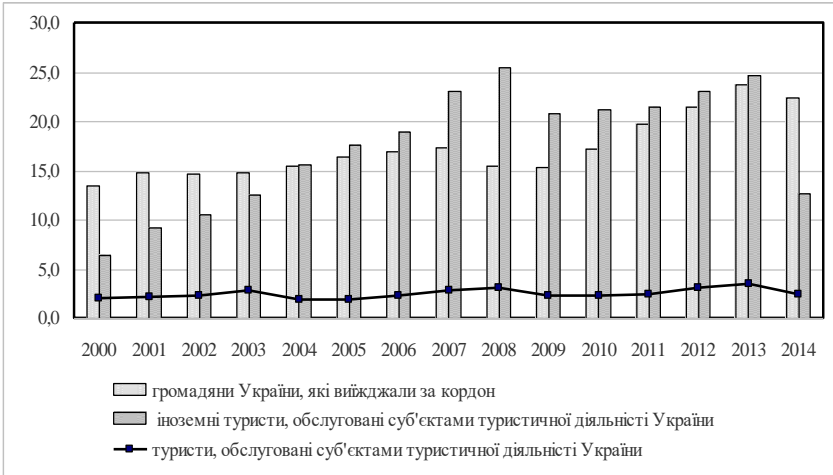

Рис. 2.3. Динаміка міграційно-туристичних потоків України, 2000–2015 рр., млн осіб

Із 1,3 тис. готельних комплексів 2015 року тільки незначна їх частина відповідала сучасним нормам, 80 % готельних підприємств потребували ремонту, номери – реконструкції та переоснащення, технологія обслуговування – автоматизації та комп'ютеризації. Одним із актуальних завдань є розвиток мережі комфортабельних готелів і кемпінгів, насамперед уздовж міжнародних транспортних коридорів, що проходять територією нашої держави [86, 87]. Позитивні зрушення відбулися у сфері готельного господарства та його інфраструктурі. На ринок України вийшли всесвітньовідомі готельні мережі (Sheraton, Hilton, Ibis, Reikartz, Ramada Worldwide, Radisson, Inter-Continental, Hyatt International, Marriott International, Accor Group, Magic Life, Rixos, Kempinski Hotels&Resorts, Fairmont Raffles Hotels International, Continent Hotels & Resort, Park Inn, Orbis, Rival Hotels, Comfort Green Hotels Holiday Inn), поживалися українські готельєри, активувався хостелний рух [77].

Загалом слід зазначити, по-перше, що відбулося зростання потреб населення у рекреаційно-туристичних послугах, по-друге, зменшення можливостей щодо їх реалізації. Несприятлива демографічна ситуація у комплексі з системними соціально-економічними проблемами призвели до погіршення стану здоров'я і середовища життєдіяльності населення. Зростання рівня захворюваності, в першу чергу за рахунок хвороб серцево-судинної системи, систем кровообігу та ендокринної, хвороб крові та кровотворних органів, органів дихання і травлення, спостерігається у більшості регіонів України. У 2014 р. на 100 тис. населення зареєстровано 62,8 тис. випадків захворювань, що на 4,2% більше, ніж 2000 р., і на 11% більше, ніж 1995р., у тому числі дітей віком до 14 років – 130,3 тис. випадків захворювань, підлітків віком 15–17 років – 118,7 тис. [88, с. 21]. Загрозливого поширення серед молоді набули туберкульоз, СНІД, наркоманія, хвороби, що передаються статевим шляхом; скоротилася чисельність тих, хто займається фізичною культурою, спортом і туризмом. Це актуалізує пошук шляхів розв'язання медико-соціальних проблем здоров'я людини, вагомим фактором чого є організація рекреаційно-туристичної діяльності, гармонізованої як з потребами потенційних рекреантів і туристів, так і зі станом довкілля.

Соціальну результативність функціонування сфери рекреації та туризму можна охарактеризувати за допомогою аналізу доступності й охоплення оздоровчими послугами окремих категорій населення, а саме: дітей, дітей з особливими потребами, постраждалих від аварії на ЧАЕС, учасників АТО.

В Україні діє закон «Про оздоровлення та відпочинок дітей», який і регламентує надання оздоровчих послуг (діти оздоровлюються не менше 21 дня або відпочивають не менше 14 днів у стаціонарних закладах

оздоровлення та відпочинку). Організація відпочинку та оздоровлення дітей здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, закладів та організацій, позабюджетних надходжень, добровільних внесків юридичних і фізичних осіб, коштів батьків. За бюджетні кошти всіх рівнів оздоровлюється менше ніж 5% дітей, причому строго визначених пільгових категорій: діти-сироти та позбавлені батьківського піклування (за законом мають оздоровлюватись стовідсотково), діти із малозабезпечених та багатодітних сімей і талановиті діти. Останні категорії забезпечуються бюджетним оздоровленням за залишковим принципом [89].

За даними Міністерства соціальної політики України за 2013–2017рр., сума використаних бюджетних коштів скоротилася з 634,8 до 527,3млн.грн, у тому числі на зміцнення матеріально-технічної бази закладів (з 9,4 до 4,5% від загальної суми використаних бюджетних коштів), а на проведення оздоровлення та відпочинку дітей зросла (з 88,4 до 92,8%). В 2015р. на підготовку та проведення оздоровлення та відпочинку дітей виділялися лише кошти обласних бюджетів та бюджету м.Києва (49,3%) і бюджетів міст та районів обласного значення (50,7%), у тому числі відповідно на зміцнення матеріально-технічної бази закладів – 1,7 та 1,9%, на проведення оздоровлення та відпочинку дітей – 95,7 та 90,1%. Кошти фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності виділялися лише у 2013–2014 рр. на оздоровлення – 360,8 і 325,4, скоротившись на 9,8%; на відпочинок – 0,1 і 0,9 млн. грн, збільшившись у 7,7 разу. Інші залучені кошти (кошти професійних спілок, батьків, підприємств, установ та організацій, спонсорські кошти) в 2016 р. порівняно з 2014 р. скоротилися на оздоровлення на

19,3%, на відпочинок – 0,3% (дод.Е.1). [90, с. 52; 93, с. 52; 94, с. 53].

Влітку 2010 р. було оздоровлено 1718,1 тис. дітей шкільного віку, або 38,8 % їх загальної чисельності, у тому числі в дитячих оздоровчих таборах – 1336,6 тис. (77,8%), санаторно-курортних закладах – 583,2 тис. (22,2%) [91, с.5, 15]. Влітку 2012 р. – відповідно 1825,0 тис. дітей (43,0%), 1455,5 (79,7), 369,5 тис. (20,3%) (табл. 2.3, дод. Е.2) [92, с. 7, 21]. У 2014 р. забезпечено оздоровленням та відпочинком понад 2532,4 тис. дітей (58,9% від загальної чисельності дітей шкільного віку), що на 795,2 тис. менше порівняно з 2013 р., з них оздоровленням – 888,6 тис. дітей (20,7%), або на 533,6 тис. менше, ніж 2012 року.

Влітку 2014 р. функціонувало 17,7 тис. дитячих закладів оздоровлення та відпочинку (на 2,3% більше порівняно з 2012 р. і в 2,3 разу – із 2005р.), у тому числі 3,9% позаміських (507 – оздоровчих, 178 – відпочинку) та 90,2% з денним перебуванням (16013 од.).

З 2014 року суттєво погіршуються показники охоплення оздоровленням і відпочинком як загалом усіх дітей, так і дітей пільгових категорій. Влітку 2015р. функціонувало 9743 дитячих заклади оздоровлення та відпочинку, що, на жаль, на 30,3% менше, ніж попереднього року та на 46,5% – порівняно з 2013р. Чисельність оздоровлених дітей відповідно скоротилася до 917 тис. на 30,2 і 53,7%. Питома вага оздоровлених дітей (без урахування тих, які прибули на оздоровлення в Україну з інших держав) у загальній чисельності дітей 7–16 років 2010 року становила 38,8, а 2015-го – 23,7% (див. табл. 2.3) [93, с. 7, 21].

Таблиця 2.3

**Кількість дитячих закладів оздоровлення і відпочинку,
що працювали влітку, та чисельність оздоровлених у
них дітей, 2010–2017рр.***

Показник	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015 до 2014, %	2016 до 2015, %	2017 до 2016, %
Кількість дитячих закладів, усього, од.	17342	17703	17744	18549	13977	9743	56,2	69,7	52,5
Із них у закладах: оздоровлення	580	541	559	606	452	333	57,4	73,7	55,0
відпочинку	16762	17162	17185	17943	13525	9410	56,1	69,6	52,4
Оздоровлено дітей, усього, тис.	1718	1784	1825	2017	1346	917	58,5	68,1	45,5
Із них у закладах: оздоровлення	381	344	369	407	280	172	57,8	61,6	42,3
відпочинку	1337	1440	1456	1610	1066	745	58,7	69,8	46,3
Частка від загальної чисельності дітей, % у закладах: оздоровлення	22,2	19,3	20,3	20,2	20,8	18,8	-0,2	-2	-1,4
відпочинку	77,8	80,7	79,7	79,8	79,2	81,2	0,2	2	1,4
Питома вага оздоровлених дітей у загальній чисельності дітей 7–16 років, %	38,8	41,5	43,3	48,6	34,9	23,7	-15,1	-11,2	-24,9
Оздоровлено дітей пільгових категорій, усього, тис.	490	496	498	542	401	244	49,8	60,8	45,0
Із них у закладах:	95	86	92	92	63	51	53,7	81,0	55,4

оздоровлення									
відпочинку	395	410	406	450	338	193	48,9	57,1	42,9
Частка від загальної чисельності оздоровлених дітей, %	28,5	27,8	27,3	26,9	29,8	26,6	-1,9	-3,2	-0,3
Із них у закладах: оздоровлення	24,9	25,0	24,9	22,6	22,5	29,7	4,7	7,2	7,1
відпочинку	29,5	28,5	27,9	28,0	31,7	25,9	-3,6	-5,8	-2,1

* Джерело: [90, с. 6–8, 21; 94, с. 6–8, 21].

Стосовно окремих пільгових категорій дітей, забезпечених оздоровленням і відпочинком, то у період 2010–2017 рр. чисельність оздоровлених із багатодітних та малозабезпечених сімей зменшилася із 320,3 до 169,3 тис.; дітей, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи – із 79,3 до 23,2; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – із 67,6 до 37,8; дітей-інвалідів – із 22,7 до 13,5 тис. (рис. 2.4, дод. Е.3) [94, с. 7–8, 21].

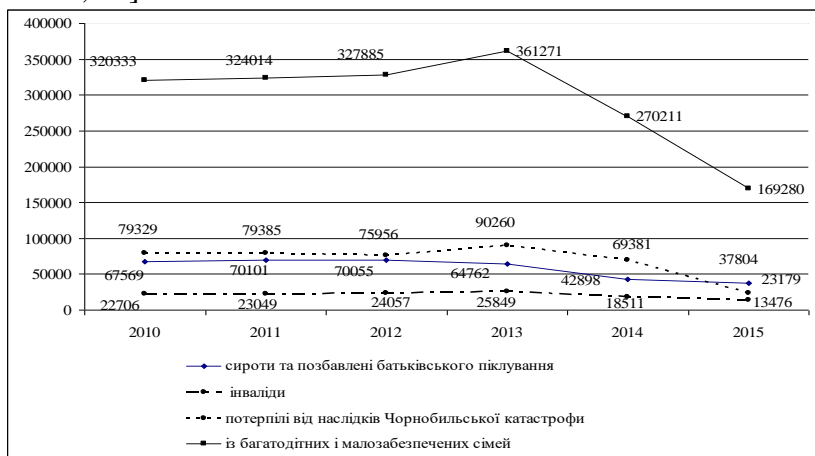

Рис. 2.4. Динаміка оздоровлення окремих категорій дітей улітку 2010–2015 рр., осіб

Зменшення чисельності дітей шкільного віку, забезпечених оздоровленням та відпочинком у 2017 р. порівняно з 2016 р., спричинено анексією Криму та проведенням антитерористичної операції, обмеженням коштів, виділених з місцевих бюджетів на оздоровлення та відпочинок дітей, реорганізацією структурних підрозділів на місцях. Влітку 2017р. оздоровлено та відпочило понад 9,3 тис. дітей внутрішньо переміщених осіб, дітей із сімей загиблих та постраждалих учасників масових акцій громадського протесту під час лютневих подій на Майдані Незалежності, дітей, батьки яких загинули, постраждали або беруть безпосередню участь у проведенні антитерористичної операції. У зв'язку із тимчасовою окупацією території АРК та проведенням АТО держава втратила понад 122 дитячі заклади оздоровлення та відпочинку (у т.ч. Міжнародний дитячий центр «Артек»), а також 68 оздоровчих закладів та 533 заклади відпочинку, які розміщені на території Донецької та Луганської областей.

Загалом простежується незначне поліпшення ситуації з оздоровленням пільгових категорій дітей, а саме: збільшення із 2 до 4,5% питомої ваги по всіх категоріях оздоровлених дітей у загальній чисельності оздоровлених та відпочиваючих дітей (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Питома вага дітей, які перебували у закладах оздоровлення та відпочинку влітку 2011–2018 рр., %*

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2018 до 2017 ±
Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського	57,8	54,4	52,4	50,3	50,3	52,4	+2,1

піклування, оздоровлені у закладах: оздоровлення							
відпочинку	42,2	45,6	47,6	49,7	49,7	47,6	-2,1
ти-інваліди: оздоровлення	21,8	15,8	19,2	19,7	19,7	23,6	+3,9
відпочинку	78,2	84,2	80,8	80,3	80,3	76,5	-3,8
Діти, потерпілі від наслідків Чорнобильської катастрофи: оздоровлення	5,5	6,4	13,7	9,7	9,7	5,2	-4,5
відпочинку	94,5	93,6	86,3	90,3	90,3	94,8	+4,5
Діти з багатодітних і малозабезпечених сімей: оздоровлення	14,7	12,1	12,3	11,6	12,6	16,0	+3,4
відпочинку	85,3	87,9	87,7	87,4	87,4	84,0	-3,4

* Джерело: [92, 93, 94].

До вразливих категорій відносяться і особи, постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи. У 2017 р. забезпечувався соціальний захист таких громадян, чисельність яких перевищує 2 млн. осіб.

Прискоренню темпів розвитку дитячого та підліткового оздоровлення в Україні перешкоджають такі чинники: наявна матеріально-технічна база, що перебуває під юрисдикцією різних міністерств і відомств, майже зовсім не використовується для оздоровлення і відпочинку в зимовий і міжсезонний період (відбувається скорочення мережі позаміських таборів унаслідок їх перепрофілювання та браку коштів на ремонтні роботи);

незадовільний контроль за ціноутворенням дитячих та молодіжних путівок, вартість яких перевищує фінансові можливості більшості молоді та їх батьків; відсутність гнучкої системи пілг на туристичне обслуговування дітей та молоді, в першу чергу при забезпеченні їх розміщення, харчування, транспортного та культурно-екскурсійного обслуговування [95, 96]. На жаль, починаючи з 2014 р., розширюється коло соціально вразливих категорій населення, до яких тепер відносять і постраждалих унаслідок революційних та військових дій. У зв'язку з цим створено Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (постанова Кабінету Міністрів України № 326 від 11.08.2014), на яку покладено функцію встановлення статусу учасника бойових дій учасникам АТО, надання їм передбачених законодавством соціальних гарантій, адаптації та психологічної реабілітації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням, технічними та іншими засобами реабілітації, забезпечення житлом ветеранів війни, соціальної та професійної адаптації.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» видатки на соціальний захист цієї категорії постраждалих передбачено в загальному обсязі 2,6 млрд. гривень, у тому числі на оздоровлення та відпочинок – 370,0 млн. гривень. У межах виділених коштів закуплено 63 752 путівки. Одночасно відбувається зменшення результативних показників по цій категорії (табл. 2.5).

Важливими показниками соціальної орієнтованості сфери рекреації та туризму є також загальні дані щодо кількості об'єктів туристичної інфраструктури, здатних прийняти населення на відпочинок та оздоровлення. Так, 2016 року майже 3,9 тис. суб'єктів туристичної діяльності (ліцензійних турагентств і туроператорів) надавали послуги 2,4 млн. особам, з них 17 тис. іноземцям (0,7%),

отримавши 5566,6 млн. грн. доходів від наданих послуг; 4572 закладів готельного і санаторно-курортного господарства надавали послуги 5,4 млн. осіб, з них 552 тис. іноземцям (10,2%), отримавши 6578,5 млн. грн доходів від наданих послуг [97, с. 11; 85, с. 5]. У 2644 підприємствах готельного господарства обслуговано 3,8 млн. приїжджих (70,3% відвідувачів), у т. ч. іноземців – 527 тис., або 13,8% від загальної чисельності приїжджих.

Таблиця 2.5

Оздоровлення постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС у спеціалізованих закладах, 2011–2014 рр.*

Показник	2011	2012	2013	2014	2014 до 2011, %	2014 до 2013, %
Чисельність оздоровлених постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС, усього, тис. осіб	138,9	116,2	93,6	73,3	52,7	78,3
У тому числі:						
Санаторіях	96,3	74,0	54,4	47,8	49,7	87,9
дитячих санаторіях	22,0	19,0	22,7	18,0	82,1	79,6
дитячих закладах оздоровлення цілорічної дії, дитячих центрах	8,1	6,9	5,6	3,3	40,5	58,4
пансіонатах із лікуванням	2,1	0,8	2,8	0,1	6,2	4,6
санаторіях-профілакторіях	5,7	3,2	3,3	2,6	45,5	78,4
пансіонатах відпочинку	0,8	5,5	0,4	0,1	8,6	19,6
базах відпочинку, інших закладах відпочинку (крім турбаз)	3,5	6,7	4,3	1,2	34,6	28,3

* Джерело: дані Державної служби статистики України за відповідні роки

Найбільше готелів та аналогічних закладів розміщення концентрується у Львівській (273 од.), Одеській (235), Закарпатській (229), Івано-Франківській (212) областях, м. Київ (157) та Дніпропетровській (146 од.) області. У 1928 санаторно-курортних закладах і

закладах відпочинку оздоровлено 1,6 млн осіб, у т.ч. іноземців – 24,4 тис., або 1,5% від загальної чисельності обслугованих осіб. Найбільше оздоровлено громадян у семи областях України: Дніпропетровській (14,6%), Одеській (13,0), Запорізькій (11,1), Львівській (10,6), Херсонській (7,1), Миколаївській (6,4) і Закарпатській (4,9%) [97, с. 11, 52–53]. З метою виконання узагальненої діагностики соціальної результативності забезпечення населення об'єктами рекреаційно-туристичної індустрії запропоновано інтегральний індекс за допомогою розрахунку інтегрованих індексів її матеріально-технічної бази та відвідуваності об'єктів. Нами виділено дві групи показників: до першої – інфраструктурна забезпеченість – увійшли дані про кількість місць у готелях та інших місцях короткотермінового проживання та санаторно-курортних закладах у розрахунку на 10 тис. населення; до другої – відвідування об'єктів (чисельність обслугованих/оздоровлених осіб) – чисельність обслуговуваних приїжджих у готелях та інших місцях короткотермінового проживання й оздоровлених у санаторно-курортних закладах у розрахунку на 10 тис. населення.

Провівши відповідні розрахунки за 2000–2016 рр., виділено п'ять груп регіонів з наближеними показниками інтегрального індексу (I_i) розвитку рекреаційно-туристичної діяльності (відносно умовно середньоукраїнського показника, що дорівнює 1,00): найвищий рівень (понад 1,40), вищий середнього (1,05–1,40), середній (0,70–1,05); нижчий середнього (0,35–0,70); найнижчий рівень (до 0,35) (табл. 2.6, дод. Ж.1–Ж.4).

Таблиця 2.6

**Групування регіонів за рівнем інтегрального індексу
(I_i) розвитку рекреаційно-туристичної сфери України
по роках***

Рівень	Регіон, область	Індекс	Рівень	Регіон, область	Індекс
2000–2015 рр.			2000–2016 рр.		
Найвищий	Херсонська	1,60	Найвищий	Херсонська	1,61
	Одеська	1,52		Одеська	1,53
Вище середнього	Миколаївська	1,32	Вище середнього	Миколаївська	1,33
	Львівська	1,17		Львівська	1,21
	М. Севастополь	1,08		М. Севастополь	-
Середній	Запорізька	1,02	Середній	Запорізька	1,05
	М. Київ	1,01		М. Київ	1,00
	Закарпатська	0,85		Закарпатська	0,89
	Дніпропетровська	0,77		Дніпропетровська	0,78
Нижче середнього	Київська	0,71	Нижче середнього	Київська	0,72
	Донецька	0,68		Донецька	0,65
	Полтавська	0,63		Полтавська	0,65
	Волинська	0,61		Волинська	0,61
	Черкаська	0,60		Черкаська	0,60
	Івано-Франківська	0,53		Івано-Франківська	0,55
	Чернігівська	0,51		Чернігівська	0,50
	Рівненська	0,50		Рівненська	0,50
	Харківська	0,50		Харківська	0,50
	Вінницька	0,44		Вінницька	0,45
	Тернопільська	0,44		Тернопільська	0,44
	Луганська	0,40		Житомирська	0,39
	Житомирська	0,39		Сумська	0,39
Найнижчий	Сумська	0,39	Найнижчий	Луганська	0,35
	Хмельницька	0,34		Хмельницька	0,35
	Чернівецька	0,33		Чернівецька	0,33
	Кіровоградська	0,32		Кіровоградська	0,33

* Джерело: розроблено авторами

Також виконано аналіз взаємозв'язку між розвитком матеріально-технічної бази (I₁) і відвідуваністю об'єктів (I₂) рекреаційно-туристичної сфери України та виявлено значну територіальну нерівномірність розподілу об'єктів

туристично-рекреаційної сфери та ефективність їх використання впродовж 2000–2016 рр.

У результаті виокремлено п'ять груп рекреаційно-туристичних регіонів:

- з найвищим рівнем розвитку інфраструктури і відвідуваності об'єктів: Одеська та Херсонська області, де сконцентрована основна частина туристично-рекреаційних установ України та які територіально зосереджені поблизу морських і водних рекреаційних ресурсів, що свідчить про достатній розвиток рекреаційно-туристичної діяльності з надання відповідних послуг у курортних зонах і туристичних центрах та інфраструктурну забезпеченість приморських територій;

- вищим від середнього – Львівська, Миколаївська області та м. Севастополь; середнім – Волинська, Закарпатська, Запорізька, Дніпропетровська, Київська області та м. Київ;

- нижчим ніж середній – Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Івано-Франківська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Черкаська, Чернігівська області, що, безумовно, підтверджує наявність значного потенціалу розвитку лікувально-оздоровчої рекреації та туризму;

- найнижчим – Кіровоградська, Хмельницька, Чернівецька області.

Групування регіонів України за інтегральним індексом розвитку рекреаційно-туристичної сфери протягом 2000–2016 рр. виявило, що диспропорція змінюється лише в групі найвищого та найнижчого рівня у зв'язку з анексією Криму та тимчасовою окупацією територій Донецької і Луганської областей (див. табл. 2.6).

Так, протягом 2001–2016 рр. кількість об'єктів суттєво скоротилася, особливо санаторіїв (спеціалізованих засобів розміщення) – із 3304 до 1928 (на 41,6%). Причому

зменшення відбулося не тільки 2016 року (на 31,8%). Цей тренд властивий усьому досліджуваному періоду, що свідчить про погіршення ситуації з оздоровленням населення. Підтвердженням цього є зниження і відносних показників: якщо 2001 року на 10 тис. населення було 0,7 закладів даного типу, то 2016-го – лише 0,4. На жаль, доводиться констатувати, що розвиток рекреаційно-туристичної сфери в Україні характеризується загалом негативними тенденціями (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Показники соціальної результативності об'єктів і суб'єктів рекреації та туризму України, 2001–2016 рр.*

Показник	2001	2005	2014	2015	2016	2016 до 2015, %
Кількість об'єктів, од.:						
- спеціалізованих засобів розміщення	3304	3245	2377	2829	1928	68,2
на 10 тис. населення	0,7	0,7	0,5	0,6	0,4	72,1
- готелів та аналогічних засобів розміщення	1258	1232	1252	3582	2644	73,8
на 10 тис. населення	0,3	0,3	0,3	0,8	0,6	78,1
- суб'єктів туристичної діяльності	2652	2828	4793	5071	3885	76,6
на 10 тис. населення	0,6	0,6	1,1	1,1	0,9	81,1
Чисельність обслугованих/оздоровлених,						
	3012	3267	2770	2835	1610	56,8

тис. осіб:						
- спеціалізованим и засобами розміщення						
на 10 тис. населення, осіб	622	696	607	624	375	60,1
- готелями та аналогічними засобами розміщення	3497	3938	4657	5468	3814	69,8
на 10 тис. населення, осіб	722	839	1021	1204	888	73,8
- суб'єктами туристичної діяльності	2175	1826	2344	3454	2425	70,2
на 10 тис. населення, осіб	449	386	514	760	565	74,3
Середньообліко ва чисельність штатних працівників, осіб:						
- спеціалізованих засобів розміщення	122886	119743	102003	88626	51774	58,4
на 10 тис. населення,	26	26	22	20	12	61,8
- готелів та аналогічних засобів розміщення	-	31312	51415	37867	26644	70,4
на 10 тис. населення	-	7	11	8	6	74,5
- суб'єктів туристичної діяльності	-	10632	14411	13531	11513	85,1
на 10 тис. населення	-	2	3	3	3	90,0
Доходи від	-	-	6869936,	6316488,	3174075,	50,3

наданих послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних платежів), тис. грн: - спеціалізованим и засобами розміщення усього			6	6	6	
на 1 особу, грн.	-	-	150,5	139,0	73,9	53,2
- готелями та аналогічними засобами розміщення усього	610010, 8	1647159, 8	4027621, 4	5851483, 9	3404439, 0	58,2
на 1 особу, грн.	12,7	35,3	88,3	128,8	79,3	61,6
- суб'єктами туристичної діяльності Усього	249701, 8	987950,6	4937716, 0	5676272, 0	5566644, 5	98,1
на 1 особу, грн.	5,2	21,2	108,2	125,0	129,7	103, 8

*Джерело: [98, 73, 85].

Одночасно спостерігаються позитивні тенденції зростання кількості таких закладів, як готелі та аналогічні їм засоби розміщення, а також суб'єктів туристичної діяльності – відповідно з 2682 до 3885 та з 0,6 до 0,9 закладів на 10 тис. населення.

Також спадний характер мають показники охоплення населення послугами оздоровлення і відпочинку. Так, найбільше скорочення відбулося щодо чисельності обслугованих/оздоровлених у санаторіях – з 3012 до 1610 тис. осіб (на 46,5%), у тому числі проти 2015 р. – на 43,2 %. Якщо 2001 року на 10 тис. населення в

санаторіях оздоровлено 622 особи, то 2016-го – тільки 375 осіб.

Чисельність осіб, обслугованих готелями та суб'єктами туристичної діяльності, загалом постійно зростала до 2015 р., а 2016 р. – скоротилася. В цілому чисельність осіб, обслугованих у готелях, зросла з 3 497 до 3 814 тис. (на 9,1 %), у тому числі на 10 тис. осіб населення – з 722 до 888. Суб'єкти туристичної діяльності надали послуг у 2001 р. 2 175 тис. осіб, тоді як у 2016р. – 2 425 тис. Чисельність обслугованих на 10 тис. населення відповідно збільшилася з 449 до 565 осіб.

Відзначаючи загалом позитивні тенденції функціонування готелів та суб'єктів туристичної діяльності, слід зауважити, що ці заклади надають послуги переважно на платній основі. Тому відносити їх до характеристик та складових процесу людського розвитку можна лише тоді, коли збільшення охоплення населення цими послугами супроводжується зростанням особистих доходів.

До соціальних аспектів функціонування сфери рекреації та туризму, як зазначалося вище, відносяться і показники зайнятості, які характеризуються негативними тенденціями (див. табл. 2.7). Так, у санаторіях скорочення середньооблікової чисельності штатних працівників становило 57,9 % (відносно 2015 р. – 41,6 %); у готелях – на 15 % з 2005 р. (на 29,6 % з 2015 р.); у туристичній діяльності – зросла з 10 632 (2005 р.) до 11 513 (2016 р.), проте порівняно з 2015 р. зменшилася на 15 %.

У рекреації і туризмі сконцентрований великий потенціал медичних, управлінських кадрів, допоміжних працівників, зайнятих в обслуговуванні рекреаційного і туристичного потоку. Зокрема, 2016 року в цій сфері було зайнято 89,9 тис. Осіб (1,0% від загальної середньооблікової чисельності штатних працівників – 9

млн.), у т.ч. суб'єктів туристичної діяльності (ліцензійних турагентств і туроператорів) – 11,5 тис. осіб (12,8% від загальної чисельності зайнятих у рекреаційно-туристичній сфері), готелях та аналогічних закладах розміщення – 26,6 тис. (29,6 %), санаторно-курортних і оздоровчих закладах – 51,8 тис. (57,6 %). Чисельність найманих працівників (10,6 млн. осіб) порівняно з 2015 р. скоротилася в усіх видах економічної діяльності, зокрема у сфері тимчасового розміщення й організації харчування – на 8,2 %, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – найменше на 0,3 %, склавши разом 269,9 тис. Осіб (2,8 % їх загальної чисельності) [99, с. 13]. Вагому частку зайнятих у туристичних і рекреаційних закладах становлять висококваліфіковані кадри: із середньооблікової чисельності штатних працівників у сфері туризму мають вищу і середню спеціальну освіту 6,2 тис. Осіб (84,5%), санаторно-курортних і оздоровчих закладах працювало 5,2% лікарів та 14,6% середнього медичного персоналу [97, с. 11, 52–53; 85, с.5].

Таким чином, на сучасному етапі рекреаційно-туристична сфера України зазнає впливу великої кількості негативних чинників, а саме: нестабільної політичної та економічної ситуації, недосконалого механізму управління, погіршення соціально-економічної ситуації, втрати значної частини свого потенціалу внаслідок анексії та військових дій тощо. На основі аналізу сучасного стану рекреаційно-туристичної діяльності урахуванням системи макроекономічних і регіональних факторів визначено такі особливості їх розвитку:

– погіршення соціальних показників результативності функціонування сфери рекреації і туризму, зниження (особливо протягом останніх двох років) рівня охоплення населення різними видами рекреаційно-туристичних послуг;

– зростання структурної незбалансованості ринку рекреаційно-туристичних послуг у регіонах, утрата значної частини рекреаційно-туристичного потенціалу сфери (Крим і Донбас);

– хронічне недовантаження об'єктів рекреаційно-туристичної інфраструктури та значна зношеність основних засобів цих підприємств, недостатність ресурсів для покращення якості послуг та інвестування.

В такій ситуації особливо актуалізується питання пошуку ефективних механізмів функціонування рекреації та туризму як важливих чинників економічного і соціального розвитку національної економіки України. Наша держава має всі потенційні можливості для розвитку рекреації і туризму та посилення їх впливу на соціальні аспекти життя населення: відпочинку й оздоровлення, підвищення інтелектуальних можливостей і культурного рівня людини та загалом – якості життя. Разом з тим важлива не стільки економічна реалізація цього потенціалу, скільки посилення соціальних аспектів функціонування сфери рекреації та туризму, її ролі в забезпеченні сталого людського розвитку.

2.3. Методологія розрахунку еколого-економічного туристичного навантаження

Міжнародна спільнота все більше стурбована негативною дією туризму на навколишнє природне середовище, а саме: деградацією природних ландшафтів через надмірне споживання ресурсів; забудовою земель; забрудненням природних об'єктів; загрозою для дикої природи і місць мешкання тварин та птахів; втратою біорізноманітності і, нарешті, порушенням місцевих звичаїв і громад тощо. Актуальним науковим завданням у цій сфері є розрахунок порогових значень деградації

рекреаційних зон від кількості відвідувань. Це передбачає врахування якості ґрунтів (від піщаних, суглинних до чорноземів), виду і щільності лісових насаджень (степової рослинності, прибережної смуги) та інших факторів для умов помірного клімату, зокрема визначення здатності до відновлення після завданого антропогенного тиску. Ці величини є індивідуальними для кожної рекреаційної зони і знаходяться експериментальним шляхом. В умовах динамічно зростаючих туристопотоків, які за останні 60 років збільшилися в 40 разів (з 25 млн. у 1976 р. до понад 1 млрд. осіб в 2016 р.) постійно зростає туристичне навантаження на світові рекреаційно-туристичні ресурси, яке в окремих місцях підвищеної концентрації туристопотоків вже досягло критичних меж. Визначити логістичний потенціал (максимально допустиме навантаження) морського пляжу під літній відпочинок можливо на підставі санітарної норми довжини пляжу в розрахунку на одну людину (вона становить 0,2 метра). Для цього рекомендується розрахункові формули, які наводяться нижче:

1. Показник забезпеченості берегової лінії пляжами:

$$Z_n = L_n / L_{заг} ,$$

де Z_n – забезпеченість пляжами (м/км);

L_n – довжина пляжу (км),

$L_{заг}$ – довжина берегової лінії (км).

2. Показник максимальної одноразової місткості пляжу:

$$C_n = L_n / C_n ,$$

де C_n – максимальна одноразова місткість пляжу (чол.);

L_n – довжина пляжу (м);

Сн—санітарна норма довжини пляжу в розрахунку на одну людину.

3. Показник ступеню використання пляжних ресурсів

$$V_n = \frac{E_p}{E_n},$$

де V_n —ступінь використання пляжних ресурсів (%);

E_p —ємність рекреаційних закладів (чол.);

E_n —максимальна одноразова місткість пляжу (чол.).

4. Показник максимально можливої (допустимої) річної ємності пляжу:

$$E_{mp} = E_n \cdot T$$

де E_{mp} —максимально можлива (допустима) річна ємність пляжу (чол.);

E_n —максимальна одноразова місткість пляжу (чол.);

T —тривалість періоду з сприятливими кліматичними умовами (днів).

5. Показник максимально можливого (допустимого) туристопотоку (тобто логістичний потенціал пляжу):

$$P_{mp} = \frac{E_{mp}}{T_{ст}}$$

де P_{mp} — максимально можливий річний туристопотік (чол.);

E_{mp} —максимальна річна ємність пляжу (чол.);

$T_{ст}$ — середня тривалість туру (діб).

6. Визначення щоденної пропускної здатності найбільш відомих та відвідуваних туристичних об'єктів, що формують культурно-історичний потенціал великого міста, який і притягує туристів (С):

$$C = (c_1 + c_2 + c_3 + \dots) (1 - I_r)$$

де c_1 —пропускна спроможність об'єкту 1;

c_2 —пропускна спроможність об'єкту 2;

c_3 —пропускна спроможність об'єкту 3;

I_r – коефіцієнт коригування відвідання об'єкту місцевими мешканцями та неорганізованими туристами.

Для визначення щоденної пропускної спроможності (логістичного потенціалу) об'єкта пропонується методика, розроблена автором на підставі алгоритму, рекомендованого ЮНВТО для архітектурно-історичних та виставкових об'єктів :

7. Визначається пропускний потенціал об'єкту:

$$P = T / \Pi,$$

де P – пропускний потенціал об'єкту (чол.);

T –площа об'єкту(м²); Π – рекомендований стандарт щільності відвідувачів м²/туриста).

8. Визначається коефіцієнт ротації:

$$K_p = \frac{C}{B},$$

де K_p – коефіцієнт ротації;

C – кількість годин на день, коли об'єкт відкритий для туристів (год.);

B –середня тривалість відвідування (год. - хвил).

9. Визначається максимально допустима кількість щоденних відвідувачів (максимальний щоденний потік туристів - логістичний потенціал об'єкту):

$$M_b = P \cdot K_p,$$

де M_b – максимальна допустима кількість щоденних відвідувачів (чол.);

P – пропускний потенціал об'єкту (чол.);

K_p – коефіцієнт ротації.

Як приклад наведемо розрахунок логістичного потенціалу(тобто максимально можливого турист-топоток) для туристичного об'єкту–середньовічної фортеці площею 10000 м²($T = 10000\text{м}^2$) та стандартом щільності відвідувачів $\Pi = 5 \text{ м}^2/1$ туриста.

Отже, спочатку визначаємо пропускний потенціал об'єкту: $\Pi = 10000/5 = 2000$ чол. 10. Розраховуємо коефіцієнт ротації: $Kp = 8\text{год}/1\text{ год. } 40\text{ хв.} = 4,8$.

Нарешті отримуємо значення логістичного потенціалу фортеці, тобто максимально можливий туристопотік становитиме

$$\mathbf{Mв = 2000 \cdot 4,8 = 9600}$$

чол./день.

Аналогічні дані в інших кліматичних зонах можуть мати ефект, що відрізняється від отриманого в умовах помірного клімату. Розраховані порогові значення деградації довкілля можна застосовувати з відомим наближенням для будь-якого регіону України, що уможливить планування і створення рекреаційних зон із очікуваною межею потоку відвідувань, тобто потужністю рекреаційних установ. У практиці роботи туристських підприємств найбільше поширення отримали наступні показники.

Рентабельність реалізації (Pp) розраховується як по всьому об'єму реалізованих туристських продуктів і послуг, так і за їх окремими видами:

$$\mathbf{Pp = \frac{БП (ЧП)}{Вр (Ур)} * 100\% \text{ або } Pp = \frac{БП (ЧП)}{С} * 100\%}$$

де БП - балансовий прибуток;

ЧП - чистий прибуток;

$Вр (Ур)$ - виручка (чиста виручка) від реалізації;

С - собівартість.

Єдиної методики визначення навантаження на навколишнє природне середовище немає не тільки в нашій країні, але й за кордоном. Сучасні автори одночасно

використовують терміни *антропогенне навантаження* та *пропускний потенціал*, або адекватні йому *оптимальне навантаження* [50, с.166]. Як свідчать результати аналізу методик розрахунку еколого-економічного рекреаційного навантаження з методичного погляду доцільно розраховувати місткість території не за площею, а на основі лінійного навантаження (рекреаційну місткість стежок із ділянками для відпочинку). Зокрема, Л. Кобанець наводить формулу визначення місткості зони регульованої рекреації (екотуристичної рекреаційної території):

$$C_r = \frac{S_{грj}}{K_c \sum_{i=1}^n W_i L_i + \sum_{j=1}^m N_d \frac{T}{t}}, \quad (1.1)$$

де C_r – оптимальне рекреаційне навантаження, чол./день;

K_c – поправний коефіцієнт, що враховує порушення рослинного покрыву, ущільнення ґрунту при прокладанні та благоустрої стежки (від 1,5 до 2,0 для широких та вузьких стежок відповідно);

W_i – ширина стежки на i -й ділянці маршруту, м (звичайно 1,5–2,0 м);

L_i – довжина i -ї ділянки маршруту (між вузлами мережі), м; n – кількість ділянок мережі;

$S_{грj}$ – площа, що займає j -й об'єкт показу, пункт відпочинку тощо, м²; m – кількість об'єктів показу, пунктів відпочинку;

N_d – норма розподілу рекреантів за стежками, яка запобігає фізичному та моральному дискомфорту при проходженні маршруту (залежить від кривизни, ширини стежки, типу рослинності, тваринного світу тощо; має визначатися в кожному випадку окремо), чол./м²;

T – тривалість світового дня, год.; t – середня тривалість перебування в рекреаційній зоні, год./день [55, с.102].

При цьому особливе значення має рівномірність розподілу рекреантів і туристів за стежками, що у світовій практиці здійснюється за допомогою моніторингу. З цією метою вживають низку заходів, зокрема своєчасне (можливо, тимчасове) закриття перевантажених напрямків та стимулювання відвідування пустуючих. Через управлінські рішення можна збільшувати пропускну спроможність, у тому числі шляхом планування стежок з метою більш широкого розподілу рекреантів і туристів територією природного парку; зменшення суперечностей між конкуруючими типами використання (наприклад, виділення ділянок для спеціальних кемпінгів, зелених готелів та стоянок для неорганізованих рекреантів); проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи; підвищення міцності ресурсів, що поновлюються (наприклад, матеріалів для дорожнього покриття); будівництва засобів розміщення та обслуговування рекреантів і туристів, розробки політики стимулювання відвідування парку в несезонний період [56].

Таким чином, упровадження методичного лінійного підходу до розрахунку рекреаційної місткості природних територій разом зі створенням у межах природних парків рекреаційно-туристичних підприємств інноваційного типу (цілорічних аквапарків високої пропускнуої спроможності) та стягненням ренти за використання природних рекреаційних ресурсів із підприємств сприятимуть сталому розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в природних парках, поліпшенню економіко-екологічних та соціальних умов у регіонах. Визначаючи еколого-економічні напрями розвитку рекреаційно-туристичних досліджень у соціальному аспекті, слід звернути увагу на наступне: -

формування концепції стійкого розвитку рекреації і туризму на різних територіальних рівнях; -вивчення туризму і рекреації як системно організованих феноменів, аналіз сучасних тенденцій їх розвитку;-розробка і стандартизація комплексної методики оцінки туристично-рекреаційного потенціалу території на національному, регіональному і локальному рівнях; - наукове обґрунтування меж, моделей проектування і розвитку туристично-рекреаційних особливих економічних зон з урахуванням допустимих рекреаційних навантажень; - розробка механізмів управління рекреаційними зонами на основі формування системи статистичного обліку, обробки й аналізу даних щодо туризму, розвиток інформаційно-довідкового і картографічного забезпечення рекреаційно-туристичної діяльності; - складання коротко -, середньо - і довгострокових прогнозів розвитку регіональних і локальних рекреаційно-туристичних ринків на базі їх моніторингу [57–64].

Розглянемо докладніше, що відбувається унаслідок розвитку туристської індустрії. Негативну дію туризму сьогодні випробовують на собі країни багато кого, що розвиваються, і особливо ті, які не володіють достатніми технічними і фінансовими можливостями для заповнення витрачених туристами ресурсів і видалення проведених ними побутових відходів. Не тайна, що такі відходи по своєму об'єму нерідко набагато перевершують ті, які утворюються в ході повсякденної діяльності всього населення країни, що є об'єктом туризму. Наприклад, в Непалі, де великою популярністю користується такий вид активного відпочинку, як піші походи, кожний турист, за оцінками, щодня спалює близько 6 кг деревини, і це при тому, що в країні існує гострий брак палива. В столиці Єгипту Каїрі один величавий готель споживає за рік стільки ж електрики, скільки його витрачають 3600

домашніх господарств, що належать єгиптянам з середнім доходом. В Карібському регіоні попит на дари моря з боку туристів настільки високий, що став основним чинником збільшення навантаження на популяції омарів і істівних молюсків. Гонитва за «натуральними» будівельними матеріалами також нерідко ставить той або інший природний ресурс на грань зникнення. Безліч прекрасних кутів планети, не виключаючи заповідні зони, вже істотно постраждали від притоків туристів — «любителів природи», що чревато згубними наслідками для біорізноманітності цих місць.

Туризм, як наголошувалося вище, також веде до забруднення навколишнього середовища: скидання необроблених стоків у води річок і морів, транспортні викиди, що містять двоокис вуглецю і окисел азоту, а також виробництво сміття і інших твердих відходів (наприклад, скоюючи круїзи суду з туристами в одному лише Карібському басейні щорічно проводять більше 70 000 т відходів). Будівництво об'єктів і розвиток інфраструктури туристського призначення також згубно впливають на природне середовище.

Наприклад, 3/4 піщаних дюн на середземноморському побережжі між Іспанією і Сіцілією фактично не стали існувати головним чином по причині і відведення їх під споруди, призначених для обслуговування туристів. Чи залишаться туристи задоволеними проведенням на курорті часом, Оскільки первозданне природне середовище — необхідна умова для приємного проведення часу, її збереження є 100 % важливим економічним чинником для індустрії туризму, для тих, хто визначає політику в цій області, фахівців і керівництва самих туристських компаній, здійснюване як самостійно, так і в співпраці з приватною і державному секторами економіки. Повинні бути прийнятий обмеження

і правові акти, щоб запобігати і мінімізувати збиток, який туризм наносить біологічній різноманітності. Такі входи повинні включати контроль існуючих дій, оцінку дій на навколишнє середовище нових туристських проєктів. Особливу увагу слід звертати на збереження унікальних і уразливих природних систем, таких, як маленькі острови, коралові рифи, прибережні зони.

На 1-го місцевого жителя можуть доводитися до 130 туристів. З 1-го боку, це стимулює виробництво всіх видів продукції, необхідних для споживання туристами, забезпечує завантаження всіх сфер обслуговування, а з іншою — може заважати нормальному життю громадян, і у разі зміни кон'юнктури ринку і сезонності викликати сплеск безробіття і загострення соціальної напруженості. Промисловість туризму характеризується високим ступенем монополії, яка має на увазі концентрацію послуг і прибутку в руках невеликого числа міжнаціональних корпорацій. В країнах багато кого велика частина туристських об'єктів належить іноземному капіталу. Повинен бути справедливий баланс між місцевим учасником і інвестором. Місцеві жителі, як основне джерело робочої сили, повинні бути зацікавлені в цікавій і добре оплачуваній роботі, притягуватися до участі не тільки на найнижчих рівнях. Крім того, справжні масштаби індустрії туризму, як правило, залишалися непоміченими внаслідок того, що повітряні перевезення, готельний бізнес і система громадського харчування звичайно сприймалися як самостійні види пропозиції послуг, а не як складові елементи єдиного комплексу по задоволенню масового і постійного росту попиту, що є, на туристські і ділові поїздки.

На Екологічному саміті в Ріо-де-Жанейро (в 1992 р.) Галузь була представлена Всесвітньою радою подорожей і туризму (ВСПТ) — однієї з двох міжнародних

організацій, що займалися введенням цієї діяльності, а сама тема зачіпалася лише побічно або в контексті інших питань. Проте на порядку денному на XXI вік сформульована вельми далекоглядна думка про те, що індустрія подорожей і туризму володіє колосальним потенціалом, що дозволяє їй вносити конструктивний внесок в стійкий розвиток всіх регіонів планети. Безумовно, ці проблеми не можна залишати без уваги. Багато що можна зробити за допомогою розумного планування і конструювання, раціонального планування і раціонального використання можливостей — ось де можуть стати в нагоді ідеї стійкого розвитку. Для того, щоб слідувати основним принципам концепції стійкого розвитку, слід оцінювати нрав і інтенсивність дії, що надається, проводити екологічні перевірки, урахувувати потенційне навантаження на середовище, оптимізувати ресурсоспоживання, вкладати засоби в нові технології. Слід врахувати всі чинники, інтереси і зобов'язання зацікавлених сторін — урядових, промислових і суспільних кругів, причому до останніх, звичайно ж, відносяться як самі туристи, так і місцеве населення. Але позитивних факторів від розвитку туризму більше, ніж проблем, які він породжує.

По-перше, завдяки туризму створюються нові робочі місця; праця, пов'язана з туризмом, часто високооплачувана, отже, надходження від оподаткування більших доходів людей також зростатимуть.

По-друге, держава за рахунок ввезення в країну товарів іноземного виробництва, необхідних для споживання туристами та подальшого розвитку туризму, може запровадити митний збір на імпортовані товари.

По-третє, оподатковуються надані туристам послуги (проживання в готелях, харчування, продаж напоїв, транспорт).

По-четверте, податки з доходів сплачують як місцеві, так і іноземні фірми, які отримали право (ліцензію) на провадження туристичного бізнесу в країні. З'являється можливість частину бюджетних надходжень від туризму спрямовувати на фінансування розвитку інфраструктури, реставрацію та відновлення пам'яток історії та культури, здійснення природоохоронних програм, програм соціального розвитку тощо.

Поняття еколого-економічна обробка можна розуміти як окреме дослідження соціальної проблеми (становища) або етап більш комплексного дослідження, спрямованого на отримання інформації та обґрунтування рекомендацій. У національній сфері рекреації і туризму вона охоплює комплекс заходів, способів і методів оцінювання, які дають можливість визначити рівень соціального благополуччя, ступінь задоволення користувачів послуг та суб'єктів її господарської діяльності.

При цьому діагностика повинна здійснюватися на основі міждисциплінарних зв'язків соціальної роботи, економіки та інших сфер наукового пізнання. Отже, перед нами постає завдання виявити ризикоутворювальні чинники, які впливають на безпеку сфери туризму, оцінити їх, проаналізувати способи їх мінімізації та внести пропозиції з розробки механізмів фінансування цих заходів. Ці результати насамперед можуть мати внутрішній (із позицій функціонування сфери) і зовнішній (значення для всієї економіки) характер; по-друге – безпосередній прояв (чисельність туристів, оздоровлених осіб, кількість суб'єктів підприємництва тощо) або опосередкований – через певний час (поліпшення здоров'я, тривалості та якості життя населення тощо).

Еколого-економічна оцінка є підставою для визначення шляхів розширення можливостей використання

населенням вільного часу з метою оздоровлення, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності, прогнозування подальшого перспективного розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Еколого-економічна функція належить до основних у сфері демографії, соціальної економіки і політики.

Таким чином виходячи з вище викладеного можна зробити висновки, що в соціально-економічному аспекті рекреація – більш ширше поняття, що включає і туризм як один із складових видів рекреаційної діяльності. На основі узагальнення багатогранності визначень обґрунтовано трактування поняття *рекреаційно-туристична сфера* як суспільного явища, що, з одного боку, уособлює відносини з приводу відновлення здоров'я та розвитку життєвих сил людини, а з іншого – являє собою важливу частину національної економіки, об'єднуючи розгалужену систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших суміжних галузей, котрі мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб, що залежить від якості довкілля та безпеки туристів.

За чинним законодавством України суб'єкти туристичної діяльності з метою забезпечення безпеки туристів зобов'язані: інформувати туристів про можливі небезпеки під час подорожі, про виконання загальнообов'язкових вимог та запобіжних чи попереджувальних заходів (медичних щеплень тощо); створювати безпечні умови в місцях надання туристичних послуг, забезпечувати належне облаштування трас походів, прогулянок, екскурсій тощо; виконувати спеціальні вимоги з безпеки під час надання туристичних послуг з підвищеним ризиком тощо

Особи, які організують експлуатацію туристичних ресурсів, зобов'язані забезпечувати виконання вимог з охорони довкілля та культурної спадщини, а також вживати заходів з мінімізації або припинення шкідливого впливу на довкілля і соціально-культурне середовище та компенсувати завдані при цьому збитки. Держава забезпечує захист законних прав та інтересів іноземних туристів відповідно до законодавства та міжнародних договорів України й гарантує захист законних прав та інтересів громадян України, які подорожують за кордон.

Цілі еколого-економічної сфери рекреації та туризму полягають в тому, щоб чітко оцінити стан і виявити проблеми щодо задоволення й охоплення населення туристично-оздоровчими послугами. Саме тому для визначення соціальних пріоритетів розвитку рекреаційно-туристичної сфери вкрай важливим є аналіз стану і загальних трендів охоплення населення (всього та окремих груп) відповідними послугами, кількість суб'єктів господарювання, зайнятість у цій сфері та суміжних галузях тощо. Відповідні індикатори у матриці соціальних пріоритетів розвитку сфери рекреації та туризму наведені в табл.2.3.

Таблиця 2.3.

Індикатори соціальних пріоритетів розвитку готельно-ресторанної сфери та рекреації та туризму*

Показник	Прямі результати	Опосередковані результати
Внутрішні результати	Охоплення населення рекреаційно-туристичними послугами. Охоплення окремих груп населення рекреаційно-туристичними послугами. Забезпечення зайнятості у сфері рекреаційно-туристичної діяльності. Зростання масштабів діяльності та доходів суб'єктів господарювання сфери рекреації і туризму	Покращення показників здоров'я і тривалості життя населення. Поліпшення якості життя населення. Підвищення культурного і патріотичного рівня населення. Втілення здорового способу життя. Покращення якісних показників функціонування сфери рекреації і туризму (підвищення якості сервісу, удосконалення матеріально-технічної інфраструктури; диверсифікація послуг)
Зовнішні результати	Розвиток суміжних галузей. Зростання зайнятості в економіці. Збільшення доходів населення. Підвищення ВВП	Прискорення соціально-економічного розвитку країни. Поліпшення показників людського розвитку
Форма прояву	Натуральні величини Вартісний вимір	
Рівень	Місцевий Регіональний Макроекономічний	
Термін	Поточний Середньостроковий Стратегічний	

* Джерело: розроблено авторами

2.4. Формування інформаційно-методичної бази щодо оцінювання соціально-економічної результативності національної сфери туризму та готельно-ресторанної справи

Рекреаційно-туристична сфера є важливою частиною національної економіки у все більшій кількості країн світу, зростають її обсяги виробництва та інвестування на світовому ринку туристичних послуг. Генеральний секретар Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО, UNWTO) заявив, що сектор туризму відіграє все більш важливу роль у стимулюванні економічного зростання і розвитку міжнародної торгівлі, тому необхідно підняти його пріоритет і максимально використовувати відповідний потенціал [100].

Згідно з останніми звітами випуску Барометра міжнародного туризму ЮНВТО, доходи туристичних центрів усього світу від вироблених міжнародними відвідувачами витрат на розміщення і харчування, розваги, шопінг та інші послуги й товари досягли 2016 року близько 1159 млрд. дол. США, що більше рівня попереднього року на 5% [101, 102]. Лідерами із залучення туристів є: Європа – 42% усіх доходів від міжнародного туризму, Азіатсько-Тихоокеанський регіон – 31 та Американський регіон – 20%. Останні місця аналітики віддають Близькому Сходу – 4% частки загальних доходів та Африці з відповідними показниками 3% [101].

Такі результати обґрунтовуються наступними показниками: найсуттєвіше зростання в розмірі 35 млрд. дол. США від надання туристичних послуг 2016 року відбулося в Європі – до 489 млрд. дол. США. Азіатсько-Тихоокеанський регіон збільшив свої показники на 30 млрд. до 359 млрд. дол. США. В Америці зростання

становило 16 млрд. (до 229 млрд. дол. США), на Близькому Сході – 47, в Африці – значно менше – 34 млрд. дол. США.

Вагому позитивну динаміку цих регіонів можна пояснити професійним системним підходом до управління туристичною сферою держави науковців-економістів, аналітиків, бізнес-еліти [103, 104, 105, 106, 107]. Так, швидкому розвитку туризму Азії сприяють надзвичайно особливі етнографічні ресурси. Туризм у США належно фінансується, підтримується спеціальними урядовими програмами. Цю сферу діяльності визнано в США «другим крупним працедавцем після медичного обслуговування, третім сектором економіки із залучення іноземної валюти після сільського господарства та хімічної промисловості» [108, с. 57].

Аналіз внеску сфери рекреації та туризму в розвиток української економіки має ґрунтуватися на положенні про її значний природний, етнографічний та історичний потенціал. Тільки курортні та рекреаційні зони займають майже 13 % території держави [109, с. 211–217].

Використовуючи запропоновану матрицю соціальної діагностики сфери рекреації та туризму, можливо продіагностувати її у вартісному вимірі. Для цього слід проаналізувати динаміку доходів населення України з використанням статистичної інформації. У період 2010–2016 рр. спостерігається незначне зростання рівня реального доходу населення, причому найвищими темпами, а саме 117,1%, 2010 року порівняно з 2009-м. Проте у попередньому періоді відбувся спад цього показника. Зростання доходів громадян розширює можливості подорожування та відновлення сил і здоров'я (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка доходів населення та чисельності громадян України, які виїжджали за кордон, 2012–2018рр.*

Рік	Динаміка доходів населення		Чисельність громадян, які виїжджали за кордон	
	млрд. грн.	відсотків від попереднього року	тис. осіб	відсотків від попереднього року
2012	128,7	-	13422	-
2013	381,4	296,3	16454	122,6
2014	1101,2	288,7	17180	104,4
2015	1266,8	115,0	19773	115,1
2016	1457,9	115,1	21433	108,4
2017	1548,7	106,2	23761	110,9
2018	1531,1	98,9	22438	94,4

* Джерело: [74].

Доведено залежність чисельності виїзних туристів від рівня доходу населення України у вигляді полінома другого степеня та експоненціальної функції (рис. 2.5).

Незалежно від способу представлення залежності, існує високий рівень тісноти зв'язку (91,9 або 89,4 %), що підтверджує залежність обсягів сфери рекреації та туризму від платоспроможного попиту населення і, відповідно, рівня його доходів. Отже, забезпечення зростання добробуту населення є важливою умовою прискорення людського розвитку.

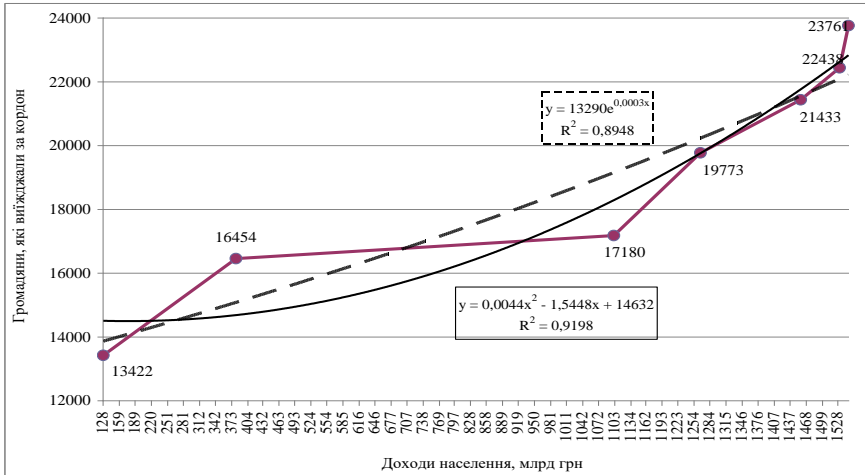

Рис. 2.5. Залежність чисельності виїзних туристів від рівня доходу населення України

Важливим макроекономічним показником є валовий внутрішній продукт (ВВП), що визначається як різниця між випуском у ринкових цінах і проміжним споживанням у цінах покупців, або як сума валових доданих вартостей видів економічної діяльності та податків на продукти за виключенням субсидій на них. Починаючи з 2010 р., розрахунки ВВП здійснюють за видами економічної діяльності (КВЕД-2010) [74].

У період 2010–2016рр. ВВП (в USD) на душу населення (за ПКС) становив: 2010 р. – 1828,7 грн.; 2012 – 2974,0; 2013 – 3570,8; 2014 – 3856,8; 2015– 4030,3; 2016р. – 3014,6 грн. [110].

Побудуємо рівняння регресії та графік стохастичної залежності чисельності виїзних туристів від рівня ВВП на душу населення (рис.2.6).

Накладемо на розподіл даних лінію регресії, підібравши таке її алгебраїчне вираження, яке забезпечує

максимальне значення показника R^2R^2 . Отримуємо рівняння регресії, яке згладжує тенденцію зміни з коефіцієнтом множинної детермінації (R^2R^2), що дорівнює 0,898 або 0,888.

Таким чином простежується залежність чисельності виїзних туристів від рівня ВВП на душу населення України у вигляді ступеневої та експоненціальної функції з високим рівнем тісноти зв'язку (89,8 % або 88,8 %), що доводить доцільність виконання соціальної діагностики сфери рекреації та туризму і необхідність забезпечення зростання рівня ВВП на душу населення.

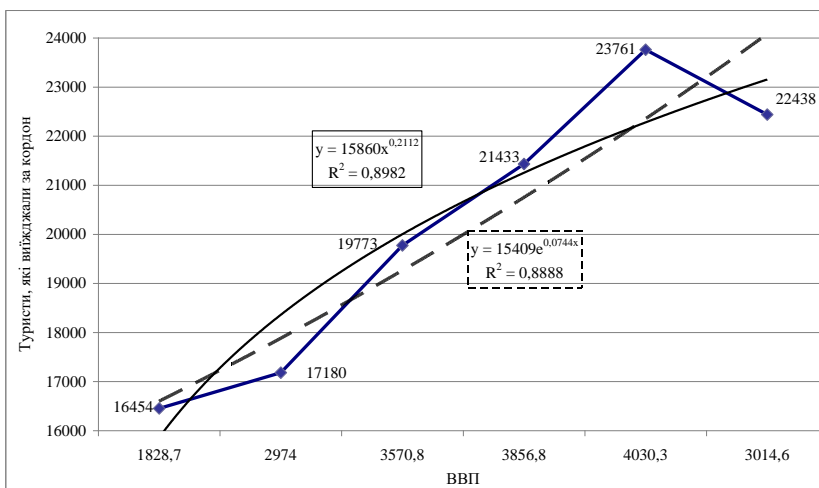

Рис. 2.6. Залежність чисельності виїзних туристів від рівня ВВП на душу населення

Розширення можливостей населення України щодо подорожування та оздоровлення пов'язане з підвищенням рівня його доходів і забезпечення економічної стабільності через зростання ВВП. Внаслідок останнього поступово збільшуватиметься частка громадян, що може дозволити собі комфортний відпочинок та оздоровлення і таким

чином є цільовим сегментом для операторів туристичних послуг.

Внесок у ВВП здійснюється господарською діяльністю суб'єктів туризму та рекреації, обсяги якої залежать від комплексу факторів. Серед них нами обрано два кількісні показники: кількість готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв та пансіонатів з лікуванням.

Найбільший розмір доходу від надання туристичних послуг у розрізі регіонів України за 2016 р. припадає на місто Київ, Дніпропетровську та Харківську області. Як гіпотезу дослідження нами висунуто твердження, що доходи суб'єктів туристичної діяльності по регіонах стохастично залежать від кількості готелів і аналогічних засобів розміщення та санаторіїв і пансіонатів з лікуванням [111].

За допомогою стохастичних моделей описують закономірності, пов'язані з одночасним впливом на об'єкт багатьох чинників, які можна чітко визначити лише при масових спостереженнях. Найбільш розповсюдженим методом побудови таких моделей є – багатовимірний статистичний аналіз, зокрема кореляційний і регресійний. Як свідчить практика, сформовані саме таким чином стохастичні моделі мають перевагу при кількісному описі причинно-наслідкових відносин в економіці й соціальній сфері порівняно з детерміністичними моделями. Краще зрозуміти природу досліджуваного явища можна шляхом виявлення кількісних співвідношень, що мають вигляд регресії. У свою чергу це дає змогу впливати на виявлені чинники, втручатися в економічний процес, щоб отримати очікувані результати.

Згідно із класичним регресійним аналізом економічні процеси описуються за допомогою одного не функціонального, а стохастичного рівняння регресії. У ньому кожному наборові пояснюючих змінних, причому

лише істотних, може відповідати відразу кілька значень пояснюваної змінної. Неконтрольовані або невраховані фактори, а також помилки виміру включаються у випадковий член (відхилення). Передбачається, що пояснюючі змінні не є випадковими і не корелюють між собою, а випадкова складова має діагональну дисперсійно-коваріаційну матрицю з рівними діагональними елементами (дисперсіями) [112, с.10].

Для графічного та аналітичного представлення залежності доходів суб'єктів туристичної діяльності в розрізі регіонів від кількості готелів, аналогічних засобів розміщення та від кількості санаторіїв і пансіонатів з лікуванням використано сучасні пакети прикладних програм, а саме Microsoft Office, який забезпечує значне прискорення трудомістких аналітичних перетворень. Однією з таких програм, за якою можливо моделювати стохастичні залежності, є табличний процесор Microsoft Excel.

Ступінь наближення математичного представлення закономірності зміни показника під впливом вибраних факторів відображає коефіцієнт множинної детермінації [113, с. 120]:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n y_i - \bar{y}}{\sum_{i=1}^n l_i^2} \quad (2.1)$$

де y_i – фактичне значення i -го показника;

$\bar{y}$ – середнє значення показника для досліджуваного періоду;

l_i – відхилення фактичної точки від оціночної точки загладжуваної прямої.

Із наведеної формули випливає: якщо $\sum_{i=1}^n l_i^2 = 0$, то $R^2 = 1$, тобто коли вибірккові значення попадають на лінію регресії, то коефіцієнт множинної детермінації набуває значення 1. Чим менше відхилення

оціночних даних та даних лінії регресії, тим більше коефіцієнт множинної детермінації наближається до одиниці [113, с. 120].

Як показали дослідження, опису економічних процесів за допомогою одного рівняння регресії явно недостатньо через безліч взаємопов'язаних причин і наслідків. Тому для об'єктивного відображення реальних взаємовідносин в економічних процесах доцільно використовувати систему регресійних рівнянь. Розраховані значення випадкового члена рівняння регресії в багатьох випадках (особливо при аналізі часових рядів) відкидають основні припущення класичного регресійного аналізу, що підтверджується обґрунтованими тестами для перевірки гіпотези про вигляд дисперсійно-коваріаційної матриці випадкового відхилення. Ідея про взаємозв'язок між економічними змінними, а також припущення про загальний вигляд такої матриці привели до формування нового типу стохастичних моделей – економетричних [112, с. 10].

Економетрична модель являє собою логічний (звичайно, математичний) опис того, що згідно з економічною теорією є особливо важливим у процесі дослідження певної проблеми. Як правило, модель має форму рівняння чи системи рівнянь, що характеризують виокремлені дослідником взаємозалежності між економічними показниками [112, с. 15].

Залежність ВВП від обсягів доходів суб'єктів туристичної діяльності досліджено за допомогою методів економетричного моделювання.

Як залежну змінну в нашій моделі використано показник Y (доходи суб'єктів туристичної діяльності, млн грн), а як незалежні – x_1 (кількість готелів й аналогічних засобів розміщення) та x_2 (кількість санаторіїв та пансіонатів із лікуванням).

З метою врахування впливу інших факторів на результативну ознаку, в економетричні моделі вводять додатковий одиничний регресор x_0 для вільного члена, у результаті чого класична стохастична регресійна функція набуває наступного вигляду:

$$Y = \beta_0 X_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + u \quad (2.2)$$

а для окремого i -го елемента, – такий:

$$Y_i = \beta_0 x_{i_0} + \beta_1 x_{i_1} + \beta_2 x_{i_2} + u_i. \quad (2.3)$$

Адитивна величина u в економетричних моделях відображає відхилення фактичних даних залежної величини від змодельованих: $u_i = Y_i - \hat{Y}_i$.

$$(2.4)$$

де X – матриця яка складається із 6 рядків і 4 стовпців (табл. 2.9);

Таблиця 2.9

Дохід суб'єктів туристичної діяльності та кількість засобів розміщення (готелів та ін.) в розрізі регіонів України*

Регіон	Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизного податку й аналогічних обов'язкових платежів), тис. грн. (Y)	Додатковий фактор (X_0)	Готелі та аналогічні засоби розміщення (X_1)	Санаторії та пансіонати з лікуванням (X_2)
Вінницька	7020,8	1	1248	20
Волинська	4536,6	1	1141	7
Дніпропетровська	19330,2	1	4439	17

Регион	Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизного податку й аналогічних обов'язкових платежів), тис. грн. (Y)	Додатковий фактор (X ₀)	Готелі та аналогічні засоби розміщення (X ₁)	Санаторії та пансіонати з лікуванням (X ₂)
Донецька	1787,1	1	1995	7
Житомирська	1740,1	1	1098	5
Закарпатська	2457,0	1	4744	22
Запорізька	9437,1	1	3454	19
Івано-Франківська	1573,6	1	3925	14
Київська	3423,8	1	2397	11
Кіровоградська	3536,9	1	1043	3
Луганська	416,6	1	359	3
Львівська	7842,7	1	8103	48
Миколаївська	2074,7	1	1550	10
Одеська	6978,3	1	5823	28
Полтавська	4663,3	1	1976	13
Рівненська	2820,7	1	964	7
Сумська	984,8	1	759	4
Тернопільська	1369,4	1	1158	8
Харківська	11207,2	1	3214	15
Херсонська	6980,9	1	1914	12
Хмельницька	4772,7	1	1842	13
Черкаська	2660,0	1	1429	8
Чернівецька	2225,3	1	1839	5
Чернігівська	2608,0	1	898	6
м. Київ	21523,3	1	11925	15
Україна	133971,1	1	69237	320

* Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2.10

**Розрахунок відхилень середніх фактичних значень та
середніх оціночних значень величини доходів суб'єктів
туристичної діяльності***

Регіон	y	Y	$y_i - \bar{y}$	$y_i - \bar{y}^2$	$y_i - \bar{Y}$	$y_i - \bar{Y}^2$
Вінницька	7020,8	2371,518	-2987,33	8924125,282	1661,956	2762097,746
Волинська	4536,6	3080,967	-2277,88	5188729,053	-822,244	676085,1955
Дніпропетровська	19330,2	7752,212	2393,367	5728204,692	13971,36	195198788,5
Донецька	1787,1	4466,453	-892,392	796363,7405	-3571,74	12757355,2
Житомирська	1740,1	3147,058	-2211,79	4892000,84	-3618,74	13095308,14
Закарпатська	2457	7907,397	2548,552	6495118,602	-2901,84	8420698,6
Запорізька	9437,1	6018,346	659,5006	434941,1021	4078,256	16632172
Івано-Франківська	1573,6	7122,103	1763,258	3109078,863	-3785,24	14328072,14
Київська	3423,8	5594,121	235,2756	55354,58584	-1935,04	3744395,282
Кіровоградська	3536,9	3193,681	-2165,16	4687933,384	-1821,94	3319479,939
Луганська	416,6	2083,995	-3274,85	10724644,55	-4942,24	24425775,76
Львівська	7842,7	11590,79	6231,941	38837092,95	2483,856	6169540,629
Миколаївська	2074,7	3540,729	-1818,12	3305545,971	-3284,14	10785601,81
Одеська	6978,3	9250,355	3891,51	15143847,18	1619,456	2622637,736
Полтавська	4663,3	4028,071	-1330,77	1770959,375	-695,544	483781,4559
Рівненська	2820,7	2793,811	-2565,03	6579399,236	-2538,14	6442174,965
Сумська	984,8	2665,008	-2693,84	7256757,292	-4374,04	19132260,91
Тернопільська	1369,4	3040,621	-2318,22	5374164,638	-3989,44	15915663,43
Харківська	11207,2	5900,687	541,8417	293592,4127	5848,356	34203267,9
Херсонська	6980,9	3995,412	-1363,43	1858950,674	1622,056	2631065,667
Хмельницька	4772,7	3810,676	-1548,17	2396826,454	-586,144	343564,7887
Черкаська	2660	3480,277	-1878,57	3529017,276	-2698,84	7283758,936
Чернівецька	2225,3	4349,219	-1009,63	1019345,042	-3133,54	9819098

Чернігівська	2608	2754,662	-2604,18	6781768,045	-2750,84	7567142,712
м. Київ	21523,3	20032,97	14674,12	215329910	16164,46	261289637,8
	5358,84	$\bar{y}$ 5358,84	$\bar{u}_i = 0$	360513671,3		680049425,2

* Джерело: розроблено авторами

Природно, результати досліджень будь-якої моделі можуть мати практичну цінність, якщо вона адекватна явищу, що вивчається, тобто досить добре відтворює реальну ситуацію.

Економетрична модель, що пояснює поведінку одного показника, складається з одного рівняння, а модель, яка характеризує зміну кількох показників, – із такої ж кількості рівнянь. У моделі можуть бути також тотожності, що відображають функціональні зв'язки в певній економічній системі. Оскільки така модель поєднує не лише теоретичний, якісний аналіз взаємозв'язків, а й емпіричну інформацію, то в ній, на відміну від просто економічної моделі, завжди наявні стохастичні залишки. Саме ймовірнісні характеристики цих залишків зумовлюють якість тієї чи іншої аналітичної форми моделі. Економетрична модель – це функція чи система функцій, що описує кореляційно-регресійний зв'язок між економічними показниками, причому залежно від причинних зв'язків між ними один чи кілька із цих показників розглядаються як залежні змінні, а інші – як незалежні [112, с. 15].

Достатньо високий рівень тісноти залежності (53%) між варіацією доходів від надання туристичних послуг у розрізі регіонів України та розподілом готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв і пансіонатів з лікуванням дає підстави для дослідження залежності парної кореляції між варіацією доходів від надання туристичних послуг та кількістю готелів й аналогічних засобів розміщення. Для представлення залежностей

використано засоби табличного процесора Microsoft Excel, результати відображено графічно поліноміальним способом (рис. 2.7).

Унаслідок накладення на розподіл даних лінії регресії, підібравши таке її алгебраїчне вираження, яке забезпечує максимальне значення показника R^2 , отримано рівняння регресії – поліном другого ступеня, що нівелює змінний тренд з коефіцієнтом множинної детермінації 0,522:

$$y = 3E - 05x^2 + 1,162x + 1755. \quad (2.8)$$

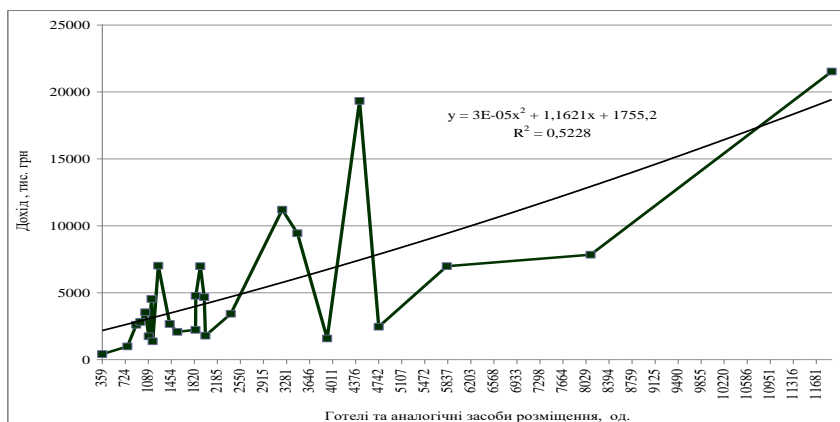

Рис. 2.7. Залежність доходів суб'єктів туристичної діяльності від кількості готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв та пансіонатів з лікуванням

Чим ближче до одиниці, тим сильніший зв'язок між досліджуваними величинами. Це дає можливість стверджувати про тісний зв'язок між доходами суб'єктів туристичної діяльності та загальною кількістю готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв та пансіонатів з лікуванням.

Таким чином, за інших рівнозначних умов варіація доходів від надання туристичних послуг на 52,2% залежить

від варіації кількості готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, і ця залежність представлена у вигляді поліноміальної функції (див. рис. 2.7).

Змодельовані нами взаємозв'язки є важливим інструментом наукової абстракції, що допомагає виокремити, уособити та проаналізувати суттєві для України характеристики (властивості, взаємозв'язки, структурні та функціональні параметри) сфери рекреації і туризму. Для забезпечення зростання доходів суб'єктів її господарської діяльності, особливого значення набуває математичне моделювання, оскільки інші експерименти для цього не завжди доречні. Завдяки застосуванню потужного математичного апарату побудовані нами моделі є найефективнішим і найдосконалішим методом складання планів і прогнозів на майбутні періоди. У свою чергу, математичні методи не можуть застосовуватися безпосередньо щодо дійсності, а лише стосовно математичних моделей того чи іншого кола явищ.

Щоб бути ефективним інструментом вивчення економічних процесів, математична модель насамперед має відповідати таким вимогам [112, с. 21]:

- будуватися на основі економічної теорії й відображати об'єктивні закономірності процесів;
- правильно відтворювати функцію та (чи) структуру реальної економічної системи;
- відповідати певним математичним умовам (мати розв'язок, узгоджені розмірності тощо).

Незважаючи на те, чи використовується економетричний підхід до моделювання залежності доходів від надання туристичних послуг та кількістю готелів й аналогічних засобів розміщення, чи засоби табличного процесора Microsoft Excel, завжди отримується високий рівень тісноти зв'язку. Це свідчить про те, що для

регіонів України варіація розподілу готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв і пансіонатів з лікуванням суттєво впливає на формування доходів від надання туристичних послуг.

Доступність рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг залежить від дії як факторів макроекономічного характеру, у тому числі ВВП, видатків державного і місцевого бюджетів, доходів населення, заробітної плати, так і соціодемографічних характеристик населення, зокрема від суб'єктивних оцінок громадянами своїх потреб, які в цілому визначають вибір пріоритетів у споживанні послуг. Наводимо аналіз динаміки рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг спожитих населенням протягом 2012–2016рр. (табл. 2.11)

Таблиця 2.11

Динаміка обсягу рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг, реалізованих населенню за видами економічної діяльності (включаючи ПДВ)*

Вид діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2016/ 2012, %	2016/ 2015, %
Обсяг послуг, реалізованих населенню, млн. грн	58439,5	68905,8	74876,1	80974,2	78837,7	134,9	97,4
у розрахунку на одну особу, грн.	1274	1531	1642	1780	1833	143,9	103,0
Тимчасове розміщення та організація харчування, млн.грн	2738,2	3097,7	3311,6	3673,2	9067,1	331,1	246,8

Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, млн.грн	3767,3	5011,7	5153,6	5736,3	4829,0	128,2	84,2
Освіта, млн.грн	3021,6	3172,5	3010,3	2852,2	2638,5	87,3	92,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, млн.грн	1692,5	2546,5	5067,1	10299,3	13411,2	792,4	130,2

* Джерело: [114, с. 276–277; 74, с. 266–267].

Як видно, відбулося зростання обсягу платних послуг, реалізованих населенню, 2016 року порівняно 2012-м р. в 1,3 разу (в основному за рахунок цінового фактору, поліпшення економічної діяльності – на 33,6%), у розрахунку на одну особу – в 1,4; у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – у 7,9, тимчасового розміщення та організації харчування – у 3,3, охороні здоров'я – в 1,28 разу. Натомість діяльність у сфері освіти характеризувалася зниженням показника на 12,7%.

Послуги мистецтва, спорту, розваг та відпочинку, тимчасового розміщення та організації харчування, освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги мали неоднакову структуру протягом 2012–2016рр.

Питома вага послуг мистецтва, спорту, розваг та відпочинку в загальному обсязі платних послуг, наданих населенню, зросла на 14,1%, тимчасового розміщення та організації харчування – на 6,8%, а послуг освіти зменшилася із 5,2 до 3,4%, або на 1,8%, послуг охорони здоров'я та надання соціальної допомоги населенню – на 0,3%, (табл.2.12).

Отже, надання рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг населенню має тенденції зростання платних послуг тимчасового розміщення та організації харчування, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку і обмеження доступу громадян до соціально важливих послуг – освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – і, як наслідок, посилення соціальної диференціації щодо їх споживання. У зв'язку з цим перспективи щодо надання рекреаційно-туристичних платних послуг необхідно оцінювати з урахуванням змін вартості послуг, унаслідок чого можливий перерозподіл структури споживчих витрат домогосподарств, що впливає на рівень забезпечення населення рекреаційно-туристичними послугами [39, с. 324].

Таблиця 2.12

Структура обсягів рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг, реалізованих населенню за видами економічної діяльності, %*

Вид діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2016 до 2015, ±	2017 до 2016, ±
Усього	100	100	100	100	100	-	-
Тимчасове розміщення та організація харчування	4,7	4,5	4,4	4,5	11,5	+6,8	+7,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,4	7,3	6,9	7,1	6,1	-0,3	-1,0
Освіта	5,2	4,6	4,0	3,5	3,4	-1,8	-0,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2,9	3,7	6,8	12,7	17,0	+14,1	+4,3

*Джерело: [114, с. 278–279; 74, с. 268–269].

Динаміка платоспроможного попиту населення на послуги конкретизується показниками споживання рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг домогосподарствами. Статистичні обстеження свідчать, що у структурі домогосподарств спостерігається в цілому повільне, але неухильне зростання витрат на рекреаційно-туристичні та соціально-культурні послуги (табл. 2.13; дод. 3.1).

Таблиця 2.13

Структура грошових витрат усіх домогосподарств на відпочинок та культуру, ресторани та готелі*

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2016 до 2015, ±	2017 до 2016, ±
Відпочинок та культура							
У середньому на одне домогосподарство, грн.	54,48	65,21	70,37	76,95	69,76	128,0	90,7
Частка від споживчих витрат, %	2,2	2,3	2,4	2,5	2,1	-0,1	-0,4
Частка від грошових витрат, %	2,0	2,1	2,1	2,2	1,9	-0,1	-0,3
Ресторани та готелі							
У середньому на одне домогосподарство, грн.	71,65	85,69	89,74	93,55	91,66	127,9	98,0
Частка від споживчих витрат, %	2,9	2,5	2,5	3,0	2,7	-0,2	-0,3

Частка від грошових витрат, %	2,6	2,7	2,4	2,7	2,5	-0,1	-0,2
З них:							
харчування поза домом							
У середньому на одне домогосподарство, грн.	53,83	63,11	64,73	70,00	72,85	135,3	104,1
Частка від споживчих витрат, %	2,2	1,8	1,8	2,2	2,2	0,0	0,0
Частка від грошових витрат, %	1,9	2,0	2,0	2,0	2,0	0,1	0,0
оплата путівок на бази відпочинку тощо							
У середньому на одне домогосподарство, грн	4,73	8,12	8,11	5,81	4,32	91,3	74,4
Частка від споживчих витрат, %	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	-0,1	-0,1
Частка від грошових витрат, %	0,2	0,3	0,2	0,2	0,1	-0,1	-0,1

* Джерело: складено за даними Держслужби статистики України

Починаючи з 2011 р., до структури споживчих витрат внесено такі зміни: витрати на путівки в будинки відпочинку, на бази відпочинку, дитячі табори тощо – до розділу «Ресторани та готелі», а саме групи витрат на оплату послуг, пов'язаних із тимчасовим проживанням. У попередніх квартальних публікаціях ці витрати

включалися відповідно до розділів «Різні товари та послуги» і «Відпочинок та культура». Пільги на оплату путівок у будинки відпочинку, на бази відпочинку, у дитячі табори тощо, які враховуються у складі сукупних витрат домогосподарств, також включені до розділу «Ресторани та готелі» [115, с. 353].

Витрати на рекреаційно-туристичні послуги домогосподарствами України характеризують соціальну диференціацію населення за рівнем споживання даних послуг. Розглянемо розподіл витрат домогосподарств за рівнем доходу на соціально-економічні та децильні групи. За даними державної служби статистики, по-перше, використовують одинадцять груп, які представлені інтервальним рядом витрат домогосподарств залежно від величини грошових доходів. Такий підхід переважно використовується для вивчення споживання домогосподарствами послуг залежно від їх фінансових можливостей. По-друге, використовується статистичне групування домогосподарств за децильними (10% - ними) групами, завдяки чому можна надати якісну оцінку диференційованому споживанню послуг за критерієм справедливості [39, с.325]. Отже, розглядатимемо динаміку та структуру грошових витрат домогосподарств на платні рекреаційно-туристичні та соціально-культурні послуги, які в одному випадку розподілені на одинадцять економічних груп за рівнем витрат на послуги, у другому – на десять децильних груп.

Аналіз динаміки і структури грошових витрат домогосподарств за 2011–2017 рр. свідчить, що платоспроможний попит на послуги відпочинку і культури, ресторанів і готелів, охорони здоров'я, випереджає попит на послуги освіти по всіх соціально-економічних групах за рівнем доходу. В цілому витрати на відпочинок і культуру,

ресторани та готелі, охорону здоров'я та освіту по всіх групах домогосподарств мають незначні відмінності.

Характерно, що у малодохідних групах населення (від 300 до 1020грн – 2011 р. та від 480 до 1560 грн – 2012–2017 рр.) витрати на відпочинок і культуру, ресторани та готелі, охорону здоров'я й освіту в динаміці різняться несуттєво, що свідчить про низький рівень задоволення потреб на ці види послуг. У середніх і високодохідних групах домогосподарств витрати на відпочинок і культуру, ресторани та готелі, охорону здоров'я випереджають витрати на освіту. Найбільш чітко ця тенденція простежувалася протягом 2012–2017 рр. на прикладі розподілу витрат домогосподарств за децильними групами (дод. 3.2–3.3).

У домогосподарствах, які відносяться до п'ятого–десятого децилей, витрати на відпочинок і культуру помітно вищі, порівняно з першим–четвертим. У домогосподарствах двох останніх децилей (дев'ятому та десятому) витрати на відпочинок і культуру є найбільш високими, що свідчить про те, що ці види потреб задовольняються лише заможними верствами населення. Отже, витрати на цей вид послуг мають більш значну диференціацію у децильних групах, ніж у соціально-економічних групах.

Стосовно розвитку основних тенденцій платоспроможного попиту населення на послуги впродовж 2011–2015 рр., то особливу зацікавленість викликає розподіл структури домогосподарства за самооцінкою своїх доходів залежно від обсягу зростання грошових доходів (дод. 3.4–3.5).

Згідно з економічними очікуваннями на наступні 12 місяців за децильними групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів 2015 року у малодохідних групах населення превалюють

витрати на фізіологічні потреби: одяг, взуття, житло, їжу та лікування. При цьому вже в другій, третій, четвертій та п'ятій групах потреба в платних послугах відпочинку виходить на перше місце (рис.2.8, дод. 3.6).

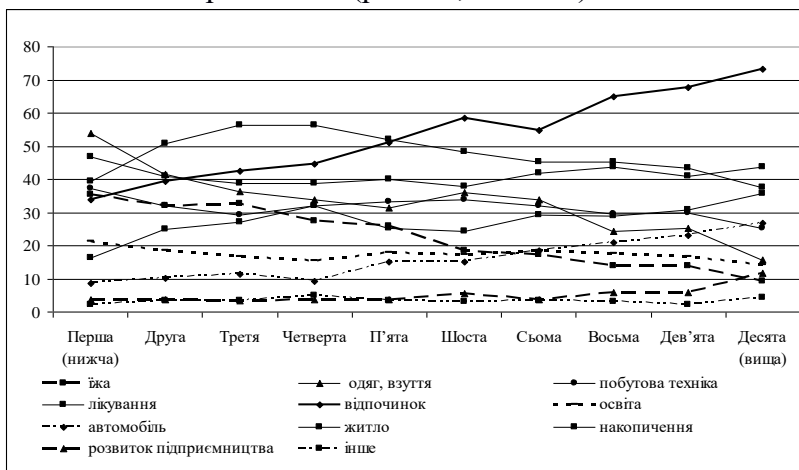

Рис. 2.8. Розподіл домогосподарств за рівнем доходів, економічними очікуваннями на наступні 12 місяців за децильними групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів, 2015р.

З метою аналізу якості життя населення Державна служба статистики України у жовтні 2015 р. провела модульне опитування 10,6 тис. домогосподарств, які брали участь у вибірковому обстеженні умов життя, щодо їхніх доходів та споживчих можливостей. Програма дослідження передбачала вивчення сприйняття населенням ознак бідності та депривації (позбавлення) у сфері їхніх споживчих можливостей, а також аналіз поширення серед домогосподарств окремих проявів позбавлення в частині можливостей задоволення не тільки мінімально необхідних фізіологічних потреб, а й тих, що пов'язані з розвитком

особистості та забезпеченням належного рівня комфортності існування [116].

За підсумками опитування сільські мешканці більше, ніж міські, потерпали від майже всіх проявів бідності та позбавлень. Суттєва частина домогосподарств не мали коштів для сімейного відпочинку не вдома, а також не з родичами в їх житлі, щонайменше один тиждень за рік (45% сільських та 37% міських домогосподарств).

Позбавлення, пов'язані з низьким розвитком інфраструктури, зокрема супутньої для розвитку туризму, відчували: 46% сільських (міських – 4%) домогосподарств через відсутність закладів, які надають побутові послуги, 42 (4) – через незабезпеченість населеного пункту послугами швидкої медичної допомоги, 29 (6) – через відсутність поблизу житла медичної установи, 25 (2) – через відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвиненою інфраструктурою та 15% сільських (міських – 2%) – через відсутність поблизу житла об'єктів роздрібною торгівлі [116].

Світовий досвід підтверджує, що економіка розвинених країн залежить від того, як працюють маленькі ресторани, магазини, сервісні центри, готелі, туристичні фірми, місцеві фабрики. Мале підприємництво в них давно оформилось у самостійні структурні підрозділи малого бізнесу. Такі підприємства є мобільними, маневреними та ефективними з огляду на витрати, у своїй діяльності вони наближені до споживачів (туризм, торгівля, виробництво послуг), спроможні швидко реагувати на зміни попиту і враховувати побажання клієнтів. Створюючи значну кількість робочих місць і займаючи вагомую частку у виробництві ВВП, мале підприємство утворює ядро гарантованої зайнятості

більшої частини населення, забезпечує його добробут і відіграє політично стабілізуючу роль у суспільстві [117].

На жаль, в Україні ще не створені умови для стабільного розвитку малого підприємництва і рівень його досить низький. Малими (незалежно від форм власності) визначаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працівників за звітний фінансовий рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не є більшою ніж 70млн гривень [118].

Значення малого підприємництва в національній економіці і, зокрема, рекреаційно-туристичній сфері, полягає в наступному:

по-перше, зайнятість населення, здатність створювати нові робочі місця, поглинати надлишкову робочу силу – головна функція малого підприємництва, адже тоді, коли на великих підприємствах відбувається скорочення робочих місць, малі фірми не лише зберігають, але створюють нові робочі місця;

по-друге, мале підприємництво, будучи антимонопольним за своєю суттю, допомагає утвердженню конкурентних відносин. Характеризуючись численними складовими елементами та високим динамізмом вони значно менше піддаються монополізації порівняно з великими підприємствами. Одночасно, за умов вузької спеціалізації й використання інновацій мале підприємство є дієвим конкурентом, що підриває монополні позиції великих корпорацій;

по-третє, цей сектор оперативно реагує на зміну кон'юнктури, запити споживачів і надає ринковій економіці більшої гнучкості;

по-четверте, мале підприємництво виконує функцію пом'якшення соціальної напруги і демократизації ринкових

відносин, адже саме воно є фундаментальною основою формування середнього класу населення.

Отже, мале підприємництво в рекреаційно-туристичній сфері – це обов'язковий елемент ринкової економіки, двигун економічного та науково-технічного прогресу в суспільстві, важливий стабілізаційний механізм і засіб реалізації особливого підприємницького потенціалу населення.

Аналіз статистичних даних свідчить, що впродовж 2012–2017 рр. частка найманих працівників малих підприємств у загальній чисельності працівників становила 26,1–25,9%, за видами економічної діяльності, зокрема, на підприємствах, які проводять операції з нерухомим майном, – 62,9–70,9, тимчасового розміщення й організації харчування – 50,7–45,3, освіти – 47,6–57,9, оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 43,1–37,9, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 35,9–46,9, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 34,9–26,2, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 39,8–34,7%. Отже, саме в названих видах економічної діяльності перевага належить малим підприємствам, тоді як у промисловості – лише 11,4–11,7%, сільському, лісовому та рибному господарстві – 24,4–31,4% найманих працівників зайнято в малому підприємстві (табл. 2.14) [74, с.286–287].

Але, на жаль, поки що малі підприємства не виконують ролі провідного сектору ринкової економіки, про що свідчать й економічні показники їх діяльності: питома вага обсягу реалізованої продукції (товарів і послуг) 2012–2016 рр. становила 16,9–17,2% від загального обсягу реалізованої продукції підприємствами, за видами економічної діяльності, зокрема, на підприємствах, які проводять операції з нерухомим майном – 57,3–58,2 %,

тимчасового розміщення й організації харчування – 31,2–32,3, освіти – 38,9–58,5, оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 25,1–22,7, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 23,8–30,3, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 26,5–7,1, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 45,2–38,6% [74, с. 288–289].

Таблиця 2.14

Основні показники малого підприємництва в національній економіці та рекреаційно-туристичній сфері, 2012–2016рр.*

Показник	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість малих підприємств, тис.	357,2	354,3	344,0	373,8	324,6
На 10 тис. населення, од.	78	77	76	82	75
Їх частка в загальній кількості підприємств, %	94,3	94,3	94,3	95,0	95,2
Чисельність найманих працівників на малих підприємствах, тис.	2043,7	2011,8	1951,6	1891,8	1572,0
Їх частка в загальній чисельності найманих працівників усіх підприємств, %	26,1	26,1	25,7	26,0	25,9
У розрахунку на одне підприємство, осіб	6	6	6	5	5
Чисельність зайнятих працівників на малих підприємствах, тис.	2164,6	2091,5	2051,3	2010,7	1675,9
Їх частка в загальній чисельності зайнятих працівників усіх підприємств, %	27,2	26,9	26,7	27,1	27,1

Кількість малих підприємств за видами економічної діяльності: тимчасове розміщення й організація харчування, тис.	9,8	9,9	9,5	10,1	7,9
<i>Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств, %</i>	95,7	95,6	95,2	95,7	96,3
Зайнято в усіх підприємствах, тис.	134,5	128,7	137,0	132,6	98,8
<i>Частка зайнятих працівників на малих підприємствах в загальній чисельності зайнятих працівників підприємств, %</i>	51,7	51,0	47,9	46,3	46,5
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, тис.	2,1	2,2	2,0	2,3	1,9
<i>Частка малих підприємств в загальній кількості підприємств, %</i>	94,8	95,4	93,2	95,3	95,1
Зайнято в усіх підприємствах, тис.	28,5	31,9	36,7	35,6	30,7
<i>Частка зайнятих працівників на малих підприємствах у загальній чисельності зайнятих працівників підприємств, %</i>	35,5	34,9	29,7	28,5	27,7

* Джерело: розроблено авторами

Значна частка малих підприємств у цій сфері були збитковими (2012 р. – 41%, 2016 р. – 33,7%) [74, с. 304–305]. Це підтверджує необхідність проведення продуманої державної підтримки малого підприємництва у сфері рекреації і туризму України, що тісно взаємопов'язано з отриманням соціального ефекту, підвищенням рівня життя населення.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ ТА ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1. Стан і тенденції розвитку готельно-ресторанної справи та туризму в Україні

Туристично - рекреаційні території в Україні складають близько 9,1 млн. га (15 % території). До прийняття Закону України "Про курорти" на території України постановами Ради Міністрів СРСР, Ради Міністрів УРСР було затверджено межі округів та зон санітарної охорони 27 курортів та положення про 33 курорти. На даний час за формальними ознаками до курортів можна віднести лише 27 територій, при цьому, з юридичної точки зору жоден з курортів повністю не відповідає вимогам Закону України "Про курорти".

Закон України "Про курорти" передбачає створення Державного кадастру природних територій курортів України. Невиконання робіт із визначення меж округів та зон санітарної охорони курортів унеможливило розроблення й затвердження генеральних планів курортів, коригування містобудівної документації населених пунктів курортних територій. Негативним наслідком цього є систематичні порушення законодавства щодо використання земель курортного та рекреаційно-туристичного призначення.

Концентрація промисловості та сільськогосподарського виробництва в межах курортних територій створює надмірне антропогенне навантаження. Внаслідок недофінансування протиерозійних та протизсувних заходів руйнуються прибережні території та пляжі курортів.

Експлуатаційні запаси мінеральних вод забезпечують використання їх в об'ємі понад 64 тис. куб. метрів на добу, з яких використовується лише 8 %.

Державний кадастр природних лікувальних ресурсів України не розроблено, недостатнім є державний контроль за їх раціональним використанням та охороною, дотриманням режимів зон санітарної охорони тощо. У цілому можна констатувати, що природні ресурси країни використовуються неефективно, існує загроза їх руйнування і знищення.

Ситуація у сфері туризму та діяльності курортів в Україні характеризується такими основними чинниками:

- низьким рівнем усвідомлення населенням країни та органами, що здійснюють регулювання у сфері туризму і діяльності курортів, ролі та значення туризму для соціально-економічного розвитку держави;

- відсутністю сформованих туристичних ресурсів та цілісної системи їх раціонального використання, невизначеністю напрямів їх освоєння та розвитку, неефективним та позаконним використанням унікальних природних та історико-культурних ресурсів;

- відсутністю ефективною системи захисту прав та інтересів туристів, забезпечення безпечних умов на об'єктах туристичних відвідувань та за напрямками туристичних маршрутів, своєчасного надання всіх видів невідкладної допомоги особам, які постраждали під час подорожі;

- відсутністю сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, державної інвестиційної політики у сфері туризму і діяльності курортів та належної підтримки розвитку пріоритетних видів туризму, зокрема в'їзного та внутрішнього, сільського, екологічного;

- руйнацією системи соціального туризму, практичною недоступністю туризму для малозабезпечених

верств населення, дітей, молоді, осіб похилого віку та з особливими потребами;

- відсутністю належного прогнозування та планування розвитку туризму, параметрів туристичного потоку у відповідності до наявних ресурсних можливостей, потреб населення та економіки держави, поверхневим і фрагментарним підходом до розроблення та реалізації державної і місцевих програм розвитку туризму;

- недосконалістю організаційно-правових та економічних механізмів реалізації державної політики у сфері туризму і діяльності курортів, слабкою міжвідомчою координацією та взаємодією між органами державної влади та місцевого самоврядування;

- відсутністю цілісної та комплексної системи управління туристичними ресурсами країни, різним відомчим підпорядкуванням туристичних ресурсів, відсутністю спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань діяльності курортів;

- недостатнім нормативним, методичним та інформаційним забезпеченням діяльності органів місцевого самоврядування, громадських організацій та суб'єктів підприємницької діяльності у сфері туризму і діяльності курортів;

- недостатнім за кількісними, якісними параметрами та за структурою і рівнем наукового, методичного та кадрового забезпечення, зокрема у сфері управління на державному та місцевих рівнях.

На державному обліку в Україні перебуває понад 130 тис. пам'яток, з них: 57206 - пам'ятки археології (418 з яких національного значення), 51364 - пам'ятки історії, 5926 - пам'ятки монументального мистецтва, 16293 - пам'ятки архітектури, містобудування, 3541. садово-паркового мистецтва та ландшафтні

Функціонує 61 історико-культурний заповідник, 13 з яких мають статус національних. До Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включено: Софійський собор з архітектурним ансамблем, Києво-Печерську лавру в м. Києві, історичний центр м. Львова.

До 70 % об'єктів культурної спадщини перебуває в незадовільному стані (кожен десятий об'єкт в аварійному) та потребує проведення робіт з реставрації або реконструкції, облаштування для туристичних відвідувань.

Низький рівень розвитку культурно-пізнавального туризму, спричинений, в основному, відсутністю нормативно-правового забезпечення питань використання культурної спадщини в туризмі, обмеженою транспортною доступністю більшості об'єктів, занедбаним станом об'єктів культурної спадщини, не підготовленістю музейних експозицій та прилеглих територій до туристичних відвідувань, в тому числі іноземними туристами та особами з особливими потребами. Більшість музейних експозицій тематично складні та побудовані на застарілих методологіях і технологіях. Суттєво ускладнює належне використання об'єктів культурної спадщини недостатність фахівців туристичного супроводу та їх невідповідна кваліфікація. В державі наукове, методичне та кадрове забезпечення у сфері туризму здійснюється понад 130 вищих навчальних закладів, чотири науково-дослідних інститути Міністерства охорони здоров'я України та Науковий центр розвитку туризму Міністерства культури і туризму України.

За наявності такого значного наукового потенціалу на даний час відсутні практичні рекомендації щодо державного регулювання, комплексних схем планування, раціонального використання туристичних ресурсів, економічних засад функціонування сфери туризму.

Наявна система підготовки кадрів у цілому не забезпечує потреб сфери туризму та діяльності курортів у спеціалістах середньої та нижчої ланки, які безпосередньо обслуговують туристів. Відсутні освітні стандарти для підготовки фахівців, яких випускають у межах існуючих спеціальностей, недостатньо спеціалізованої літератури й підручників державною мовою.

Проте в державі існує інфраструктура туризму. За даними Держкомстату, в Україні налічується: 1,2 тис. закладів готельного господарства загальною місткістю 104,0 тис. місць, які щороку обслуговують близько 4,0 млн. осіб, 17,5 % з яких - іноземці. Середньорічна завантаженість готельного фонду становить 31%; Крім цього існує 3,3 тис. санаторно-курортних і оздоровчих закладів загальною місткістю близько 481 тис. ліжок у місяць максимального розгортання. Кількість непрацюючих закладів - 22%. Загалом санаторно-курортні та оздоровчі заклади щороку приймають близько 3,2 млн. осіб, 14% з яких - іноземці. Потужності закладів використовуються менше ніж на 40 %.

На 1 січня 2015 року 85 % закладів готельного господарства не пройшли сертифікацію на відповідність певній категорії та 34 % - на відповідність вимогам безпеки. Згідно з даними Держпожежнагляду, частина засобів розміщення не відповідає вимогам пожежної безпеки.

Значна кількість засобів розміщення морально і фізично застаріли та мають низьку конкурентоспроможність: щорічно ними користується лише 7,5 % від загальної кількості іноземних відвідувачів України. Більшість коштів, що спрямовується на будівництво та реконструкцію - власні кошти підприємств, внутрішні та іноземні інвестиції становлять лише 35 %. Проведення робіт з реконструкції приватизованих об'єктів

стримується, значною мірою, через відсутність у власників необхідних коштів.

Структура закладів готельного господарства України за місткістю і чисельністю працюючих не є оптимальною. За останні роки на туристично-рекреаційних територіях з'явилася значна кількість приватних домоволодінь, що надають послуги з тимчасового розміщення. Відсутність затверджених меж округів та зон санітарної охорони курортів унеможливорює визначення кількості таких закладів. Водночас, доходи домоволодінь від надання послуг розміщення у більшості випадків належним чином не оподатковуються, а їх діяльність суттєво збільшує навантаження на місцеві бюджети в частині утримання інженерної та транспортної інфраструктури, комунального обслуговування.

Транспортна та комунальна інфраструктура більшості туристично-рекреаційних територій характеризується: низьким рівнем розвитку єдиної транспортної мережі та просторової (дорожньої) єдності, придорожного сервісу та інформаційного облаштування, незадовільним станом дорожнього покриття та безпеки дорожнього руху, що погіршує доступність туристичних ресурсів, знижує мобільність населення та якість національного туристичного продукту. Автомобільні дороги загальнодержавного значення першої категорії (з чотирма і більше смугами руху та шириною проїзної частини понад 15 метрів) мають протяжність 2254 кілометри, або всього лиш близько 1,4 % загальної протяжності мережі автомобільних доріг України з твердим покриттям. У сільській місцевості майже 30 % доріг внутрішньогосподарського підпорядкування не мають твердого покриття і в період несприятливих погодних умов стають непридатними для експлуатації. Для досягнення забезпеченості України автомобільними

дорогами рівня європейських необхідно побудувати і модернізувати майже 200 тис. кілометрів, у тому числі 60 % у сільській місцевості. Для налагодження міждержавних зв'язків необхідне будівництво автомагістралей міжнародного рівня.

Житлово-комунальне господарство є однією з тих галузей, рівень розвитку яких безпосередньо впливає на розвиток туризму. Найгострішою проблемою залишається забезпеченість доброякісною питною водою. Середній показник споживання води становить 320 літрів на добу на одну людину, що у 2 - 3 рази перевищує аналогічні показники країн ЄС. Результати аналізу сучасного стану водогосподарської галузі свідчать, що екологічні проблеми набувають усе більшого масштабного характеру, спостерігається різке погіршення стану основних джерел питного водопостачання. Нерозвиненістю сучасних технологій є утилізації та переробки побутових відходів, наявністю звалищ в межах туристично-рекреаційних територій, що створює значну екологічну небезпеку тощо.

Слабкий розвиток має мережа туристичних інформаційних центрів, відсутні туристичні представництва України за кордоном та офіційний інформаційний портал, за допомогою яких туристи, в тому числі іноземні, могли б отримувати інформацію щодо національного та регіональних туристичних продуктів.

3.2. Передумови та фактори розвитку готельно-ресторанної та туристичної сфери України

Вимір соціальної результативності функціонування сфери рекреації та туризму має передбачати насамперед оцінку потенціалу цієї сфери, можливостей та передумов для її розвитку як в окремих регіонах, так і країні загалом. Виходячи з оцінки наявного потенціалу, можна надалі

аналізувати ефективність цієї сфери, яка, з одного боку, має соціальний вимір і проявляється у відновленні й розвитку життєвих сил людини та суспільства в цілому, з іншого – характеризується економічними показниками стану і розвитку рекреації і туризму. Сукупність передумов і факторів розвитку рекреаційно-туристичної сфери охоплює наявність відповідних ресурсів (потенціалу), політичне, економічне, правове, технологічне, інфраструктурне середовище. Розрізняють наступні групи факторів її розвитку: статичні та динамічні. До перших належать природно-географічні (природа, клімат, рельєф, багатства підземних надр) та культурно-історичні чинники, які мають незмінне значення. Люди лише пристосовують їх до рекреаційних потреб, роблячи доступнішими для використання. Демографічні, соціально-економічні, матеріально-технічні та політичні фактори мають різне значення, змінюються в просторі та часі, а тому їх вважають динамічними;

– зовнішні та внутрішні. Зовнішні – це демографічні та соціальні зміни, економічні та фінансові чинники, зміна політичної ситуації та правового регулювання, рівень розвитку транспортної інфраструктури, торгівлі тощо. Внутрішні фактори діють безпосередньо в досліджуваній сфері та пов'язані з організацією рекреаційно-туристичній діяльності [39, с. 278; 68].

Потенціал (*рос.* потенциал, *англ.* potential, *нім.* potentialn) – можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані [69]. Поняття рекреаційно-туристичного потенціалу охоплює всі можливості, наявні сили, запаси, засоби, які можуть застосовуватися для задоволення потреб населення у сфері рекреації та туризму з метою створення соціального та/або економічного ефекту.

Рекреаційними ресурсами чи передумовами для розвитку рекреаційно-туристичної сфери є природні умови, природні об'єкти та будь-які інші види ресурсів природного походження, котрі можуть бути використані для лікування, оздоровлення, відпочинку і туризму [70, с. 104]. Отже, рекреаційні ресурси – це поєднання природних ресурсів, соціально-економічних умов і культурних цінностей, що є передумовами задоволення рекреаційних потреб людини й організації господарського комплексу щодо рекреаційного обслуговування населення [71, с. 138].

Рекреаційні ресурси включають: природні рекреаційні та культурно-історичні ресурси, соціальні (рекреаційні і туристичні потреби, платоспроможний попит населення) та економічні (інституційне й інфраструктурне забезпечення) умови та ресурси.

Завдяки достатній забезпеченості природно-кліматичними та культурно-історичними ресурсами в Україні є всі передумови для розвитку багатьох видів рекреації і туризму. Причому у більшості регіонів наявні всі складові рекреаційних ресурсів, що дає їм можливість активного виходу на туристичний ринок.

Природні рекреаційні ресурси в Україні є надзвичайно різноманітними та включають: рекреаційні ландшафти (лісові, приморські, гірські), оздоровчі ресурси (мінеральні води та лікувальні грязі), природно-заповідні об'єкти (національні природні та регіональні ландшафтні парки, біосферні заповідники, парки-пам'ятники, садово-паркового мистецтва тощо), території історико-культурного призначення (пам'ятники архітектури та містобудування, історико-архітектурні заповідники та ін.) [61].

Природні рекреаційні ресурси поділяються на кліматичні, флоро-фауністичні, ландшафтні, мінералогічні. До кліматичних належать: сніговий покрив, комфортні

температури, періоди з максимальною сонячною радіацією, тривалість світлової частини доби, вологість повітря, швидкість вітру тощо. Флоро-фауністичні ресурси представлені медоносними та лікарськими рослинами, мисливськими й рибальськими угіддями тощо; ландшафтні – рельєфом, горами, лісами, річками й озерами, узбережжями та пляжами, природно-заповідними територіями та об'єктами тощо. Можливість організації водних видів відпочинку (водного туризму і спорту, риболовлі, водолікування, купально-пляжного відпочинку) залежить від якості води, дна, пляжної смуги й естетичних властивостей довкілля.

Провідне місце серед ландшафтних ресурсів займають ліси, парки, лісопарки, зелені зони міст. Рекреаційні ліси становлять близько 10 % усіх лісів державного лісового фонду. Фітолікувальні ресурси обмежуються параметрами рекреаційного використання лісів, їхніми водоохоронно-захисними властивостями, цілющим впливом на організм людини і сприятливим санітарно-гігієнічним фоном для лікування, відпочинку, туризму [63].

Лісолікувальні ресурси в Україні розташовані досить нерівномірно. Найбільше лісових масивів зосереджено в південно-західних регіонах держави. Для лісової і лісопаркової зон основними видами рекреаційно-туристичної діяльності є туризм і спорт (пішохідний і лижний туризм, кінний спорт, спортивне та ліцензійне мисливство, спортивне орієнтування тощо); фіто- та кліматолікування; загальнооздоровчий відпочинок; збір ягід, грибів, лікарських рослин тощо.

Природно-заповідним територіям та об'єктам належить особливе місце у структурі ландшафтних ресурсів, а саме: заповідникам та заказникам різних форм і напрямів заповідання, національним природним паркам,

дендропаркам, цінним природним об'єктам, пам'яткам природи і садово-паркової культури. Рекреаційно-туристична діяльність у таких місцях допускається лише в тому обсязі, який гарантує збереження цих цінних природних комплексів. Заповідники та національні природні парки створюють з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів і об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню й естетичну цінність [72, 73].

В Україні кількість заповідників і природних національних парків та їх площа в останні роки збільшилась, зокрема 2018 року порівняно з 1990-м – відповідно у 3,38 та 4,15 разу (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Чисельність заповідників та природних національних парків в Україні, по роках*

Показник	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Заповідники і природні національні парки, од.	21	20	31	36	45	50	63	64	71
Їх площа, тис. га	407,0	417,6	887,5	1056,5	1310,5	1382,8	1565,2	1576,1	1688,5
Частка в загальній земельній площі, %	0,70	0,70	1,47	1,75	2,17	2,29	2,59	2,61	2,79

* Джерело: [74, с. 481]

У складі природно-рекреаційних ресурсів важливе значення, обумовлене лікувально-оздоровчими

властивостями, мають такі мінералогічні ресурси, як мінеральні води і грязі. Перші представлені природними водами з лікувальними властивостями, що визначаються основним іонно-соляним складом чи підвищеним вмістом біологічно активних елементів і газів, радіоактивних речовин, високою температурою. Мінеральні води України включають основні бальнеологічні групи, а саме:

А – води без специфічних компонентів та властивостей, лікувальна дія яких зумовлена основним іонним складом і загальною мінералізацією. Вони використовуються на курортах Миргорода (Полтавська область), Куяльника (Одеська), Трускавця (Львівська), Очакова (Миколаївська область) та інших.

Б – вуглекислі води, лікувальні властивості яких пов'язані з наявністю у великих кількостях розчиненого вуглекислого газу, а також іонним складом і загальною мінералізацією. Використовуються на курортах Поляна (Закарпатська область), Голубине у санаторії «Квітка полонини», Сойми – у санаторії «Верховина».

В – сульфідні води, фізіологічна та лікувальна дія котрих зумовлена наявністю сульфідів (вільного сірководню та гідросульфідного іону). Використовуються на курортах Любень Великого (Львівська область), Синця (Закарпатська), Черче (Івано-Франківська область).

Г – залісті, миш'яковисті або миш'якові води з високим вмістом марганцю, міді, алюмінію. Лікувальна дія зумовлена (крім їхнього іонного, газового складу та мінералізації) одним або кількома з названих фармакологічних активних компонентів. Використовується у санаторії «Гірська Тиса» (Закарпатська область).

Ґ – бромні, йодні та з високим вмістом органічних речовин води, що використовуються на курортах Трускавця (Львівська область), Березівських мінеральних вод (Харківська область).

Д – радонові (радіоактивні) води, які застосовуються на курорті Хмільник (Вінницька область) [75, с. 389–390].

Отже, найбільша кількість джерел мінеральних вод зосереджена в західній частині України, зокрема Закарпатській області, а також Луганській, Дніпропетровській, Полтавській, Рівненській, Івано-Франківській, Харківській, Житомирській, Вінницькій, Хмельницькій, Київській, Черкаській, Донецькій та Запорізькій областях. Окремі джерела стали основою формування таких відомих курортів, як Хмільник, Трускавець, Моршин, Немирів [62].

Друга складова мінералогічних ресурсів – лікувальні грязі, родовищами яких є водойми, болота (чи їх ділянки), грязьові сопки. Їх можна використовувати для лікувальних цілей у санаторіях, профілакторіях, розташованих поблизу родовищ, вивозити в інші лікувальні заклади, імпортувати. В Україні досить значні запаси лікувальних грязей, які зосереджені головним чином у південних та південно-західних областях. На базі грязьових покладів функціонують найстаріші в Україні грязьові курорти – Бердянськ, Євпаторія, Куяльник, Саки, Хаджибейський тощо. У північно-західних областях поширені торфові грязі, котрі їх використовують на курортах Миргород, Моршин, Немирів, Черче тощо.

Загалом площа освоєних та потенційних рекреаційних територій в Україні (без радіаційної забрудненості) становить 12,8% (2013 р.) її території і розподіляється відповідно до природних особливостей саме рекреаційних регіонів: Карпатський, Придністровський, Дніпровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський. При визначенні цих регіонів урахувалися наступні фактори: геополітичне положення (розташування території, наявність трудових ресурсів, транспортних комунікацій, джерел сировини,

енергії, історія розвитку території, традиції та ін.), наявність рекреаційних ресурсів, стан туристичної інфраструктури, попит на рекреацію і туризм, рекреаційно-туристична політика регіону [62].

Зазвичай, рекреаційними ресурсами вважаються культурно-історичні, у тому числі: історичні, археологічні, архітектурні, етнографічні об'єкти та заклади культури (історичні, археологічні, архітектурні пам'ятки, твори монументального мистецтва, етнографічна спадщина, фольклор, центри прикладного мистецтва та ремесел, музеї, виставки, театри тощо). Їх визначальними характеристиками є цінність, привабливість, пізнавальний потенціал. Значний інтерес для розвитку вітчизняного та міжнародного туризму представляють історико - архітектурні пам'ятки Києва, Чернігова, Львова, Одеси, Херсона та інших міст.

Таким чином, Україна володіє потужним потенціалом (природним та історико-культурним) для розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Водночас розвиток національної індустрії туризму та рекреації зазнає впливу значної сукупності чинників зовнішнього середовища: політичних, економічних, правових, інфраструктурних тощо, що відображають характерні особливості суспільної організації країни, сформовані історично.

Важливими передумовами для розвитку рекреації і туризму є потреби населення, що визначаються як його соціальними характеристиками (ментальними, культурними, національними особливостями), так і економічною спроможністю до здійснення витрат на відповідні послуги (власне платоспроможним попитом). Значущість рекреації зростає на фоні посилення впливу негативних наслідків НТП, зокрема погіршення стану навколишнього природного середовища та, як наслідок,

суспільного здоров'я. Як свідчать дослідження, оздоровлення дає змогу скоротити витрати на тимчасову непрацездатність одного зайнятого на 3–4 дні щорічно, знизити втрати робочого часу від скорочення смертності у працездатному віці на 6–7 днів щорічно, зменшити перебування на лікуванні в стаціонарі на 2–3 дні, підвищити продуктивність праці на 3 %, скоротити кількість відвідувань поліклінік у 2 рази [33, 34].

Значний вплив на вибір способів і місць відпочинку має рівень матеріальної забезпеченості населення. Залежно від рівня доходів споживачів рекреаційно-туристичних послуг можна поділити на три групи. До першої належать особи з невисоким рівнем доходів (учителі шкіл і професійно-технічних училищ, середній медичний персонал та інші працівники бюджетних установ). Попри це, вони виявляють досить високу активність щодо різноманітних розваг, відпочинку, екскурсійної діяльності, придбання малих сувенірів тощо та формують найбільший сегмент споживачів рекреаційно-туристичних послуг у міжнародному туристичному обміні. Другу групу представляють особи із середнім рівнем доходів (підприємці, лікарі, викладачі вищих навчальних закладів та ін.), основною метою яких є активний відпочинок, пов'язаний із культурно-розважальними заходами, та відвідування оздоровчо-лікувальних процедур. Особи з високим рівнем доходів, які виявляють зацікавленість до вивчення природи, культури, традицій інших народів і спроможні витратити на туризм і рекреацію значні кошти, формують третю групу. На структуру ринку рекреаційних послуг впливає також вік населення. Відповідно, туризм поділяють на молодіжний – особи у віці 15–29 років; дорослий – 30–59 і третього віку – 60 років і старше.

На рекреаційні потреби населення впливають як суб'єктивні фактори (смаки, переваги, мода на різні види

та райони відпочинку; реклама, що стимулює попит на рекреаційні послуги; проведення культурних, спортивних, ярмаркових та інших заходів), так й об'єктивні (наприклад, зміна доходів населення). Наразі лише незначна частина населення України має можливості для повноцінного задоволення своїх рекреаційно-туристичних потреб у зв'язку з падінням їх платоспроможності. Тому сьогодні слід приділяти більше уваги розвитку приміського відпочинку, на садових ділянках, дачах у сільській місцевості, недорогих турбазах, кемпінгах, мотелях.

До зовнішніх чинників впливу на формування та функціонування національного туристичного ринку можна віднести економічну та політичну стабільність у країні, державну політику підтримки туризму, активність й орієнтацію міжнародної діяльності, ступінь інтегрованості у світогосподарську систему, а також моду та імідж. Взаємодія внутрішніх та зовнішніх факторів формує кон'юнктуру ринку та середовище бізнес-діяльності, впливає на попит (його обсяг, структуру, ритмічність). Рівень розвитку національної індустрії туризму визначається здатністю задовольняти потреби різних категорій споживачів.

Серед наведених чинників розрізняють екстенсивні, інтенсивні та стримуючі. До перших належать зростання чисельності працівників, обсягу матеріальних ресурсів, що включаються у господарський обіг, будівництво нових рекреаційних об'єктів; до інтенсивних – підвищення кваліфікації персоналу, удосконалення професійно-кваліфікаційної структури та техніко-технологічної бази, раціональне використання матеріальних ресурсів тощо. Стримуючі чинники негативно позначаються на розвитку рекреаційно-туристичної сфери та охоплюють економічні кризи, зростання зовнішньої заборгованості, політичну і фінансову нестабільність (інфляцію, стагнацію валют),

підвищення цін на предмети споживання, безробіття, скорочення обсягів особистого споживання, незадовільну екологічну ситуацію, банкрутство туристичних фірм тощо [76, 77].

Стабільність і сформованість національного туристичного ринку значною мірою залежить від взаємозв'язку міжнародного та внутрішнього туризму. Стабільний розвиток національного туризму забезпечується саме наявністю ємного внутрішнього туристичного ринку, який водночас є основою і для розвитку міжнародного туризму. В Україні є всі підстави для формування потужного ринку прийому туристів та ринку генерування потоків [78, с.59–60].

Значною мірою це забезпечується цілеспрямованою державною туристичною політикою, спрямованою на формування привабливого іміджу національної сфери рекреації та туризму. Туристична привабливість формується комплексом ресурсів та заходів, а саме:

- наявними туристичними ресурсами (природними, історичними, культурними);
- екологічною ситуацією в країні та окремих регіонах;
- ціновою і транспортною доступністю пропонованих туристичних послуг;
- комфортністю подорожування та якістю обслуговування.

Економічні передумови – це розвиток підприємництва, наявність трудових ресурсів, капіталу, сприятливого середовища для розвитку господарської діяльності тощо. Умовами розвитку національного туристичного ринку є рівень національного господарського комплексу (особливо суміжних із туризмом галузей), що створює можливості для формування відповідної туристичної інфраструктури (мережі різнотипних засобів

розміщення різного рівня комфортності – готелі, мотелі, туристичні бази тощо, інженерна інфраструктура).

Найважливішою передумовою ефективного розвитку сфери рекреації і туризму є наявність рекреаційно-туристичної інфраструктури: готелів, мотелів, будинків відпочинку, пансіонатів, санаторіїв, закладів харчування, транспортних засобів, закладів для розваг, атракціонів та ін. Доцільно відзначити, що на початок 2016р. в Україні налічувалось 1258 підприємств готельного господарства загальною кількістю 100,67 тис. місць. За формою власності вони розподіляються таким чином: 40% перебувають у державній та комунальній власності, 57 – у колективній та 3% – у приватній. Рекреаційні можливості України також забезпечуються наявністю 3304 санаторно-курортних та оздоровчих закладів різної відомчої підпорядкованості та форм власності, у тому числі: санаторії – 487, санаторії-профілакторії – 357, бази та інші заклади відпочинку – 2015, пансіонати відпочинку – 235, будинки відпочинку – 38, пансіонати з лікуванням – 68, інші заклади – 104 [74].

Для розвитку рекреації і туризму вкрай важливими є інфраструктурні передумови: транспортна забезпеченість, достатній рівень соціальної інфраструктури та матеріального виробництва, що сприяє рекреаційно-туристичній діяльності в регіоні, економіко-географічне положення, характер розселення в рекреаційних зонах тощо.

За своїм функціональним призначенням інфраструктура рекреаційно-туристичної сфери поділяється на виробничу (транспорт, зв'язок, будівельна індустрія, водо-, енергопостачання) і соціальну (підприємства торгівлі, ресторанного господарства, побутового обслуговування, культури, дитячі та медичні установи). Важливою умовою формування національного

ринку туристичних послуг і його взаємодії на регіональному та світовому рівнях є розвинена транспортна складова з відповідною інтенсивністю руху, економічною і формальною доступністю [79].

На жаль, стан транспортної інфраструктури в Україні є вкрай незадовільним, вона потребує значних інвестицій для формування її відповідно до прийнятих у світі стандартах. Наша держава має розвивати мережу автомобільних доріг і залізниць, аеропортів, морських і річкових портів. Авіаційний, автомобільний, залізничний і річковий транспорт повинні забезпечувати перевезення туристів з урахуванням світових умов і якості сервісу [58]. Не втрачає актуальності проблема водопостачання і каналізації населених пунктів, передусім туристичних центрів і рекреаційних зон.

Для інфраструктурного облаштування території України необхідні значні інвестиції в її забудову, у тому числі з боку центральної та місцевих влад, залучення іноземних і українських інвесторів на рівні держави, регіонів і громад.

Отже, розвиток національного туристичного ринку залежить від комплексу об'єктивних умов і чинників, що сприяють формуванню і функціонуванню вітчизняної індустрії туризму як міжгалузевого комплексу зі створення тур продукту. Останній має задовольняти специфічні потреби населення щодо дозвілля, подорожей через виробництво та реалізацію товарів і послуг туристичного призначення. Розвиток туристичної індустрії має відбуватися відповідно до національної туристичної політики, мета якої – координація бізнесових та державних зусиль для зміцнення позицій країни у світовому туристичному процесі, світогосподарських соціально-економічних та соціокультурних системах.

В нашій країні сформовані всі передумови для розвитку туристичної сфери, а її туристичний потенціал наразі використовується не повною мірою, адже на частку туризму у структурі ВВП припадає лише 1,5–2,5%. Основними стимулюючими чинниками в цьому контексті є переважно інфраструктурні зміни.

Загалом рекреаційно-туристична сфера України динамічно розвивається, зростає чисельність туристів і екскурсантів, а також обсяг грошових надходжень від надання туристичних послуг (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Основні показники розвитку туризму в Україні,
2010–2018 рр.***

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Питома вага валютних надходжень від туризму, % від ВВП	0,08	0,04	0,05	0,07	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
Видатки резидентів України, що виїжджають за кордон, млн. дол. США	124,8	188,8	356,5	194,4	214,3	240,0	375,0	450,0	400,0
Прямі іноземні інвестиції у розвиток готелів та інших місць для тимчасового проживання, млрд. дол. США	21,6	29,5	-	-	-	-	-	-	--

Чисельність внутрішніх туристів, тис.	1039	2155	1387	1094	649	716	774	703	323
Чисельність екскурсантів, тис.	1769	2393	2406	1909	1953	823	865	658	1175
Чисельність громадян, що виїжджають за кордон з метою туризму, тис.	868	336	1282	914	1296	1250	1957	2519	2085
Чисельність іноземних громадян, які відвідали Україну з метою туризму, тис.	299	373	373	282	336	234	270	232	17

* Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Одночасно спостерігається чіткий виїзний напрям вітчизняного туризму: стрімко зростає чисельність громадян, що виїжджають за кордон з метою туризму, тоді як чисельність тих, хто в'їжджає в країну, а також внутрішніх туристів скорочується. На жаль, зменшуються і прямі іноземні інвестиції в розвиток курортно-туристичної інфраструктури (рис.3.1), чисельність внутрішніх туристів і екскурсантів, а також іноземних громадян, які відвідали Україну з метою туризму. Різке зниження рівня життя населення у 2015–2018 рр., напевно, стримає ці тенденції, зменшить виїзні потоки, але навряд чи сприятиме зростанню внутрішніх потоків відпочиваючих. Саме тому потрібні принципово нові рішення щодо активізації використання наявного потенціалу, створення нового турпродукту, конкурентоспроможного в Україні та за кордоном, підтримка малого і середнього бізнесу в туристичній сфері, поліпшення якості та доступності

рекреаційних і туристичних послуг. Реалізація системних заходів зумовить, за нашими розрахунками, зростання чисельності туристів 2025 року до 6 млн., тобто у 3,2 разу, у тому числі 1 млн. іноземців (2,9 разу). Збільшення обсягів внутрішнього туризму, зокрема соціального, забезпечить завантаженість закладів розміщення та реалізацію нагромадженого туристичного потенціалу. До 2025 року рівень бюджетних витрат на туризм становитиме 0,3% від ВВП (див. рис.3.1) [39, с. 283].

Як свідчить досвід багатьох європейських держав, що мають значні доходи від міжнародного туризму, доцільно створювати туристичні представництва за кордоном для пропагування національних туристичних продуктів.

Упродовж останніх років у сфері туризму відбуваються глибокі позитивні зміни: розробляються нові маршрути, розвивається готельна інфраструктура, підвищується рівень обслуговування туристів, поліпшується відвідуваність туристичних об'єктів, туристично-рекреаційні можливості України викликають велику зацікавленість у представників міжнародної туристичної індустрії [82]. Зазначене суттєво впливає на динамічне зростання потоків туристів та надходжень від туристичної діяльності.

Однак, розвиток сфери туризму в Україні стримується низкою причин: відсутністю цілісної системи державного управління туризмом у регіонах; недостатністю методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної сфери з боку держави; невідповідністю більшості туристичних закладів міжнародним стандартам; незадовільним станом туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних доріг та міжнародних транспортних коридорів; недостатньою

забезпеченістю туристичної сфери висококваліфікованими спеціалістами; недосконалістю бази даних стосовно об'єктів туристичної сфери.

В рамках реалізації Державної програми розвитку туризму окремі проблемні питання були вирішені. З метою покращення ситуації у туристичній сфері розроблено та прийнято Закон України «Про туризм», Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні». Ці нормативні документи обумовлюють основні напрями та перспективи розвитку туристичної сфери України.

Наразі відбувається адаптація вітчизняного туристичного законодавства до міжнародних норм, удосконалюється договірна база, укладено близько 40 міжнародних угод про співробітництво в сфері культури й туризму з провідними світовими інституціональними установами. В Україні виконуються спільні міжнародні проекти за ініціативи низки міжнародних організацій, спрямовані на збереження навколишнього природного середовища, поглиблення співробітництва, економіко-соціального розвитку потенційно привабливих у туристичному аспекті територій.

Сьогодні необхідні нетрадиційні інноваційні підходи до організації управління сферою туризму в Україні як на рівні держави, так і підприємств. Сталий розвиток вітчизняної туристичної сфери на тлі посилення конкуренції, збільшення попиту на міжнародні та внутрішні туристичні продукти, вимог споживачів до наповнення, різноманітності та якості туристично-рекреаційних послуг потребує науково обґрунтованої маркетингової стратегії [83, 84].

Із зростанням економічної та соціальної ефективності рекреаційної і туристичної сфери формуватимуться сприятливі умови для стабільного

економічного піднесення, створення нових робочих місць, забезпечення доходів та надходжень до бюджету. Досягти цього можливо тільки шляхом постійного активного просування місцевого продукту на внутрішній та міжнародний туристичні ринки, підвищення конкурентних переваг вітчизняних виробників туристичного продукту.

Держава повинна заохочувати рекреаційну й туристичну діяльність загалом формуючи необхідні економічні та політичні умови, підтримуючи свій загальний імідж рекреаційно-туристичної країни, зокрема фінансуючи масштабні закордонні та національні PR-акції. Це сприятиме рекламуванню привабливих для рекреації і туризму територій як на національному, так і міжнародному ринках в умовах посилення глобалізаційних процесів. У зв'язку з цим необхідно в державному та місцевих бюджетах передбачати відповідні кошти.

Як відомо, одним із пріоритетів соціально-економічного піднесення країни, вагомим чинником стабілізації та структурної перебудови національної економіки визначено розвиток рекреації і туризму. Про це йдеться, зокрема, у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. [57].

Рекреаційно-туристична сфера може бути пріоритетною в розвитку будь-якої сучасної держави, якщо вона володіє необхідним природо-ресурсним потенціалом та здатна підвищити інвестиційну активність, реалізацію стратегічного сценарію зростання конкурентоспроможності рекреації і туризму на внутрішньому і міжнародних ринках відповідних послуг.

За своїм туристично-рекреаційним потенціалом Україна має всі можливості стати туристичною державою світового рівня. Розширення міжнародних зв'язків відкриває нові шляхи для просування національного

туристичного продукту на міжнародному ринку, залучення до глобального інформаційного простору, передового досвіду організації туристичної діяльності [59].

Геостратегічна роль нашої держави як з'єднувальної ланки між північчю і півднем Європи, Європою і країнами Кавказу очевидна. Україна відкрита для міжнародного туристичного співробітництва на основі загальноєвропейських інтеграційних процесів та національних пріоритетів. Виходячи з національних пріоритетів, державна міжнародна туристична політика різноспрямована, реалізується на засадах економічної доцільності та взаємовигідної співпраці з конкретною країною або регіоном, ураховує особливості певного туристичного ринку [60].

Розвиток матеріально-технічної бази рекреаційно-туристичної сфери залежатиме від багатьох чинників: рекреаційно-туристичної активності населення, зростання його доходів, коливання цін на путівки, темпів економічних реформ, упровадження української валюти та її конвертованості, насичення товарного ринку, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності тощо. Тому прогнозувати процеси в ній на віддалену перспективу надзвичайно важко. В найближчий період, очевидно, зберігатиметься тенденція зниження життєвого рівня населення. Основний контингент відпочиваючих становитиме найбільш матеріально забезпечена його частина, тому актуальним залишається питання про державні дотації у санаторно-курортну сферу.

Отже, можна констатувати, що Україна має потужний потенціал для розвитку рекреаційно-туристичної сфери, який характеризується різноманітністю природних ресурсів, наявністю кваліфікованих кадрів, матеріально-технічною інфраструктурою (розгалуженою мережею санаторно-курортних закладів, готелів тощо). Наявність

потужного потенціалу дає змогу ставити перед країною амбітні цілі прискороного розвитку сфери рекреації та туризму, перетворення її на важливий чинник людського розвитку. Водночас для приведення інфраструктури у відповідність до світових стандартів якості послуг необхідні значні інвестиції. Потребують удосконалення механізми і способи використання наявних потужностей в контексті реалізації поставлених цілей розвитку рекреаційно-туристичної сфери.

3.3. Дослідження стійкості й надійності функціонування сучасного стану готельної бази , як основної складової туристичного комплексу

В умовах глобалізації економіки використання природно-кліматичних рекреаційно-туристичних ресурсів обумовлюється специфікою їхнього функціонального призначення, що і визначає пріоритетний профіль туристично-рекреаційного освоєння окремих територій, районів і місцевостей. Проте, якщо на рівні функціонального призначення тих чи інших ресурсів можна провести більш-менш чітку межу між субгалузями рекреаційної сфери (туризм, відпочинок, спорт, санаторно-курортне лікування тощо), то при вивченні просторової організації природно-ресурсного потенціалу необхідний саме комплексний підхід. Тому і рекреаційно-туристична придатність різнорангових регіональних економічних систем фактично не буває монофункціональною – всі вони певною мірою можуть задовольняти потреби у туристичних послугах чи санаторно-курортному оздоровленні. При цьому реалізація специфічної функції економічного регулювання розвитку туристичної індустрії в умовах ринку можлива за наявності чотирьох основних складових: а) капіталу; б) технології; в) кадрів;

г) туристичних ресурсів. Тобто це означає, що недостатньо, маючи капітал, придбати технологію, найняти працівників і почати займатися туризмом. Для цього необхідно визначити місце, де четверта складова – туристичні ресурси – є найбільш дешевою, в цілому це визначає високу рентабельність туристичної діяльності. Але якщо ж туризм пов'язаний зі створенням туристичного ресурсу (а не зі споживанням готового), то собівартість туристичного продукту поступово зростає, Оскільки під туристичними ресурсами розуміють сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, придатних для створення туристичного продукту, то можна підтвердити, що туристичні ресурси визначають формування туристичної діяльності в тому чи іншому регіоні. Автором з'ясовано, що основними критеріями, які визначають придатність території для санаторно-курортного лікування, є наявність родовищ лікувальних мінеральних вод, озокериту, сприятливі кліматичні умови, екологічно чисте природне середовище. При цьому чим більші запаси лікувальних ресурсів, вища їхня лікувальна ефективність, тим вищу цінність мають рекреаційні території. Тобто такі території невеликі за площею, обмежуються границями населеного пункту, в якому розташовані бальнеологічні ресурси.

Як відомо, природний потенціал України складають узбережжя Чорного, Азовського морів, рельєф, водні (понад 70 тис. річок, більш як 3 тис. природних озер і 22 тис. штучних водоймищ), лісові, рослинні та тваринні ресурси. На їхній основі створено 11 національних природних парків, 15 державних заповідників, заказники, дендропарки, пам'ятники садово-паркового мистецтва, які належать до природоохоронних територій. Родовища лікувальних грязей, мінеральних і радонових вод входять до рекреаційного потенціалу нашої країни, який має не тільки внутрішнє, але й міжнародне значення. Туристичні

ресурси мають такі основні властивості, як привабливість, кліматична привабливість, доступність, ступінь вивченості, екскурсійна значимість, пейзажні та відео-екологічні характеристики, соціально-демографічний стан, природничі запаси, спосіб використання тощо. Такі ресурси використовуються в оздоровчих, туристичних, спортивних та пізнавальних цілях. Так, у Карпатському регіоні є ресурси для спортивного виду рекреаційної діяльності [136]. Це стосується гірськолижного, туристичного, мисливського, спелеологічного підвидів.

Динамічний розвиток туристичної індустрії в державі вимагає наявності усіх груп туристичних ресурсів. Навіть при високих привабливих властивостях природних ресурсів без наявності комунікацій, засобів зв'язку, комунальної інфраструктури, просвітницьких закладів, пам'яток культури, мистецтва тощо туристична діяльність для широкого кола споживачів неможлива. У цих умовах, незважаючи на свою соціально-гуманну роль, туризм впливає на екологію. Зменшення впливу індустрії туризму на екологію регулюється на державному та міжнародному рівнях за рахунок:

- а) екологічної просвіти;
- б) обмеження рекреаційно-туристичного навантаження на природні ресурси;
- в) податкового регулювання.

Територіальна структура ТРК визначається поєднанням туристичних і рекреаційних пунктів, центрів, вузлів, районів та зон, що сформувалися або формуються під впливом найрізноманітніших факторів. Однак територія України являє собою неоднорідні регіони як в історичному контексті, так і за рівнем соціально-економічного розвитку. Вони відрізняються між собою природними умовами, національним складом населення, системами розселення, напруженістю екологічної ситуації,

економічним потенціалом, системою міжрегіональних зв'язків тощо, в результаті чого сформувався відповідний територіальний поділ праці. Всі ці фактори знаходять своє відображення в економічному районуванні території. Тоді рівень розвитку туристично-рекреаційної сфери як специфічного сектору національної економіки та її внесок у економічний розвиток країни можна визначити за такими основними показниками:

1) частка туристично-рекреаційної сфери у ВВП, ВРП країни (з урахуванням результатів діяльності ліцензованих суб'єктів туристичної діяльності, санаторно-курортного комплексу, готельного господарства, інших закладів коротко - та довгострокового розміщення);

2) частка туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі продажу товарів та послуг за певний період часу;

3) компонентна структура туристично-рекреаційного комплексу;

4) кількість і якість робочих місць у галузі;

5) порівняння надходжень від міжнародного туризму з експортом товарів і послуг;

6) баланс доходів і видатків від міжнародного туризму.

Статистичне вимірювання розвитку ТРК держави здійснюється за такими основними показниками:

а) кількість відвідувачів у країні/регіоні;

б) їхній розподіл за місяцями/сезонами;

в) країни походження рекреантів та їхня частка у загальній кількості відвідувань;

г) динаміка туристичних потоків за декілька років;

д) витрати відвідувачів у абсолютному обсязі та їхній розподіл за різними статтями (житло, транспорт, магазини, харчування);

е) вид транспорту та вид житла, що використовується;

е) мета відвідування; ж) соціологічно-демографічні характеристики відвідувачів;

з) ступінь задоволення рекреантів результатами подорожей.

При цьому розміщення туристично-рекреаційних закладів дає додаткові переваги приймаючим громадам та регіонам зокрема рекреанти використовують окремі ресурси (незабруднене повітря, сонячне тепло, пляжі, термальні води) з незначними економічними затратами, забезпечують фінансові надходження рекреаційним закладам і місцевим бюджетам за рахунок специфіки рекреаційного споживання та форми його оплати, сприяють прискоренню інвестиційного процесу практично в усіх галузях, здійсненню структурних зрушень на користь сфери послуг і виробництва предметів споживання, розширенню асортименту та покращенню якості продукції і послуг, мають позитивний вплив на ринок праці (деталізовано автором у попередній праці).

Відтак можна засвідчити, що ТРК, на відміну від інших видів економічної діяльності, є надзвичайно чутливим до коливань кліматичних показників та екологічної ситуації в регіоні, саме тому аналіз тенденцій вимагає тривалого періоду, який нівелює вплив тимчасових факторів на основні результативні показники. Оскільки ТРК має чітко виражений сезонний характер, для вироблення пропозицій та напрямків подальшого розвитку необхідно визначити пікові періоди, що забезпечують максимальну кількість відвідувачів та періоди з мінімальною кількістю відвідувачів. Кількість відвідувачів – один із базових показників, що є основою для розрахунку загального обсягу наданих послуг, середньої тривалості перебування, обсягів витрат споживачів, обсягів доходів

туристично-рекреаційних закладів, сплачених податків та інших індикаторів впливу галузі на регіональні економічні процеси.

Україна посідає одне з провідних місць у Європі за рівнем забезпечення природними та антропогенними туристично-рекреаційними ресурсами, що потенційно здатні сформувати суттєву зацікавленість вітчизняних та іноземних туристів. Розвиток туристично-рекреаційної галузі протягом останніх років у країні в цілому характеризується позитивною динамікою, збільшенням показників внутрішнього та в'їзного туристичних потоків.

Структура туристичних потоків в Україні є позитивною і свідчить про суттєве переважання внутрішнього та в'їзного туризму, які сумарно сформували 88,4% усіх туристів. Таким чином, туристично-рекреаційна галузь у країні забезпечує реалізацію своїх основних функцій – створення нових робочих місць (у т.ч. для вразливих верств населення), підвищення доходів громадян, збільшення доходів бюджетів, зменшення соціальної напруги у туристично-рекреаційних місцевостях, стимулювання розвитку супутніх галузей, активізація інвестиційної діяльності в галузі, розробка нових туристичних продуктів та підвищення якості існуючої пропозиції послуг.

Наявність конкурентоспроможних рекреаційно-туристичних продуктів і послуг дозволить максимально задовольнити відповідні потреби населення України, іноземних громадян, підвищити інвестиційну привабливість рекреаційно-туристичної сфери країни, зміцнити її імідж як рекреаційно-туристичного центру міжнародного значення. Тому поступове забезпечення рекреаційно-туристичної сфери сучасним науково-методичним супроводом і висококваліфікованими кадрами сприятиме значному підвищенню її прибутковості через

збільшення кількості суб'єктів господарювання, обсягів вітчизняних та іноземних туристичних потоків. Автор пояснює це тим, що попит на рекреацію на природі взагалі у світі швидко зростає, що визначається збільшенням невідповідності середовища перебування сучасної людини її фізіологічним і психологічним потребам. Так, наприклад, економіко-статистичний аналіз Всесвітньої туристичної організації демонструє, що останнім часом міжнародні подорожі й доходи від них зросли у всіх регіонах світу (табл. 3.3.). Так, за 48 років (з 1958 до 2006 рр.) кількість туристів у світі зросла у 15,2рази, а доходи від туризму збільшились у 133,6рази.

Україна має сприятливе географічне і геополітичне розташування, унікальні природні та кліматичні ресурси, історико-культурну спадщину. Серед оздоровчих ресурсів відзначимо значні запаси лікувальних грязей, які мають практично всі генетичні типи. На території України розповсюджені також численні родовища мінеральних вод усіх бальнеологічних типів. Гідромінеральні ресурси широко й ефективно використовуються на курортах Закарпатської, Львівської, Полтавської, Вінницької, Тернопільської та інших областей. Цілющі кліматичні умови узбережжя Чорного та Азовського морів, Карпат, середньої смуги країни широко застосовуються як основний лікувальний та оздоровчий чинник практично на всіх курортах. Унікальним лікувальним ресурсом є природний мікроклімат шахт (Солотвинські соляні шахти). Наявність різноманітних природних ресурсів дозволила створити в Україні багатофункціональну систему оздоровчих закладів, яких сьогодні налічується понад 3 тис. Проте внаслідок постійного нарощення (за відсутності чітких орієнтирів у межах національного господарства) трансформаційних процесів стосовно розбудови інноваційного типу РТРК і розвитку ринкових відносин,

старіння та зношеності матеріально-технічної бази зазначеного сектору кількість цих закладів, поступово зменшується..

Таблиця 3.3.

Прогнозні виміри обсягів міжнародних туристських прибуттів*

	Число міжнародних туристських прибуттів, млн. осіб				
	Фактичні дані			Прогнозні дані	
	1980	1995	2018	2020	2030
Світ	277	528	940	1,360	1,809
Африка	7,2	18,9	50,3	85,0	134,0
Америка	62,3	109,0	149,7	199,0	248,0
Азія і Тихоокеанія	22,8	82,0	204,0	355,0	535,0
Близький Схід	7,1	13,7	60,9	101,0	149,0
Європа	177,3	304,1	475,3	620,0	744,0
З них:					
Північноєвропейський регіон	20,4	35,8	57,7	72,0	82,0
Західноєвропейський регіон	68,3	112,2	153,7	192,0	222,0
Центрально- і Східноєвропейський регіони	26,6	58,1	95,0	137,0	176,0
Південноєвропейський регіон	61,9	98,0	168,9	219,0	264,0

Джерело: * Систематизовано та узагальнено авторами її, що викладено за результатами вивчення і аналізу статистичних даних.

Відтак засвідчимо: ТРК України виступає потужним соціально-економічним і політичним чинником, що визначає розвиток економіки і політику багатьох країн і

регіонів світу. Зокрема, Україна має великі рекреаційні ресурси, що використовуються чи можуть бути використані для відпочинку, туризму, лікування, оздоровлення населення [26]. Зміни як в матеріально-технічній базі та організації виробництва, так і в соціальній сфері сучасного суспільства, безумовно, вплинули на соціально-економічну роль рекреації в процесі суспільного відновлення. Сьогодні рекреація впливає не тільки на відновлення робочої сили, але і на людину в цілому. Для сучасного етапу суспільного розвитку характерне зростання ролі рекреації в процесі відновлення сил людини. Саме ТРК і є тією складною системою, в якій тісно переплетені інтереси багатьох галузей економіки, екології, культури, безпеки, зайнятості населення, розвитку туристської інфраструктури, відпочинку оздоровлення. При цьому найбільшою освоєністю, розвитком і удосконаленням структури рекреаційного господарства відзначається Причорноморський регіон, у межах якого рекреація є провідною галуззю спеціалізації. Сприятливі кліматичні умови причорноморської частини території, численні пляжі, тепле море, лікувальні грязі та мінеральні води різних типів визначають його державне і міжнародне значення.

В Одеській області знаходяться 43 санаторії і пансіонати з лікуванням, 16 будинків і пансіонатів відпочинку, турбази і дитячі табори. Всі вони є в Одеському рекреаційному районі. Відпочинок як суспільний феномен, його місце в соціальній сфері і вплив на навколишнє середовище ще недостатньо вивчені сучасною наукою. У зв'язку з цим дослідження у сфері рекреалогії виявляють можливості використання і розвиток ресурсного потенціалу Причорномор'я.

Туристично-рекреаційна галузь Закарпаття протягом останніх п'яти років динамічно розвивається за

усіма показниками, активною є інвестиційна діяльність в галузі, збільшується кількість відвідувачів, підвищується зайнятість у галузі, досить активно розвивається зелений туризм, який оснований на діяльності окремих домогосподарств. ТРК даного регіону представлений переважно малим і середнім бізнесом. Протягом останніх років кардинально змінилася структура форми власності закладів на користь приватної. В області поступово формується туристично-рекреаційний комплекс з двома чітко визначеними піковими сезонами – літнім (оздоровлення, відпочинок, лікування) та зимовим (гірськолижний), кожен з яких має певну специфіку забезпечення послуг.

Динаміка організованих туристичних потоків з 2017 року є стабільно зростаючою, в структурі туристичних потоків переважає внутрішній туризм, що є позитивним явищем з точки зору впливу на регіональний розвиток, оскільки створює додатковий попит на послуги закладів розміщення, харчування, транспортних, екскурсійних, сприяє розширенню асортименту послуг і товарів туристично-рекреаційного призначення, підвищує зайнятість населення, збільшує доходи місцевих та Державного бюджетів, стимулює інвестиції в галузь.

Основна галузь рекреаційної діяльності – туризм, найбільшим центром якого є Львів – великий залізничний, авіаційний і шосейний транспортний вузол міжнародного значення. З інших виділяються Пустомити, Винники, Щирець, Оброшине, Старе Село, Звенигород. Великим курортом загальнодержавного значення є Великий Любінь. Для оздоровлення найбільш придатними є південно-східні схили Розточчя та вузька смуга Давидівського пасма. Основними оздоровчими центрами у цьому регіоні є Брюховичі, Винники, Рудно, Бірки, Давидів, Суховоля, Глинна Наварія. Виступаючи значним сегментом сфери

послуг, ТРК належить також до галузей інтенсивного природокористування. Тому підтвердимо, що державна політика у сфері природокористування, зокрема рекреаційно-туристичної діяльності, у досить активний спосіб повинна регулювати розвиток рекреаційно-туристичної сфери, насамперед з огляду на дотримання вимог екологічно збалансованого використання родовищ природних лікувальних ресурсів та екологічно збалансованого розвитку рекреаційно-туристичних територій.

Не менш важливо враховувати, що антропогенне забруднення природних ресурсів і РТРК приносить значний економічний і соціальний збиток [41]. Неприятлива екологічна ситуація впливає на показники соціального розвитку населення всієї України, оскільки зниження рекреаційного потенціалу природних ресурсів, несприятлива епідеміологічна обстановка і екологічно нестандартні продукти харчування негативно впливають на здоров'я населення України та її трудових ресурсів. Взагалі стан здоров'я реципієнтів забруднення є агрегованим показником, що характеризує благополучність будь-якого регіону в екологічному плані. За оцінками експертів Всесвітньої організації здоров'я, стан здоров'я населення визначається приблизно на 50,0% способом життя, на 20,0% – умовами навколишнього середовища та природно-кліматичними факторами, на 20,0% – спадковістю і лише на 10,0% – заходами з охорони здоров'я [105]. Відмітимо, що в Україні на сьогоднішній день існує тенденція значного приросту кількості туристів, які відвідують Україну з метою лікування на фоні загального скорочення їхньої кількості [37]. Ці дані підтверджують, що попит на оздоровлення швидко зростає, а отже, зростає і попит на природні рекреаційні ресурси. З цього випливає надзвичайна актуальність їхнього збереження,

раціонального використання і відновлення, оскільки саме їхня якість є первинною потребою для рекреантів і туристів. Необхідність збереження і подальшого відродження природно-ресурсного потенціалу та охорони рекреаційно-туристичних територій актуальна ще і в зв'язку з демографічною ситуацією у країні – чисельність населення України продовжує зменшуватися.

Необхідно відмітити, що підготовка до проведення в Україні Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році (далі – Євро-2012) стала значним поштовхом для розвитку туризму. Наявний природний і культурний та набутий під час підготовки до футбольного чемпіонату інфраструктурний потенціал виводить Україну на новий рівень розвитку рекреаційно-туристичної індустрії. Основними здобутками процесу підготовки туристичної індустрії до Євро-2012 є реконструкція аеропортів, залізничних вокзалів і транспортної сфери, істотна розбудова готельного господарства та альтернативних засобів розміщення туристів, поява систем вуличного і туристичного ознакування у містах, розвиток інформаційного і рекламного забезпечення туристичної та готельної галузі.

Однією з головних передумов розвитку готельного господарства України є створення сприятливого інвестиційного клімату та пошук джерел фінансування для будівництва нових і реконструкції вже діючих підприємств. За підсумками 2012р. у будівництво нових і технічне переоснащення діючих готелів та інших місць для тимчасового проживання за рахунок усіх джерел фінансування інвестовано 2579,4млн грн, що становило 89,7% обсягів 2011р. Питома вага інвестицій, спрямованих у розвиток готелів та інших місць для тимчасового проживання, у загальному обсязі освоєних капіталовкладень становила 1,1%. Серед регіонів

найбільше зросли обсяги інвестицій у готельне господарство Рівненської (у 5,8 разів більше проти 2011 р.) та Миколаївської (у 2,4 разів більше) областей. У 2015р. в Україні збудовано 57 нових готелів на 2409 місць. (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Кількість та місткість підприємств готельного господарства України за типами (станом на 01.01.2018) *

Тип підприємства готельного господарства	Кількість, одиниць		Розпод. підп-в за типами, %	Одноразова місткість підп-в, місць	Середня місткість підп-в	
	підп-в	у них номерів			номерів	Місць
Готель	838	42178	52,5	75659	50	90
Мотель	25	454	1,6	881	18	35
Готельно-офісний центр	5	59	0,3	91	12	18
Кемпінг	8	228	0,5	520	29	65
Молодіжна турбаза та гірський притулок	50	2194	3,2	5522	44	110
Гуртожиток для приїжджих	189	4394	11,8	11610	23	61
Інші місця для тимчасового проживання	480	22073	30,1	67672	46	141
Усі типи підприємств	1595	71580	100,0	161955	45	102

Джерело: * Держкомстат України, 2018.

Згідно з функціональною структурою підприємств готельного господарства на території України, послуги з тимчасового проживання у 2018 р. надавали 838 готелів, 25 мотелів, 5 готельно-офісних центрів, 8 кемпінгів, 50

молодіжних турбаз та гірських притулків, 189 гуртожитків для приїжджих та 480 інших місць для тимчасового проживання. Поряд із цим відбулося скорочення готелів порівняно з 2015 р. у Сумській обл. – на 6 одиниць, Дніпропетровській – на 5, Вінницькій та Запорізькій областях – відповідно на 2 одиниці в кожній, Рівненській – на 1 готель. Скорочення числа готелів відбулося, в основному, за рахунок їх повної ліквідації, продажу фізичним особам або передачі для перебудови під житло.

В Україні найбільше готелів розташовано у м. Києві (9,8% загальної кількості готелів), Львівській (8,9%) та Дніпропетровській (7,0%) областях, Донецькій (6,2%), Одеській (5,7%) та Чернігівській (4,6%) областях, що пов'язано з високим рівнем їхнього індустріального розвитку, наявністю центрів туристичних потоків/курортної місцевості.

Слід визнати, що показник забезпеченості готелями визначається кількістю готельних місць на 1000 жителів. По Україні такий показник у 2018 р. залишився на рівні 2015 р. і становив 1,6 готельних місця на 1000 жителів, по Києву – 4,5 готельних місця проти 4,4 у 2017 р. Більша ніж у середньому по Україні була забезпеченість готелями на 1000 жителів; у Закарпатській, Львівській, Одеській, Волинській та Івано-Франківській областях показник забезпеченості готельними місцями незначно коливався порівняно з 2011 р. і становив від 2,5 до 1,7 готельних місць.

Мінімальне використання місткості готелів було в Луганській (0,14), Кіровоградській (0,18), Донецькій (0,19) та Івано-Франківській (0,19) областях, а максимальне – у м. Києві (0,50)..

Зменшення цього показника відбулося у більшій частині регіонів України. Порівняно з 2015 р. загальний час перебування приїжджих зменшився у готелях м. Києва

– на 465,9 тис. людино-днів, Дніпропетровської обл. – на 153,8 тис. людино-днів, Волинської – на 148,7 тис. людино-днів, Чернігівської – на 95,7 тис. людино-днів та Одеської обл. – на 93,1 тис. людино-днів.

Відтак, незважаючи на широку «географію» туристів, які приїжджають до нашої країни (у 2018 р. до України прибули іноземці з 218 країн проти 205 країн у 2015 р.), третю частину їхньої кількості (33,7 %) становлять туристи з держав СНД – 339,3 тис. осіб (з РФ – 272,9 тис. осіб, Білорусі – 48,5 тис. осіб, Молдови – 17,9 тис. осіб). Щодо інших країн, то найчастіше Україну відвідували туристи з Німеччини – 81,9 тис. осіб, Польщі – 74,7 тис. осіб, США – 67,0 тис. осіб, Італії – 33,5 тис. осіб, Франції – 32,7 тис. осіб, Туреччини – 29,0 тис. осіб, Сполученого Королівства Великобританії – 26,9 тис. осіб, Австрії – 21,1 тис. осіб, Нідерландів – 17,8 тис. осіб, Чеської Республіки – 14,5 тис. осіб, Канади – 13,9 тис. осіб та Швеції – 13,2 тис. осіб .

Однією з найважливіших характеристик якості готельного господарства є також рівень комфорту. Критеріями для зарахування готелів до окремих категорій є якість приміщень загального користування і номерів, наявність ванних і душових кімнат, стандарти умеблювання, види, кількість і якість технічного обладнання, рівень оформлення приміщень, кількість і кваліфікація персоналу; рівень та асортимент послуг з харчування. За національним стандартом ДСТУ 4269: 2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів» передбачається розподіл готелів і мотелів на п'ять категорій (від однієї до п'яти «зірок»). На сьогодні, згідно з даними зі стандартизації, в Україні функціонують 6 п'ятизіркових готелів: «Прем'єр-Палац», «Софія-Київ» та «Опера (Інтерн)» у м. Києві, «Донбас-Палас» у м. Донецьку, «Україна» у м. Дніпропетровську та «Отрада» у

м Одесі. Приїжджих обслуговують 51 чотиризірковий готель, 329 тризіркових, двозіркових та однозіркових, решта – 452 готелі – не мають категорії. Така велика кількість «безкатегорійних» готелів пояснюється рядом причин: більшість із них не відповідають комплексу визначених вимог до результативності управління, матеріально-технічного забезпечення, номенклатури та якості наданих послуг, рівня обслуговування; деякі отримали сертифікат лише на безпеку проживання; ряд готелів проводять поточний або капітальний ремонт та реконструкцію або знаходяться у стадії ліквідації; новозбудовані готелі ще не встигли одержати категорію; значна кількість готелів перейшла у власність фізичних осіб, у яких немає потреби в отриманні сертифікату «зірковості», оскільки це вимагає значних фінансових витрат. Зважимо на те, що документом, який регулює туристичну діяльність, є Закон України «Про туризм» від 15.09.1995, де визначені загально-правові, нормативні, організаційні та соціально-економічні принципи формування і реалізації сучасної державної політики України у цій сфері в контексті розв'язання проблем щодо забезпечення переходу регіонів держави до сталого розвитку. Поряд із цим визнаємо, що наразі не розроблено і не адаптовано у практиці господарювання важелі та регулятори їхнього запровадження в контексті забезпечення сталого розвитку регіонів держави.

3.4. Підвищення соціально-економічної результативності готельно-ресторанної сфери та туризму

Фундаментальною основою забезпечення і підвищення соціальної результативності готельно-

ресторанної сфери і туризму має стати державна політика, орієнтована на досягнення важливих соціальних цілей і пріоритетів. Саме держава повинна встановлювати й визначати загальну стратегію розвитку, політику її реалізації та чіткий режим економічного сприяння індустрії оздоровлення й відпочинку. Саме на формування сприятливого ринкового середовища для соціально ефективного, економічно вигідного та екологічно допустимого розвитку рекреаційно-туристичного бізнесу слід спрямовувати державну політику.

Узагальнюючи всі можливі варіанти державної політики щодо рекреації і туризму, можна виділити два основні її типи [64]:

перший – рекреація, залишаючись у полі зору державних і представницьких органів влади, розвивається як другорядна сфера діяльності, поступаючись іншим секторам;

другий – рекреація визнається пріоритетною сферою перспективного соціально-економічного розвитку країни з чітко визначеною щодо неї політикою і програмою дій. Вона займає адекватне місце на всіх рівнях державного управління, що через різні форми сприяння стимулює підприємницьку активність у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу, залучення інвестицій, у тому числі й іноземних. При цьому рекреація розглядається в широкому контексті розвитку, вагомі соціальні та економічні орієнтири якого можуть бути досягнуті через забезпечення належного рівня інфраструктури, підготовки кадрів, екологічної безпеки. В такому випадку вона дала б своєрідний поштовх практичним діям в інших сферах, безпосередньо з нею не пов'язаних.

Підтримуємо думку науковців [64], що саме другий варіант повинен стати стратегічною лінією державної політики розвитку сфери рекреації і туризму в Україні.

Рекреаційно-туристична сфера може бути важливим підґрунтям забезпечення сталого людського розвитку, адже вона, маючи потужний соціальний ефект, суттєво підсилений відповідною державною політикою, задовольняє важливі суспільні потреби та досягнення соціальних результатів. І саме ці фундаментальні положення мають бути основою підходу до розуміння ролі рекреації і туризму та напрямів їх розвитку [119]. Державну політику слід спрямовувати на формування такого ринкового середовища, організаційні, економічні й правові умови якого сприяли б розвитку бізнесу в цій сфері, вільній конкуренції продуцентів рекреаційно-туристичних послуг у рамках установлених екологічних норм і територіальних регламентів [120, 121].

Рекреація і туризм за часи свого існування перетворилися із важкодоступного відпочинку в індустрію масового відпочинку та оздоровлення для представників різних рівнів населення всіх країн світу. Міжнародний туризм став складовою економічного і соціального розвитку та одним із найбільш характерних проявів глобалізації [122, 123, 124]. Сучасна індустрія туризму та рекреації є одним з найбільших рентабельних видів діяльності світового господарства, що динамічно розвиваються. За даними Всесвітньої туристичної організації і Міжнародного валютного фонду, туризм із кінця 90-х років минулого століття вийшов на перше місце і займає лідируюче положення у світовому експорті товарів і послуг, випередивши автомобільну промисловість, виробництво хімічних продуктів, продуктів харчування та інші галузі.

Середні темпи зростання туризму становлять 7–9% у рік, що значно перевищує середньорічні темпи піднесення світової економіки в цілому. Сферу рекреації та туризму вигідно відрізняють наступні чинники: невеликі

початкові інвестиції; короткий термін окупності й досить високий рівень рентабельності проєктів; швидкозростаючий попит на послуги. Такий успішний розвиток туристичної діяльності у світі обумовлений соціально-економічним ефектом, що отримується в результаті розвитку внутрішнього і в'їзного туризму, котрий:

- створює робочі місця в туризмі і суміжних з ним галузях (кожен турист, що в'їжджає в країну, створює 8–10 робочих місць);

- активізує розвиток готельного і санаторно-курортного господарства, транспортного й ресторанного бізнесу, екскурсійно-інформаційних служб, туристсько-розважальних, спортивно-оздоровчих комплексів і ділових центрів;

- сприяє припливу іноземної валюти;

- стимулює інвестиції в місцеву туріндустрію, тобто збільшення прибутків бюджетів;

- активізує модернізацію місцевих інфраструктур транспорту, зв'язку тощо;

- сприяє збереженню і відновленню історико-культурної і природної спадщини країни, регіонів, міст і селищ;

- підтримує відродження і розвиток традиційних народних промислів і ремесел, виготовлення сувенірної продукції;

- сприяє продуктивному екоорієнтованому використанню земель, що не мають сільськогосподарського значення, що дає змогу зберігати природну флору на великих площах, а також наочно демонструє велике значення природних і культурних ресурсів для економічного й соціального добробуту суспільства.

Для багатьох країн міжнародний туризм став найприбутковішою сферою діяльності, а доходи від нього – важливою складовою національних бюджетів. Подорожі і туризм стимулюють розвиток інвестиційних проектів з розбудови транспортної та готельно-туристичної інфраструктури (зокрема, аеропортів, шляхів, морських портів, реставрацію історичних пам'яток, музеїв, розвиток природних охоронних зон), що підвищує і якість життя корінного населення, і рівень обслуговування туристів [29, 125, 126].

За даними звіту Міжнародної ради з подорожей і туризму (World Travel and Tourism Council), 2017 р. у цій сфері безпосередньо працювало майже 80 млн осіб, або 2,9% зайнятих у світовому господарстві, а у суміжних із туризмом галузях – ще близько 225 млн осіб (9% працездатного населення планети) [125, с. 300]. До 2030 р. чисельність туристичних поїздок, за оцінками фахівців ЮНВТО, може зрости порівняно з нинішнім періодом утричі [127, с. 35].

Із 2012 р. Україну визнано міжнародним туристичним порталом «Globe Spots» як одним з найцікавіших туристичних напрямків. Наша держава поки що не належить до світових лідерів за кількістю відвідувань туристами. Проте особливості її географічного розташування та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природно-ресурсного, історико-культурного і туристично-рекреаційного потенціалу створюють можливості для інтенсивного розвитку багатьох видів і внутрішнього, й іноземного туризму. Нині в рекреаційно-туристичній сфері України нараховується 8,5 тис. підприємств, з яких майже 3,9 тис. – суб'єкти туристичної діяльності (ліцензійні турагентства і туроператори), понад 2,6 тис. готелів та аналогічних закладів розміщення, близько 2 тис. санаторно-курортних і оздоровчих закладів [74, с. 458; 85, с.5].

Підвищення ролі та соціально-економічної результативності рекреаційно-туристичної сфери має бути в центрі уваги державної політики, що реалізується на різних рівнях – макроекономічному, регіональному та місцевому. Досягнення соціальних цілей державної політики має свою специфіку, цілі, інструменти та показники на кожному рівні.

На макроекономічному рівні концептуально важливим є розробка державної стратегії розвитку сфери рекреації і туризму, в якій чітко формулюються ключові соціально важливі цілі та механізми їх досягнення. На мезорівні (рівні регіонів) задекларовані цілі й завдання конкретизуються, виходячи із наявних природно-кліматичних ресурсів та сформованої інфраструктури. Досить часто у світовій практиці трапляється асиметричність розвитку різних регіонів країни. Так, наприклад, у Туреччині приморські туристичні регіони високорозвинені, а віддалені гірські масиви є відсталими та непривабливими для туристів із слабким соціальним захистом та недостатньо розвиненою інфраструктурою.

Безпосередньо надання рекреаційно-туристичних послуг здійснюється на мікрорівні, що актуалізує питання визначення поняття туристичної дестинації. Саме тут знаходяться наявні місця розміщення, харчування, розваг, забезпечується певний рівень якості послуг, наявна транспортна, інформаційна, комунікаційна система.

Визначення туристичної дестинації свідчить, що це «фізичний простір, у якому відвідувач проводить не менше однієї ночі. Вона включає такі турпродукти, як допоміжні послуги й визначні пам'ятки, а також туристичні ресурси, відвідування яких разом з дорогою «туди й назад» займає не більше одного дня. Вона має фізичні й адміністративні границі, що визначають форму її управління, а також імідж

і репутацію, що визначають її конкурентноздатність на ринку» [29, с. 65].

Реалізація соціально орієнтованої політики розвитку рекреації та туризму на місцевому рівні потребує встановлення конкретних цілей і відповідних індикаторів. У світовій практиці вже напрацьовано інструментарій розробки системи індикаторів з метою управління туристичною сферою з позиції сталого розвитку території. Принципи сталого розвитку туризму пов'язані з використанням і поділом сфери на природне, соціально-економічне та культурне середовище [128].

Забезпечення високої соціально-економічної результативності рекреації і туризму потребує комплексного наскрізного підходу до врахування наслідків її функціонування на всіх рівнях. Реалізація програм розвитку рекреаційно-туристичної сфери можлива тільки на основі постійного і ретельного моніторингу. Тільки за таких умов вона буде ефективною і стійко розвиватиметься.

У 1990-і роки у світі почали розроблятися системи індикаторів для оптимізації функціонування міських систем (Іспанія), індикатори регіонального розвитку (Чилі), міжнародні індикатори стану довкілля, індексу людського розвитку тощо. У цей же період на базі індикаторів розробляються перші моделі розвитку рекреаційно-туристичних територій (Мальта, південні території Австралії тощо) [129].

Пропоновані індикатори включали традиційні норми розвитку рекреаційно-туристичної сфери (наприклад, оцінку місткості територій), а також нові критерії її стійкого розвитку на різних територіальних рівнях. Вказані розробки 90-х років послужили серйозним поштовхом для розвитку індикаторів сталого розвитку рекреації і туризму.

У 1995–1996 рр. підготовлено перші методики з використання індикаторів сталого розвитку туристичної дестинації. Вони пройшли апробацію в Канаді, США, Мексиці, Нідерландах, Аргентині та інших державах. Під егідою Всесвітньої туристичної організації проведено низку зустрічей і семінарів з розробки й використання цих індикаторів [130]. На думку Всесвітньої туристичної організації, використання індикаторів сталого розвитку туристичної дестинації необхідне для:

- ухвалення оптимального рішення про розвиток туризму та зниження ризиків утрат;
- запобігання негативним проблемам розвитку туризму на конкретній території;
- визначення напрямів розвитку туризму;
- розробки бізнес-планів і програм розвитку туризму на території;
- зниження ризиків при первинному плануванні;
- підвищення відповідальності за розвиток туризму та залучення до цього громадськості;
- постійного вдосконалення механізмів розвитку туризму за рахунок регулярного моніторингу стану території.

Таким чином, індикатори сталого розвитку туристичної дестинації слід розглядати як основу піднесення туризму та одночасно як інструмент ухвалення рішень про пріоритетні напрями його розвитку. Фахівці, працюючі в туризмі, постійно використовують індикатори, які частково можна розглядати як такі, що стосуються сталого розвитку туристичної дестинації.

Найбільш простими з них можна вважати величину витрат і прибутків від туризму, кількість прибуттів. Проте останній показник можливо розглядати як індикатор сталого розвитку туризму тільки в тому випадку, коли це співвідноситься з бажаними результатами і базується на

визначенні гранично допустимої місткості. Такі явища, як пікові навантаження, повинні бути ретельно оцінені, оскільки йдеться не лише про проблеми використання номерного фонду, але і про надмірне ресурсне споживання (наприклад, прісної води).

Індикатори можуть відігравати роль певної міри напруженості, сигналів, що дають змогу реагувати на зміну ситуації, критеріїв оцінки міри ризику. Індикатори стійкого розвитку туристичної дестинації пов'язані з аналізом впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, що визначають розвиток туризму. Головна мета – проаналізувати ризики останнього як для туристичного бізнесу, так і досліджуваної території в цілому.

Виділяють наступні типи індикаторів:

попередження – показники, які відображають певні тенденції і попереджають про зміни, що відбуваються в системі «туризм – суспільство – природа». До них, наприклад, відносяться індикатори зниження кількості прибуттів, тривалості перебування туристів на території тощо;

напруги – показники напруженості функціонування вказаної системи і наявності прихованих конфліктів у результаті туристичного використання території (зокрема, водних ресурсів на території в результаті її рекреаційно-туристичного освоєння, зростання злочинності на території).

міри – показники, що потребують визначення: сучасного рівня розвитку рекреаційно-туристичного сфери та її місця у структурі економіки; міри впливу рекреаційно-туристичної діяльності на природне, соціально-економічне і культурне середовище (наприклад, збільшення частки надходжень від розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, зайнятих у рекреаційно-туристичній сфері, зміна площі лісових насаджень або площі земель, які

використовуються для рекреаційно-туристичних потреб тощо); міра ефективності управління рекреаційно-туристичною сферою і територією в цілому (наприклад, оцінка сучасного рівня екологічної ситуації на території, оцінка санітарного стану прибережної і пляжної зон, збільшення чисельності постійних туристів, подовження тривалості перебування на території тощо).

Індикатори можуть мати якісне і кількісне вираження, але останнє по окремих індикаторах може бути непорівнянним. Наприклад, кількість прибуттів може вимірюватися в тисячах, мільйонах за одиницю часу (у рік). Співвідношення внутрішніх і міжнародних туристів виражається у відсотках, а тимчасовими одиницями є місяць, сезон тощо. Кількісні співвідношення можуть розглядатися у вигляді міри поточного стану порівняно з еталонними значеннями, більш ранніми даними тощо [131, с. 188; 132].

Особливу складність у ході розробки індикаторів і їх зіставлення становлять якісні показники. Наприклад, індикатори, що характеризують міру задоволеності рекреантів і туристів їх перебуванням на певній території, індикатори якості виконання прийнятих програм розвитку туризму. Розробка індикаторів сталого розвитку туризму – це складний і багатоступінчастий процес (дод. II).

Основні методи розробки індикаторів полягають у поетапності. Завершальний етап пов'язаний з формуванням остаточного списку індикаторів, використовуваного для дослідження території і планування розвитку на ній туризму. Зупинимось на окремих, найбільш складних етапах розробки індикаторів стійкого розвитку і планування розвитку туризму на території. На початковій стадії – дослідження та організація – збирається первинна інформація про територію, аналізується поточний стан розвитку туризму на ній. Питання проведення меж

туристичної дестинації є неоднозначне. Тут часто вступають у протиріччя політичні, адміністративні, природні межі з принципом максимального віднесення.

На думку експертів Всесвітньої туристичної організації, до туристичної дестинації слід відносити всі зони і ділянки, так чи інакше пов'язані з розвитком туризму. Наприклад, варто враховувати ті райони, де проживає зайняте в туристичній сфері працездатне населення. Крім того, межі території повинні спиратися на екологічні рубежі. Особливе значення при проведенні меж території мають так звані ключові ділянки, що мають значний вплив на територію загалом [130]. Так, національні парки, лікувальні або купально-пляжні туристично-рекреаційні центри поширюють сферу свого впливу на значні територіальні простори [133, 134].

Основне завдання етапу – сформулювати конкретну мету і завдання розвитку туризму на території і визначити його місце в господарському комплексі. Спочатку визначаються бажані індикатори, аналізуються джерела інформації, ведеться збір даних і їх первинний аналіз по запропонованих індикаторах (про що інформуються державні органи й інвестори), далі оцінюється ефективність вибраних індикаторів і проводиться їх ревізія.

Міжнародний досвід свідчить про доцільність залучення в якості експертів представників різних громадських і соціальних сфер. Наприклад, у Норвегії до процесу планування і управління розвитком туризму були залучені: представники різних громадських (соціальних) груп (місцеві громадські організації; корінні (етнічні) народи); державні органи влади на муніципальному, регіональному та державному рівні; неурядові організації (природоохоронні організації, організації, що займаються питаннями збереження культурної і природної спадщини, спортивні організації, риболовецькі та інші); туристи,

організації, які представляють інтереси внутрішніх туристів; міжнародні туристичні організації та асоціації.

Вибір індикаторів сталого розвитку туристичної дестинації залежить від конкретної мети проекту, пріоритетних напрямів розвитку території. Первинний список бажаних індикаторів зазвичай відрізняється від остаточного. І завдання осіб, що займаються управлінням туризмом і плануванням розвитку його на конкретній території, полягає у скороченні кількості індикаторів, залишивши лише найбільш значущі й забезпечені інформаційними даними. Так, первинний список індикаторів на островах Самоа включав 270 позицій і лише після ретельного відбору він був скорочений до 20 [135].

Кількість індикаторів і їх склад можуть розрізнятися як залежно від конкретної території, так і від мети дослідження. Так, для розвитку екологічного туризму на узбережжі Аргентини важливо було оцінити китів у затоці, тоді як для купально-пляжного відпочинку – характер берегової лінії і наявність природних пляжів.

Слід зазначити, що в окремих випадках доцільно використовувати індикатори, які можуть бути і не забезпечені точними даними, але відображають серйозність проблеми. Наприклад, контроль якості води у прибережних акваторіях може здійснюватися з використанням не лише точних даних екологічних служб, але й альтернативних індикаторів (кількість і характер випадків роздратування шкіри в результаті купання, скарг на стан пляжної зони, медуз біля берегів тощо). У цьому випадку застосування подібних індикаторів є каталізатором (стимулом) для проведення додаткових наукових досліджень і пошуку шляхів вирішення проблемних ситуацій.

Індикатори сталого розвитку туристичних дестинації використовуються на різних рівнях – від

локального до глобального. Для їх поєднання необхідна політична участь у розв'язанні проблеми. При визначенні стратегічної мети розвитку регіону, а саме туристичної сфери, слід переходити до вивчення порогової місткості систем – природної, соціально-економічної, культурної. У ході туристичного розвитку території кількість і роль індикаторів можуть змінюватися. Тому процес розробки індикаторів сталого розвитку туристичних дестинацій постійний і потребує відповідного оновлення інформаційних баз даних. У процесі розвитку можуть змінюватися і первинні цілі, закладені на стадії планування. Так, сучасні потреби туристів змушують розробляти і виносити на ринок диференційований продукт, для якого необхідна відповідна матеріально-технічна база. У зв'язку з цим трансформуються критерії стійкості туристичних дестинацій та обґрунтовується необхідність постійного моніторингу як індикаторів, так і ситуації, що змінюється.

Для подальшого обґрунтування концептуальних аспектів підвищення рівня соціальної результативності функціонування рекреації і туризму слід провести багатофакторну діагностику. Вона базуватиметься на переліку чинників, що мають значний вплив на стратегію досліджуваної сфери (табл.3.1). Такий аналіз має назву PEST-аналіз, що є конкретним інструментом стратегічного аналізу далекого зовнішнього середовища організації [136, 137].

Таблиця 3.1

PEST-аналіз середовища розвитку готельно-ресторанної та туристичної сфери*

Політика	P	Економіка	E
1. Відкритість/закритість країни. 2. Нестабільна політична ситуація. 3. Військові дії. 4. Візовий режим. 5. Туристична політика держави. 6. Брендінг територій. 7. Зміни в законодавстві		1. Кризи у світовій економіці. 2. Рівень національної економіки. 2. Рівень інфляції. 3. Динаміка курсу гривні. 4. Експортно-імпортна політика держави, сфери діяльності	
Соціум	S	Технологія	T
1. Зміни базових цінностей. 2. Зміни рівня і стилю життя. 3. Ставлення до роботи і відпочинку. 4. Демографічні зміни. 5. Зміна структури доходів. 6. Рівень безпеки. 7. Ставлення до туристів		1. Державна технологічна політика. 2. Значні тенденції в галузі НДДКР. 3. Нові патенти. 4. Нові турпродукти. 5. Технологічні зміни в країні	

* Джерело: [136, 137].

Він призначений для виявлення політичних (Policy), економічних (Economy), соціальних (Society) і технологічних (Technology) аспектів зовнішнього середовища, які можуть вплинути на стратегію розвитку сфери рекреації та туризму. Аналіз політичного середовища важливий тому, що він визначає загальні

умови, стабільність і безпеку розвитку регіону чи держави загалом. Економічне середовище має бути сприятливим для здійснення різноманітної господарської діяльності. Не менш важливі соціальні характеристики населення, які визначають його готовність і спроможність до відпочинку. Технологічна компонента є важливою в контексті готовності регіону до змін, а також відповідати сучасним технологічним вимогам.

Проведення ретельного PEST-аналізу дасть змогу більш точно формулювати цілі розвитку рекреації і туризму на національному, регіональному та місцевому рівнях. Дуже важливо, щоб він орієнтувався на соціальні цілі: збереження та примноження моральних і духовних благ людства, охорони здоров'я, забезпечення умов відтворення та збереження навколишнього природного середовища. Стратегія розвитку туристичної індустрії має спрямовуватися на захист культурно-історичної спадщини, боротьбу з бідністю, наслідками змін клімату, попередження подальших кліматичних змін та деградації довкілля, зменшення негативного впливу на нього [138, 139].

Стратегія розвитку рекреаційно-туристичної сфери повинна враховувати:

- досягнення європейських і світових параметрів співвідношення якості послуг і цін на них на основі системних заходів щодо стандартизації рівня якості послуг і економічного стимулювання підприємств до їх підвищення;

- якнайшвидшу адаптацію нормативно-правових і законодавчих актів сфери рекреації і туризму до стандартів, прийнятих в європейському співтоваристві;

- залучення зовнішніх інвестицій на розвиток інфраструктури для обслуговування рекреаційно-туристичних потоків;

– розвиток транспорту, торгівлі, зв'язку, виробництва продукції для використання в курортно-рекреаційній і туристичній діяльності та сфері послуг;

– створення привабливого туристичного іміджу регіону та просування регіонального турпродукту на національний і міжнародний туристичний ринок;

– розвиток матеріально-технічної бази та інфраструктури сфери рекреації і туризму (модернізація з доведенням до рівня світових стандартів матеріально-технічної бази існуючих санаторно-курортних оздоровчих установ й об'єктів туристичної індустрії);

– введення в експлуатацію новозбудованих рекреаційних об'єктів на основі розробки економічного механізму стимулювання інвестиційної діяльності у цій сфері;

– комплексний підхід до підвищення якості прийому рекреантів і туристів та сервісного обслуговування;

– доведення до норм і міжнародних стандартів класифікації готелів, сертифікації інших приймаючих структур;

– доведення до міжнародного рівня організації ресторанної справи та її сервісного обслуговування;

– розширення кількості та якості рекреаційно-туристичних послуг, що надаються;

– участь у роботі регіональних і європейських салонів та ярмарків;

– організацію турів, що дадуть змогу якнайкраще ознайомитися із запропонованою продукцією та оцінити якість прийому;

– здійснення системного маркетингу ринку рекреаційно-туристичних послуг;

– створення сприятливих умов для інвестицій, податкового і митного регулювання місцевого,

регіонального та національного розвитку;

– забезпечення раціонального використання й охорони рекреаційно-туристичних ресурсів, створення програм та планування подальших перспектив рекреаційно-туристичного розвитку регіонів зокрема і держави загалом [140, 141].

Стратегія розвитку рекреації і туризму може бути визначена як комплекс рішень (система заходів, сукупність цільових програм), спрямованих на обґрунтування перспектив, пріоритетів і напрямів розвитку рекреаційно-туристичної сфери, формування та ефективного використання потенціалу, забезпечення її динамічного і сталого розвитку. Стратегія повинна поєднувати інтереси видів діяльності й суспільства, зусилля держави та підприємницького сектору для вирішення перспективних економічних завдань.

Концептуальні засади формування стратегії розвитку сфери рекреації та туризму мають передбачати встановлення головної мети та її складових (підцілей) на основі соціальних, економічних та екологічних пріоритетів. Досягнення основної мети – перетворення сфери рекреації та туризму в потужний конкурентоспроможний сектор національної економіки – має відбуватися одночасно з досягненням екологічного розвитку і забезпеченням сталого людського розвитку. Тільки в такій взаємній єдності та на основі високорозвиненої інфраструктури ця сфера може стати потужним чинником зростання ВВП, забезпечення зайнятості та головне, сприяти поліпшенню всіх параметрів людського розвитку в країні [142, 143, с. 20–21].

Реалізація такої стратегії можлива за умови створення єдиного органу управління рекреаційно-туристичною сферою з функцією моніторингу та

координації управління і забезпечення соціо-еколого-економічного розвитку сфери. За ініціативою єдиного органу управління розробляється національна, регіональні та локальні стратегії розвитку рекреації і туризму [144, 145, 146].

Реалізація визначених завдань може бути забезпечена комплексом наступних заходів:

організаційних: організація повного статистичного обліку в'їзного і виїзного туризму в єдиному органі управління, його структурної орієнтації; організація регіональних і місцевих туристично-інформаційних центрів з метою ведення інформаційно-аналітичної діяльності, визначення пріоритетних цілей і орієнтирів маркетингової політики, забезпечення послуг бронювання всередині регіону і поза ним, транспорту, готелів, театральних і виставочних квитків; стимулювання створення нових компаній та розробки нових турпродуктів;

інвестиційна політика органів виконавчої влади у сфері туризму: залучення зовнішнього кредитного капіталу під заставу нерухомості і забезпечення таким чином інвестицій у нові об'єкти готельного господарства; виділення частини податкових платежів, що здійснюються підприємствами готельного комплексу, до місцевого бюджету як гарантійного фонду забезпечення кредитів, наданих під інвестиційні проекти розвитку готельного комплексу; безпосереднє залучення зовнішнього капіталу в розвиток готельного господарства (підготовка адресної програми нового готельного будівництва, що спирається на аналіз об'єктів, які були готелями в минулому, можливість і доцільність їхнього повернення в цю сферу; підготовка нормативних актів, що забезпечують легалізацію адресної програми і механізмів її реалізації);

-реконструкція і реорганізація існуючого готельного фонду, підготовка нового готельного будівництва. Як

показав аналіз завантаження готелів і прогноз майбутнього попиту, нове будівництво має надзвичайно важливе значення, оскільки навіть приведення до міжнародних вимог усього готельного фонду не зможе задовольнити зростаючий попит;

- *розвиток інфраструктури*: організаційне і фінансове забезпечення міських заходів туристичного характеру; забезпечення рекламних і маркетингових заходів з метою формування привабливого іміджу регіону; підготовка інвестиційних пропозицій з техніко-економічними обґрунтуваннями по туристичному комплексу та їхнє рекламно-інформаційне забезпечення; експертне забезпечення інвестиційних пропозицій регіону і проектів технічного сприяння; фінансування окремих проектів, спрямованих на розвиток туризму й об'єктів культури в регіоні; розробка програм розвитку виробничої інфраструктури готельного господарства, у т.ч. з випуску товарів дрібнофасованої продукції для готелів, розвиток переробних потужностей в обласних господарствах з випуску харчової продукції для готелів; аналіз основних туристичних маршрутів, розробка на цій основі адресної програми розвитку ресторанів, кафе і супутніх об'єктів (сувенірні магазини, пункти обміну валюти, інформаційні кіоски); розробка програми розвитку транспортних підприємств, що забезпечують перевезення туристів; розробка комплексу заходів (податкових, адміністративних тощо) щодо забезпечення пріоритету на ринку сертифікованих товарів і послуг.

У більшості країн світу туристична політика проводиться в рамках програм регіонального економічного розвитку і спрямована на пошкваллення економіки відсталих районів. Що стосується розвинених держав, то стимулювання розвитку туризму в регіонах здійснюється

шляхом вливання в них капіталу і створення центрів економічного зростання [147].

На наш погляд, державна стратегія розвитку рекреації та туризму в Україні має ґрунтуватися на постійному вдосконаленні управління цією сферою на всіх рівнях, а також чіткій орієнтації на досягнення важливих соціальних цілей: зростання охоплення всього населення та окремих категорій рекреаційно-туристичними послугами, підвищення якості послуг, збереження соціально захищеного сегменту споживачів, поліпшення показників здоров'я, якості та тривалості життя населення загалом.

РОЗДІЛ 4

ВДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СФЕРИ ТА ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

4.1. Сутність і значення сталого розвитку готельно-ресторанної справи та туризму

Сталий розвиток туризму базується на доктрині сталого розвитку, яка спрямована на зміну стосунків людини і природи задля розширення можливостей економічного зростання, та на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження і відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери. Структуру доктрини складають сукупність ідей, положень та постулатів різних наук, які лягли в основу таких документів ООН як «Порядок денний на XXI століття», Конвенцій щодо змін клімату, боротьби зі злиднями та ін. Сталий розвиток передбачає вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Розвиток буде сталим тільки тоді, коли буде досягнута рівновага між різними факторами, що зумовлюють загальний рівень життя. Ключовими завданнями сталого розвитку є:

1. Відновлення і подальше збереження в потрібному обсязі на необхідній площі природних екосистем та їхньої здатності до самовідтворення.

2. Забезпечення при цьому випереджального розв'язання проблеми: економічного, соціального, демографічного і духовного розвитку.

3. Узгодження темпів економічного розвитку з господарською ємністю екосистем.

В основі Доктрини сталого розвитку лежить Концепція сталого розвитку, яка ґрунтується на принципах: сталості процесів розвитку, гармонійності розвитку людини, соціальної справедливості. Сукупність притаманних сталому розвитку індикаторів визначає кількісно-якісні параметри та формує науково-теоретичні передумови для розвитку гармонійного економічного національного і світового господарства. За визначенням ООН ключові індикатори можна згрупувати у 14 розділів: бідність, управління, здоров'я, освіта, демографія, природні катаклізми, атмосфера, земля, морські водні ресурси, свіжа вода, біорізноманітність, економічний розвиток, глобальне економічне співробітництво, моделі споживання та виробництва [2]. Сталість розвитку туризму є складовою розвитку національних економік. Туризм як галузь економіки знаходиться у складній взаємодії з навколишнім середовищем і тому сьогодні, завдання подальшого розвитку туризму полягає у зменшенні його негативного впливу на навколишнє середовище (забруднення стічними водами, сміттям; емісія повітряного транспорту; ерозія пляжів внаслідок вирівнювання прибережної території; вплив на культуру місцевих жителів; втрата історичної та архітектурної спадщини; використання праці неповнолітніх та ін.). Урядами країн повинні бути прийняті обмеження і правові акти для мінімізації даних негативних наслідків. Туризм повинен розвиватись так, щоб приносити користь місцевому населенню, посилювати економіку приймаючої країни, створювати додаткові робочі місця. Туристична індустрія має великий потенціал, який дозволяє внести конструктивний вклад у стійкий розвиток країн та регіонів, сприяти досягненню екологічної та соціальної стійкості.

У зв'язку з цим виникає методологічна проблема дослідження зв'язків регіональних потенціалів із зовнішнім

середовищем, вирішення якої може сприяти реалізації мети вдосконалення управління ними для сталого розвитку туризму. Однак до теперішнього часу проблемам визначення взаємозв'язків між різними потенціалами та управління їх властивостями не приділялося достатньої уваги.

Розглядаючи структуру потенціалів регіону, що використовуються в сфері туризму, необхідно виділити серед них ключові. До ключових потенціалом відносяться ті, формування і розвиток яких здатне забезпечити стале функціонування і розвиток регіону. Ці потенціали формуються під впливом потенціалу потреб, який диктує і ступінь використання потенціалу можливостей. Структура сукупного туристського потенціалу розвитку туризму наведена на рис.4.1.

Рис.4.1. Структура сукупного потенціалу розвитку готельної інфраструктури та туризму

Представлений на рис.1 перелік регіональних потенціалів для розвитку туризму не є вичерпним, оскільки їх кількість залежить від поставлених цілей, способів їх досягнення і необхідних для цього ресурсів. Саме потенціал потреб є джерелом і рушійною силою розвитку туризму в регіоні, на нього повинні бути орієнтовані всі інші потенціали. Очевидно, що центральною ланкою, що створює загальний потенціал потреб, є туристи. Виконаний аналіз потенціалів функціонування та розвитку туризму дає підставу уявити регіон як сукупність його потенціалів, а також виділити предмет управління туризмом. На наш погляд, предметом управління туризмом є властивості потенціалів, зв'язку між ними, напрями їх використання. Можна стверджувати, що потенціали регіону - це системне поняття. Сталий розвиток туризму – це свідомо підтримуваний розвиток, в силу чого зростає роль держави, оскільки тільки вона здатна розробити стратегічну основу планування розвитку індустрії туризму. Доцільність переходу до реалізації стратегії сталого розвитку України визначається як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми, що пов'язані з євроінтеграційними прагненнями України та необхідністю виконання міжнародних зобов'язань України. На тлі загострення конкуренції на міжнародному туристичному ринку, загальносвітової тенденції до посилення ролі держав у забезпеченні сталого розвитку туризму, вітчизняний національний туристичний продукт стає все менш привабливим та конкурентоспроможним. Як наслідок, сфера туризму і курортів у державі не спроможна забезпечити повноцінного виконання економічних, соціальних і гуманітарних функцій, не сприяє збереженню довкілля та культурної спадщини, створенню робочих місць, збільшенню питомої ваги сфери послуг у структурі ВВП. Для подолання цих негативних явищ в Україні розроблено

В основі Доктрини сталого розвитку лежить Концепція сталого розвитку, яка ґрунтується на принципах: сталості процесів розвитку, гармонійності розвитку людини, соціальної справедливості. Стратегічною метою розробки концепції є визначення пріоритетів розвитку галузі, що забезпечує соціально-економічний розвиток регіону в цілому. Шляхи досягнення цієї мети

- дослідження і оцінка туристського потенціалу регіону;

- SWOT-аналіз туристської галузі та її інфраструктури;

- формування туристичного іміджу регіону;

- інноваційно-інвестиційна політика;

- створення матеріальної бази галузі.

Основні складові концепції сталого розвитку туризму в регіоні представлено на рис. 1. На основі досліджень проблеми сталого розвитку туризму, а також вивчення досвіду країн світу, пропонується сукупність методологічних принципів і підходів формування структури і змісту концепції сталого розвитку туризму в регіоні. До них відносяться: комплексність та цілісність, пріоритетність, конкретність мети, забезпеченість законодавчою базою

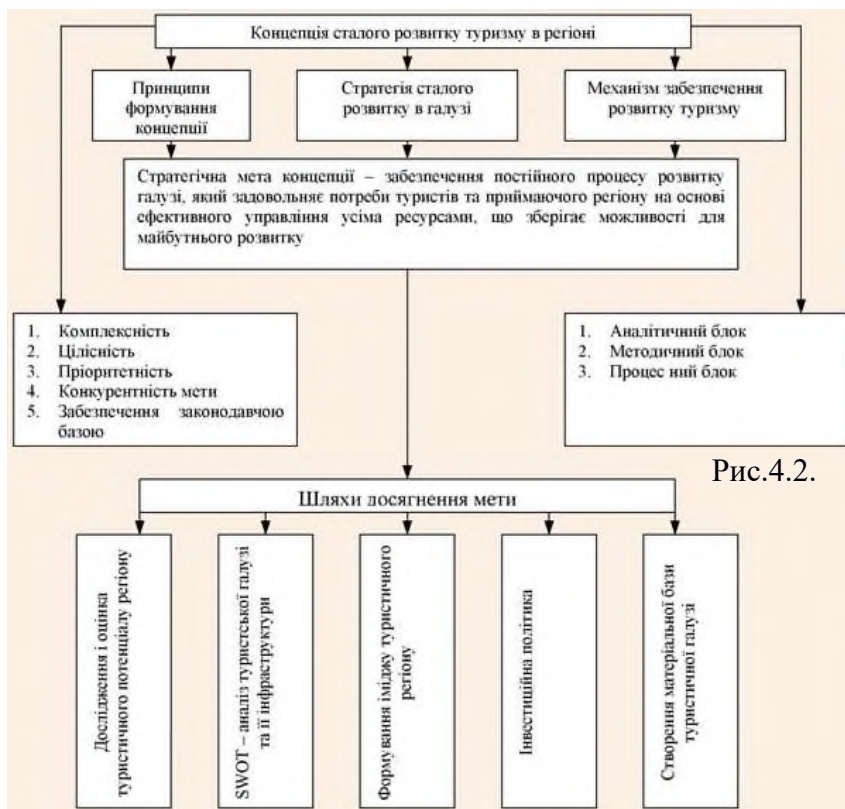

Рис.4.2.

Концепція сталого розвитку туристичної галузі у регіоні

Принцип комплексності та цілісності концепції сталого розвитку туризму в регіоні передбачає, *по-перше*, комплексний підхід як основу реалізації регіональної політики соціально-економічного розвитку, визначення системи пріоритетів інвестування або фінансування, проведення економічних реформ за допомогою інвестицій, підхід до соціально-економічної сфери, усі елементи якої взаємозв'язані. Він передбачає включення в систему політики соціально-економічного розвитку не тільки виробничо - технологічних аспектів, але

й соціальних. До складу елементів регіональної політики соціально-економічного розвитку, зокрема концепції сталого розвитку туризму в регіоні, повинні включатися науково-технічні, інвестиційно-інноваційні програми, програми підготовки кадрів та підвищення кваліфікації, програми соціального забезпечення робітників.

По-друге, узгодження і взаємодія між двома складовими політики - структурної та інвестиційної. Це передбачає взаємозв'язок усіх напрямлень і механізмів регіональної політики соціально-економічного розвитку. В сучасних умовах обмеженості ресурсів важливе значення в регіональній політиці сталого розвитку туризму має такий її принцип, як пріоритетність

Основними перешкодами для розвитку туризму в регіоні є економічна, політична і соціальна нестабільність. Однак, розробка концепції сталого розвитку туризму в регіоні може збільшити значно більше приток туристів в регіон, тим самим забезпечити розвиток самої галузі та соціально-економічний розвиток регіону в цілому. В процесі розробки концепції сталого розвитку туризму в регіоні з метою досягнення оптимального результату дуже важливо урахувати переваги і недоліки регіону, а також можливості і інтереси споживачів туристичного продукту. Урахування цих обставин дозволить правильно визначити пріоритети розвитку, форми та методи залучення інвестицій і оцінити їх обсяги. На реалізацію політики сталого розвитку галузі значно впливає загальний стан економіки регіону та існуючий тип відновлення виробництва, які суттєво діють на формування туристичного іміджу регіону.

Наступний елемент концепції сталого розвитку туризму в регіоні - стратегія сталого розвитку туризму. Стратегія повинна базуватися на галузевих пріоритетах розвитку з урахуванням специфіки економічного розвитку

регіону та його природно-рекреаційного потенціалу. Стратегія, що пропонується, має мету, яка заключається у зміні галузевої структури господарського комплексу регіону и передбачає виділення галузевих пріоритетів для фінансування по етапам на довгострокову перспективу. Довгострокова перспектива не випадкова. Сталий розвиток туризму розглядаються в стратегії як разові заходи, а як довгострокову доктрину включення туризму регіонів до глобальної економічної системи в якості рівноправних партнерів. При формуванні концепції сталого розвитку туризму в регіоні ураховано і те, що економіка багатьох регіонів України має багатокладний характер. Концепція сталого розвитку туризму регіону включає механізм забезпечення розвитку галузі. Політика розвитку галузі туризму є складовою частиною господарчого механізму регіону, в якому можна виділити основні елементи та ланки механізму забезпечення розвитку сфери туризму.

Сталість розвитку туризму є складовою розвитку національних економік Туризм як галузь економіки знаходиться у складній взаємодії з навколишнім середовищем і тому сьогодні, завдання подальшого розвитку туризму полягає у зменшенні його негативного впливу на навколишнє середовище (забруднення стічними водами, сміттям; емісія повітряного транспорту; ерозія пляжів внаслідок вирівнювання прибережної території; вплив на культуру місцевих жителів; втрата історичної та архітектурної спадщини; використання праці неповнолітніх та ін.). Урядами країн повинні бути прийняті обмеження і правові акти для мінімізації даних негативних наслідків. Туризм повинен розвиватись так, щоб приносити користь місцевому населенню, посилювати економіку приймаючої країни, створювати додаткові робочі місця. Туристична індустрія має великий потенціал, який дозволяє внести конструктивний вклад у стійкий

розвиток країн та регіонів, сприяти досягненню екологічної та соціальної стійкості.

Сталий розвиток туризму – це свідомо підтримуваний розвиток, в силу чого зростає роль держави, оскільки тільки вона здатна розробити стратегічну основу планування розвитку індустрії туризму. Доцільність переходу до реалізації стратегії сталого розвитку України визначається як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми, що пов'язані з євроінтеграційними прагненнями України та необхідністю виконання міжнародних зобов'язань України.

На тлі загострення конкуренції на міжнародному туристичному ринку, загальносвітової тенденції до посилення ролі держав у забезпеченні сталого розвитку туризму, вітчизняний національний туристичний продукт стає все менш привабливим та конкурентоспроможним. Як наслідок, сфера туризму і курортів у державі не спроможна забезпечити повноцінного виконання економічних, соціальних і гуманітарних функцій, не сприяє збереженню довкілля та культурної спадщини, створенню робочих місць, збільшенню питомої ваги сфери послуг у структурі ВВП. Для подолання цих негативних явищ в Україні розроблено Стратегію сталого розвитку туризму і курортів, основною метою якої є покращення якості життя населення; захист національних інтересів України у сфері туризму; формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринках на основі раціонального використання туристичних ресурсів, збереження історико-культурних надбань та етнічних особливостей українського народу; створення умов для споживання туристичного продукту; реалізація закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, зайнятість, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення

духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей і відпочинку, туристичної діяльності; поліпшення правових, організаційних та соціально-економічних засад реалізації державної політики України у сфері туризму і діяльності курортів в умовах глобалізації та євроінтеграції суспільних процесів. Тому, згідно Стратегії сталого розвитку туризму і курортів в Україні, пріоритетами сталого розвитку туризму і курортів є: формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту; розвиток людських ресурсів в інтересах туризму; збереження ресурсного потенціалу туризму, формування простору високої туристичної привабливості з метою забезпечення раціонального та ефективного використання туристичних ресурсів; формування інформаційного простору сфери туризму ; створення єдиної системи маркетингу у сфері туризмі; поглиблення міжнародного співробітництва з метою забезпечення сталого розвитку туризму

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах:

1. Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

2. Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на благополучніше життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин

виникнення екологічних та інших катастроф — злидні, які стали у світі звичайним явищем.

4. Необхідно налагодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.

5. Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

4.2. Сучасна стратегія сталого розвитку туризму «Україна 2020»

Сталий розвиток туризму – це стабільне співіснування людства й природи. На початку 2014 року Україна вступила у фазу реформування старої системи, хтось схвалює ці зміни, хтось критикує. Але можна зазначити впевнено, що вже існує план, який визначає напрямки та пріоритети розвитку України на період до 2020 року. Цей план названо **Стратегією сталого розвитку «Україна-2020»**, який було презентовано 25 вересня 2014 року Президентом України П. Порошенком. Розробка Стратегії розпочалася ще у липні 2014 року із запрошення громадськості надавати свої пропозиції щодо бачення розвитку країни. А 24 грудня 2014 року на своєму першому засіданні Стратегію схвалила Національна рада реформ, яка є спеціальним консультативно-дорадчим органом при Президентові України з питань стратегічного планування, узгодження позицій щодо впровадження в Україні єдиної державної політики реформ та їх реалізації. «Стратегія-2020» охоплює і соціальні, і гуманітарні аспекти: Ставиться завдання, щоб українці довше жили, довіряли судам, пишалися Україною, а молодь знала дві й більше іноземних мов. Для втілення всього цього в життя Україні доведеться напружити всі сили, У той же час, економісти

зазначають, що частина показників, на прикладі подвоєння ВВП, зменшення державного боргу (з 67 до 60 % від річного ВВП) та входження в топ-20 з легкості ведення бізнесу – це нереалістичні очікування в умовах військового конфлікту на сході держави. Отже, необхідно сказати, що Стратегія була прийнята в найскладніший період розвитку нашої країни. За своєю природою “Стратегія-2020” є важливим орієнтиром потенційних змін в Україні, але на шляху до втілення певних її задач стоїть спротив деякої частини населення і влади. Проте сучасне використання природних ресурсів України, у тому числі й туризм, потерпає від надмірного антропогенного навантаження. Воно ще досі має на собі відбиток колишніх тенденцій, які склались через інтенсивне використання природних ресурсів. Концепція стійкого розвитку туризму дає інструменти і можливість окреслити таку модель сталого розвитку економіки, яка розвивається не ставлячи питання щодо співвідношення пріоритетів сьогодення та майбутнього. „Стратегії сталого розвитку туризму має базуватися на таких принципах:

- раціональне використання та охорона природних ресурсів;

- збереження доброякісного довкілля;

- законності у здійсненні туристичної діяльності;

- забезпечення балансу приватних і громадських інтересів у сфері туризму і діяльності курортів;

- вільний розвиток підприємницької діяльності у сфері туризму із дотриманням граничних норм навантажень;

- збалансованість усіх складових елементів сталого розвитку туризму як соціально відповідальної, екологічно спрямованої та економічно ефективної діяльності;

- соціальна спрямованість розвитку туризму і курортів;

- вільний доступ кожного до інформації у сфері туризму і курортів;
- достатності доброякісних послуг відповідно до потреб споживачів;
- гарантованості дотримання конституційних прав громадян у сфері туризму.

Зазначений набір якісних параметрів встановлює мінімальний рівень захисту прав туриста та охоплює сукупність таких основних споживчих властивостей, як безпечність, відповідність санітарно-гігієнічним нормам, доступність, прозорість тощо.

Вплив держави на природоохоронні, економічні та соціальні чинники, забезпечується через реорганізацію системи та зміну механізмів управління на державному та місцевому рівнях, запровадження стратегічного планування, відповідне нормативно-правове, регуляторне, інституціональне, наукове, методичне, фінансове забезпечення тощо. При цьому стратегічне планування у сфері туризму здійснюється на основі стратегії соціально-економічного розвитку країни, що забезпечує його цільову спрямованість на покращення якості життя населення, як основний показник оцінки сталого розвитку. Основною стратегією сталого розвитку туризму, якої є:

- покращення якості життя населення; захист національних інтересів України у сфері туризму;
- формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринках на основі раціонального використання туристичних ресурсів, збереження історико-культурних надбань та етнічних особливостей українського народу;- створення умов для споживання туристичного продукту;
- реалізація закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, зайнятість,

охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей і відпочинку, туристичної діяльності;

- поліпшення правових, організаційних та соціально-економічних засад реалізації державної політики України у сфері туризму і діяльності курортів в умовах глобалізації та євроінтеграції суспільних процесів.

Тому, згідно Стратегії сталого розвитку туризму і курортів в Україні, пріоритетами сталого розвитку туризму і курортів є:

- формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту;

- розвиток людських ресурсів в інтересах туризму;- збереження ресурсного потенціалу туризму, формування простору високої туристичної привабливості з метою забезпечення раціонального та ефективного використання туристичних ресурсів;

- формування інформаційного простору сфери туризму;- створення єдиної системи маркетингу у сфері туризмі;

- поглиблення міжнародного співробітництва з метою забезпечення сталого розвитку туризму

Відповідно до «Державної стратегії сталого розвитку «Україна-2020» є створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення. Відповідно до "Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» виконання стратегічних завдань регіональної політики до 2020 року дасть можливість забезпечити динамічний збалансований розвиток країни в цілому, наблизити рівень життя до європейських стандартів та створити умови для посилення економічної активності в усіх регіонах країни, що сприятиме

поступовому пом'якшенню міжрегіональних диспропорцій, зменшенню ризиків утворення депресивних територій та захистити суспільство від значних витрат на відновлення належних умов їх життєдіяльності. Для диверсифікації економічної діяльності велике значення має розвиток сфери туризму та різних форм відпочинку. Економічне зростання, структурні зміни в економіці та активізація міжнародних контактів сприяють розвитку сектору послуг. При цьому велику роль відіграють природні та культурні особливості територій. Розвиток туризму, зокрема сільського, може бути вагомим чинником зростання рівня зайнятості населення, особливо у сільській місцевості."

Державною стратегією передбачається зокрема стимулювання розвитку підприємництва в туристичній сфері, сприяння розбудові та модернізації туристичної та рекреаційної інфраструктури, підвищення якості та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних пропозицій на світовому ринку послуг у сфері туризму.

Водночас, підвищення рівня надання готельних послуг потребує реконструкції, модернізації існуючої готельної бази, впровадження нових технологій, створення економічних стимулів для залучення інвестицій у будівництво та введення в експлуатацію нових готелів, що, із свого боку, потребує значних капіталовкладень.

Другим стратегічним завданням „Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року" є забезпечення розвитку людських ресурсів. Поліпшення якості людських ресурсів є запорукою динамічного розвитку країни та її регіонів. Реалізація політики їх розвитку здійснюватиметься з урахуванням регіональних особливостей демографічної ситуації, рівня зайнятості населення та його життя, що сприятиме створенню нових робочих місць, забезпеченню самозайнятості населення, підтримці малого і середнього бізнесу.

Третім стратегічним завданням даної „Державної стратегії” є розвиток міжрегіонального співробітництва. Подолання дезінтеграційних тенденцій та активізація консолідаційних процесів на регіональному рівні пов'язані насамперед з прискоренням економічного зростання, наданням пріоритетності розвитку імпортозамінного виробництва. Одним з пріоритетних напрямів є розвиток транскордонного, у тому числі єврорегіонального співробітництва. Державна підтримка буде спрямована на розвиток прикордонної співпраці, а також міжнародної співпраці між регіонами у сфері планування територіального розвитку. Вживатимуться заходи, спрямовані на розвиток туризму в прикордонних регіонах, зокрема щодо формування туристичної інфраструктури, поширення рекламної та довідкової інформації.

Четвертим стратегічним завданням „Державної стратегії” регіонального розвитку на період до 2020 року є створення інституціональних умов для регіонального розвитку, в тому числі реформування системи адміністративно-територіального устрою шляхом створення правових, економічних і організаційних умов для формування територіальних громад, які забезпечуватимуться матеріальними, фінансовими та іншими ресурсами в обсязі, достатньому для ефективної реалізації завдань і виконання функцій місцевого самоврядування, а також розширення фінансово-економічних можливостей територіальних громад, посилення мотивації органів місцевого самоврядування щодо зміцнення місцевих бюджетів через впровадження на державному рівні соціальних стандартів надання послуг населенню незалежно від місця проживання.

Регіональний розвиток рекреаційно-туристичної діяльності на базі програмно-цільового підходу. Регіональна рекреаційно-туристична діяльність може розглядатися як

функціональна цілісність, що посідає певне місце в системі поділу праці та надає необхідні оздоровчі послуги населенню за допомогою своєї спеціалізації. Найважливішими показниками регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності справедливо вважається комплекс її якісних і кількісних характеристик. Практика управління регіональним розвитком рекреаційно-туристичної діяльності вимагає більш глибокого осмислення тенденції і закономірностей її організації; можливостей і меж застосування зарубіжного досвіду. Це передбачає науково-методичну розробку нормативної й цільової моделей даної сфери діяльності з урахуванням аналізу конкретних особливостей і найсуттєвіших взаємозв'язків. Проведення такої діагностики дозволяє відійти від споглядальних підходів, абстрактного сприйняття тенденцій і вимірів регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності. Необхідність врахування існуючих тенденцій і структурних особливостей розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в регіоні орієнтує на застосування програмно-цільового підходу. Формування ринкових відносин в Україні вимагає розробки наукових засад щодо адаптації концепції програмно-цільового підходу до нових умов. У першу чергу це стосується визначення необхідних складових організаційно-економічного механізму застосування програмно-цільового підходу. До таких необхідних складових відносяться лише пріоритетні напрями діяльності з переліком сукупності цілей, пов'язаних з вирішенням комплексних завдань довгострокового розвитку та оцінка напрямів їх вирішення через відповідні цільові програми. При цьому функції органів державного управління полягають в регулюванні, контролі, економічній, правовій і організаційній підтримці цільових програм і проектів. Розробка і реалізація регіональних

цільових програм розвитку рекреаційно-туристичної діяльності становить один із найбільш поширених шляхів державної регуляторної політики. Її складовими є правове та адміністративне регулювання через законодавчі і нормативні акти, стандарти, ліцензії, галузеві норми і нормативи, орієнтовані на параметри світового ринку послуг відпочинку; фінансово-податкове, грошово-кредитне регулювання, регулювання цін і тарифів, інвестиційна політика.

Програмні заходи мають формуватися за принципом програмно-цільового підходу. Кожен захід має бути конкретним, працювати на досягнення поставленої мети. Заходи, що потребують значних обсягів фінансових або інвестиційних ресурсів, доцільно подавати у загальній системі із визначенням відповідних джерел забезпечення необхідних ресурсів.

Мета програмування полягає у формуванні високорозвиненої інфраструктури для організації відпочинку та створенні таких форм природокористування, які забезпечать сталий розвиток рекреаційно-туристичної діяльності в регіоні. Інфраструктурне забезпечення рекреаційно-туристичної діяльності в регіоні передбачає виконання функцій регулювання та координації економічних процесів. Взагалі, для формування конкурентноздатної національної економіки необхідно, щоб розвиток інфраструктури випереджав зростання відповідних секторів господарського комплексу. Крім того, саме розвиток інфраструктури дозволить сформувати ринкові відносини в сфері рекреаційно-туристичного природокористування та вплине на зростання потоків відпочиваючих до об'єктів природно-рекреаційного потенціалу.

Для організації прийняття ефективних вирішень регіонального розвитку рекреаційно-туристичної

діяльності методами програмно-цільового планування і управління, необхідно упорядковане і повне інформаційне забезпечення. На основі об'єктивної інформації управлінські функції можуть виконуватися якісно і ефективно.

Створення системи інформаційного забезпечення має на меті гнучко реагувати на зміни у розвитку регіональної рекреаційно-туристичної діяльності. Такі зміни в розвитку пов'язані із тенденціями формування рекреаційно-туристичних потоків і регуляторним впливом органів регіональної влади. З метою адаптації інформаційної системи до конкретної ситуації необхідно враховувати особливості та принципи рекреаційно-туристичної діяльності, дослідити внутрішні зв'язки і визначити необхідні відомості щодо їх реалізації.

Бачиться, що інформаційне забезпечення процесів програмно-цільового планування і управління може бути узагальненим у вигляді стратегій розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в регіоні. Взагалі, стратегія розвитку території направлена на удосконалення регіональної політики та реалізується за допомогою декількох регіональних цільових програм. Процес формування та реалізації стратегії регіонального розвитку потребує визначення головної мети, потім розробки цілей, щодо забезпечення її реалізації. Для кожної окремої території визначаються напрями діяльності у сфері державного регулювання розвитком рекреаційно-туристичної діяльності, формуються варіанти досягнення головної мети та оцінюється їх пріоритетність. Регіональна стратегія розвитку носить довгостроковий характер з чіткою часовою визначеністю. Конкретний період запропонованих рекомендацій залежить від перспективного періоду проведених прогностичних робіт. У залежності від рівня інтенсифікації програмних цілей

часовий відрізок реалізації наукових рекомендацій продовжується чи скорочується. Це впливає на обсяги затрат, що передбачені регіональною програмою розвитку, та результати реалізації заходів. Просторові процеси регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в країнах з ринковою економікою характеризуються такими інноваційними формами, як спеціальні (вільні) економічні зони, особливо курортполіси та приміські зони для організації відпочинку. Їх створення і ефективне функціонування має забезпечуватись науковою розробкою та реалізацією проектів, а також удосконаленням управління. Формування єврорегіонів передбачає можливість створення організаційних структур у формі міжнародних асоціацій, кластерних об'єднань, консорціумів, вільних економічних зон. Основою для створення таких інноваційних форм регіонального розвитку в рекреаційно-туристичній сфері можуть бути національні природні парки. Очевидно, співпраця в рамках транскордонного співробітництва в рекреаційно-туристичній діяльності не повинна обмежуватись тільки межами спільних прикордонних територій. Так, наявність міжнародних транспортних коридорів означає необхідність розробки спільних заходів щодо регулювання і моделювання туристичних потоків за межами єврорегіонів.

Формування спільної маркетингової стратегії просування рекреаційно-туристичних послуг за участю України та сусідніх держав закріпитися на міжнародних ринках. Це потребує спільних заходів щодо проведення польових маркетингових досліджень, організації рекламної компанії, формування асортиментної політики, розробки маркетингово-інформаційних систем, впровадження єдиної системи якості послуг, створення регіональних рекреаційно-туристичних центрів. Реалізація

вищевикладених пріоритетів створить сприятливі умови для подальшого розвитку регіональної рекреаційно-туристичної діяльності, стабілізує соціально-економічне становище суб'єктів підприємницької діяльності.

Особливістю сучасного етапу регіоналізації управління розвитком рекреаційно-туристичної діяльності є посилення її значення для верхніх рівнів регулювання. Вирішення комплексних проблем регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності можна здійснити лише шляхом правильного вибору цілей та пріоритетів на програмній основі

Концепція програмно-цільового підходу застосовується відносно давно і довела свою корисність та адаптивність до змін ситуації при вирішенні різних взаємозв'язаних проблем регіонального розвитку і об'єднанні цілей, фінансових ресурсів та зусиль ряду організацій.

Все це створює об'єктивну необхідність першочергового вирішення проблем і завдань регіоналізації, насамперед, на верхньому, державному рівні управління. На цьому рівні проводиться обґрунтування стратегії, вибір пріоритетів і визначення цілей регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, розробка систем показників, а також інноваційних форм її організації. Нова концепція програмно-цільового планування «Україна 2020» і управління ґрунтується на тому, що планом визначаються лише пріоритетні напрямки рекреаційно-туристичної діяльності з переліком найважливіших проблем, пов'язаних з вирішенням комплексних завдань довгострокового розвитку. Основний механізм використання програмно-цільового підходу в умовах переходу до ринку є набір проблем, оцінка напрямків їх вирішення через відповідні цільові програми. При цьому функції органів державного

управління полягають в регулюванні, координації, контролі, економічній, правовій і організаційній підтримці цільових програм та проєктів. Для організації ефективного вирішення регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності методами програмно-цільового планування і управління, необхідно повноцінне і упорядковане інформаційне забезпечення. На основі об'єктивної інформації управлінські функції можуть виконуватися якісно і ефективно. На початковому етапі формування інформаційного забезпечення використовуються різні джерела інформації. Це статистична і бухгалтерська звітність, звітність окремих відомств і міністерств, дані експертних оцінок, а також результати проведення спеціально організованих обстежень. Консолідуючим документом, в якому міститься основна інформація, що необхідна для розробки і реалізації цільової регіональної програми, може стати спеціально розроблений «Паспорт регіональної цільової програми». Паспортизація в систематизації регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності може розглядатися як особливий метод обліку і аналізу потенційних можливостей, а також різного роду заходів і робіт, які здійснюються у процесі програмно-цільового планування і управління. З метою адаптації інформаційної системи до конкретної ситуації необхідно виконати:

- обґрунтування цілей і завдань з проблем, що підлягають вирішенню;
- визначити внутрішні зв'язки і відбір відомостей, що необхідні для їх реалізації.

Таким чином визначається потреба в інформації, а потоки даних доповнюються недостатніми відомостями і звільняються від непотрібних. Потім оцінюється важливість різних даних, визначаються на цій основі вимоги до періодичності, терміновості та достовірності їх,

установлюються, які дані, до яких працівників і в які терміни мають поступати. Результатом цієї роботи є інформаційна модель, яка передбачає:

- розробку системи показників, що дають адекватному колу проблем кількісну оцінку факторів, домінуючих при вирішенні конкретних задач;
- розробку технології відбору, обробки збереження і передачі даних інформаційної системи.

Розгляд інформаційної системи рекреаційно-туристичної діяльності як результату множини взаємодіючих елементів, зумовлює необхідність врахування цілісності такої «множини», взаємозалежність і взаємозумовленість властивостей елементів. Результативність регіонального розвитку рекреаційно-культурних, особистих, політичних, економічних, соціальних компонентів і специфіки відношення людини до їх використання.

У проведенні комплексного дослідження стану і визначення перспектив регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності можна виділити наступні етапи:

- оцінка регіонального рекреаційно-туристичного потенціалу за ступенем і можливостями розвитку різних видів і форм туризму;
- вимір величин потоків відвідувачів регіону і їх характеристика;
- дослідження інфраструктури і можливості пропозицій рекреаційно-туристичних послуг у регіоні;
- виявлення і аналіз факторів, що формують попит на рекреаційно-туристичний продукт регіону;
- оцінка рівня попиту при різних якісних і кількісних значеннях цих факторів;

- дослідження тенденцій і змін рекреаційно-туристичного споживання в регіоні за даними туристичних витрат.

Просторові процеси регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в країнах з ринковою економікою характеризується такими формами інноваційного стержня, як спеціальні (вільні) економічні зони, особливо курортполіси та рекреаційні зони. Їх створення і ефективне функціонування вимагає наукового підходу до забезпечення розробки та реалізації проектів, а також програмного управління. За результатами застосування зазначених науково-методичних підходів розробляються рекомендації щодо методів посилення соціально-економічної вигоди рекреаційно-туристичної діяльності на місцевому і регіональному рівнях, і визначаються вид цільової програми, що найбільш сприяють поліпшенню життєдіяльності населення. Розробка і реалізація регіональних цільових програм розвитку рекреаційно-туристичної діяльності - нині один з найбільш визнаних шляхів досягнення поставлених цілей регуляторної політики. Її складовими є правове та адміністративне регулювання через законодавчі та нормативні акти, стандарти, ліцензії, галузеві норми та нормативи, що орієнтовані на параметри світового ринку рекреаційних послуг; фінансово-податкове, грошово-кредитне регулювання, регулювання цін і тарифів, інвестиційна політика. Регіональна цільова програма розвитку рекреаційно-туристичної діяльності покликана сприяти її адаптації до нових економічних умов шляхом постановки ряду завдань та розробки відповідних заходів, забезпечених ресурсами (природними, матеріальними, трудовими, фінансовими) з визначенням виконавців і термінів.

Програмні заходи мають формуватися за принципом програмно-цільового підходу. Кожен захід має бути конкретним, працювати на досягнення поставлених перед даною сферою метою. Заходи, що потребують значних обсягів фінансових або інвестиційних ресурсів, мають подаватися у загальній системі із визначенням відповідних джерел для забезпечення необхідних ресурсів [95, с. 67]. Мета програми – створення високорозвиненої рекреаційно-туристичної інфраструктури на базі наявного рекреаційного ресурсного потенціалу та надання якісних послуг рекреантам. Це потребує вирішення комплексу питань, зокрема: забезпечення пріоритетного розвитку рекреації; удосконалення нормативно-законодавчого, організаційного регулювання, системи управління; створення умов для поживлення інвестиційної діяльності. Програма має передбачити реалізацію наступних основних заходів: вдосконалення системи управління рекреаційно-туристичною діяльністю в регіоні; розбудова і реконструкція рекреаційно-туристичної інфраструктури; науково-обґрунтоване ефективне використання рекреаційних ресурсів та інфраструктури; формування висококваліфікованого персоналу, забезпечення умов його підготовки та перепідготовки; організація належної інформаційно-рекламної діяльності з використанням передової технології та маркетингу з відповідним науково - методичним забезпеченням.

Зміст регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, очевидно, має орієнтуватися на:

- визначення проблем рекреаційно-туристичної діяльності як пріоритетних в сфері життєдіяльності регіону;
- вибір і обґрунтування системи стратегічних і тактичних цілей, визначення ефективних шляхів провадження рекреаційно-туристичної діяльності в регіоні;

- виділення пріоритетних інноваційно-інвестиційних проєктів, орієнтованих на забезпечення ефективної рекреаційно-туристичної діяльності та збереження природного середовища в регіоні;

- систему обґрунтованих заходів, спрямованих на залучення засобів вітчизняних і закордонних інвесторів, достатніх для реалізації намічених цілей щодо задоволення потреб у рекреаційно-туристичних послугах;

- створення діючої системи контролю за ходом реалізації обґрунтованих заходів для залучення та ефективного використання інвестиційних ресурсів.

Стратегія управління регіональним розвитком рекреаційно-туристичної діяльності передбачає багатоаспектний аналіз стану і визначення перспектив використання потенціалу туристичного регіону, його основних підсистем. На першому аналітичному етапі дослідження виявляються основні характеристики потенціалу, фактори впливу і взаємодії конкретних процесів, потім виявляються тенденції розвитку і визначення умов, за яких його використання буде оптимальним.

Вітчизняна практика управління регіональним розвитком рекреаційно-туристичної діяльності вимагає більш глибокого осмислення тенденцій і закономірностей її організації, можливостей і меж використання зарубіжного досвіду. Це передбачає науково-методичну розробку нормативної і цільової моделей даної сфери діяльності з урахуванням аналізу конкретних особливостей та найважливіших взаємозв'язків. Такий аналіз дає змогу відійти від споглядальних підходів, абстрактного сприйняття тенденцій і змін регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності.

Особливістю сучасного етапу управління регіональним розвитком рекреаційно-туристичної

діяльності є посилення його значення для верхніх рівнів регулювання. Вирішення комплексних проблем регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності можна здійснити лише шляхом правильного вибору пріоритетів на програмній основі. Такими пріоритетами можна вважати наступні:

- створення розгалуженої структури туризму;
- підвищення якості і розширення асортименту туристичних послуг;
- реконструкція та модернізація діючих туристичних об'єктів, проектування та здійснення нового будівництва;
- концентрація коштів і ресурсів на об'єктах туристичної інфраструктури;
- активне залучення приватного сектору до туристичного бізнесу;
- пошук оптимальних форм залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в туризмі;
- підтримка на державному рівні внутрішнього та іноземного (в'їзного) туризму;
- формування банку ділових ініціатив та їх експертна оцінка;
- вивчення міжнародного ринку туристичних послуг, ділової активності і конкретних пропозицій зарубіжних партнерів;
- активне формування висококваліфікованого кадрового корпусу в туризмі;
- налагодження потужної реклами вітчизняного туристичного продукту, випуск високоякісного інформаційно-довідкового матеріалу;
- безперервність та послідовність туристичного виховання для різних вікових груп громадян на всіх етапах їх життя;
- урахування інтересів різних категорій населення у процесі розробки програм розвитку туризму;

- визначення самостійності всіх суб'єктів туристичного підприємства, рівності їх прав на державну підтримку;

- створення сприятливих умов для вітчизняних та іноземних інвесторів у туризмі.

Реалізація вищезгаданих пріоритетів створюють сприятливі умови для подальшого розвитку туризму, стабілізує соціально-економічне становище суб'єктів рекреаційно-туристичного підприємництва.

4.3. Організаційно-економічний механізм управління готельно-ресторанною та туристичною сферою в контексті сталого розвитку України

Система державного управління туристичною діяльністю в Україні базується на специфіці національної економіки та світовому досвіді регулювання взаємовідносин серед суб'єктів народного господарства. Аналіз історичного розвитку туристичної галузі й умов виникнення різних форм туризму вказує, що Україна має величезні туристичні ресурси, які можуть бути використані як у внутрішньому, так й у в'їзному туризмі.

Формування системи державного регулювання розвитку туризму пов'язано з необхідністю виявлення значення та специфічних особливостей реалізації політики, тактики й стратегії в державному управлінні.

Розвиток системи державного управління туризмом в Україні яскраво демонструє автономний характер розвитку цієї сфери. Основними цілями державного регулювання туристської діяльності є: забезпечення права громадян на відпочинок, свободу пересування в області туристкою діяльності; охорона навколишнього середовища; створення умов для діяльності, спрямованої на виховання, освіту та оздоровлення туристів; розвиток

туристської індустрії, що забезпечує економічному становищу країни і не дозволяє повномасштабно розвиватися галузі туризму

Важливим завданням активізації сфери рекреаційно-туристичних послуг є удосконалення організаційно-економічного механізму - сукупності форм і методів, за допомогою яких здійснюється організація суспільного виробництва у сфері відпочинку, узгоджується економічна доцільність діяльності її як єдиного цілого, визначаються джерела фінансування регуляторних заходів. Організаційно-економічний механізм має спиратися на сукупність коротко - й довготривалих регуляторів, використовувати їх залежно від соціально-економічного стану країни.

Організаційно-економічний механізм має забезпечувати виконання таких практичних завдань:

- створення інноваційної системи управління розвитком рекреаційно-туристичної сфери на основі поєднання централізованої та децентралізованої моделей, сприяння налагодженню вертикальних та горизонтальних управлінських зв'язків;

- оптимізація територіальної організації сфери рекреаційно-туристичних послуг на основі критерію підвищення соціально-економічної ефективності її функціонування;

- досягнення науково-обґрунтованих стандартів у рівні обслуговування відпочивальників, зокрема за рахунок впровадження та дотримання нормативів фінансування і матеріально-технічного забезпечення некомерційного сегменту цієї сфери;

- обґрунтування розробки містобудівних нормативів, які враховують перспективні потреби населення та приїжджих відпочивальників у територіях для організації відпочинку.

Структура організаційно-економічного механізму регулювання сфери надання рекреаційно-туристичних послуг має включати три основні підсистеми:

- державне регулювання на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях, яке включає механізм фінансово-бюджетного, кредитного та цінового регулювання;

- саморегулювання, яке орієнтується на максимальне використання внутрішніх резервів підприємств сфери рекреаційно-туристичних послуг, взаємодію з ринковим середовищем, що проявляється у включенні в контури фінансового управління вільних ринкових цін та конкуренції;

- громадське регулювання впливу на процес прийняття управлінських рішень, забезпечуючи контроль за якістю послуг та використанням природного середовища.

Такі складові організаційно-економічного механізму надають форму, яка властива соціально-орієнтованій економіці та поєднує елементи державного регулювання з можливостями саморегуляції. Процес удосконалення організаційно-економічного механізму потребує співставлення оцінки сучасного стану та прогнозів розвитку сфери надання рекреаційно-туристичних послуг, включаючи наявні та необхідні в перспективі ресурси. Це надає можливість визначати сукупність конструктивних заходів з активізації розвитку сфери рекреаційно-туристичних послуг.

Для удосконалення державного управління розвитком рекреаційно-туристичної сфери стає необхідним впровадження організаційно-економічного механізму. Його складовими є підсистеми, які сприяють регулюванню окремих напрямів розвитку рекреаційно-туристичної діяльності. Одним із практичних заходів пропонується

створення асоціації туроператорів екологічних зон . Створення громадських організацій сприятиме іміджу територій із цінними оздоровчими та лікувальними ресурсами і збільшенню кількості відвідувачів.

Основою формування рекреаційно-туристичного спрямування розвитку тих чи інших територій мають бути не тільки економічні, а й соціальні та культурні орієнтації суспільства. Саме тому наявність рекреаційних ресурсів є неодмінною передумовою для розвитку рекреації і туризму, але й потрібна політична воля для орієнтації їх розвитку на соціальні, культурні, пізнавальні, екологічні та інші цілі розвитку людини. З погляду форм організації, суб'єктами рекреаційної діяльності можуть бути індивідуальні підприємці, малий та середній бізнес, великі (у тому числі міжнародні) туристичні фірми. Різноманітні за масштабами підприємства цієї сфери можуть здійснювати діяльність на засадах різних форм власності: приватної, акціонерної, державної, змішаної (державно-приватної, державно-акціонерної тощо). Із позицій управління всі суб'єкти рекреаційної сфери здійснюють самостійну діяльність, але в межах єдиної державної політики розвитку. Саме тому для вирішення складних і масштабних проблем формування та функціонування рекреаційно-туристичної сфери необхідна чітка організаційно-управлінська структура всіх її рівнів.

Узагальнюючи наведені вище підходи до структуризації рекреаційно-туристичної сфери, можна стверджувати, що всі просторові форми організації рекреаційної діяльності різних функціональних типів та ієрархічних рівнів розглядаються як територіально-господарські утворення, що характеризуються тріадою взаємопов'язаних елементів: *території* (рекреаційних ресурсів природного й антропогенного походження), *рекреантів*, у тому числі з виділенням місцевого населення

(носіїв попиту на рекреаційні послуги) та *суб'єктів* рекреаційного підприємництва й комплексу рекреаційної, виробничої та соціальної інфраструктури (виразників пропозиції рекреаційних послуг) [18, с.5].

Слід зазначити, що поняття туризму традиційно розглядається як комерційний економічний феномен. На противагу такому підходу, рекреація розглядалася більше в ресурсному аспекті як об'єкт загальнодержавного управління і використання. Наразі існує потреба більш комплексного узагальнюючого підходу до розуміння як сутності рекреації і туризму, тобто єдиної сфери оздоровлення і відновлення життєвих сил людини, так і змісту соціального й економічного аспектів функціонування цієї сфери, адже вона нерозривно пов'язана із економічною активністю, зайнятістю населення, рівнем доходів, внеску у ВВП тощо.

Із зростанням комерціалізації рекреації і розпорошенням обов'язків у рекреаційно-туристичній сфері між державними і приватними структурами посилюється конвергенція між туризмом і рекреацією у площині теорії, діяльності і впливів. Одночасно рекреаційні і туристичні ресурси необхідно розглядати комплексно для різних видів діяльності під час дозвілля .

Таким чином, рекреація і туризм відкривають великі можливості для відновлення здоров'я населення, збагачення людини природними, культурно-історичними та соціальними цінностями не тільки своєї країни, але і всього світу. При цьому дослідження соціальних аспектів рекреації може відбуватися з погляду відпочиваючих та організаторів відпочинку. Якщо для перших рекреація розглядається насамперед з особистісних позицій, то других – це час формування і функціонування діяльності, спрямованої на забезпечення рекреаційних потреб населення.

Рекреація і туризм виконують суспільно важливі й необхідні функції – максимальне задоволення потреб населення в оздоровленні, лікуванні, відпочинку, духовному та фізичному розвитку.

Соціальна політика держави має орієнтуватися на оздоровлення населення країни шляхом збереження мережі державних санаторіїв, забезпечення санаторного лікування громадян, постраждалих від стихійного лиха, аварій, інших категорій населення, що потребують державної підтримки. З іншого боку, необхідно враховувати економічні цілі для зміцнення економічного потенціалу цієї сфери та збільшення її внеску в національний дохід. Тому метою її розвитку має бути також задоволення попиту населення країни й іноземних громадян на відпочинок і курортне лікування в умовах, які задовольняють найбільш вимогливі потреби (фешенебельні апартаменти, широкий асортимент лікувальних послуг, розвинута сфера розваг тощо).

Рекреаційно-туристична сфера являє собою важливу частину національної економіки, об'єднуючи розгалужену систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших суміжних галузей, що мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення. Ця сфера як невід'ємна частина способу життя людини має стати одним із визначальних факторів соціально-економічного розвитку нашої країни у довгостроковій перспективі.

Нинішні нестійкі моделі виробництва і споживання треба замінити на користь нашого майбутнього добробуту і благополуччя наших нащадків. Базовими документами, що визначають суть нової парадигми людського розвитку, є матеріали конференції в Ріо-де-Жанейро 1992 р. Згідно з цими матеріалами "сталий розвиток" – *це такий розвиток,*

який забезпечує потреби нинішнього покоління, без заподіяння шкоди можливості майбутніх поколінь забезпечити свої власні потреби. Іншими словами, швидкість використання природних ресурсів людством, не повинна перевищувати швидкості їх поновлення. Наші нащадки мають такі самі права як і ми на користування природними ресурсами та функціями екосистем. Це визначення сприймається у більшості випадків як канонічне [105]. З позицій побудови теорії сталого (стійкого) розвитку можна констатувати, що основна вимога концепції сталого розвитку сформульована як загальна цільова функція, що вказує на необхідність дотримувати збалансований розвиток навколишнього середовища, соціального і економічного розвитку.

Сформульовані принципи сталого розвитку вимагають як теоретичних розробок, так і пошуку відповідних ресурсів для виконання поставлених задач . Сталий розвиток - складна і об'ємна категорія, яка лежить в основі певного способу бачення реальності і відображає новий етап розвитку соціальної підсистеми біосфери. Перехід на шлях сталого розвитку – це складний, багатоаспектний процес, який можливий лише в планетарному масштабі, що охоплює всі ділянки людської діяльності. По суті мова йде про розробку стратегії людства в центрі якої постає фундаментальна наукова проблема забезпечення гармонійної взаємодії людини і природи. Багатозначність тлумачення терміну “сталий” породжує різні словосполучення з наповненням їх різним контекстом в плані функціонування ЕЕС: “сталий рух”, “сталий розвиток”, “стійка економіка”, “стійке суспільство”, “стійке природокористування” тощо. На сьогодні категоріальний апарат концепції сталого розвитку ще не розроблений. Лише останнім часом початі спроби виявити сенс деяких понять в їх специфічному

використанні. Нами розроблена парадигма формування сталого розвитку в Україні, яка оперується на базові фактори: природні умови; економічний потенціал; менталітет та політика (рис 4.3.).

Рис.4.3 Базові фактори формування сталого розвитку в Україні

Україна задекларувала необхідність переходу соціально-економічних секторів до сталого розвитку, при якому забезпечувалося б збалансоване вирішення соціально-економічних завдань, проблем збереження сприятливого стану довкілля і природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутніх поколінь. обумовлена базовими факторами: природні умови; економічний потенціал; менталітет та політика. Розглянемо по суті складові фактори.

Фактор «а» — природні умови Ґрунтово-кліматичні умови більшості регіонів України сприятливі для ведення ефективного сільського господарства. Загалом же природні

умови у нас сприятливі для формування сталої агросфери. Про це, зокрема, свідчать парадоксально високі (30—50 ц/га) врожаї озимої пшениці у багатьох господарствах у 2013 р., навіть у тих, де протягом останніх років майже не вносили мінеральних добрив. Значний потенціал також може бути задіяний за рахунок зменшення розораності.

Фактор «b» — економічний потенціал. Нині він перебуває в кризі, але існують умови для його відродження, і певні зрушення вже намітилися у 2010—2013 роках. Ще збереглися досить потужні та ефективні підприємства, висококваліфіковані інженерні кадри, інфраструктура (енергетична мережа, атомна енергетика, магістральні водні канали, газо- і водосховища, шляхи, розвивається інформатика тощо). Тобто, існують створені раніше об'єктивні умови для економічного розвитку.

Фактор «с» — менталітет. Його формування значною мірою залежить від рівня освіти і науки. Система освіти, яка існувала в Україні у попередні десятиліття, забезпечила досить високий рівень знань для освоєння новітніх ідей і технологій. Надзвичайно важливим фактором є наявність в Україні досить потужного наукового потенціалу. Так лише у Вінницькому регіоні на 1.01.2016 року було 208 докторів наук та 1465 кандидатів наук.

Фактор «d» — політика. Це найгостріша проблема для України. Жодна війна або стихія не завдали стільки лиха нашій економіці, зокрема аграрному виробництву, як розкрадання державного майна і корупція. Але, здається, суспільство вже почало розуміти, що далі так жити не можна. Сумно, що політичний фактор, упорядкування якого не потребує ні інвестицій, ні ресурсів, а тільки доброї волі, став головною перепорою у розв'язанні проблем розвитку економіки. Для України проблема сталого розвитку природи та суспільства, раціонального

природокористування особливо актуальна з огляду на такі чинники: концентрація високоінтенсивного індустріального та сільськогосподарського виробництва на невеликій території, використання значного природно-ресурсного потенціалу, висока густота населення, система транспортних сполучень, що постійно зростає та війна на півдні України.. Звичайно, господарське освоєння та експлуатація природних ресурсів суспільством призводить до їх значної деформації, як ерозія ґрунтів, виснаження водних ресурсів, втрата тваринного світу, агрохімічні отруєння ґрунтів, водні і повітряні забруднення.

З нашого погляду ключовим моментом сталого розвитку в Україні є спроможність забезпечення умов розвитку людини як біологічного виду і структурно можна представити як єдність складових частин сталого компонентів (підсистем) – екологічної, виробничої, соціальної, які завжди взаємопов'язані і взаємозалежні і спроможні забезпечити умови розвитку людини. У центрі уваги - людина, підвищення рівня її життя, створення сприятливих соціально-економічних і духовних умов для його самовдосконалення (рис. 1.1.).

Запропонована структурна модель дозволяє трактувати природне середовище не тільки як екологічний чинник виробництва, але і як його складовий елемент і результат його функціонування. Суспільне виробництво, в контексті сталого розвитку, є не тільки виробництво матеріальних благ, але і елементів природи, природних умов, місця існування людини. Тобто, відтворення природного середовища стає складовою частиною рекреації і туризму та сталого розвитку в Україні.

Рекреація і туризм є сферою забезпечення гнучких форм зайнятості населення, тому в результаті їх розвитку зменшується безробіття та соціальна напруга в суспільстві. Внаслідок впливу на здоров'я знижується рівень

захворюваності, підвищується життєвий тонус працюючих, що в цілому збільшує загальний фонд робочого часу [23, с. 67]. Крім того, рекреація і туризм є специфічною формою господарської діяльності, яка задовольняє попит на оздоровчі й туристичні послуги, а також впливає на інтенсивність інших галузей (легкої промисловості, сільського господарства, народних промислів тощо).

РОЗДІЛ 5

КОМПОНЕНТИ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ ТА ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

5.1. Напрями соціально орієнтованого оновлення готельно-ресторанної сфери і туризму

Комплексна система розвитку підприємств туристично-рекреаційної сфери будь-якого регіону країни повинні бути спрямований на підвищення якості життя населення, шляхом сталого і збалансованого відтворення соціального, економічного, ресурсного і екологічного потенціалів територій. Дана теза добре кореспондується з положеннями конституції України як соціально орієнтованої держави, щонайпершим принципом якої повинне бути досягнення високих життєвих соціальних стандартів для більшості його громадян. Слід зазначити, що об'єктивно вона має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів. Рекреації й туризму належить особливе місце в економіці країни, адже вони виконують економічні, соціально-культурні, політичні, рекреаційні, виховні та екологічні функції, є сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевого бюджетів. Розташування і розміри території, чисельність населення, природно-ресурсний та історико-культурний потенціал України дають їй право претендувати на статус значущої європейської держави з відповідною геополітичною поведінкою та геостратегічними орієнтаціями. Надзвичайно важливим завданням у цьому контексті є модернізація підходів до

реформування вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери, розширення відповідних напрямів співпраці України та ЄС як запоруки прискорення темпів інтеграції до європейського економічного простору. Відповідно до європейського досвіду державне управління регіональним розвитком країн-членів ЄС організовано на трьох рівнях: держава, регіон і громада. Розвиток муніципальної економіки в Україні має стати центральним елементом і метою здійснення економічних реформ та політики децентралізації. Місцеві громади, отримавши всю повноту відповідальності та маючи виключні права щодо здійснення політики економічного розвитку територій, матимуть більше можливостей у виборі інструментів для вирішення завдань місцевого розвитку, забезпечуватимуть сталий розвиток української держави [148, с. 39–41]. В ЄС муніципалітети заохочуються до створення спеціальних інститутів для досягнення спільних цілей розвитку. Так, у Румунії в результаті міжмуніципального співробітництва м. Хорез та сусідніх муніципалітетів створено громадську організацію Horezu Depression Association (2005 р.), з'явилася велика кількість малих готелів у муніципалітетах-учасниках, зросла якість туристичних послуг, що стимулювало розвиток туризму та підвищило якість життя територіальних громад регіону [149]. В контексті підвищення соціальної спрямованості розвитку рекреації та туризму особливе значення має надаватися так званому сільському туризму, сільському зеленому туризму, який також називають зеленим, екотуризмом, агротуризмом, екоагротуризмом, з використанням майна і трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної й етнографічної спадщини регіону тощо [68]. Сільський зелений туризм (СЗТ) – відносно нове явище на ринку

туристичного бізнесу, яке має низку переваг, а саме невисоку ціну та високу якість послуг. Спад ринкової економіки спонукає людей до пошуку дешевшої альтернативи відпочинку. Саме сільський зелений туризм, який дає змогу відпочити з друзями чи сім'єю за невисоку ціну і не турбуватися про те, що відпочинок можуть зіпсувати незнайомі люди, є найкращою альтернативою для цього. У проекті закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» наведено наступні визначення цього виду туристичних послуг: сільській туризм – відпочинковий вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі); сільській зелений туризм – відпочинковий від сільського туризму, пов'язаний з перебуванням туристів в власному житловому будинку сільського господаря, окремому (гостевому) будинку або на території особистого селянського (фермерського) господарства [150]. У британському словнику з подорожей, туризму та гостинності С.Медліка (1993 р.) визначаються поняття сільський туризм, агротуризм, екологічний туризм, зелений туризм, природничий туризм, екотуризм як види сільського туризму та синонімічні поняття [151, с. 23]. В роботах українських вчених, зокрема В.І.Бирковича, зазначається, що «Сільський зелений туризм – це специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону» [152, с.139]. Визначення сільського руху як зеленого туризму підкреслює його про-екологічну орієнтацію. Перевагою сільського зеленого туризму є і те, що туристичні послуги можуть надавати особи, які мають інший фах (сільськогосподарські робітники, працівники

сфери обслуговування, учителі) та надають ці послуги в сільській місцевості [153]. Досить часто використовується і поняття агротуризм, яке є однією з найпоширеніших (особливо в країнах з фермерською організацією агробізнесу) форм сільського зеленого туризму. Він вважається відпочинковим видом туризму на сільських територіях, та пов'язаний з використанням сільського (фермерського) господарства для цілей рекреації, освіти чи активного залучення до традиційних форм господарювання. Агротуризм може проявлятися у різних формах, але завжди включає оренду сільського помешкання [153]. В агротуризмі індивідуальне селянське господарство (фермерське господарство) становить одночасно і базу для ночівлі, і головний предмет інтересу туриста. Він виключає ті форми туризму, які здійснюються на сільських територіях, наприклад, спортивно-туристичні заняття, курортний відпочинок тощо. Близьким за змістом є також поняття екологічний туризм, під яким розуміють пізнавальний і відпочинковий вид туризму, зосереджений на природних (малозмінених людиною) територіях, який передбачає заняття різними формами активної рекреації у природних ландшафтах, без заподіяння шкоди довкіллю [154, с. 260; 155]. Сільський зелений туризм (агротуризм) та екотуризм відрізняються основними цілями використання вільного часу. Перший – це вид проведення вільного часу у формі стаціонарного відпочинку з можливістю недалеких виїздів чи походів. Натомість, екотуризм – це вид проведення вільного часу у формі невпинного руху, відкриття дикої природи, маршрутного ознайомлення з природними й історичними атракціями території, похідного пізнання традицій і місцевої культури. При цьому сільські оселі можуть використовуватись як база для ночівлі та харчування екотуристів [156, с. 57; 157]. Масовий розвиток сільського зеленого туризму у світі

почався з другої половини ХХ ст., коли у Великобританії та США виникла концепція «Bed & Breakfast» – тимчасове проживання близько 7 днів у порожніх кімнатах будинків незалежно від їх розташування (табл. 5.1.) [158].

Таблиця 5.1.

**Класифікація баз відпочинку, які належать до типу
«Bed & Breakfast»***

Найменування	Характеристика	Особливість
Bed & Breakfast cottage	Найнятий котедж у курортно-рекреаційній зоні, на території, яка має статус сільської місцевості або відноситься до курорту	Розташування на березі моря, озера або в горах
Bed & Breakfast farm vacation	Сімейний відпочинок з дітьми в мальовничій сільській місцевості з цінними рекреаційними ресурсами	Можливість відпочинку у домашній атмосфері дітей різних вікових груп окремо від батьків
Bed & Breakfast homestay	Проживання в будинку господаря сільської садиби спільно з його сім'єю в окремих кімнатах для гостей	Знайомство з традиціями, культурою, побутом тієї сім'ї, з якою проживають гості

Bed & Breakfast farmstay	Проживання у будинку фермера або кемпінгу на території фермерського господарства	Вживання в їжу продуктів, вирощених господарем садиби, участь у сільськогосподарських роботах на фермі
--------------------------	--	--

* Джерело: [158].

Експерти Світової туристичної організації розробили стандартну класифікацію засобів розміщення туристів, згідно з якою розрізняють колективні та індивідуальні засоби. У різних країнах застосовуються різні символи для позначення категорійності засобів розміщення. Наприклад, в Ісландії діє категоризація сільського житла як номерів третіх категорій, так і будинків гостьового типу (категорії А, В, С, D, E, F, G), у країнах Південної Європи діє категоризація агросадиб від 1 до 5 зірок [158]. Саме в США і Великобританії поширюється концепція «Bed & Breakfast». Обсяги надання агротуристичних послуг у передових країнах нині практично в 2–4 рази перевищують обсяги зростання готельної бази і курортного сервісу в них. На сучасному етапі всі національні організації сільського туризму країн Європи об'єдналися в Європейську федерацію фермерського і сільського туризму (European Federation for Farm and Village Tourism), або скорочено EuroGites. Основними цілями цієї організації є сприяння розвитку сільського зеленого туризму та цільове інвестування проектів його розвитку. Організація сільського зеленого туризму в різних країн має певні особливості (табл. 5.2.).

Таблиця 5.2.

Особливості організації сільського зеленого туризму та готельної бази в різних країнах*

Країна	Специфіка організації туризму
Італія	Агротуристичний бізнес тісно пов'язаний з курортним, міжнародна спеціалізація – астрономічний і дегустаційний туризм
Австрія	Залучення гостей до збору трав, приготування молокопродуктів, вигону худоби, активного гірського та екологічного туризму
Фінляндія	Будиночки без господарів, розміщені на берегах заповідних озер та річок
Румунія	Діє Національна асоціація сільського і культурного туризму, спеціалізація – етнографічний та гастрономічний туризм
Угорщина	Податкові пільги, міжнародна спеціалізація – кінний туризм
Польща	Відсутність тісного зв'язку з традиціями країни – тільки ночівля та харчування
Франція	Приморські агросадиби, кінні ферми, винні агросадиби, гірськолижні шале, агрокотеджі, замки, рибальські будинки
Іспанія	Сільські готелі відкрито на Канарських і Балеарських островах, а також у переобладнаних монастирях та історичних замках
Данія	Діє Національна асоціація агротуризму, спеціалізація – велосипедний туризм
Ісландія	Трьохзіркова категоризація номерів, категоризація гостьових будинків (А, В, С, D, Т, F, G)

Німеччина	Більшість туристів приїздить для участі у міжнародних ярмарках та торгових шоу
Великобританія	Доступні ціни, спеціальні знижки для дітей, друкуються рекламно-інформаційні каталоги СЗТ

* Джерело: [158].

Варто відзначити вагому державну підтримку програм залучення сільських громад до зеленого й агротуризму в європейських країнах, як основного важеля економічного піднесення сільських територій. Облаштування в місті вихідця із сільської місцевості згідно з розрахунками Європейського банку реконструкції та розвитку, обходяться у 20 разів дорожче, ніж забезпечення його необхідними умовами для життя і роботи в селі. За підрахунками, річний дохід фермера від однієї корови відповідає доходу, від одного ліжко-місяця.

Класичні європейські традиції й цінності сільського відпочинку впродовж багатьох десятиліть сповідує Великобританія. Система регіональної організації туризму в ній виникла 1969 року з прийняттям Закону про розвиток туризму. У Великобританії існує Національна організація сільського туризму та агротуризму, яка забезпечує акредитацію осель. Популярність сільського туризму спонукала англійських фермерів до об'єднання з метою пропозиції більш різноманітних послуг у своїх будинках. Наприклад, у південно-західній Англії реставрують старі ферми, які користуються успіхом у туристів, де підвищений рівень комфортності поєднується з частково збереженим старим меблюванням [158].

В Європі лідерами за обсягами розвитку індустрії сільського туризму є Франція та Іспанія. У цих країнах він уже давно переріс у високорентабельну сферу діяльності їх

міжнародної економічної спеціалізації. Сільський туризм там представлений Національною організацією будинків відпочинку і зеленого туризму, що пропонує агрооселі на будь-який смак і вид відпочинку, сертифіковані за високими національними стандартами сервісу.

Серйозну конкуренцію Франції на ринку агротуристичних послуг Західної Європи віднедавна складає Іспанія. Щорічно послугами сільського туризму в ній користується близько 1,2 млн осіб. Не відстає від Іспанії та Франції й Італія. Основна увага гостей у ній зосереджується на славетних історичних традиціях сільського відпочинку в горах і передгір'ях Альп, Апеннін та вздовж смуги першокласного морського узбережжя. В Італії тісно переплітаються курортний та агротуризм. Дедалі більшого розвитку набуває винний і гастрономічний туризм як один із напрямів міжнародної агротуристичної спеціалізації країни. Щорічно послугами сільського відпочинку користуються до 2 млн. осіб (із них 78% італійці), попри дорожчі ціни порівняно з Іспанією чи Францією майже у 2 рази. Прибуток від сільського туризму в Італії становить 350 млн. дол. США щорічно.

Особливе місце розвитку зеленого туризму відведено в Німеччині. Країну відвідує багато одноденних гостей із Східної Європи, які роблять шоп-тури, особливо з сусідньої Польщі. На початку 1980-х років розроблено концепцію розвитку туризму в периферійних регіонах держави для поширення на туристичному ринку дешевого відпочинку на природі, без використання дорогої інфраструктури та надання комфортних умов проживання [158].

Сфера сільського зеленого туризму в Австрії нині нараховує 15 тис. зареєстрованих агротуристичних господарств сумарною місткістю 170 тис. ліжко-місць. Для України доцільним є досвід сусідніх європейських держав

– Угорщини, Румунії та Польщі. Наприклад, в Угорщині цей вид туризму законодавчо віднесено до сфери ведення особистого селянського господарства з використанням відповідних пільгових податкових інструментів. Найпопулярнішими територіями традиційно вважають південно-західну область Ваш, східну область Сольнок (район р. Тиса) і славнозвісний Хортобадський степ. Як відомо, привабливість сільського туризму Угорщини пов'язана з національними традиціями конярства.

Інтереси власників агроосель Румунії представляє Національна асоціація сільського, екологічного і культурного туризму. Сільський туризм тут поширений передусім у Південних Карпатах і спрямований на охорону і збереження довкілля й етнокультурних традицій, що характерно і для нашої держави. Чітко розмежовує основні поняття та принципи ведення сільського зеленого туризму від інших видів туристичних послуг, що надаються у сільській місцевості, але законодавчо віднесені до підприємницької діяльності польське законодавство. У сільському туризмі уряд вбачає джерело розвитку для регіонів, які мають природні ресурси для розбудови виробничих галузей економіки. Польський агротуризм підтримує свою матеріальну базу завдяки зв'язку із селом, сільським господарством, традиційною архітектурою та інтер'єром. Агротуристичний продукт, що пропонують національні господарства, часто обмежується виключно ночівлею та харчуванням. Але відомо, що рентабельність об'єктів для ночівлі зростає при наданні, наприклад, інших послуг.

Важливо зазначити, що в країнах розвиненого туризму діють численні податкові стимули щодо сільського та зеленого туризму, встановлені на національному рівні. Країни ЄС стимулюють розвиток сільського та зеленого туризму завдяки зменшенню

податків у туристичному бізнесі [149]. Якщо стандартний ПДВ становить 25%, то у туристичній сфері ЄС він часто знижується більше ніж на 5–10%. Зокрема:

- у Болгарії впродовж 2010–2018 рр. діяли знижені ставки податків на туристичні послуги;

- інвестори у сфері туризму в Румунії сплачують 24% ПДВ і 16% податок на прибуток, у Болгарії – відповідно 20 і 10%;

- до кінця 2013 року в Ірландії діяв знижений ПДВ (9%) на всі туристичні послуги, у т. ч. сільський зелений туризм;

- в Угорщині селяни звільнені від ПДВ на готелі до 10 ліжок і отримують субсидії, кредити тощо від держави через Державний фонд розвитку туризму;

- у Польщі туристичні послуги в селі не вважаються підприємництвом і не потребують сплати ПДВ, якщо площа відповідних сільських садиб не перевищує п'яти кімнат для проживання;

- в Австрії близько 10% сільських господарств надають туристичні послуги, маючи пільги зі сплати ПДВ.

Зниження податків у туристичному бізнесі дає позитивні результати. Зокрема, завдяки зменшенню податку на додану вартість Німеччина створила додатково 20% робочих місць у готельному бізнесі під час фінансової кризи.

Податкові стимули для розвитку сільського та зеленого туризму у країнах ЄС діють також на регіональному і місцевому рівні [149]. У Східній Німеччині повністю звільнено від податків сільські господарства, де є до 8 ліжок для приймання гостей; на Кіпрі та о. Мальта на 3% зменшено ПДВ за проживання в готелі, до 5% – для стимулювання туристичної індустрії.

У більшості європейських міст діють туристичні збори за проживання в готелях. Зібрані кошти мають

цільове спрямування і використовуються для розвитку туристичної сфери на підконтрольних органам місцевого самоврядування територіях, для догляду за пам'ятками історії, культури та довкілля на місцевому і регіональному рівні.

В Україні, попри розуміння важливості цього виду туризму, досі не існує чіткої нормативно-правової бази і концепції його розвитку. Статистичних даних щодо зеленого туризму не можна знайти в жодних довідниках, і лише у 2012–2017 рр. Державна служба статистики почала надавати відповідну інформацію (дод. К.1–К.2).

У зв'язку з цим виникає термінова необхідність створення чіткої нормативної бази та розробки звітності. Законодавча база України щодо цього виду туристичної діяльності складається в головному з Конституції України, законів України «Про туризм», «Про особисте селянське господарство» та інших непрямих підзаконних актів.

11 березня 2003 р. підписано указ про пільгове кредитування будівництва сільського житла для надання відповідних турпослуг. Певним кроком до розв'язання проблем зеленого туризму стало прийняття Кабінетом Міністрів України 2006 року розпорядження про «Затвердження плану заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму на 2006–2010 роки». Щороку з державного бюджету виділяють певну суму коштів на проведення заходів, що сприяють розвитку цього виду туризму (організація прес-турів, конференцій, тренінгів та навчальних семінарів для тих, хто хоче займатися сільським туризмом), а також на проведення рекламних акцій [159].

Окремі аспекти розв'язання проблем депресивних аграрних територій знайшли відображення в «Державній стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року» та «Державній цільовій програмі соціально-

економічного розвитку українського села на період до 2017 року». Зокрема, у першому із зазначених документів розвиток туризму та рекреації розглядається як один із напрямів диверсифікації економічної діяльності та зростання рівня зайнятості населення в сільській місцевості [160, 161].

Державна цільова програма соціально-економічного розвитку українського села на період до 2017 р. містила спеціальний розділ «Державна підтримка розвитку депресивних територій» (пункт 13 розділу 2), в якому головною метою підтримки проблемних сіл та адміністративних районів визначено подолання депресивного стану і забезпечення їх пріоритетного розвитку в межах державної регіональної політики шляхом:

- реалізації заходів щодо подолання депресивного стану проблемних сіл та адміністративних районів;

- визначення переліку, обсягів робіт і джерел фінансування соціальної інфраструктури сільських територій;

- розробки типових заходів державної підтримки вразливих категорій сільських населених пунктів і адміністративних районів, передусім тих, яким надаватиметься статус депресивних;

- запровадження гарантій і пільг особам (сім'ям), які проживають на депресивних сільських територіях, а також тим, хто в установленому порядку переселятиметься до них з метою відродження сільськогосподарського виробництва.

Внесення доповнень до законів України «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про фермерське господарство», забезпечать урахування специфіки сільської

місцевості при визначенні депресивних територій і сільських населених пунктів, стимулювання їх розвитку [148, с. 115–118; 162, 163, 164].

Згідно з додатком до «Державної цільової програми соціально-економічного розвитку українського села на період до 2017року», на фінансування заходів щодо розвитку агротуризму та сільського зеленого туризму, упродовж 2007–2017 рр. передбачалося залучити 19,4млнгрн, з яких частка державного бюджету має становити 23,2%, місцевих бюджетів – 10,3% (табл. 5.3.).

Таблиця 5.3.

Фінансування заходів, пов'язаних із розвитком агросадіб (готелів) та сільського зеленого туризму, 2007–2017 рр.*

Захід	Термін виконання, років	Потреба в коштах на фінансування програми	Джерела фінансування		
			державний бюджет	місцевий бюджет	інші джерела
Розвиток сільських територій	2007	2,0	0,4	0,2	1,4
	2008	2,1	0,6	0,3	1,2
	2009	2,1	0,5	0,2	1,4
	2010	2,2	0,5	0,3	1,4
	2011–2017	11,0	2,5	1,0	7,5
	2007–2017	19,4	4,5	2,0	12,9

* Джерело: [159, 161].

Відповідно до вимог Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», кілька обласних державних адміністрацій розробили стратегії їх соціально-економічного розвитку. Як показує їх аналіз, за своєю суттю вони є екстериторіальними, основні проблеми в них розглядаються у традиційному галузевому аспекті. Зокрема, проблеми розвитку сільських територій зазвичай подаються як вторинні при аналізі аграрного сектору [162].

Отже, необхідно прийняти Закон України «Про сільський та сільський зелений туризм», який би регулював цю туристичну сферу і заповнив прогалини в чинному законодавстві; дав визначення поняттю *сільський зелений туризм* та виділив його основні характеристики.

Водночас нинішня ситуація із сільським зеленим туризмом залишається невизначеною. За попередніми оцінками, житловий фонд сільської місцевості становить 6,4 млн. будинків. Приблизно одна шоста, а то й одна сьома їхня частина може вийти на ринок. Якщо уявити собі, що в кожному будинку для туристів відшукається 2–3 ліжко-місця, то, можливо, отримаємо задану цифру – потенціал сільського зеленого туризму в Україні [153].

За результатами виконаного аналізу виявлено різку асиметрію розвитку цього виду туризму в регіонах України, що відповідно впливає на соціальну результативність їх діяльності, зокрема чисельність обслугованих осіб, обсяги наповнення місцевих і регіональних бюджетів, їх використання для підвищення добробуту місцевого населення об'єднаних територіальних громад (рис. 3.2).

Основними причинами, що стримують розвиток сільського зеленого туризму в Україні, є економічні й організаційні.

До економічних відносяться:

відсутність необхідного початкового капіталу для фінансування робіт із створення екоцентрів, які приступили б до розгляду всього комплексу питань, щодо формування цільових програм екологічних подорожей;

незначні інвестиції в інфраструктуру екотуризму, що позначається на стані готельного і транспортного обслуговування туристів;

відсутність засобів на проведення рекламної компанії з метою привернення уваги потенційних туристів

до відвідання хоча б тих територій, що мають у своєму розпорядженні певну інфраструктуру для прийому, розміщення й обслуговування гостей.

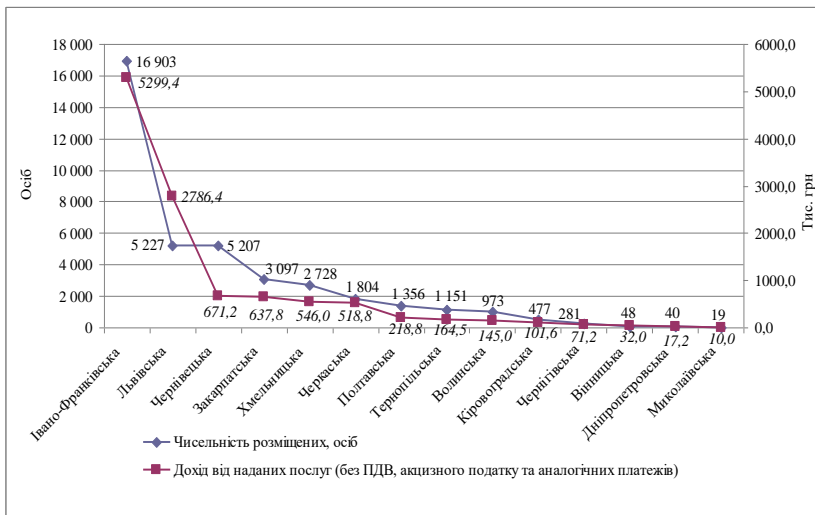

Рис. 5.1. Чисельність розміщених осіб у садибах (готелях) та доходи від наданих послуг у сільському зеленому туризмі в розрізі областей, 2017 р.

Організаційні причини полягають у наступному:
 обмеженості туристичних маршрутів у місцях екологічного туризму та їхній слабкій облаштованості;
 відсутності спеціалізованих турорганізацій у сфері зеленого туризму;

бюрократичних заборонах й обмеженнях на відвідання екотуристами привабливих у природному відношенні місць переважно внаслідок відсутності механізму взаємодії адміністрації природних територій, що охороняються, з організаторами так званих зелених подорожей і екскурсій;

– обмеженому наборі рекреаційних послуг для туристів;

– відсутності реклами екотуризму;

– нестачею кваліфікованих спеціалістів у сфері екотуризму, спроможних здійснювати розробку, організацію і проведення екологічних турів;

– відсутності необхідної законодавчої бази щодо сільського зеленого туризму.

Сільський зелений туризм та агротуризм в Україні активно виходить на національний ринок туристичних послуг. Разом із тим слід констатувати, що пропозиції вітчизняних агротуристичних продуктів, послуг і товарів охоплюють досить вузький спектр. У першу чергу сільські оселі пропонують відпочинок, традиційну кухню, оздоровчі процедури та активні форми туристичних занять [165, 166].

Потребують подальшого розвитку види туристичних занять, пов'язані з традиційним агротуризмом, агророзвагами та агротерапією. Світовий досвід використання агротуристичних продуктів і послуг свідчить про наявність широкого спектру пропозицій у різних сферах. В Україні також є великий потенціал для розвитку агроготелярства, зоокуточків в агрогосподарствах, польових ігор нової генерації, гіпотерапії, різних типів агророзваг.

Загалом виділяють дев'ять напрямів сільського зеленого туризму: нічліг в оселях та агроготелярство; харчування й агрогастрономія; традиційний агротуризм; безпосередній продаж; відпочинок у сільській місцевості; активний туризм і агроспорт; екскурсії та агророзваги; оздоровча діяльність і агротерапія; культурно-етнографічні заходи [153].

Україна на сучасному етапі за наданням туристичних послуг поступається перед багатьма державами, хоча в сільському господарстві і сільському зеленому туризмі вона має значні переваги як щодо обсягів, так і потенційних можливостей.

Розвиток сільського зеленого туризму в умовах безробіття сільських жителів може певною мірою забезпечити робочі місця для них, підвищити рівень їх зайнятості. Це сприятиме розширенню сфери послуг, зокрема торгівлі, громадського харчування. Наводимо динаміку розвитку цього виду туризму впродовж 2012–2017рр. у розрізі регіонів України (див. дод. К.1–К.2) [167].

Слід наголосити на важливому значенні сільського зеленого туризму в конструктивному розв'язанні багатопланової проблеми раціонального природокористування, охорони і відтворення природного та соціокультурного середовища. Ці питання можна вирішити за допомогою виваженого державного регулювання розвитку сільського зеленого туризму, зокрема і на регіональному рівні, з використанням наявних важелів прямого і непрямого впливу.

Основними завданнями розвитку сільського зеленого туризму в Україні є такі:

- законодавче оформлення здійснюваної в межах територій екотуристичної діяльності;
- забезпечення національних природних парків рекреаційно-туристичною інфраструктурою відповідно до міжнародних стандартів (умови проживання і харчування туристів, транспортні засоби, спостережні вежі тощо);
- розробка та облаштування науково-пізнавальних туристичних маршрутів та еколого-освітніх екскурсійних стежок (малі архітектурні форми, інформаційно-охоронні знаки, інформаційні щити тощо);
- обґрунтування і механізм визначення допустимих величин рекреаційних навантажень на ландшафтні комплекси природно-заповідних територій, використовуваних у цілях відпочинку, туризму й лікування;

– інвентаризація та кількісно-якісна оцінка наявних на природно-заповідних територіях рекреаційних природних (бальнеологічних, кліматичних, лісових, пейзажних) та історико-культурних ресурсів;

– формування у туристів та відпочиваючих інтелектуально-гуманістичного світобачення, патріотичного ставлення до природної і культурної спадщини країни [168].

Цьому виду туризму притаманний національний колорит, який міг би стати засобом залучення для закордонних відпочивальників, але іноземна клієнтура становить наразі не більше ніж 20%, адже якість послуг в Україні значно нижча від європейської.

З метою прискореного розвитку рекреаційно-туристичних послуг, зокрема сільського зеленого туризму, пропонується (табл. 3.5):

– розробити в централізованому порядку методичне забезпечення віднесення підприємств зеленого туризму до відповідної категорії (за десятибальною системою оцінки);

– запропонувати методичні рекомендації з ведення спрощеного оперативного-аналітичного обліку і звітності підприємств зеленого туризму;

– внести зміни до системи оподаткування і контролю підприємств зеленого туризму [169, 170, 171].

Виходячи з бачення сільського зеленого туризму в Україні визначено його сильні й слабкі сторони, а також виявлено можливості та ризики, які загалом становлять цілісну концепцію розвитку сільського зеленого туризму в Україні (дод. Л)

Таблиця 5.4.

**Перспективи розвитку сільського зеленого туризму в
Україні на підставі світового досвіду***

Країна з аналогічним досвідом	Напрямок розвитку туризму в Україні
Німеччина, Італія, Австрія, Польща, Угорщина	Пільговий режим оподаткування
Франція	Спільний розвиток сільської місцевості й туризму за фінансової підтримки приватного сектору та координації уряду; поділ району на зони відпочинку і зелені зони, приморські агросадиби, кінні ферми, винні агросадиби, рибальські будинки
Італія	Розвиток агротуристичного бізнесу пов'язаний з курортним, спеціалізація – гастрономічні та дегустаційні тури
Італія, Іспанія	Виникнення спеціальних готелів у сільській місцевості біля монастирів
Австрія	Зайнятість гостей у зборі трав, приготуванні молокопродуктів, вигоні худоби
Румунія	Етнографічні види сільського зеленого туризму

* Джерело: [158].

Згідно з методологією проведення SWOT-аналізу після виявлення сильних і слабких сторін, можливостей і загроз, установлюються взаємозв'язки між ними. Це

необхідно для формування стратегії поведінки, визначення основних напрямів і перших найбільш важливих кроків, необхідних для розвитку сільського зеленого туризму.

До стратегічно важливих дій щодо розвитку сільського зеленого туризму в Україні належать:

розробка регіональної стратегічної програми сільських територій (подолання бідності) та операційних планів розвитку сільського зеленого туризму України, а також програм розвитку по сільрадах (необхідно, щоб уряд визначив напрями розвитку сільського зеленого туризму та виділив повною мірою грошові кошти на реалізацію заходів програми);

навчання у сфері сільського зеленого туризму (проведення навчальних курсів, семінарів, тренінгів, уведення курсу сільського зеленого туризму в навчальну програму Центру зайнятості та профільних факультетів ВНЗ);

створення кластерів або громадських організацій сільського зеленого туризму по районах (об'єднання і взаємодія об'єктів сільського зеленого туризму допоможе спільно працювати з представниками органів влади, формувати цінову політику, розробляти туристичні програми та маршрути, створювати конкурентоспроможний туристичний продукт);

відновлення інфраструктури сіл (ремонт доріг, водопостачання);

формування єдиного інформаційного поля – Інтернет-порталу сільського зеленого туризму, що узагальнює інформацію про його об'єкти, а також містить необхідну правову, економічну та іншу інформацію;

видання Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм», який повинен чітко визначити поняття і статус об'єкта сільського та сільського зеленого туризму, передбачати податкові пільги для нього;

створення галузевих рад із сільського зеленого туризму;

розробка нових туристичних маршрутів, орієнтованих на розміщення в сільській місцевості;

розширення сфери послуг на селі (створення нових атракцій, кафе і ресторанів з національною кухнею тощо);

проведення фестивалів та свят у селах для залучення туристів;

розробка та впровадження національних стандартів безпеки якості продуктів харчування і сільськогосподарської продукції, а також національних стандартів і нормативів проживання населення в сільській місцевості, що відповідають стандартам ЄС;

створення бренду сільського зеленого туризму України.

Сільський зелений туризм сприяє вирішенню основних соціально-економічних проблем села, оскільки він забезпечує:

– зайнятість сільського населення, в першу чергу жінок;

– зростання доходів та підвищення життєвого рівня сільських жителів при відносно невеликих фінансових витратах;

– поліпшення благоустрою сіл, розвиток інженерної та соціальної інфраструктури;

– розширення асортименту продукції присадибного господарства;

– реалізацію на місці продукції особистого підсобного господарства, зокрема готових продуктів харчування;

– збереження місцевих звичаїв, фольклору, народних промислів;

– підвищення культурно-освітнього рівня сільського населення;

- поповнення місцевих бюджетів додатковими надходженнями;
- невеликі інвестиції, які швидко окуплюються;
- зменшення негативних екологічних наслідків занадто інтенсивної туристичної діяльності в престижних регіонах, що сприяє продовженню туристичного сезону.

5.2. Вдосконалення оцінки ефективності функціонування малих підприємств у сфері готельно-ресторанних та туристичних послуг

Світовий досвід підтверджує, що економіка розвинених країн залежить від того, як працюють маленькі ресторани, магазини, сервісні центри, готелі, туристичні фірми, місцеві фабрики. Мале підприємництво в них давно оформилось у самостійні структурні підрозділи малого бізнесу. Такі підприємства є мобільними, маневреними та ефективними з огляду на витрати, у своїй діяльності вони наближені до споживачів (туризм, торгівля, виробництво послуг), спроможні швидко реагувати на зміни попиту і враховувати побажання клієнтів. Створюючи значну кількість робочих місць і займаючи вагомую частку у виробництві ВВП, мале підприємство утворює ядро гарантованої зайнятості більшої частини населення, забезпечує його добробут і відіграє політично стабілізуючу роль у суспільстві [117].

На жаль, в Україні ще не створені умови для стабільного розвитку малого підприємництва і рівень його досить низький. Малими (незалежно від форм власності) визначаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працівників за звітний фінансовий рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не є більшою ніж 70млн гривень [118].

Значення малого підприємництва в національній економіці і, зокрема, рекреаційно-туристичній сфері, полягає в наступному:

по-перше, зайнятість населення, здатність створювати нові робочі місця, поглинати надлишкову робочу силу – головна функція малого підприємництва, адже тоді, коли на великих підприємствах відбувається скорочення робочих місць, малі фірми не лише зберігають, але створюють нові робочі місця;

по-друге, мале підприємництво, будучи антимонопольним за своєю суттю, допомагає утвердженню конкурентних відносин. Характеризуючись численними складовими елементами та високим динамізмом вони значно менше піддаються монополізації порівняно з великими підприємствами. Одночасно, за умов вузької спеціалізації й використання інновацій мале підприємство є дієвим конкурентом, що підриває монополні позиції великих корпорацій;

по-третє, цей сектор оперативно реагує на зміну кон'юнктури, запити споживачів і надає ринковій економіці більшої гнучкості;

по-четверте, мале підприємництво виконує функцію пом'якшення соціальної напруги і демократизації ринкових відносин, адже саме воно є фундаментальною основою формування середнього класу населення.

Отже, мале підприємництво в рекреаційно-туристичній сфері – це обов'язковий елемент ринкової економіки, двигун економічного та науково-технічного прогресу в суспільстві, важливий стабілізаційний механізм і засіб реалізації особливого підприємницького потенціалу населення.

Аналіз статистичних даних свідчить, що впродовж 2010–2018 рр. частка найманих працівників малих підприємств у загальній чисельності працівників становила

26,1–25,9%, за видами економічної діяльності, зокрема, на підприємствах, які проводять операції з нерухомим майном, – 62,9–70,9, тимчасового розміщення й організації харчування – 50,7–45,3, освіти – 47,6–57,9, оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 43,1–37,9, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 35,9–46,9, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 34,9–26,2, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 39,8–34,7%. Отже, саме в названих видах економічної діяльності перевага належить малим підприємствам, тоді як у промисловості – лише 11,4–11,7%, сільському, лісовому та рибному господарстві – 24,4–31,4% найманих працівників зайнято в малому підприємстві [74, с.286–287].

Але, на жаль, поки що малі підприємства не виконують ролі провідного сектору ринкової економіки, про що свідчать й економічні показники їх діяльності: питома вага обсягу реалізованої продукції (товарів і послуг) 2013–2017 рр. становила 16,9–17,2% від загального обсягу реалізованої продукції підприємствами, за видами економічної діяльності, зокрема, на підприємствах, які проводять операції з нерухомим майном – 57,3–58,2%, тимчасового розміщення й організації харчування – 31,2–32,3, освіти – 38,9–58,5, оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 25,1–22,7, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 23,8–30,3, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 26,5–7,1, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 45,2–38,6% [74, с. 288–289]. Основні показники малого підприємства в національній економіці та рекреаційно-туристичній сфері (табл. 5.5.).

Таблиця 5.5.

**Основні показники малого підприємництва в
національній економіці та рекреаційно-туристичній
сфері, 2013–2017 рр.***

Показник	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість малих підприємств, тис.	357,2	354,3	344,0	373,8	324,6
На 10 тис. населення, од.	78	77	76	82	75
<i>Їх частка в загальній кількості підприємств, %</i>	94,3	94,3	94,3	95,0	95,2
Чисельність найманих працівників на малих підприємствах, тис.	2043,7	2011,8	1951,6	1891,8	1572,0
<i>Їх частка в загальній чисельності найманих працівників усіх підприємств, %</i>	26,1	26,1	25,7	26,0	25,9
У розрахунку на одне підприємство, осіб	6	6	6	5	5
Чисельність зайнятих працівників на малих	2164,6	2091,5	2051,3	2010,7	1675,9

підприємствах, тис.					
<i>Їх частка в загальній чисельності зайнятих працівників усіх підприємств, %</i>	27,2	26,9	26,7	27,1	27,1
<i>Кількість малих підприємств за видами економічної діяльності: тимчасове розміщення й організація харчування, тис.</i>	9,8	9,9	9,5	10,1	7,9
<i>Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств, %</i>	95,7	95,6	95,2	95,7	96,3
Зайнято в усіх підприємствах, тис.	134,5	128,7	137,0	132,6	98,8
<i>Частка зайнятих працівників на малих підприємствах в загальній чисельності</i>	51,7	51,0	47,9	46,3	46,5

<i>зайнятих працівників підприємств, %</i>					
<i>мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, тис.</i>	2,1	2,2	2,0	2,3	1,9
<i>Частка малих підприємств в загальній кількості підприємств, %</i>	94,8	95,4	93,2	95,3	95,1
<i>Зайнято в усіх підприємствах, тис.</i>	28,5	31,9	36,7	35,6	30,7
<i>Частка зайнятих працівників на малих підприємствах у загальній чисельності зайнятих працівників підприємств, %</i>	35,5	34,9	29,7	28,5	27,7

* Джерело: розроблено авторами.

1. Значна частка малих підприємств у цій сфері були збитковими (2013 р. – 41%, 2017 р. – 33,7%) [74, с. 304–305]. Це підтверджує необхідність проведення продуманої державної підтримки малого підприємництва у сфері рекреації і туризму України, що тісно взаємопов'язано з отриманням соціального ефекту, підвищенням рівня життя населення.

Сучасний стан рекреаційно-туристичної діяльності характеризується такими особливостями: погіршення соціальних показників функціонування сфери рекреації і туризму; зниження (особливо протягом останніх двох років) показників охоплення населення різними видами рекреаційно-туристичних послуг; зростання структурної незбалансованості ринку послуг у регіонах, утрата значної частини рекреаційно-туристичного потенціалу сфери (Крим і Донбас); хронічне недовантаження об'єктів рекреаційно-туристичної інфраструктури та значна зношеність основних засобів підприємств; недостатність ресурсів для покращення якості послуг та інвестування; посилення недоступності для значної частини населення рекреаційно-туристичних послуг у результаті погіршення рівня життя і зменшення доходів; зниження частки рекреаційних послуг у структурі платних послуг унаслідок загального зубожіння населення та переміщення витрат на обов'язкові; різке зменшення споживання рекреаційно-туристичних послуг сільським населенням; скорочення витрат населення на ці послуги в загальних витратах і заощадженнях. Україна має всі об'єктивні передумови, щоб стати однією з передових рекреаційно-туристичних держав світу, однак аналіз сучасного стану функціонування вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери свідчить про її недостатню ефективність. На сучасному етапі вона зазнає впливу великої кількості негативних чинників, особливо нестабільної політичної та економічної ситуації в державі, недосконалого механізму управління з її боку. Це стримує формування інвестиційного клімату, знижує соціальну ефективність, скорочує фінансування та гальмує розвиток туристичної індустрії взагалі.

В Законі України “Про засади державної регуляторної політики в сфері господарської діяльності” визначається, що “державна регуляторна політика в сфері

господарської діяльності – це напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України” [146]. Проведення державної регуляторної політики у сфері підприємництва є першим науково обґрунтованим кроком в упорядкуванні господарського функціонування суб'єктів господарювання, в тому числі й малих туристичних підприємств, щодо усунення обмежень у нормативно-правових актах, які стримують розвиток підприємництва, створення нових механізмів державного регулювання й управління, що повинні бути спрямовані на забезпечення балансу інтересів підприємств, громадян та держави. . Важливого значення для підвищення ефективності малих підприємств набуває впровадження системи оцінки результатів їх діяльності, визначення напрямів активізації мотивів щодо реалізації підприємницької ініціативи та надання цілеспрямованості та адресності державної підтримки в розвитку сектору малого підприємництва в Україні. У державах з розвинутою ринковою економікою система визначення економічного рейтингу малих підприємств набула широкого значення. Слід зазначити, що розгорнута оцінка фінансового стану малого підприємства є обов'язковою умовою при поданні заявки на отримання кредиту. На нашу думку, рейтингова оцінка стану малого підприємства повинна включатися до складу річного звіту і підлягати опублікуванню разом з річним

балансом. Цей звіт призначений не лише для акціонерів та інвесторів, але і для податкових інспекцій, банків та інших кредиторів. Це є найкращою рекламою у міжнародному бізнесі.

На нашу думку оцінку економічного рейтингу малих підприємств в Україні доцільно проводити за наступними показниками: фінансова сталість, платоспроможність, ділова активність, рентабельність.

Активність власних засобів малого підприємництва характеризує швидкість обороту власних засобів. Якщо вона висока, то обсяги реалізації продукції значно перевищують вкладений у підприємство капітал. Низький коефіцієнт оборотності власних засобів свідчить про бездіяльність вкладених у «справу» власних засобів.

Оскільки значення показників оборотності в значній мірі визначається характером виробництва, необхідно диференціювати їх нормативні значення за різними ознаками: галузь виробництва, підгалузь, сировина, технологія і т. п. За відсутності норм необхідно визначити коефіцієнти оборотності за декілька періодів і проаналізувати їх динаміку: прискорення оборотності, тобто зростання показника, вказує на позитивні тенденції розвитку підприємства, покращення його ділової активності.

Для визначення фінансових показників малого підприємства слід використовувати коефіцієнт рентабельності, який характеризує прибутковість діяльності суб'єктів підприємництва і визначається як відношення одержаного балансового або чистого прибутку за аналізований період до величини вкладених, затрачених ресурсів або до обсягу реалізованої продукції. В практиці фінансового аналізу, розрізняють рентабельність всього капіталу, власних засобів, виробничих фондів, продажу, вкладень.

Діяльність підприємця спонукається, звичайно одночасно кількома мотивами. Один – головний, провідний, інші – підпорядковані. Нині всі усвідомлюють, що мотиви, характерні для адміністративної системи управління з примусовою моделлю трудових відносин, не можуть ефективно діяти в ринкових умовах. Ряд авторів [159, 160] погоджуються, що оцінка ефективності мотивації праці повинна відображати ступінь досягнення тих цілей, які ставить керівник малого підприємства і працівники. Ми вважаємо, що такий підхід є абсолютно логічним, адже мотивація у сфері праці це не що інше як процес спонукування з метою досягнення особистих цілей і цілей малого підприємства.

Думається, що цілі особисті або цілі малого підприємства можна поділити на чотири групи: головна, узагальнена, основна та допоміжна. Макет першочергових цілей можна представити у вигляді дерева логічних можливостей. Вивчення та ранжування цілей дає підстави створити декомпозицію економічної ефективності мотивації праці у вигляді ієрархії. В результаті проведеного аналізу цілей отримано перелік їх у вигляді дерева цілей. Цілі нижчих рівнів є засобами досягнення верхніх рівнів (рис. 5.3).

Визначені цілі розташовані у дереві цілей за рівнями з дотриманням мотиваційно-причинних зв'язків. Побудоване дерево цілей з одного боку дає уявлення про мотивації у сферу праці, які потрібно виконати для досягнення головної цілі, а з іншого – демонструє відносну важливість проблем мотивації праці на кожному рівні. Всі ці процеси ефективності праці відрізняються своєю сутністю і ступенем мотивації по вертикалі і горизонталі.

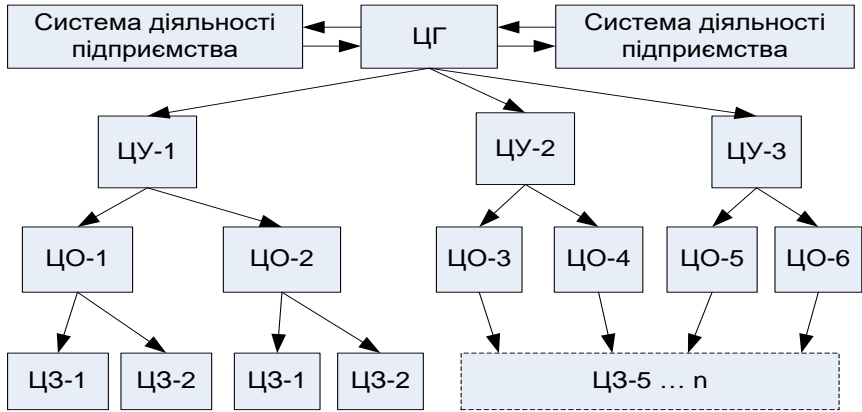

Рис. 5.3. Дерево цілей готельного підприємства в системі стимулювання його діяльності

Головна ціль (ЦГ) – прибуток. Узагальнені цілі (ЦУ):

ЦУ1 – зниження собівартості;

ЦУ2 – зростання обсягів виробництва;

ЦУ3 – розширення ринків збуту продукції.

Основні цілі – (ЦО):

ЦО1 – економічні витрати ресурсів (сировини, матеріалів, електроенергії, тощо);

ЦО2 – активізація впровадження інноваційних економічних технологій;

ЦО3 – зростання продуктивності праці;

ЦО4 – підвищення зарплати персоналу;

ЦО5 – використання конкурентоспроможного продукту;

ЦО6 – впровадження маркетингу.

Допоміжні цілі (заохочення) – (ЦЗ):

ЦЗ1 – матеріальне заохочення; ЦЗ3 – преміювання;

ЦЗ2 – моральне заохочення; ЦЗ4 – виплата винагороди за прибуток; ЦЗ5 ...ЦЗ_n

Для прикладу можна запропонувати схему «Дерево досягнення особистих цілей і цілей малого підприємства».

Нині всі усвідомлюють, що мотиви, характерні для адміністративної системи управління з примусовою моделлю трудових відносин, не можуть ефективно діяти в ринкових умовах. Необхідний економічний структурно - мотиваційний механізм підприємницької діяльності який повинен базуватися на основних суспільних факторах.

Схема формування системи стимулювання діяльності малих підприємств наведена на рис. 5.4.

Рис. 5.4. Формування системи стимулювання діяльності підприємств готельно-ресторанної сфери

Користуючись наведеним прикладом можна дійти висновку, що на рівні окремих працівників підприємства індикаторами економічної ефективності мотивації може бути досягнення особистих економічних цілей, зокрема зростання реальної заробітної плати (доходу), задоволення особистих матеріальних потреб.

Аналіз соціального потенціалу, як сукупності здібностей та можливостей людини, дає можливість малому підприємству правильно обрати стимули, необхідні для підвищення результативності праці. Але, у всі періоди розвитку людського суспільства, діяльність людей взагалі, і підприємницька зокрема, спонукались певними мотивами. Основним мотивом є успішне функціонування підприємства через створення матеріальних благ його працівників. З огляду на соціально-психологічні особливості, підприємництво не можливо пояснити лише одним бажанням одержати винагороду за працю; це питання набагато складніше

Думається, що важливим елементом мотиваційного механізму можна використати винагороду за кінцевими результатами роботи малого підприємства за рахунок додаткового матеріального стимулу – відсотку від прибутку. На сьогодні в Україні практично сформована система нормативних актів, що визначають ключові моменти проведення регуляторної політики в сфері малого підприємництва. До цієї системи, зокрема, належать: Закон України “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні”; Укази Президента України “Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності”, “Про запровадження єдиної регуляторної політики у сфері підприємництва”, “Питання Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва”, “Про заходи щодо забезпечення підтримки та дальшого розвитку

підприємницької діяльності”; Постанови Кабінету Міністрів України “Про порядок оскарження центральними органами виконавчої влади, головами місцевих державних адміністрацій рішень Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва”, “Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки обґрунтування проєктів регуляторних актів”, “Про затвердження Положення про порядок підготовки проєктів регуляторних актів”; Наказ Держпідприємництва “Про затвердження Положення про Апеляційну комісію з питань розгляду скарг щодо відмови представництв Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва у погодженні проєктів регуляторних актів” тощо. Серед перших документів, спрямованих на формування нормативно-правових підвалин проведення вітчизняної регуляторної реформи, особливе місце посідає Указ Президента України “Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності” [164]. В означеному документі вказується на вирішальну роль розвитку підприємництва для економічного зростання України, визнається за необхідне проведення роботи щодо усунення обмежень, які стримують розвиток підприємницької діяльності. Зокрема, зменшення надмірного державного регулювання підприємницької діяльності, у зв’язку з чим законодавчо вводиться поняття дерегулювання. Оскільки мале підприємництво відіграє важливу роль в економіці України і існують проблеми в його розвитку, то держава повинна прийняти заходи до подолання цих проблем та для покращення умов розвитку. Полегшити це завдання може співпраця з громадськими об’єднаннями підприємців. Адже за дослідженнями 93% опитаних підприємців вважають, що ”найкраще сьогодні відстоюють інтереси малого бізнесу громадські об’єднання підприємців та

профспілкові організації; 90% підприємців певні, що для досягнення практичних результатів і реформ у суспільстві потрібна консолідація підприємців у громадські об'єднання та галузеві союзи; 62% респондентів вважає, що вирішення соціально-економічних проблем без взаємодії влади з підприємницькою спільнотою неможливе.” Виходячи із чотирьохрічного досвіду нашого дослідження можна сказати, що керівникам малих підприємств необхідна юридична підтримка, щоб можна було правильно орієнтуватись в законодавчих і відомчих документах. Підприємець сектору малого підприємництва змушений звертатися до цілої низки Законів, Указів Президента, Постанов Кабінету Міністрів, листів Держкомзему, Податкової адміністрації України у яких не спроможні розібратись, щоб захистити себе при певних умовах роботи. Отже, виникає необхідність у створенні нових Програм, які б мали інформаційно-консультаційне забезпечення з питань юриспруденції, сучасних досягнень науки, техніки і технології, менеджменту і маркетингу, яке спрямоване на підвищення рівня знань та вдосконалення практичних навичок. Для малих туристичних підприємств Західної Європи консультації вже давно є необхідною умовою успішної діяльності, тоді як для України ж, яка лише зараз стоїть на шляху ринкових реформ, консультування є новим поняттям. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок про те, що розвиток системи дорадництва підприємств у сфері рекреаційно-туристичних послуг є об'єктивною необхідністю в Україні .

Світовий досвід підтверджує, що економіка розвинених країн залежить від того, як працюють маленькі ресторани, магазини, сервісні центри, готелі, туристичні фірми, місцеві фабрики. Мале підприємництво в них давно оформилось у самостійні структурні підрозділи малого бізнесу. Такі підприємства є мобільними, маневреними та ефективними з огляду на витрати, у своїй діяльності вони

наближені до споживачів (туризм, торгівля, виробництво послуг), спроможні швидко реагувати на зміни попиту і враховувати побажання клієнтів. Створюючи значну кількість робочих місць і займаючи вагомую частку у виробництві ВВП, мале підприємство утворює ядро гарантованої зайнятості більшої частини населення, забезпечує його добробут і відіграє політично стабілізуючу роль у суспільстві.

На жаль, в Україні ще не створені умови для стабільного розвитку малого підприємництва і рівень його досить низький. Малими (незалежно від форм власності) визначаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працівників за звітний фінансовий рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не є більшою ніж 70 млн гривень .

Значення малого підприємництва в національній економіці і, зокрема, рекреаційно-туристичній сфері, полягає в наступному:

по-перше, зайнятість населення, здатність створювати нові робочі місця, поглинати надлишкову робочу силу – головна функція малого підприємництва, адже тоді, коли на великих підприємствах відбувається скорочення робочих місць, малі фірми не лише зберігають, але створюють нові робочі місця;

по-друге, мале підприємство, будучи антимонопольним за своєю суттю, допомагає утворенню конкурентних відносин. Характеризуючись численними складовими елементами та високим динамізмом вони значно менше піддаються монополізації порівняно з великими підприємствами. Одночасно, за умов вузької спеціалізації й використання інновацій мале підприємство є дієвим конкурентом, що підриває монополістичні позиції великих корпорацій;

по-третє, цей сектор оперативно реагує на зміну кон'юнктури, запити споживачів і надає ринковій економіці більшої гнучкості;

по-четверте, мале підприємництво виконує функцію пом'якшення соціальної напруги і демократизації ринкових відносин, адже саме воно є фундаментальною основою формування середнього класу населення.

Отже, мале підприємництво в рекреаційно-туристичній сфері – це обов'язковий елемент ринкової економіки, двигун економічного та науково-технічного прогресу в суспільстві, важливий стабілізаційний механізм і засіб реалізації особливого підприємницького потенціалу населення.

Аналіз статистичних даних свідчить, що впродовж 2010–2017 рр. частка найманих працівників готельних підприємств у загальній чисельності працівників становила 26,1–25,9%, за видами економічної діяльності, зокрема, на підприємствах, які проводять операції з нерухомим майном, – 62,9–70,9, тимчасового розміщення й організації харчування – 50,7–45,3, освіти – 47,6–57,9, оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 43,1–37,9, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 35,9–46,9, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 34,9–26,2, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 39,8–34,7%. Отже, саме в названих видах економічної діяльності перевага належить малим підприємствам, тоді як у промисловості – лише 11,4–11,7%, сільському, лісовому та рибному господарстві – 24,4–31,4% найманих працівників зайнято в малому підприємстві (табл. 2.14) [74, с.286–287].

Але, на жаль, поки що малі підприємства не виконують ролі провідного сектору ринкової економіки, про що свідчать й економічні показники їх діяльності:

питома вага обсягу реалізованої продукції (товарів і послуг) 2010–2017 рр. становила 16,9–17,2% від загального обсягу реалізованої продукції підприємствами, за видами економічної діяльності, зокрема, на підприємствах, які проводять операції з нерухомим майном – 57,3–58,2%, тимчасового розміщення й організації харчування – 31,2–32,3, освіти – 38,9–58,5, оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 25,1–22,7, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 23,8–30,3, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 26,5–7,1, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 45,2–38,6% [74, с. 288–289].

Таблиця 5.6.

Основні показники малого підприємництва в національній економіці та туристичній сфері, 2014–2018 рр.*

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість малих підприємств, тис.	357,2	354,3	344,0	373,8	324,6
На 10 тис. населення, од.	78	77	76	82	75
<i>Їх частка в загальній кількості підприємств, %</i>	94,3	94,3	94,3	95,0	95,2
Чисельність найманих працівників на малих підприємствах, тис.	2043,7	2011,8	1951,6	1891,8	1572,0
<i>Їх частка в загальній чисельності найманих працівників усіх підприємств, %</i>	26,1	26,1	25,7	26,0	25,9
У розрахунку на одне підприємство, осіб	6	6	6	5	5
Чисельність зайнятих працівників на малих підприємствах, тис.	2164,6	2091,5	2051,3	2010,7	1675,9
<i>Їх частка в загальній чисельності зайнятих працівників усіх підприємств, %</i>	27,2	26,9	26,7	27,1	27,1

Кількість малих підприємств за видами економічної діяльності: тимчасове розміщення й організація харчування, тис.	9,8	9,9	9,5	10,1	7,9
Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств, %	95,7	95,6	95,2	95,7	96,3
Зайнято в усіх підприємствах, тис.	134,5	128,7	137,0	132,6	98,8
Частка зайнятих працівників на малих підприємствах в загальній чисельності зайнятих працівників підприємств, %	51,7	51,0	47,9	46,3	46,5
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, тис.	2,1	2,2	2,0	2,3	1,9
Частка малих підприємств в загальній кількості підприємств, %	94,8	95,4	93,2	95,3	95,1
Зайнято в усіх підприємствах, тис.	28,5	31,9	36,7	35,6	30,7
Частка зайнятих працівників на малих підприємствах у загальній чисельності зайнятих працівників підприємств, %	35,5	34,9	29,7	28,5	27,7

* Джерело: розроблено автором.

Значна частка малих підприємств у цій сфері були збитковими (2014 р. – 41%, 2018 р. – 33,7%) [74, с. 304–305]. Це підтверджує необхідність проведення продуманої державної підтримки малого підприємництва у сфері рекреації і туризму України, що тісно взаємопов'язано з отриманням соціального ефекту, підвищенням рівня життя населення.

5.3. Соціальні пріоритети трансформації державних механізмів регулювання готельно-ресторанної сфери та туристичної галузі в цілому

Забезпечення соціально орієнтованого характеру розвитку сфери рекреації й туризму потребує передусім трансформації механізмів державного регулювання в напрямі посилення їх соціальної та екологічної складової. Розвиток і зміцнення економічного потенціалу рекреації та туризму може стати вагомим чинником стабілізації і структурної перебудови економіки, поглиблення процесів глобалізації, інтелектуалізації та інформатизації суспільства. У свою чергу, розвиток національної економіки буде супроводжуватися зростанням доходів населення та його витрат на відпочинок і оздоровлення.

Разом з тим вплив державної політики на соціальні наслідки функціонування досліджуваної сфери може бути не тільки опосередкованим (через поліпшення загальних умов економічного розвитку). Державне регулювання економіки загалом та рекреації і туризму зокрема може і повинно передбачати соціально важливі цілі й механізми. Всі пріоритетні напрями розвитку рекреаційно-туристичної сфери (створення багатоканального фінансового забезпечення, ефективне використання ресурсного потенціалу, рекреаційне природокористування, стимулювання ринку курортно-оздоровчих і туристичних послуг та ін.) мають орієнтуватися все більше охоплення населення рекреаційно-туристичними послугами, оздоровленням, на покращення показників здоров'я і тривалості життя населення, людського розвитку загалом [36].

Саме тому вкрай важливою та необхідною є екологічна складова державної політики, метою якої є досягнення екологічної безпеки, подолання негативних

наслідків туристичної діяльності, досягнення сталого розвитку територій України. Прискорений розвиток рекреаційної та туристичної діяльності в регіонах останнім часом має поряд з позитивними й негативні наслідки, зокрема відбувається перевантаження інфраструктури, руйнується природне середовище, зникають рідкісні види рослин, змінюються ареали проживання тварин, погіршується якість повітря, засмічуються території, що погіршує їх санітарний стан. До негативних чинників, які впливають на стан довкілля належать: будівництво та функціонування об'єктів інфраструктури (санаторно-курортних закладів, готелів, туристичних баз, ресторанів, барів, паркінгів, автозаправочних станцій, пунктів технічного обслуговування) саме в найбільш цінних і найпривабливіших місцях – на територіях рекреаційних зон і туристичних центрів; розвиток таких видів рекреації і туризму, як короткотривалі зустрічі та ігри на природі (характерні для приміських зон, які відбуваються у вихідні дні часто і масово, хоча і є не дуже тривалими), неорганізований авто-, мототуризм по бездоріжжю, катання на моторних човнах; нераціональність використання природних лікувальних ресурсів (гострою, зокрема, залишається проблема збереження пляжних територій, проведення берегоукріплювальних і протизсувних робіт), відсутність дієвого державного контролю за їх експлуатацією, у тому числі комерційними структурами .

Отже, нагальним завданням є ефективне використання природно-ресурсного потенціалу регіонів шляхом проведення урівноваженої рекреаційної та туристичної діяльності в гармонії з потребами рекреантів і туристів, з одного боку, та природним середовищем – з іншого, сприяючи одночасно збереженню довкілля і сталому розвитку рекреації й туризму.

Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій та туристичних центрів має стати надійним підґрунтям реалізації прав громадян на охорону здоров'я, медичну допомогу, відпочинок, безпечне для життя і відпочинку довкілля. Екологоорієнтоване використання наявного рекреаційного потенціалу, рівень та особливості розвитку рекреаційної і туристичної діяльності в Україні та її регіонах дають підстави для перспективного розвитку рекреації і туризму.

Поліпшення соціально-економічної ситуації в нашій державі можливе лише на основі вдосконалення державної політики, її нової якості. Необхідна чітка позиція держави щодо ключових цілей та орієнтирів розвитку країни. Необхідна сильна політика щодо визначення загальних параметрів соціально-економічного розвитку країни, соціальної сфери, рекреації і туризму, їх реалізації та дотримання законодавства. Державне регулювання економіки, як свідчить досвід передових країн, має спиратися на сильну державну владу, державний порядок і державні пріоритети.

З іншого боку, для формування сильної економіки (у тому числі потужної сфери рекреації і туризму) потрібні також активні мотивовані суб'єкти господарської діяльності. Перерозподіл повноважень, ресурсів, капіталів і прибутків стає важливою передумовою інституціоналізації ефективної ринкової діяльності в умовах продуманого цілеспрямованого державного регулювання. Міра впливу держави на економіку не є постійною, вона посилюється або послаблюється залежно від стану економіки, впливу глобальних чинників, соціальної напруженості та ін. Історичний досвід свідчить, що створення нормальних умов життєдіяльності в економіці країни пов'язано з пошуком оптимального балансу між державним

регулюванням та активністю господарюючих суб'єктів [74, с. 25, 332–333].

На наш погляд, вирішення цього завдання полягає в досягненні оптимального співвідношення дії наступних механізмів: державного регулювання, ринкових механізмів (попиту і пропозиції), державно-приватного партнерства та механізму місцевого самоврядування.

Тільки за умови конструктивної і спрямовуючої діяльності держави можливий вихід із кризової ситуації, підвищення соціально-економічної ефективності і конкурентоспроможності економіки. Держава повинна встановлювати пріоритети згідно з цінностями та цілями розвитку суспільства, передбачати адекватні стосовно реальному життю країни механізми їх забезпечення.

Основні принципи державного регулювання рекреаційно-туристичної сфери України повинні полягати в наступному:

- сприянні туристичній діяльності і створенні сприятливих умов для її розвитку;

- визначенні і підтримці пріоритетних напрямів туристичної діяльності;

- формуванні уявлення про нашу державу як сприятливу для туризму;

- підтримці і захисті туристів, туроператорів, турагентств і їх об'єднань.

Пріоритетними напрямками розвитку вітчизняної сфери рекреації і туризму мають стати підтримка і розвиток внутрішнього, в'їзного, соціального і самодіяльного туризму, не зменшуючи значення інших видів туризму і відпочинку, але наголошуючи на важливості першочергового їх розвитку з позицій як економічних (зростання зайнятості, доходів населення, ВВП), так і соціальних (покращення здоров'я, рівня життя

населення, підтримка духовно-патріотичних цінностей) результатів.

Ключовими соціальними цілями розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в нашій країні є:

- забезпечення права громадян на відпочинок, свободу пересування тощо при здійсненні подорожей;

- охорона довкілля;

- =поліпшення показників охоплення населення послугами оздоровлення та відпочинку і людського розвитку загалом;

- подальший розвиток рекреації і туризму, орієнтованої на задоволення потреб населення щодо оздоровлення та відпочинку, з одночасним створенням нових робочих місць, зростанням рівня доходів держави і громадян, поглиблення міжнародного співробітництва, охорона і збереження об'єктів рекреаційно-туристичних ресурсів, ефективне використання природної і культурної спадщини.

Найважливішою складовою частиною державного регулювання рекреації і туризму є безпосередня участь держави у формуванні культури рекреації і туризму – якісного стану всієї рекреаційно-туристичної сфери, який повинен характеризуватися високим рівнем розвитку громадських відносин у цій сфері, індивідуальної і громадської свідомості в рекреантів і туристів, посадовців, представників влади, працівників підприємств туристичної індустрії і рекреаційних установ, населення, приймаючих рекреаційно-туристичних регіонів. Культура рекреації і туризму – це розуміння всіма суб'єктами рекреації і туризму ролі й місця рекреації та туризму в сучасному світі, необхідності формування в громадській моделі поведінки людей раціонального використання вільного часу для лікувально-оздоровчих, рекреаційних,

пізнавальних, фізкультурно-спортивних, професійно-ділових та інших рекреаційно-туристичних цілях [175].

Дієвим засобом досягнення цих та інших важливих цілей розвитку рекреації і туризму в Україні можуть стати механізми державно-приватного партнерства. Інститут державно-приватного партнерства в усій різноманітності форм його прояву дає змогу поєднати інтереси, забезпечити вигоди та досягнення основних цілей різних суб'єктів [117].

Незважаючи на те, що інтереси держави, бізнесу і населення в індустрії туризму перебувають у різних площинах, але, по суті, вони збігаються за багатьма позиціями. Державний інтерес насамперед пов'язаний з розвитком внутрішнього і в'їзного туризму, що забезпечує досягнення численних економічних і соціальних цілей.

До економічних цілей держави належать:

- зростання валового внутрішнього (національного) продукту;

- прямий, непрямий і сукупний макроекономічний ефект (сума прямого, мультиплікативного економічних ефектів, ефекту від збільшення доходів), що одержується від туристичних послуг і продуктів;

- ефект туристичного мультиплікатора;

- приріст зайнятості населення в результаті розширення рекреаційно-туристичної і супутніх інфраструктур.

Соціальні цілі полягають у збільшенні:

- середньої тривалості життя населення;

- рівня продуктивності й працездатності населення;

- якості життя;

- соціального та інтелектуального капіталу;

- кількості переміщень населення всередині країни по регіонах з діловими, оздоровчими і

розважальними цілями;

- загальноосвітнього і культурного рівнів населення;

- патріотичного духу нації та якості знань історії рідного краю і країни в цілому, а також формуванні уявлення населення про рідну країну і поліпшенні її іміджу в міжнародному співтоваристві.

Інтерес бізнесу завжди полягає в отриманні прибутку, тоді як соціальних цілей може не бути взагалі. На основі державно-приватного партнерства та у взаємодії з державою формується соціальна орієнтованість бізнесу. Посилення можливості довготривалого розміщення інвестицій під гарантії, забезпечення розподілу ризиків проекту з державою, можливості вибору проектів спільної участі гарантуються державною підтримкою такого бізнесу.

Інтереси населення в розвитку індустрії туризму полягають у такому:

- отриманні доступного оздоровлення та відпочинку для всіх категорій громадян;

- забезпеченні громадянських прав населення щодо оздоровлення, відпочинку, дозвілля;

- гарантії якості рекреаційно-туристичних послуг;

- можливості вибору рекреаційно-туристичних послуг і продуктів різного рівня й вартості;

- інформаційній доступності й обізнаності щодо пропозицій на ринку рекреаційно-туристичних послуг;

- можливості та доступності отримання пільг і дотацій на оздоровлення, відпочинок і туристичні послуги;

- наявності зворотного зв'язку з постачальниками послуг з метою вирішення проблем, що виникають у процесі споживання рекреаційно-туристичних послуг.

Розвиток державно-приватного партнерства в індустрії туризму при здійсненні проектів партнерства

передбачає ефективне використання:

ресурсів держави – земель і природних ресурсів; майнового комплексу, у т.ч. об'єктів інфраструктури; тарифної політики і державного регулювання в економіці; цільових фінансових ресурсів, включаючи базу оподаткування туристичної сфери; систему й елементи управління сферою; інформаційного ресурсу; митно-міграційної політики;

ресурсів бізнесу – підприємницької ініціативи; управлінських фінансових рішень; трудових, управлінських, виробничих, інноваційних та інтелектуальних ресурсів;

ресурсів населення – громадянської ініціативи; заощаджень населення.

Забезпечення ефективного державно-приватного партнерства потребує вдосконалення власне державного регулювання у сфері туризму, а саме:

1. *Правового регулювання рекреаційно-туристичної діяльності*, що полягає в наступному:

– покращенні механізму фінансового забезпечення відповідальності туроператорів, у тому числі в частині збільшення розміру фінансового забезпечення;

– збільшенні юридичної відповідальності туроператорів за завдану шкоду життю і здоров'ю туристів та інші порушення норм законодавства;

– введенні обов'язкової атестації інструкторів-провідників, екскурсоводів, гідів-перекладачів;

– визначенні особливостей правового регулювання подорожей неповнолітніх туристів, уведенні додаткових заходів для підвищення їх безпеки;

– створенні єдиного державного органу з туризму з повноваженнями щодо ведення державного реєстру організацій у цій сфері;

- формуванні правових основ функціонування єдиної автоматизованої інформаційної системи обліку реалізації туристичного продукту в Україні;
- поліпшенні нормативної правової бази для розвитку культурно-пізнавального туризму;
- введенні обов'язкового страхування витрат туристів, що виїжджають за кордон, а також туристичних маршрутів підвищеної небезпеки в межах України.

2. *Державна підтримка соціального, а також в'їзного туризму, що забезпечується:*

- створенням умов для розширення туристичної і сервісної інфраструктури в історико-культурних зонах міста й інших територій України, у тому числі формуванні культурно-туристських зон, що включають пам'ятники історії і культури, об'єкти обслуговування;
- розробкою податкового інструменту підтримки соціального туризму (дітей, молоді, малозабезпечених верств населення, літніх людей та ін.), шляхом упровадження соціального податку на прибутки з фізичних осіб при оплаті витрат на подорожі в межах України;
- істотним збільшенням бюджетних асигнувань на просування внутрішнього і в'їзного туризму в Україні, у тому числі в рекреаційних зонах і туристичних центрах, а також на залучення інвесторів у них;
- формуванням мережі представництв Єдиного органу управління туризмом і рекреацією за кордоном з метою просування українського туристичного продукту;
- розвитком таких інститутів державно-приватного партнерства, як концесії об'єктів туризму і відпочинку, особливі економічні зони, кластери [176, 177, 178].

3. *Підвищення безпеки туризму, що передбачає:*

- законодавчо встановлене обов'язкове страхування туристів, виїжджаючих за кордон, визначення

мінімального набору ризиків і страхових послуг, що входять до цього виду страхування;

– створення правових механізмів для надання правової та інших видів невідкладної допомоги українським туристам, що потрапили в скрутну ситуацію за кордоном, розробку порядку фінансування консульських служб для надання їм необхідної допомоги;

– відкриття представництв Єдиного органу управління туризмом і рекреацією за кордоном, яке виконуватиме функції з надання невідкладної допомоги українським туристам в іноземних державах (спільно з консульськими службами);

– розробку і реалізацію комплексу заходів, спрямованих на підвищення культури безпеки і відпочинку [179].

4. *Антикризова підтримка рекреаційно-туристичної сфери України*, що має носити комплексний характер і передбачати створення максимально сприятливих політичних, економічних, організаційних, кадрових та інших передумов її розвитку в ситуації економічної кризи.

Одним із найважливіших способів досягнення поставлених державою цілей є розробка і реалізація програм розвитку туризму. Проводячи макроекономічну і регіональну політику, держава сприяє формуванню сприятливого для господарської діяльності середовища в інтересах суспільства. На разі кожен регіон України характеризується наявністю гострих проблем, спричинених недосконалою структурою виробництва та нераціональним використанням ресурсного потенціалу.

Державне регулювання соціально-економічного розвитку національної економіки повинно орієнтуватися на ефективне використання природно-ресурсного потенціалу з урахуванням соціальних та економічних проблем

населення [180, с. 84, 124, 132–135; 181]. Шляхом упровадження механізмів державно-приватного партнерства та посилення самостійності місцевого самоврядування можливо зменшити залежність регіонів від центру, активізувати внутрішні механізми бізнесу, громадськості, органів місцевого самоврядування, щоб досягнути найповнішого використання ресурсного потенціалу, оптимально поєднуючи інтереси кожного регіону і держави [182, с.145; 183, 184].

Для ефективного функціонування в ринковому середовищі рекреаційно-туристична сфера повинна застосовувати ринкові механізми, сучасні методи й засоби управління. Проте це лише спонукатиме менеджмент до більш доцільних дій. Таким чином, однією з умов, здатних забезпечити успішне функціонування досліджуваної сфери, є формування такої організаційної структури її управління, яке дасть змогу враховувати потреби та ініціативи всіх суб'єктів та зацікавлених осіб, розробляти регіональні, міжрегіональні й загальнодержавні програми соціально-економічного розвитку, удосконалювати організаційно-економічні механізми зростання соціальної та економічної ефективності рекреації і туризму в системі національної економіки.

Для підвищення рівня рекреаційного, курортного, туристичного обслуговування до світових стандартів необхідно визначити пріоритети перспективного розвитку рекреаційно-туристичної сфери, які варто розглядати в контексті загальнодержавних і регіональних інтересів, забезпечити максимальне державне сприяння їх реалізації [185, 186, 187]. Активна державна підтримка в умовах глобалізації та інтеграції України до Європейського Союзу, законодавчі гарантії прав для закордонних партнерів здатні створити сприятливі передумови для залучення іноземних інвестицій. Ресурсна база України має унікальний

рекреаційно-туристичний потенціал, спроможний забезпечити подальший розвиток національного туристичного продукту і вихід його на міжнародні ринки [39, с. 292–293].

Отже, очевидно, що розвиток індустрії гостинності й туризму має передбачати доступність відповідних послуг широким верствам населення, а також захист національних інтересів України. З метою ефективного використання потенціалу регіонів необхідно проводити державну політику просування на глобальному ринку України як держави доступного і різноманітного туризму. Важливими напрямками поширення відповідного позитивного іміджу можуть стати: активізація діяльності туристично-інформаційних центрів (ТІЦ); широка рекламна кампанія пропагування туристичних можливостей країни через проведення туристичних фестивалів та ярмарків; участь України в найбільших туристичних заходах (ярмарках, виставках, туристичних салонах) з метою її представлення; популяризація зимового, літнього та культурного відпочинку, відпочинку для різних вікових груп, спеціалізованого туризму; проведення інших великих заходів спортивного (світового та європейського рівня) та гуманітарного характеру (музичні, пісенні фестивалі та конкурси, тематичні фестивалі, виставки та ін.) з метою забезпечення завантаженості готелів, розвитку внутрішнього туризму, зокрема активізації соціального, ділового, молодіжного видів туризму та інше.

Підсумовуючи наведене вище, слід окреслити ключові напрями соціалізації державного регулювання розвитку рекреації і туризму в Україні, а саме:

– удосконалення нормативно-правової бази відповідно до вимог міжнародного законодавства; використання нормативно-правових механізмів захисту інтересів вітчизняних фірм на зовнішньому ринку;

упровадження комплексу стандартів рекреаційного і туристичного продуктів та суміжних послуг (готельних, ресторанного господарства, транспорту, торгівлі тощо); поширення практики сертифікації рекреаційних і туристичних послуг, ліцензування закладів, що їх надають; оптимізація механізмів залучення вітчизняних та зарубіжних інвесторів, малого бізнесу і приватної ініціативи; формування нових, підтримка та розширення кола регіональних інституцій, зацікавлених в інтенсифікації розвитку курортно-рекреаційних зон – господарських товариств, шкіл управління та бізнесу, центрів підтримки підприємництва, агентств і фондів сприяння локальним ініціативам тощо;

– зміцнення матеріально-технічної і технологічної бази та кадрового потенціалу; удосконалення мережі та потужності санаторно-курортних закладів відповідно до норм антропогенного навантаження на ландшафт і потреб населення; упровадження механізму раціонального природокористування; стимулювання підприємницької активності в названих видах економічної діяльності; цільове залучення ресурсів суб'єктів господарювання до виконання програм розвитку рекреаційно-туристичної сфери; розширення мережі об'єктів дозвілля і відпочинку, реставрація історико-культурних пам'яток;

– розвиток найбільш перспективних видів рекреаційної і туристичної діяльності, якими будуть цілорічний довго- і короткостроковий відпочинок й санаторно-курортне оздоровлення та лікування, спортивно-оздоровчий, гірський, у тому числі альпінізм, дельтапланеризм, спелеотуризм, водний і морський (зокрема, яхтинг), мисливський, пішохідний, сільський, кінний туризм, туризм діловий і службовий, культурно-пізнавальний та інші популярні і нові нетрадиційні види туризму (екологічний, сільський зелений, уїкендовий,

молодіжний, екскурсійна діяльність), які тісно пов'язані з природою і не завдають їй шкоди;

– досягнення важливих цілей збільшення охоплення населення послугами оздоровлення та відпочинку; поліпшення показників здоров'я, якості і тривалості життя; прискорення людського розвитку в Україні в цілому та всіх регіонів;

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Забезпечення соціально орієнтованого характеру розвитку готельно-ресторанної сфери й туризму потребує передусім трансформації механізмів державного регулювання в напрямі посилення їх соціальної та екологічної складової. Розвиток і зміцнення економічного потенціалу рекреації та туризму може стати вагомим чинником стабілізації і структурної перебудови економіки, поглиблення процесів глобалізації, інтелектуалізації та інформатизації суспільства. У свою чергу, розвиток національної економіки буде супроводжуватися зростанням доходів населення та його витрат на відпочинок і оздоровлення.

Разом з тим вплив державної політики на соціальні наслідки функціонування досліджуваної сфери може бути не тільки опосередкованим (через поліпшення загальних умов економічного розвитку). Державне регулювання економіки загалом та рекреації і туризму зокрема може і повинно передбачати соціально важливі цілі й механізми. Всі пріоритетні напрями розвитку готельно-ресторанної та туристичної сфери (створення багатоканального фінансового забезпечення, ефективне використання ресурсного потенціалу, рекреаційне природокористування, стимулювання ринку курортно-оздоровчих і туристичних послуг та ін.) мають орієнтуватися все більше охоплення населення рекреаційно-туристичними послугами, оздоровленням, на покращення показників здоров'я і тривалості життя населення, людського розвитку загалом [36, 172].

Саме тому вкрай важливою та необхідною є екологічна складова державної політики, метою якої є досягнення екологічної безпеки, подолання негативних наслідків туристичної діяльності, досягнення сталого

розвитку територій України. Прискорений розвиток рекреаційної та туристичної діяльності в регіонах останнім часом має поряд з позитивними й негативні наслідки, зокрема відбувається перевантаження інфраструктури, руйнується природне середовище, зникають рідкісні види рослин, змінюються ареали проживання тварин, погіршується якість повітря, засмічуються території, що погіршує їх санітарний стан. До негативних чинників, які впливають на стан довкілля належать: будівництво та функціонування об'єктів інфраструктури (санаторно-курортних закладів, готелів, туристичних баз, ресторанів, барів, паркінгів, автозаправочних станцій, пунктів технічного обслуговування) саме в найбільш цінних і найпривабливіших місцях – на територіях рекреаційних зон і туристичних центрів; розвиток таких видів рекреації і туризму, як короткотривалі зустрічі та ігри на природі (характерні для приміських зон, які відбуваються у вихідні дні часто і масово, хоча і є не дуже тривалими), неорганізований авто -, мототуризм по бездоріжжю, катання на моторних човнах; нераціональність використання природних лікувальних ресурсів (гострою, зокрема, залишається проблема збереження пляжних територій, проведення берегоукріплювальних і протизсувних робіт), відсутність дієвого державного контролю за їх експлуатацією, у тому числі комерційними структурами [173].

Отже, нагальним завданням є ефективно використання засобів розміщення та природно-ресурсного потенціалу регіонів шляхом проведення урівноваженої рекреаційної та туристичної діяльності в гармонії з потребами рекреантів і туристів, з одного боку, та природним середовищем – з іншого, сприяючи одночасно збереженню довкілля і сталому розвитку рекреації й туризму.

Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій та туристичних центрів має стати надійним підґрунтям реалізації прав громадян на охорону здоров'я, медичну допомогу, відпочинок, безпечне для життя і відпочинку довкілля. Екологоорієнтоване використання наявного рекреаційного потенціалу, рівень та особливості розвитку рекреаційної і туристичної діяльності в Україні та її регіонах дають підстави для перспективного розвитку рекреації і туризму.

Поліпшення соціально-економічної ситуації в нашій державі можливе лише на основі вдосконалення державної політики, її нової якості. Необхідна чітка позиція держави щодо ключових цілей та орієнтирів розвитку країни. Необхідна сильна політика щодо визначення загальних параметрів соціально-економічного розвитку країни, соціальної сфери, рекреації і туризму, їх реалізації та дотримання законодавства. Державне регулювання економіки, як свідчить досвід передових країн, має спиратися на сильну державну владу, державний порядок і державні пріоритети.

З іншого боку, для формування сильної економіки (у тому числі потужної сфери рекреації і туризму) потрібні також активні мотивовані суб'єкти господарської діяльності. Перерозподіл повноважень, ресурсів, капіталів і прибутків стає важливою передумовою інституціоналізації ефективної ринкової діяльності в умовах продуманого цілеспрямованого державного регулювання. Міра впливу держави на економіку не є постійною, вона посилюється або послаблюється залежно від стану економіки, впливу глобальних чинників, соціальної напруженості та ін. Історичний досвід свідчить, що створення нормальних умов життєдіяльності в економіці країни пов'язано з пошуком оптимального балансу між державним

регулюванням та активністю господарюючих суб'єктів [174, с. 25, 332–333].

На наш погляд, вирішення цього завдання полягає в досягненні оптимального співвідношення дії наступних механізмів: державного регулювання, ринкових механізмів (попиту і пропозиції), державно-приватного партнерства та механізму місцевого самоврядування.

Тільки за умови конструктивної і спрямовуючої діяльності держави можливий вихід із кризової ситуації, підвищення соціально-економічної ефективності і конкурентоспроможності економіки. Держава повинна встановлювати пріоритети згідно з цінностями та цілями розвитку суспільства, передбачати адекватні стосовно реальному життю країни механізми їх забезпечення.

Основні принципи державного регулювання рекреаційно-туристичної сфери України повинні полягати в наступному:

- сприянні туристичній діяльності і створенні сприятливих умов для її розвитку;

- визначенні і підтримці пріоритетних напрямів туристичної діяльності;

- формуванні уявлення про нашу державу як сприятливу для туризму;

- підтримці і захисті туристів, туроператорів, турагентств і їх об'єднань.

Пріоритетними напрямками розвитку вітчизняної сфери рекреації і туризму мають стати підтримка і розвиток внутрішнього, в'їзного, соціального і самодіяльного туризму, не зменшуючи значення інших видів туризму і відпочинку, але наголошуючи на важливості першочергового їх розвитку з позицій як економічних (зростання зайнятості, доходів населення, ВВП), так і соціальних (покращення здоров'я, рівня життя

населення, підтримка духовно-патріотичних цінностей) результатів.

Ключовими соціальними цілями розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в нашій країні є:

забезпечення права громадян на відпочинок, свободу пересування тощо при здійсненні подорожей;

охорона довкілля;

поліпшення показників охоплення населення послугами оздоровлення та відпочинку і людського розвитку загалом;

подальший розвиток рекреації і туризму, орієнтованої на задоволення потреб населення щодо оздоровлення та відпочинку, з одночасним створенням нових робочих місць, зростанням рівня доходів держави і громадян, поглиблення міжнародного співробітництва, охорона і збереження об'єктів рекреаційно-туристичних ресурсів, ефективне використання природної і культурної спадщини.

Найважливішою складовою частиною державного регулювання рекреації і туризму є безпосередня участь держави у формуванні культури рекреації і туризму – якісного стану всієї рекреаційно-туристичної сфери, який повинен характеризуватися високим рівнем розвитку громадських відносин у цій сфері, індивідуальної і громадської свідомості в рекреантів і туристів, посадовців, представників влади, працівників підприємств туристичної індустрії і рекреаційних установ, населення, приймаючих рекреаційно-туристичних регіонів. Культура рекреації і туризму – це розуміння всіма суб'єктами рекреації і туризму ролі й місця рекреації та туризму в сучасному світі, необхідності формування в громадській моделі поведінки людей раціонального використання вільного часу для лікувально-оздоровчих, рекреаційних,

пізнавальних, фізкультурно-спортивних, професійно-ділових та інших рекреаційно-туристичних цілях [175].

Дієвим засобом досягнення цих та інших важливих цілей розвитку рекреації і туризму в Україні можуть стати механізми державно-приватного партнерства. Інститут державно-приватного партнерства в усій різноманітності форм його прояву дає змогу поєднати інтереси, забезпечити вигоди та досягнення основних цілей різних суб'єктів [117].

Незважаючи на те, що інтереси держави, бізнесу і населення в індустрії туризму перебувають у різних площинах, але, по суті, вони збігаються за багатьма позиціями. Державний інтерес насамперед пов'язаний з розвитком внутрішнього і в'їзного туризму, що забезпечує досягнення численних економічних і соціальних цілей.

До економічних цілей держави належать:

- зростання валового внутрішнього (національного) продукту;

- прямий, непрямий і сукупний макроекономічний ефект (сума прямого, мультиплікативного економічних ефектів, ефекту від збільшення доходів), що одержується від туристичних послуг і продуктів;

- ефект туристичного мультиплікатора;

- приріст зайнятості населення в результаті розширення рекреаційно-туристичної і супутніх інфраструктур.

Соціальні цілі полягають у збільшенні:

- середньої тривалості життя населення;

- рівня продуктивності й працездатності населення;

- якості життя;

- соціального та інтелектуального капіталу;

- кількості переміщень населення всередині країни по регіонах з діловими, оздоровчими і

розважальними цілями;

- загальноосвітнього і культурного рівнів населення;

- патріотичного духу нації та якості знань історії рідного краю і країни в цілому, а також формуванні уявлення населення про рідну країну і поліпшенні її іміджу в міжнародному співтоваристві.

Інтерес бізнесу завжди полягає в отриманні прибутку, тоді як соціальних цілей може не бути взагалі. На основі державно-приватного партнерства та у взаємодії з державою формується соціальна орієнтованість бізнесу. Посилення можливості довготривалого розміщення інвестицій під гарантії, забезпечення розподілу ризиків проекту з державою, можливості вибору проектів спільної участі гарантуються державною підтримкою такого бізнесу.

Інтереси населення в розвитку індустрії туризму полягають у такому:

- отриманні доступного оздоровлення та відпочинку для всіх категорій громадян;

- забезпеченні громадянських прав населення щодо оздоровлення, відпочинку, дозвілля;

- гарантії якості рекреаційно-туристичних послуг;

- можливості вибору рекреаційно-туристичних послуг і продуктів різного рівня й вартості;

- інформаційній доступності й обізнаності щодо пропозицій на ринку рекреаційно-туристичних послуг;

- можливості та доступності отримання пільг і дотацій на оздоровлення, відпочинок і туристичні послуги;

- наявності зворотного зв'язку з постачальниками послуг з метою вирішення проблем, що виникають у процесі споживання рекреаційно-туристичних послуг.

Розвиток державно-приватного партнерства в індустрії туризму при здійсненні проектів партнерства

передбачає ефективне використання:

ресурсів держави – земель і природних ресурсів; майнового комплексу, у т.ч. об'єктів інфраструктури; тарифної політики і державного регулювання в економіці; цільових фінансових ресурсів, включаючи базу оподаткування туристичної сфери; систему й елементи управління сферою; інформаційного ресурсу; митно-міграційної політики;

ресурсів бізнесу – підприємницької ініціативи; управлінських фінансових рішень; трудових, управлінських, виробничих, інноваційних та інтелектуальних ресурсів;

ресурсів населення – громадянської ініціативи; заощаджень населення.

Забезпечення ефективного державно-приватного партнерства потребує вдосконалення власне державного регулювання у сфері туризму, а саме:

1. *Правового регулювання рекреаційно-туристичної діяльності*, що полягає в наступному:

- покращенні механізму фінансового забезпечення відповідальності туроператорів, у тому числі в частині збільшення розміру фінансового забезпечення;

- збільшенні юридичної відповідальності туроператорів за завдану шкоду життю і здоров'ю туристів та інші порушення норм законодавства;

- введенні обов'язкової атестації інструкторів-провідників, екскурсоводів, гідів-перекладачів;

- визначенні особливостей правового регулювання подорожей неповнолітніх туристів, уведенні додаткових заходів для підвищення їх безпеки;

- створенні єдиного державного органу з туризму з повноваженнями щодо ведення державного реєстру організацій у цій сфері;

- формуванні правових основ функціонування єдиної автоматизованої інформаційної системи обліку реалізації туристичного продукту в Україні;
- поліпшенні нормативної правової бази для розвитку культурно-пізнавального туризму;
- введенні обов'язкового страхування витрат туристів, що виїжджають за кордон, а також туристичних маршрутів підвищеної небезпеки в межах України.

2. *Державна підтримка соціального, а також в'їзного туризму, що забезпечується:*

- створенням умов для розширення туристичної і сервісної інфраструктури в історико-культурних зонах міста й інших територій України, у тому числі формуванні культурно-туристських зон, що включають пам'ятники історії і культури, об'єкти обслуговування;
- розробкою податкового інструменту підтримки соціального туризму (дітей, молоді, малозабезпечених верств населення, літніх людей та ін.), шляхом упровадження соціального податку на прибутки з фізичних осіб при оплаті витрат на подорожі в межах України;
- істотним збільшенням бюджетних асигнувань на просування внутрішнього і в'їзного туризму в Україні, у тому числі в рекреаційних зонах і туристичних центрах, а також на залучення інвесторів у них;
- формуванням мережі представництв Єдиного органу управління туризмом і рекреацією за кордоном з метою просування українського туристичного продукту;
- розвитком таких інститутів державно-приватного партнерства, як концесії об'єктів туризму і відпочинку, особливі економічні зони, кластери [176, 177, 178].

3. *Підвищення безпеки туризму, що передбачає:*

- законодавчо встановлене обов'язкове страхування туристів, виїжджаючих за кордон, визначення

мінімального набору ризиків і страхових послуг, що входять до цього виду страхування;

- створення правових механізмів для надання правової та інших видів невідкладної допомоги українським туристам, що потрапили в скрутну ситуацію за кордоном, розробку порядку фінансування консульських служб для надання їм необхідної допомоги;

- відкриття представництв Єдиного органу управління туризмом і рекреацією за кордоном, яке виконуватиме функції з надання невідкладної допомоги українським туристам в іноземних державах (спільно з консульськими службами);

- розробку і реалізацію комплексу заходів, спрямованих на підвищення культури безпеки і відпочинку [179].

4. *Антикризова підтримка рекреаційно-туристичної сфери України*, що має носити комплексний характер і передбачати створення максимально сприятливих політичних, економічних, організаційних, кадрових та інших передумов її розвитку в ситуації економічної кризи.

Одним із найважливіших способів досягнення поставлених державою цілей є розробка і реалізація програм розвитку туризму. Проводячи макроекономічну і регіональну політику, держава сприяє формуванню сприятливого для господарської діяльності середовища в інтересах суспільства. На разі кожен регіон України характеризується наявністю гострих проблем, спричинених недосконалою структурою виробництва та нераціональним використанням ресурсного потенціалу.

Державне регулювання соціально-економічного розвитку національної економіки повинно орієнтуватися на ефективне використання природно-ресурсного потенціалу з урахуванням соціальних та економічних проблем

населення [180, с. 84, 124, 132–135; 181]. Шляхом упровадження механізмів державно-приватного партнерства та посилення самостійності місцевого самоврядування можливо зменшити залежність регіонів від центру, активізувати внутрішні механізми бізнесу, громадськості, органів місцевого самоврядування, щоб досягнути найповнішого використання ресурсного потенціалу, оптимально поєднуючи інтереси кожного регіону і держави [182, с.145; 183, 184].

Для ефективного функціонування в ринковому середовищі рекреаційно-туристична сфера повинна застосовувати ринкові механізми, сучасні методи й засоби управління. Проте це лише спонукатиме менеджмент до більш доцільних дій. Таким чином, однією з умов, здатних забезпечити успішне функціонування досліджуваної сфери, є формування такої організаційної структури її управління, яке дасть змогу враховувати потреби та ініціативи всіх суб'єктів та зацікавлених осіб, розробляти регіональні, міжрегіональні й загальнодержавні програми соціально-економічного розвитку, удосконалювати організаційно-економічні механізми зростання соціальної та економічної ефективності рекреації і туризму в системі національної економіки.

Для підвищення рівня рекреаційного, курортного, туристичного обслуговування до світових стандартів необхідно визначити пріоритети перспективного розвитку рекреаційно-туристичної сфери, які варто розглядати в контексті загальнодержавних і регіональних інтересів, забезпечити максимальне державне сприяння їх реалізації [185, 186, 187]. Активна державна підтримка в умовах глобалізації та інтеграції України до Європейського Союзу, законодавчі гарантії прав для закордонних партнерів здатні створити сприятливі передумови для залучення іноземних інвестицій. Ресурсна база України має унікальний

рекреаційно-туристичний потенціал, спроможний забезпечити подальший розвиток національного туристичного продукту і вихід його на міжнародні ринки [39, с. 292–293].

Отже, очевидно, що розвиток індустрії гостинності й туризму має передбачати доступність відповідних послуг широким верствам населення, а також захист національних інтересів України. З метою ефективного використання потенціалу регіонів необхідно проводити державну політику просування на глобальному ринку України як держави доступного і різноманітного туризму. Важливими напрямками поширення відповідного позитивного іміджу можуть стати: активізація діяльності туристично-інформаційних центрів (ТІЦ); широка рекламна кампанія пропагування туристичних можливостей країни через проведення туристичних фестивалів та ярмарків; участь України в найбільших туристичних заходах (ярмарках, виставках, туристичних салонах) з метою її представлення; популяризація зимового, літнього та культурного відпочинку, відпочинку для різних вікових груп, спеціалізованого туризму; проведення інших великих заходів спортивного (світового та європейського рівня) та гуманітарного характеру (музичні, пісенні фестивалі та конкурси, тематичні фестивалі, виставки та ін.) з метою забезпечення завантаженості готелів, розвитку внутрішнього туризму, зокрема активізації соціального, ділового, молодіжного видів туризму та інше.

Підсумовуючи наведене вище, слід окреслити ключові напрями соціалізації державного регулювання розвитку рекреації і туризму в Україні, а саме:

– удосконалення нормативно-правової бази відповідно до вимог міжнародного законодавства; використання нормативно-правових механізмів захисту інтересів вітчизняних фірм на зовнішньому ринку;

упровадження комплексу стандартів рекреаційного і туристичного продуктів та суміжних послуг (готельних, ресторанного господарства, транспорту, торгівлі тощо); поширення практики сертифікації рекреаційних і туристичних послуг, ліцензування закладів, що їх надають; оптимізація механізмів залучення вітчизняних та зарубіжних інвесторів, малого бізнесу і приватної ініціативи; формування нових, підтримка та розширення кола регіональних інституцій, зацікавлених в інтенсифікації розвитку курортно-рекреаційних зон – господарських товариств, шкіл управління та бізнесу, центрів підтримки підприємництва, агентств і фондів сприяння локальним ініціативам тощо;

– зміцнення матеріально-технічної і технологічної бази та кадрового потенціалу; удосконалення мережі та потужності санаторно-курортних закладів відповідно до норм антропогенного навантаження на ландшафт і потреб населення; упровадження механізму раціонального природокористування; стимулювання підприємницької активності в названих видах економічної діяльності; цільове залучення ресурсів суб'єктів господарювання до виконання програм розвитку рекреаційно-туристичної сфери; розширення мережі об'єктів дозвілля і відпочинку, реставрація історико-культурних пам'яток;

– розвиток найбільш перспективних видів рекреаційної і туристичної діяльності, якими будуть цілорічний довго- і короткостроковий відпочинок й санаторно-курортне оздоровлення та лікування, спортивно-оздоровчий, гірський, у тому числі альпінізм, дельтапланеризм, спелеотуризм, водний і морський (зокрема, яхтинг), мисливський, пішохідний, сільський, кінний туризм, туризм діловий і службовий, культурно-пізнавальний та інші популярні і нові нетрадиційні види туризму (екологічний, сільський зелений та ін.)

– досягнення важливих цілей збільшення охоплення населення послугами оздоровлення та відпочинку; поліпшення показників здоров'я, якості і тривалості життя; прискорення людського розвитку в Україні в цілому та всіх регіонів;

- удосконалення рекламно-інформаційної діяльності: рекламування рекреаційного і туристичного продукту на внутрішньому та зовнішньому ринках; створення мережі інформаційних туристичних і курортних порталів в Інтернеті; участь у міжнародних та національних салонах, ярмарках, фестивалях, конференціях, симпозіумах, форумах; проведення маркетингових досліджень з метою вивчення попиту на туристично-рекреаційні послуги вітчизняних та іноземних споживачів.

Таким чином рекреаційно-туристична сфера має потужний соціальний ефект, який може бути суттєво підсилений відповідною державною політикою. Вона повинна спрямовуватися на формування такого ринкового середовища, організаційні, економічні і правові умови якого сприяли б розвитку бізнесу в цій сфері, вільній конкуренції продуцентів туристично-рекреаційних послуг у рамках установлених соціальних та екологічних цілей, територіальних регламентів. Рекреаційно-туристичний потенціал є важливою складовою сучасної національної економіки України. Нині у рекреаційно-туристичній сфері України нараховується 8,5 тис. підприємств, з яких майже 3,9 тис. – суб'єкти туристичної діяльності (ліцензійні турагентства і туроператори), понад 2,6 тис. готелів та аналогічних закладів розміщення, близько 2 тис. санаторно-курортних і оздоровчих закладів. Особливості географічного розташування та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природно-ресурсного, історико-культурного і туристично-рекреаційного потенціалу.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та авторське розв'язання важливого наукового завдання – обґрунтування теоретико-методичних засад забезпечення та посилення соціального спрямування розвитку готельно-ресторанної та туристичної сфери України.

На основі проведених досліджень сформульовано такі висновки і практичні рекомендації.

1. Обґрунтовано, що готельно-ресторанні галузі та туристична сфера являє собою важливу частину національної економіки, об'єднуючи розгалужену систему рекреаційних закладів, підприємств інфраструктури та інших суміжних галузей, котрі мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення. Основною метою й функціями рекреації і туризму визначено відновлення здоров'я та розвиток життєвих сил людини.

2. З'ясовано, що роль туризму та рекреації в соціальному розвитку суспільства розкривається через широке коло соціальних ефектів: розвиток особистості людини; відновлення здоров'я населення; покращення соціальних аспектів економічного розвитку (зростання рівня зайнятості, доходів громадян, економіки і ВВП тощо). Соціальні ефекти (результати) функціонування досліджуваної сфери представлено системною сукупністю, матрицею, в якій систематизовано та диференційовано її соціальні результати за такими критеріями: галузевим (внутрішні та зовнішні), термінами (поточні, середньо- та довгострокові), рівнями (місцевий, регіональний та макроекономічний). Доведено, що з використанням побудованої матриці можна не тільки здійснювати

поточний моніторинг, а й планувати розвиток рекреаційно-туристичної сфери на основі встановлення суспільно важливих соціальних цілей.

3. Аргументовано, що в Україні сформовані всі об'єктивні передумови, щоб стати однією з передових туристичних держав світу, однак аналіз сучасного стану функціонування вітчизняної сфери рекреації і туризму свідчить про недостатній рівень її ефективності. Виявлено негативні тенденції її розвитку: невідповідність якісних характеристик та організаційно-економічних механізмів функціонування рекреаційно-туристичної інфраструктури міжнародним нормам і стандартам; втрата значної частини рекреаційного потенціалу внаслідок військової агресії; недостатнє інформаційно-рекламне забезпечення на внутрішньому та особливо зовнішньому ринках; зниження рівня та якості життя населення; погіршення соціальної орієнтованості й результативності тощо.

4. На основі комплексної оцінки соціальної результативності функціонування готельно-ресторанної та туристичної сфери, виконаної відповідно до запропонованої методики, виявлено таке: переважання виїзного туризму над в'їзним; погіршення показників охоплення населення та доступності готельних, ресторанних та туристичних послуг: скоротилася чисельність внутрішніх і в'їзних туристів; кількість спеціалізованих засобів розміщення (санаторно-курортних закладів) – у період 2002–2018 рр. з 3304 до 1928 од. (на 41,6%), відповідно на 10 тис. населення – із 0,7 до 0,4; чисельність оздоровлених у санаторіях зменшилася з 3012 до 1610 тис. осіб (на 46,5%), на 10 тис. населення – з 622 до 375 осіб. Виявлено несприятливі тенденції щодо охоплення послугами оздоровлення та відпочинку соціально вразливих верств населення, а саме: в 2018 р. функціонувало 9,7 тис. дитячих закладів оздоровлення (на

43,9% менше, ніж у 2015р.); зменшилася чисельність оздоровлених дітей пільгових категорій з 490 тис. до 244 тис., зокрема: дітей із багатодітних та малозабезпечених сімей з 320,3 до 169,3 тис.; дітей, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи – із 79,3 до 23,2; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – із 67,6 до 37,8; дітей-інвалідів – із 22,7 до 13,5 тисяч.

5. Визначено позитивні тренди зростання: кількості таких закладів, як готелі та аналогічні їм засоби розміщення, закладів ресторанного бізнесу, суб'єктів туристичної діяльності, чисельності обслугованих осіб. Однак, враховуючи, що ці заклади надають послуги переважно на платній основі, то віднести їх до позитивних характеристик людського розвитку можливо лише за умови одночасного зростання особистих доходів. Виявлено погіршення показників зайнятості у сфері рекреації і туризму, а саме: середньооблікової чисельності штатних працівників в санаторіях з 2001 по 2018 рр. – на 57,9% (відносно 2015 р. – на 41,6%); зайнятих у готелях – з 2015 р. на 15% (з 2017 р. – на 29,6%). Натомість, зафіксовано зростання чисельності зайнятих у туристичній діяльності з 10632 (2011 р.) до 11513 осіб (2018р.), що порівняно з 2015 р. менше на 15%.

6. Доведено, що розширення можливостей населення України подорожувати та оздоровлюватися повинно відбуватися за рахунок підвищення рівня доходів і забезпечення економічної стабільності через зростання ВВП. Важливим напрямом соціального впливу рекреації і туризму визначено розвиток малого бізнесу в цій сфері, який є дієвим стабілізаційним механізмом і засобом реалізації особливого підприємницького потенціалу населення. Це підвищує рівень зайнятості, сприяє зростанню доходів, посиленню гнучкості ринку і більшій його орієнтації на соціальні запити і потреби споживачів.

Наголошено, що особливої актуальності в контексті посилення соціального виміру рекреації і туризму набуває розвиток сільського туризму, для якого в Україні сформовані необхідні економічні й організаційні передумови.

7. Аргументовано можливість підвищення соціально-економічної результативності функціонування сфери рекреації і туризму в Україні за рахунок: розробки та реалізації соціально орієнтованої державної стратегії розвитку, удосконалення державного регулювання у напрямі постійного моніторингу досягнення соціально важливих цілей, активізації механізмів державно-приватного партнерства, ефективного місцевого самоврядування; державної підтримки в'їзного, внутрішнього і соціального туризму; підвищення безпеки туризму; підтримки середнього та малого бізнесу у сфері туризму; розробки механізму координування діяльності місцевих органів державної виконавчої влади та суб'єктів туристичного підприємництва.

8. Доведено, що розширення можливостей населення України подорожувати та оздоровлюватися повинно відбуватися за рахунок підвищення рівня доходів і забезпечення економічної стабільності через зростання ВВП. Важливим напрямом соціального впливу рекреації і туризму визначено розвиток малого бізнесу в цій сфері, який є дієвим стабілізаційним механізмом і засобом реалізації особливого підприємницького потенціалу населення. Це підвищує рівень зайнятості, сприяє зростанню доходів, посиленню гнучкості ринку і більшій його орієнтації на соціальні запити і потреби споживачів. Наголошено, що особливої актуальності в контексті посилення соціального виміру рекреації і туризму набуває розвиток сільського туризму, для якого в Україні

сформовані необхідні економічні й організаційні передумови.

9. Аргументовано можливість підвищення соціально-економічної результативності функціонування готельно-ресторанної сфери і туризму в Україні за рахунок: розробки та реалізації соціально орієнтованої державної стратегії розвитку, удосконалення державного регулювання у напрямі постійного моніторингу досягнення соціально важливих цілей, активізації механізмів державно-приватного партнерства, ефективного місцевого самоврядування; державної підтримки в'їзного, внутрішнього і соціального туризму; підвищення безпеки туризму; підтримки середнього та малого бізнесу у сфері туризму; розробки механізму координування діяльності місцевих органів державної виконавчої влади та суб'єктів туристичного підприємництва.

ДОДАТКИ

Додаток А

Класифікація туризму*

Рекреація		Туризм	
Класифікаційна ознака	Вид	Класифікаційна ознака	Вид
<i>Головний мотив туризму</i>	Лікувальна Оздоровчо-спортивна Пізнавальна	<i>Мета подорожі</i>	Лікувально-оздоровчий Відпускний (рекреаційний) Спортивний Діловий Культурно-пізнавальний Релігійний Етнічний
<i>Використання транспортних засобів</i>	Автомобільна (індивідуальна) Автобусна Авіаційна (рейсова і чартерна) Залізнична Теплохідна (морська, річкова, круїзна)	<i>Використання транспортних засобів</i>	Автомобільний Залізничний Судноплавний Авіаційний (у т.ч. космічний) Велосипедний Мотоциклетний Верховий та гужовий
<i>За кількістю учасників</i>	Індивідуальна Групова	<i>За кількістю учасників подорожі</i>	Індивідуальний, груповий Організований, самодіяльний

<i>За віковою ознакою</i>	Дитяча Доросла Змішана	<i>Вік учасників</i>	Дитячий Молодіжний Туризм дорослих Туризм т.зв. третього віку
<i>За характером організації</i>	Регламентована (планова) Самодіяльна (організована, неорганізована)	<i>Характер організації подорожі</i>	Індивідуальний, груповий Організовані, самодіяльний
<i>За сезонністю</i>	Цілорічна Сезонна (літня, зимова)	<i>Інтенсивність туристських потоків</i>	Постійний Сезонний
<i>За територіальною ознакою</i>	Приміська (місцева) Внутрірайонна (загальнодержавна) Міжнародна	<i>Розташування туристичної місцевості</i>	Гірський Водний Сільський та інші
<i>За тривалістю</i>	Короткочасна Тривала	<i>Термін перебування у подорожі Ступінь ризику для життя</i>	Короткочасний Тривалий Традиційний Екстремальний
<i>Джерело фінансування рекреанта</i>	Соціальний Комерційний	<i>Джерело фінансування туриста</i>	Соціальний Комерційний
<i>За правовим статусом</i>	Національна (внутрішня) Міжнародна (іноземна)	<i>За правовим статусом</i>	Національна (внутрішня) Міжнародна (іноземна)
<i>За характером</i>	Кліматолікувальна,	<i>За характером</i>	Лікувально-оздоровчий

<i>використання рекреаційних ресурсів</i>	бальнеологічна, грязелікувальна Маршрутна, прогулянкова і спортивна, промислово- прогулянкова, купально- пляжна, водно- спортивна, водно-прогулян- кова, підводне плавання, риболовля, мисливська, гірськолижна, альпінізм Натуралістична, культурно- історична	<i>використанн я рекреаційно- туристичних ресурсів</i>	Відпускний (рекреаційни й) Спортивний Діловий Культурно- пізнавальний Релігійний Етнічний Автомобільни й Залізничний Судноплавни й Авіаційний (у т.ч. космічний) Велосипедни й Мотоциклетн ий Верховий та гужовий
<i>Клас обслуговуванн я рекреантів</i>	Масовий Ексклюзивний	<i>Клас обслуговуван ня туристів</i>	Масовий Ексклюзивни й (V.I.P. – туризм, люкс- туризм)
<i>За ступенем рухливості</i>	Стаціонарна Кочова	<i>За ступенем рухливості</i>	Активний Пасивний

Додаток Б.1

Розподіл туристів за категоріями та метою відвідування у 2014–2018 рр.*

Показник	Усього обслуговано туристів					У тому числі внутрішніх				
	2014	2015	2016	2017	2018, % +/-	2013	2014	2015	2016	2016 до 2011, %, +/-
Усього туристів, тис.	2200	3001	3157	2425	110,2	716	774	538	323	45,1
У тому числі з метою відвідування: службова, ділова, навчання:										
тис. осіб	97	188	190	149	154,0	71	148	126	74	103,5
%	4,4	6,3	6,0	6,2	1,8	10,0	19,1	23,4	22,9	12,9
дозвілля, відпочинок:										
тис. осіб	1858	2595	2746	2233	120,2	478	421	325	216	45,2
%	84,5	86,5	87,0	92,1	7,6	66,7	54,4	60,4	66,8	0,1
лікування:										
тис. осіб	173	142	68	29	16,9	116	85	40	26	22,1
%	7,9	4,7	2,2	1,2	6,7	16,2	11,0	7,4	8,0	8,3
спортивний туризм:										
тис. осіб	47	55	49	3	6,9	38	44	37	2	4,1
%	2,2	1,8	1,6	,1	2,0	5,3	5,7	6,9	0,5	4,8

спеціалізований туризм:										
тис. осіб	4	9	10	0,3	7,1	2	2	1	0	0,0
%	0,2	0,3	0,3	0,01	0,19	0,3	0,3	0,2	0,01	0,3
інше:										
тис. осіб	21	12	93	10	49,9	11	4	9	6	55,4
%	0,9	0,4	2,9	0,4	0,5	1,5	0,5	1,7	1,8	0,3

* Джерело: [85].

Додаток Б.2

Чисельність туристів та екскурсантів, обслугованих туроператорами та турагентами за регіонами, 2018р.*

Регіон, область	Чисельність обслугованих туристів			Чисельність обслугованих екскурсантів		
	усього	у розрахунку на 10000 населення	у т.ч. внутрішніх туристів	у розрахунку на 10000 населення	усього	у розрахунку на 10000 населення
Україна	2216957	516	274995	64	1109180	258
Вінницька	10223	63	5161	32	1776	11
Волинська	5352	51	1798	17	4863	47
Дніпропетровська	26332	80	3024	9	765	2
Донецька	12084	28	7102	17	538	1
Житомирська	2515	20	393	3	-	-
Закарпатська	7481	59	1645	13	1737	14
Запорізька	22448	127	7291	41	2096	12
Івано-Франківська	60039	434	54950	397	1019564	7374
Київська	6601	38	854	5	2082	12
Кіровоградська	3414	35	666	7	2358	24
Луганська	307	1	23	0	-	-
Львівська	78630	310	24896	98	11625	46
Миколаївська	6059	52	1169	10	210	2
Одеська	32475	136	4534	19	4179	17

Полтавська	4902	34	842	6	11785	81
Рівненська	3953	34	192	2	805	7
Сумська	6471	58	2395	21	1815	16
Тернопільська	5744	54	4059	38	871	8
Харківська	56131	206	2527	9	2317	8
Херсонська	5485	51	3380	32	290	3
Хмельницька	10589	81	2773	21	6482	50
Черкаська	3445	28	961	8	5073	41
Чернівецька	10553	116	1872	21	270	3
Чернігівська	2652	25	194	2	1087	10
м. Київ	1833072	6347	142294	493	26592	92

* Джерело: [85].

Додаток Б.3

Розподіл туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та видами туризму за регіонами, 2018 р.*

Регіон, область	Обслуговано туристів, усього	У тому числі за метою поїздки		Частка обслугованих туристів за метою поїздки в загальній чисельності обслугованих туристів, %	
		дозвілля, відпочинок	Лікування	дозвілля, відпочинок	лікування
Україна	2216957	2032993	23918	91,7	1,1
Вінницька	10223	9834	31	96,2	0,3
Волинська	5352	4913	414	91,8	7,7
Дніпро-петровська	26332	25273	817	96,0	3,1
Донецька	12084	9891	44	81,9	0,4
Житомирська	2515	2467	10	98,1	0,4
Закарпатська	7481	7157	21	95,7	0,3
Запорізька	22448	21875	132	97,4	0,6
Івано-Франківська	60039	56732	226	94,5	0,4
Київська	6601	5691	23	86,2	0,3
Кірово-градська	3414	3363	22	98,5	0,6
Луганська	307	307	-	100,0	-
Львівська	78630	63128	15236	80,3	19,4
Миколаївська	6059	6005	26	99,1	0,4
Одеська	32475	29961	165	92,3	0,5

Полтавська	4902	4821	21	98,3	0,4
Рівненська	3953	3932	20	99,5	0,5
Сумська	6471	5891	31	91,0	0,5
Тернопільська	5744	5602	-	97,5	-
Харківська	56131	56077	16	99,9	0,0
Херсонська	5485	4453	322	81,2	5,9
Хмельницька	10589	8672	18	81,9	0,2
Черкаська	3445	3354	39	97,4	1,1
Чернівецька	10553	10029	84	95,0	0,8
Чернігівська	2652	2646	1	99,8	0,0
м. Київ	1833072	1680919	6199	91,7	0,3

* Джерело: [85].

Додаток Б.4

Розподіл внутрішніх туристів, обслужованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки за регіонами, 2018р.*

Регіон, область	Обслуговано внутрішніх туристів, усього	У тому числі за метою поїздки:		Частка обслужованих внутрішніх туристів за метою поїздки в загальній чисельності обслужованих внутрішніх туристів, %		Частка обслужованих внутрішніх туристів за метою поїздки в загальній чисельності обслужованих туристів, %		Частка обслужованих внутрішніх туристів в загальній чисельності обслужованих туристів, %
		дозвілля, відпочинок	лікування	дозвілля, відпочинок	лікування	дозвілля, відпочинок	лікування	
Україна	274995	174115	21153	63,3	7,7	7,9	1,0	12,4
Вінницька	5161	4772	31	92,5	0,6	46,7	0,3	50,5
Волинська	1798	1661	137	92,4	7,6	31,0	2,6	33,6
Дніпропетровська	3024	2238	648	74,0	21,4	8,5	2,5	11,5
Донецька	7102	5166	15	72,7	0,2	42,8	0,1	58,8
Житомирська	393	392	1	99,7	0,3	15,6	0,0	15,6
Закарпатська	1645	1612	8	98,0	0,5	21,5	0,1	22,0
Запорізька	7291	7015	41	96,2	0,6	31,3	0,2	32,5
Івано-Франківська	54950	51668	224	94,0	0,4	86,1	0,4	91,5
Київська	854	378	22	44,3	2,6	5,7	0,3	12,9
Кіровоградська	666	652	14	97,9	2,1	19,1	0,4	19,5

Луганська	23	23	-	100,0	-	7,5	-	7,5
Львівська	24896	10625	14085	42,7	56,6	13,5	17,9	31,7
Миколаївська	1169	1125	21	96,2	1,8	18,6	0,3	19,3
Одеська	4534	3473	53	76,6	1,2	10,7	0,2	14,0
Полтавська	842	823	19	97,7	2,3	16,8	0,4	17,2
Рівненська	192	190	2	99,0	1,0	4,8	0,1	4,9
Сумська	2395	1977	31	82,5	1,3	30,6	0,5	37,0
Тернопільська	4059	3955	-	97,4	-	68,9	-	70,7
Харківська	2527	2502	13	99,0	0,5	4,5	0,0	4,5
Херсонська	3380	2982	322	88,2	9,5	54,4	5,9	61,6
Хмельницька	2773	2130	16	76,8	0,6	20,1	0,2	26,2
Черкаська	961	928	33	96,6	3,4	26,9	1,0	27,9
Чернівецька	1872	1748	46	93,4	2,5	16,6	0,4	17,7
Чернігівська	194	193	1	99,5	0,5	7,3	0,0	7,3
м. Київ	142294	65887	5370	46,3	3,8	3,6		7,8

* Джерело: [85].

Додаток Е.1

Структура бюджетних коштів, використаних на оздоровлення та відпочинок дітей за станом на 1 вересня 2013–2015 рр.*

Показник	Усього			У тому числі														
				на підготовку						на проведення								
	усього			з них на зміцнення матеріально-технічної бази закладів			усього			оздоровлення			відпочинку					
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015			
Сума використаних бюджетних коштів, усього, млн грн	634,9	475,0	527,3	73,4	35,2	37,8	59,6	24,6	23,9	561,4	439,9	489,5	386,7	323,7	365,9	174,7	116,2	123,6
У тому числі: кошти Державного бюджету України, млн грн	35,4	42,1	-	-	-	-	-	-	-	35,4	42,1	-	35,4	42,1	-	-	-	-
%	5,6	8,9	-	-	-	-	-	-	-	6,3	9,6	-	9,1	13,0	-	-	-	-
кошти бюджету АРК, обласних, м. Київ та Севастополь, млн грн**	297,7	213,9	260,1	39,8	10,3	11,3	35,0	8,2	4,5	254,9	203,7	248,8	234,1	194,2	242,5	23,8	9,4	6,3
%	46,9	45,0	49,3	54,2	29,3	30,0	58,7	33,4	18,8	45,9	46,3	50,8	60,5	60,0	66,3	13,6	8,1	5,1

кошти бюджетів міст республіканського в АРК, обласного значення та районних бюджетів, млн грн**	301,8	219,0	267,2	33,7	24,9	26,4	24,6	16,4	19,4	268,1	194,1	240,7	117,2	87,4	123,4	150,9	106,8	117,3
	47,5	46,1	50,7	45,8	70,7	70,0	41,3	66,6	81,2	47,8	44,1	49,2	30,3	27,0	33,7	86,4	91,9	94,9

* Джерело: [90, с. 52; 93, с. 52; 94, с. 53].

** 2014–2015 рр. без АРК та м. Севастополь.

Довідково: кошти фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності: на оздоровлення: 2013 р. – 360,8; 2014 р. – 325,4; на відпочинок відповідно – 0,1 і 0,9 млн грн. Інші залучені кошти (професійних спілок, батьків, підприємств, установ та організацій, спонсорські кошти): на оздоровлення: 2013 р. – 775,6; 2014 р. – 368,1; 2015 р. – 625,7; на відпочинок відповідно – 219,5; 180,4; 218,8 млн грн.

Додаток Е.2

Динаміка показників дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку, в розрізі регіонів*

Регіон, область	2000	Ранг	2005	2010	2011	2012	2013	ранг	2014	ранг	2015	Ранг	2013 до 2000,%	2013 до 2012,%	2016 до 2015,%	2017 до 2016,%	2015 до 2010,%
Кількість закладів, од.																	
Україна	7615	-	8366	17342	17703	17744	18549		3977		9743		243,6	104,5	69,7	52,5	56,2
АРК	257	12	613	598	723	668	688	13	-	-	-	-	267,7	103,0	-	-	-
Вінницька	64	19	806	803	795	813	826	10	629	9	244	17	1290,6	101,6	38,8	29,5	30,4
Волинська	162	17	564	602	617	638	649	14	552	13	209	18	400,6	101,7	37,9	32,2	34,7
Дніпропетровська	207	14	788	922	999	1049	1000	6	913	3	860	1	483,1	95,3	94,2	86,0	93,3
Донецька	494	6	924	983	996	992	1093	1	590	10	324	14	221,3	110,2	54,9	29,6	33,0
Житомирська	28	26	528	526	508	494	536	19	444	18	182	20	1914,3	108,5	41,0	34,0	34,6
Закарпатська	50	21	489	557	569	575	611	15	321	21	333	12	1222,0	106,3	103,7	54,5	59,8
Запорізька	193	16	378	328	321	331	374	25	294	22	264	16	193,8	113,0	89,8	70,6	80,5
Івано-Франківська	84	18	845	768	782	783	812	11	720	7	415	9	966,7	103,7	57,6	51,1	54,0
Київська	200	15	390	522	553	477	520	22	400	19	382	11	260,0	109,0	95,5	73,5	73,2
Кіровоградська	311	10	511	551	588	560	554	18	542	15	533	7	178,1	98,9	98,3	96,2	96,7
Луганська	587	3	954	880	786	771	788	12	193	23	167	21	134,2	102,2	86,5	21,2	19,0
Львівська	32	25	684	559	763	887	914	7	579	11	115	23	2856,3	103,0	19,9	12,6	20,6
Миколаївська	326	9	523	545	541	531	530	21	496	16	325	13	162,6	99,8	65,5	61,3	59,6

Одеська	406	8	1116	1073	1033	1035	1042	2	997	1	686	6	256,7	100,7	68,8	65,8	63,9
Полтавська	884	2	1022	1007	1000	999	1001	5	874	4	799	3	113,2	100,2	91,4	79,8	79,3
Рівненська	27	27	535	577	515	545	575	16	571	12	207	19	2129,6	105,5	36,3	36,0	35,9
Сумська	504	5	772	780	750	736	1010	4	732	6	689	5	200,4	137,2	94,1	68,2	88,3
Тернопільська	50	21	642	311	424	443	484	24	184	24	85	24	968,0	109,3	46,2	17,6	27,3
Харківська	301	11	1430	880	872	856	854	8	775	5	727	4	283,7	99,8	93,8	85,1	82,6
Херсонська	478	7	779	502	515	529	536	19	492	17	387	10	112,1	101,3	78,7	72,2	77,1
Хмельницька	1052	1	872	871	869	834	833	9	687	8	267	15	79,2	99,9	38,9	32,1	30,7
Черкаська	541	4	986	1004	1026	1004	1025	3	971	2	824	2	189,5	102,1	84,9	80,4	82,1
Чернівецька	49	23	343	402	410	436	512	23	372	20	146	22	1044,9	117,4	39,2	28,5	36,3
Чернігівська	56	20	536	562	550	559	559	17	547	14	493	8	998,2	100,0	90,1	88,2	87,7
М. Київ	237	13	230	131	109	104	111	27	102	25	80	25	46,8	106,7	78,4	72,1	61,1
М. Севастополь	35	24	106	98	89	95	112	26	-	-	-	-	320,0	117,9	-	-	-

*Джерело: [90, 92, 93, 94].

Продовження дод. Е.2

Регіон, область	2000	Ран г	2005	2010	2011	2012	2013	Ран г	2014	Ран г	2015	Ран г	2013 до 2000, %	2013 до 2012, %	2015 до 2014 , %	2015 до 2013 , %	2015 до 2010 , %
Кількість місць в закладах, од.																	
Україна	22717 9	-	23571 6	19642 6	19368 6	18830 0	19089 2		12633 5		11329 8		84,0	101,4	89,7	59,4	57,7
АРК	26248	2	33931	34033	33516	34007	34158	1	-	-	-	-	130,1	100,4	-	-	-
Вінницька	5835	12	6135	5601	5666	5636	5480	11	5380	9	4690	10	93,9	97,2	87,2	85,6	83,7
Волинська	2335	27	3152	3193	2945	2695	2730	22	2446	19	2576	19	116,9	101,3	105,3	94,4	80,7
Дніпропетровська	14066	6	14748	7022	6746	6818	6786	9	5484	8	5366	7	48,2	99,5	97,8	79,1	76,4
Донецька	33488	1	32984	23170	22337	20130	19107	2	9200	4	5800	5	57,1	94,9	63,0	30,4	25,0
Житомирська	2709	25	3174	2936	3423	2740	2917	20	2787	18	2849	16	107,7	106,5	102,2	97,7	97,0
Закарпатська	3662	17	6980	6115	5594	3855	5368	12	4926	11	4264	12	146,6	139,2	86,6	79,4	69,7
Запорізька	18922	3	18689	15477	13868	14418	14398	5	13457	2	11939	2	76,1	99,9	88,7	82,9	77,1
Івано-Франківська	3643	18	3818	3862	3511	3995	3650	17	3892	14	3805	13	100,2	91,4	97,8	104,2	98,5
Київська	4259	13	4020	4065	4363	3513	3693	16	4668	12	4315	11	86,7	105,1	92,4	116,8	106,2
Кіровоградська	3271	20	2807	2328	2148	1810	1825	24	1825	23	1500	24	55,8	100,8	82,2	82,2	64,4
Луганська	15060	5	14082	10816	10831	10620	9720	6	225	25	1695	22	64,5	91,5	753,3	17,4	15,7
Львівська	3631	19	4092	3065	3136	3051	2740	21	2937	17	2800	17	75,5	89,8	95,3	102,2	91,4
Миколаївська	11276	8	6518	5844	5846	5964	7352	7	6164	6	5134	8	65,2	123,3	83,3	69,8	87,9
Одеська	8668	9	11458	12841	12469	14336	15275	3	14250	1	12260	1	176,2	106,5	86,0	80,3	95,5
Полтавська	7816	10	7067	6439	6172	6121	6699	10	6376	5	6004	4	85,7	109,4	94,2	89,6	93,2

Рівненська	2840	24	2577	2225	1885	2215	1675	26	2070	21	1980	21	59,0	75,6	95,7	118,2	89,0
Сумська	5955	11	5875	5050	5275	5151	5050	13	5290	10	4722	9	84,8	98,0	89,3	93,5	93,5
Тернопільська	2640	26	2358	2238	2392	2666	2558	23	2304	20	2077	20	96,9	95,9	90,1	81,2	92,8
Харківська	12156	7	10719	7571	7676	7100	7229	8	5766	7	5702	6	59,5	101,8	98,9	78,9	75,3
Херсонська	18030	4	18625	15728	15740	15202	15132	4	13214	3	11388	3	83,9	99,5	86,2	75,3	72,4
Хмельницька	3738	16	2874	1804	2555	1627	1794	25	1853	22	1668	23	48,0	110,3	90,0	93,0	92,5
Черкаська	3074	21	5088	3410	3468	3375	3879	14	3606	15	3263	15	126,2	114,9	90,5	84,1	95,7
Чернівецька	3990	14	4265	3551	3420	3179	3160	19	2975	16	2775	18	79,2	99,4	93,3	87,8	78,1
Чернігівська	2952	23	4342	3505	3782	3726	3827	15	3982	13	3338	14	129,6	102,7	83,8	87,2	95,2
М. Київ	3910	15	2641	1272	1052	890	1270	27	1258	24	1388	25	32,5	142,7	110,3	109,3	109,1
М. Севастополь	3005	22	2697	3265	3870	3460	3420	18	-	-	-	-	113,8	98,8	-	-	-

Закінчення дод. Е.2

Регіон, область	2000	Ранг	2005	2010	2011	2012	2013	Ранг	2014	Ранг	2015	Ранг	2013 до 2000, %	2013 до 2012, %	2015 до 2014, %	2015 до 2013, %	2015 до 2010, %
Чисельність оздоровлених дітей, осіб																	
Україна	1004578		2147810	1718052	1784781	1825036	2017062		346190		917193		200,8	110,5	68,1	45,5	53,4
АРК	93003	2	145877	131478	165402	169364	177893	1	-	-	-	-	191,3	105,0	-	-	-
Вінницька	18157	17	91102	78361	78143	78312	81189	10	60700	8	27137	14	447,1	103,7	44,7	33,4	34,6
Волинська	15453	19	46435	55244	55630	55529	59205	16	47367	14	20438	19	383,1	106,6	43,1	34,5	37,0
Дніпропетровська	46503	8	120674	95675	102838	110117	112085	3	98784	2	90056	2	241,0	101,8	91,2	80,3	94,1
Донецька	122839	1	143892	106440	100756	96979	111590	4	44210	18	24935	15	90,8	115,1	56,4	22,3	23,4
Житомирська	10127	26	46161	34229	33970	36860	43225	23	34770	22	17102	21	426,8	117,3	49,2	39,6	50,0
Закарпатська	16156	18	90516	77812	79403	81164	95933	8	45576	17	45175	8	593,8	118,2	99,1	47,1	58,1
Запорізька	61035	6	80295	52672	46029	49128	51124	20	45899	16	35592	11	83,8	104,1	77,5	69,6	67,6
Івано-Франківська	11883	22	96989	83588	82568	83082	96262	7	76114	4	41375	9	810,1	115,9	54,4	43,0	49,5
Київська	23002	16	42346	37924	45239	34755	47214	21	41343	19	30566	12	205,3	135,8	73,9	64,7	80,6
Кіровоградська	24511	15	39978	37860	45583	54854	58354	17	52014	12	37640	10	238,1	106,4	72,4	64,5	99,4

Луганська	63536	5	86899	62294	53392	54143	53558	19	9836	25	9398	23	84,3	98,9	95,5	17,5	15,1
Львівська	10745	24	89219	49964	91267	94233	10672 4	6	61448	7	15200	22	993,2	113,3	24,7	14,2	30,4
Миколаївська	33060	12	52370	38902	38505	39077	45566	22	36657	20	24254	16	137,8	116,6	66,2	53,2	62,3
Одеська	46415	9	14808 7	13231 6	13664 6	14574 1	16077 3	2	14348 6	1	11322 7	1	346,4	110,3	78,9	70,4	85,6
Полтавська	58440	7	62287	56301	54262	55508	57600	18	50894	13	47142	5	98,6	103,8	92,6	81,8	83,7
Рівненська	12531	21	61907	66650	55678	61398	66206	14	60677	9	23958	17	528,3	107,8	39,5	36,2	35,9
Сумська	37282	11	62465	54469	54094	53721	75333	12	55341	11	46525	6	202,1	140,2	84,1	61,8	85,4
Тернопільська	9816	27	66853	23800	28927	32258	35283	24	13485	23	6171	25	359,4	109,4	45,8	17,5	25,9
Харківська	37290	10	12380 0	10696 2	10577 7	10160 8	10917 0	5	91554	3	86967	3	292,8	107,4	95,0	79,7	81,3
Херсонська	76155	4	11938 3	72223	71623	80055	85621	9	64205	5	45742	7	112,4	107,0	71,2	53,4	63,3
Хмельницька	78736	3	11152 4	84474	83788	77682	80674	11	57664	10	22420	18	102,5	103,9	38,9	27,8	26,5
Черкаська	32629	13	70159	60417	60323	61195	65652	15	62264	6	48983	4	201,2	107,3	78,7	74,6	81,1
Чернівецька	12763	20	57038	52337	51673	51803	67354	13	46263	15	19833	20	527,7	130,0	42,9	29,4	37,9
Чернігівська	10580	25	44257	35614	35036	34866	35051	25	34866	21	28414	13	331,3	100,5	81,5	81,1	79,8
М. Київ	30557	14	23886	10964	9620	9354	11274	27	10773	24	8943	24	36,9	120,5	83,0	79,3	81,6
М. Севастополь	11374	23	23411	19082	18609	22250	27149	26	-	-	-	-	238,7	122,0	-	-	-

додаток Е.3

Показники оздоровлення окремих категорій дітей по регіонах, осіб *

Область, регіон	2006	Ранг	2007	2008	2009	2010	Ранг	2011	Ранг	2012	Ранг	2014 до 2013, %	2015 до 2014, %	2016 до 2015, %	2017 до 2016, %
Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування															
Україна	72398		90196	67569	70055	64762		42898		37804		89,5	92,4	88,1	58,4
АРК	4758	4	6501	5800	8823	7115						149,5	80,6		
Вінницька	5234	2	2713	1802	1344	1615	14	1243	14	859	15	30,9	120,2	69,1	53,2
Волинська	811	24	1762	1151	1057	1074	21	939	21	648	18	132,4	101,6	69,0	60,3
Дніпропетровська	3616	6	5459	2271	2373	2289	11	1966	9	2061	5	63,3	96,5	104,8	90,0
Донецька	11050	1	13254	6599	5544	5651	4	2529	5	1431	11	51,1	101,9	56,6	25,3
Житомирська	1480	21	2638	2193	2080	2544	8	1987	8	1452	10	171,9	122,3	73,1	57,1
Закарпатська	2063	15	2492	1104	1304	1422	16	1383	13	1080	14	68,9	109,0	78,1	75,9
Запорізька	3600	7	4386	5929	5726	4439	5	2434	6	4690	2	123,3	77,5	192,7	105,7
Івано-Франківська	1729	17	2274	1595	1313	1287	19	1115	16	1089	13	74,4	98,0	97,7	84,6
Київська	1017	23	889	801	573	766	24	989	18	792	17	75,3	133,7	80,1	103,4
Кіровоградська	1958	16	2369	2878	3260	2922	7	2664	3	2178	4	149,2	89,6	81,8	74,5
Луганська	5037	3	4514	3524	2833	2324	9	230	24	295	24	46,1	82,0	128,3	12,7
Львівська	2678	10	2749	2057	1626	1417	17	729	22	545	22	52,9	87,1	74,8	38,5
Миколаївська	2311	12	2922	2707	3704	3370	6	2542	4	1494	9	145,8	91,0	58,8	44,3
Одеська	4035	5	6708	6522	8022	6794	2	6147	1	6078	1	168,4	84,7	98,9	89,5
Полтавська	2848	9	4040	2048	2480	2096	13	1784	10	1821	7	73,6	84,5	102,1	86,9
Рівненська	532	26	1509	912	838	992	22	985	19	561	21	186,5	118,4	57,0	56,6
Сумська	1510	20	1526	1803	1938	2240	12	1758	11	1610	8	148,3	115,6	91,6	71,9
Тернопільська	433	27	1195	472	589	679	25	465	23	329	23	156,8	115,3	70,8	48,5
Харківська	2116	14	3533	2476	2539	2302	10	2233	7	2051	6	108,8	90,7	91,8	89,1
Херсонська	3585	8	6758	5811	5515	5725	3	4123	2	3471	3	159,7	103,8	84,2	60,6
Хмельницька	1545	19	2484	1434	1439	1365	18	1072	17	579	20	88,3	94,9	54,0	42,4
Черкаська	2155	13	3199	1984	1411	1438	15	1416	12	1130	12	66,7	101,9	79,8	78,6
Чернівецька	1605	18	1137	1006	1191	1237	20	1131	15	607	19	77,1	103,9	53,7	49,1
Чернігівська	1339	22	1851	1147	986	986	23	946	20	819	16	73,6	100,0	86,6	83,1
М. Київ	2621	11	268	115	131	104	27	88	25	134	25	4,0	79,4	152,3	128,8

*Джерело:

[90,

92,

93,

94].

Продовження дод. Е.3

Область, регіон	2006	Ранг	2007	2008	2009	2010	Ранг	2011	Ранг	2012	Ранг	2014 до 2013, %	2015 до 2014, %	2016 до 2015 %	2017 до 2016, %
Діти-інваліди															
Україна	6409		24627	22706	24057	25849		18511		13476		403,3	107,4	72,8	52,1
АРК	93	19	746	1440	1645	1591	2					1710,8	96,7		
Вінницька	10	25	875	1019	967	1002	14	698	15	291	20	10020,0	103,6	41,7	29,0
Волинська	42	24	705	972	929	996	15	857	9	460	11	2371,4	107,2	53,7	46,2
Дніпропетровська	382	5	1503	958	1044	952	16	897	8	793	5	249,2	91,2	88,4	83,3
Донецька	728	2	1492	1810	812	1188	7	401	21	332	19	163,2	146,3	82,8	27,9
Житомирська	69	21	492	482	484	537	23	576	18	395	15	778,3	111,0	68,6	73,6
Закарпатська	65	22	1099	798	957	1100	12	590	17	655	8	1692,3	114,9	111,0	59,5
Запорізька	215	11	752	752	648	601	20	387	22	387	16	279,5	92,7	100,0	64,4
Івано-Франківська	47	23	1065	1119	1243	1437	3	931	6	515	10	3057,4	115,6	55,3	35,8
Київська	98	18	440	541	373	616	19	513	19	429	13	628,6	165,1	83,6	69,6
Кіровоградська	382	5	725	844	1009	1127	11	997	5	857	4	295,0	111,7	86,0	76,0
Луганська	270	10	929	745	607	531	24	95	24	96	24	196,7	87,5	101,1	18,1
Львівська	79	20	1440	771	1359	1383	4	743	12	190	22	1750,6	101,8	25,6	13,7
Миколаївська	161	13	581	494	498	566	22	704	13	353	18	351,6	113,7	50,1	62,4
Одеська	297	8	1574	1815	2410	2383	1	2210	1	1943	1	802,4	98,9	87,9	81,5
Полтавська	166	12	526	652	711	769	17	594	16	519	9	463,3	108,2	87,4	67,5
Рівненська	120	16	1065	1031	1010	1185	8	1124	3	399	14	987,5	117,3	35,5	33,7
Сумська	112	17	746	766	917	1185	8	806	11	702	7	1058,0	129,2	87,1	59,2
Тернопільська	148	15	358	309	604	639	18	189	23	154	23	431,8	105,8	81,5	24,1
Харківська	376	7	1701	1147	1256	1296	6	1126	2	1183	2	344,7	103,2	105,1	91,3
Херсонська	463	3	1241	598	698	584	21	700	14	782	6	126,1	83,7	111,7	133,9
Хмельницька	1206	1	1803	1222	1096	1166	10	902	7	359	17	96,7	106,4	39,8	30,8
Черкаська	280	9	1189	1112	1117	1299	5	1054	4	887	3	463,9	116,3	84,2	68,3
Чернівецька	154	14	595	746	762	1048	13	851	10	264	21	680,5	137,5	31,0	25,2
Чернігівська	6	27	426	421	792	470	25	475	20	450	12	7833,3	59,3	94,7	95,7
М. Київ	433	4	377	36	28	41	27	91	25	81	25	9,5	146,4	89,0	197,6
М. Севастополь	7	26	182	106	81	157	26					2242,9	193,8		

Продовження дод. Е.3

Область, регіон	2006	Ранг	2007	2008	2009	2010	Ранг	2011	Ранг	2012	Ранг	2014 до 2013, %	2015 до 2014, %	2016 до 2015, %	2017 до 2016, %
Діти, потерпілі від наслідків Чорнобильської катастрофи															
Україна	82703		100289	79329	75956	90260		69381		23179		109,1	118,8	33,4	25,7
АРК	1658	19	1327	828	682	955	14					57,6	140,0		
Вінницька	5758	4	5390	4235	3918	4262	7	2504	6	589	11	74,0	108,8	23,5	13,8
Волинська	6019	3	7837	8188	10057	10636	3	9467	3	877	8	176,7	105,8	9,3	8,2
Дніпропетровська	938	24	1595	786	649	570	20	406	15	336	14	60,8	87,8	82,8	58,9
Донецька	1442	22	1289	562	316	377	21	155	20	66	22	26,1	119,3	42,6	17,5
Житомирська	4249	7	7698	6293	6321	8043	4	5565	5	2919	4	189,3	127,2	52,5	36,3
Закарпатська	1472	21	797	416	315	339	24	148	21	100	19	23,0	107,6	67,6	29,5
Запорізька	3822	8	1686	766	685	751	16	103	22	79	21	19,6	109,6	76,7	10,5
Івано-Франківська	2656	12	1773	635	593	711	17	473	13	374	13	26,8	119,9	79,1	52,6
Київська	10827	1	14113	13783	7623	15488	2	11925	2	4286	1	143,0	203,2	35,9	27,7
Кіровоградська	1575	20	1090	746	733	665	18	575	12	422	12	42,2	90,7	73,4	63,5
Луганська	816	25	1099	393	271	231	25	43	25	40	24	28,3	85,2	93,0	17,3
Львівська	2399	15	1656	348	375	340	22	229	19	53	23	14,2	90,7	23,3	15,6
Миколаївська	2530	14	801	444	402	340	22	285	18	153	17	13,4	84,6	53,7	45,0
Одеська	2033	16	2333	1273	891	970	13	927	10	759	9	47,7	108,9	81,9	78,2
Полтавська	3265	10	1964	1444	1421	1328	10	1027	9	880	7	40,7	93,5	85,7	66,3
Рівненська	7173	2	26588	23726	22217	23082	1	23482	1	3026	3	321,8	103,9	12,9	13,1
Сумська	2535	13	1660	851	894	926	15	645	11	612	10	36,5	103,6	94,9	66,1
Тернопільська	2838	11	2749	534	1590	2633	8	50	24	106	18	92,8	165,6	212,0	4,0
Харківська	450	26	2292	1183	2662	1205	11	1077	8	908	6	267,8	45,3	84,3	75,4
Херсонська	4330	6	1800	1311	4027	4904	6	358	16	200	15	113,3	121,8	55,9	4,1
Хмельницька	1880	17	1523	695	598	606	19	461	14	187	16	32,2	101,3	40,6	30,9
Черкаська	3377	9	7847	6392	6506	7841	5	7472	4	3621	2	232,2	120,5	48,5	46,2
Чернівецька	1668	18	1853	1758	388	1108	12	324	17	97	20	66,4	285,6	29,9	8,8
Чернігівська	5247	5	964	1590	1725	1736	9	1591	7	2467	5	33,1	100,6	155,1	142,1
М. Київ	1335	23	181	116	67	168	26	91	23	22	25	12,6	250,7	24,2	13,1
М. Севастополь	411	27	384	33	30	45	27					10,9	150,0		

Закінчення дод. Е.3

Область, регіон	2006	Ранг	2007	2008	2009	2010	Ранг	2011	Ранг	2012	Ранг	2014 до 2013, %	2015 до 2014, %	2016 до 2015, %	2017 до 2016, %
Діти з багатодітних і малозабезпечених сімей															
Україна	229516		576563	320333	327885	361271		270211		169280		157,4	110,2	62,6	46,9
АРК	9853	9	15359	13067	15528	16949	8					172,0	109,2		
Вінницька	2165	24	22561	15299	14139	15209	9	11099	10	5415	15	702,5	107,6	48,8	35,6
Волинська	3650	19	23722	21373	21870	22729	6	18506	5	6440	12	622,7	103,9	34,8	28,3
Дніпропетровська	8493	12	26645	12690	13702	14015	10	12265	8	10747	3	165,0	102,3	87,6	76,7
Донецька	21536	2	20333	11516	8635	10325	17	4064	23	3618	21	47,9	119,6	89,0	35,0
Житомирська	1289	26	15106	9309	9678	11788	12	9029	15	5906	13	914,5	121,8	65,4	50,1
Закарпатська	6460	15	43512	22262	22680	25348	4	13170	7	15328	2	392,4	111,8	116,4	60,5
Запорізька	8219	13	12898	6699	7766	7245	22	5800	20	4499	20	88,1	93,3	77,6	62,1
Івано-Франківська	2271	22	38097	22726	23549	26552	3	21201	3	10465	4	1169,2	112,8	49,4	39,4
Київська	4465	18	12228	5977	4580	5366	24	5226	21	4645	18	120,2	117,2	88,9	86,6
Кіровоградська	8036	14	12510	8692	9834	10508	14	10807	11	9583	6	130,8	106,9	88,7	91,2
Луганська	15013	5	14366	5529	4441	5169	25	1322	24	1502	24	34,4	116,4	113,6	29,1
Львівська	2665	21	37532	16695	27694	27269	2	19213	4	3191	22	1023,2	98,5	16,6	11,7
Миколаївська	9924	8	13489	6048	7938	8651	20	7715	16	4869	16	87,2	109,0	63,1	56,3
Одеська	17181	3	50575	25912	26427	30226	1	25155	1	16179	1	175,9	114,4	64,3	53,5
Полтавська	16677	4	13842	8414	7903	8416	21	7675	17	8083	8	50,5	106,5	105,3	96,0
Рівненська	2180	23	27769	24677	21380	24956	5	23660	2	7344	10	1144,8	116,7	31,0	29,4
Сумська	9430	11	16340	7964	6967	9210	19	7503	18	7254	11	97,7	132,2	96,7	78,8
Тернопільська	2838	20	20754	6119	8680	9590	18	4263	22	2587	23	337,9	110,5	60,7	27,0
Харківська	9836	10	24137	9917	9815	10426	15	9492	14	9884	5	106,0	106,2	104,1	94,8
Херсонська	13356	7	25575	9502	9690	10568	13	10376	12	7501	9	79,1	109,1	72,3	71,0
Хмельницька	27748	1	27424	13453	12272	13474	11	11103	9	4556	19	48,6	109,8	41,0	33,8
Черкаська	13387	6	19360	9542	9042	10412	16	9904	13	8431	7	77,8	115,2	85,1	81,0
Чернівецька	4567	17	20721	16511	15461	18846	7	14999	6	4789	17	412,7	121,9	31,9	25,4
Чернігівська	1802	25	12364	5574	5419	6228	23	6165	19	5863	14	345,6	114,9	95,1	94,1
М. Київ	5278	16	4548	400	383	527	27	499	25	601	25	10,0	137,6	120,4	114,0
М. Севастополь	1197	27	4796	4466	2412	1269	26					106,0	52,6		

Додаток Ж.1

Рівень розвитку матеріально-технічної бази рекреаційно-туристичної сфери, 2000–2017рр. *

Регіон, область	І ₁ за кількістю місць			І ₂ за чисельністю обслужованих/оздоровлених осіб			І ₃ рекреаційно-туристичної сфери
	В готелях та аналогічних засобах	В санаторно-курортних закладах	Інтегральний індекс	В готелях та аналогічних засобах	В санаторно-курортних закладах	Інтегральний індекс	
Україна	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Вінницька	0,380	0,350	0,365	0,457	0,590	0,519	0,442
Волинська	0,701	0,413	0,538	0,949	0,479	0,674	0,606
Дніпропетровська	0,998	0,654	0,808	0,771	0,673	0,720	0,764
Донецька	0,466	1,139	0,728	0,451	0,887	0,632	0,68
Житомирська	0,687	0,241	0,407	0,529	0,265	0,375	0,391
Закарпатська	1,168	0,519	0,778	0,997	0,834	0,911	0,844
Запорізька	0,626	1,672	1,023	0,631	1,657	1,023	1,023
Івано-Франківська	0,823	0,292	0,490	0,678	0,459	0,558	0,524
Київська	0,603	0,851	0,716	0,842	0,561	0,688	0,702
Кіровоградська	0,421	0,257	0,329	0,421	0,210	0,297	0,313
Луганська	0,519	0,302	0,396	0,378	0,399	0,388	0,392
Львівська	1,281	0,785	1,003	1,217	1,467	1,336	1,169
Миколаївська	1,053	2,335	1,568	0,693	1,630	1,063	1,315
Одеська	1,170	2,207	1,607	1,217	1,681	1,430	1,518
Полтавська	0,692	0,443	0,554	0,739	0,655	0,695	0,624
Рівненська	0,679	0,282	0,437	0,806	0,370	0,546	0,491
Сумська	0,622	0,290	0,425	0,559	0,215	0,347	0,386
Тернопільська	0,978	0,216	0,459	0,691	0,246	0,412	0,435
Харківська	0,505	0,447	0,475	0,717	0,364	0,511	0,493
Херсонська	1,382	2,903	2,003	0,654	2,179	1,194	1,598

Хмельницька	0,501	0,150	0,274	0,777	0,208	0,402	0,338
Черкаська	0,752	0,489	0,606	0,789	0,420	0,576	0,591
Чернівецька	1,032	0,175	0,425	0,803	0,059	0,218	0,321
Чернігівська	0,748	0,443	0,575	0,780	0,249	0,441	0,508
м. Київ	2,163	0,286	0,786	4,224	0,350	1,216	1,001
м. Севастополь	1,296	0,919	1,092	1,200	0,954	1,070	1,081

*

Джерело:

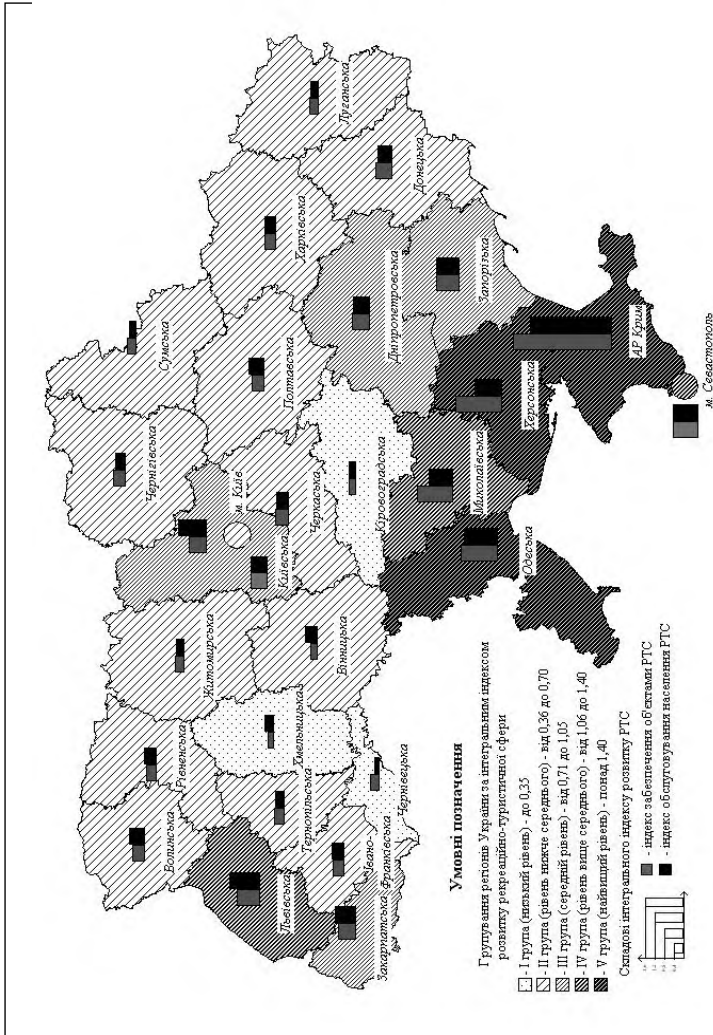
розроблено

автором.

Додаток Ж.2

Групування регіонів України за інтегральним індексом розвитку рекреаційно-туристичної сфери, 2000–2017 рр.

(розроблено автором)

Додаток Ж.3
Рівень розвитку рекреаційно-туристичної сфери за інтегральними показниками, 2000–2017рр. *

Регіон, область	І ₁ за кількістю місць			І ₂ за чисельністю обслугованих/оздоровлених осіб			І _і рекреаційно-туристичної сфери
	В готелях та аналогічних засобах	В санаторно-курортних закладах	Інтегральний індекс	В готелях та аналогічних засобах	В санаторно-курортних закладах	Інтегральний індекс	
Україна	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
АРК	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,383	0,358	0,371	0,429	0,429	0,533	0,452
Волинська	0,696	0,424	0,543	0,429	0,429	0,685	0,614
Дніпропетровська	0,984	0,666	0,810	0,429	0,429	0,743	0,777
Донецька	0,448	1,114	0,707	0,429	0,429	0,594	0,651
Житомирська	0,673	0,244	0,406	0,429	0,429	0,374	0,390
Закарпатська	1,230	0,541	0,816	0,429	0,429	0,951	0,884
Запорізька	0,656	1,728	1,064	0,429	0,429	1,035	1,050
Івано-Франківська	0,873	0,299	0,511	0,429	0,429	0,584	0,548
Київська	0,618	0,865	0,731	0,429	0,429	0,701	0,716
Кіровоградська	0,432	0,261	0,335	0,429	0,429	0,307	0,321
Луганська	0,459	0,276	0,356	0,429	0,429	0,333	0,345
Львівська	1,324	0,797	1,027	0,429	0,429	1,375	1,201
Миколаївська	1,033	2,422	1,582	0,429	0,429	1,082	1,332
Одеська	1,193	2,263	1,643	0,429	0,429	1,416	1,530
Полтавська	0,705	0,453	0,565	0,429	0,429	0,715	0,640
Рівненська	0,661	0,286	0,435	0,429	0,429	0,557	0,496

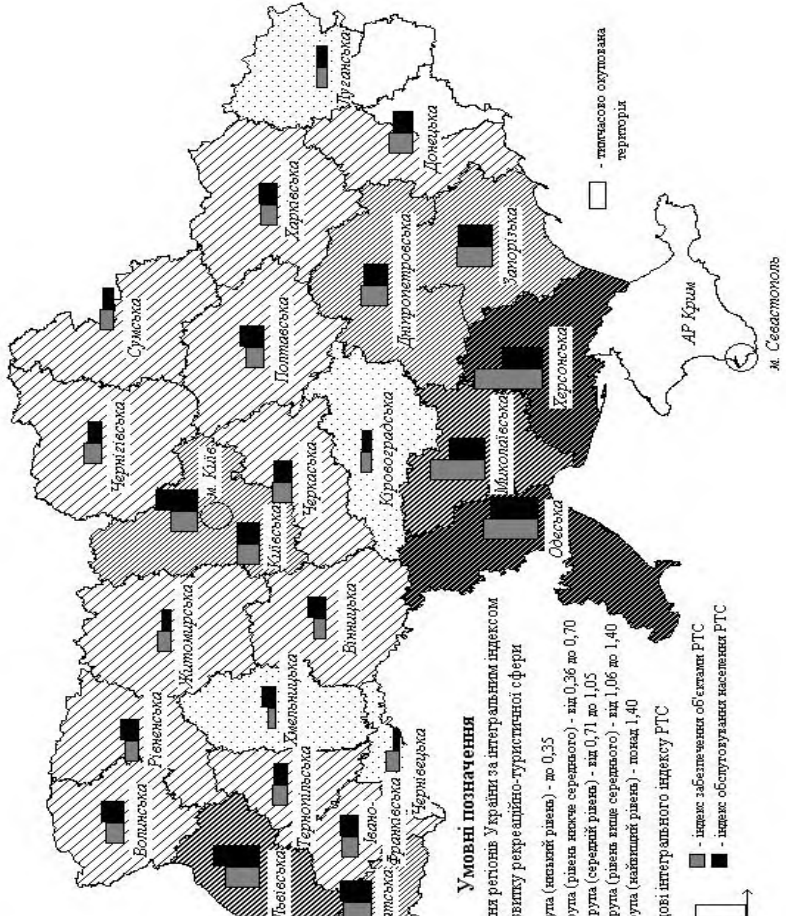
Сумська	0,605	0,291	0,420	0,429	0,429	0,352	0,386
Тернопільська	0,956	0,218	0,457	0,429	0,429	0,425	0,441
Харківська	0,515	0,455	0,484	0,429	0,429	0,522	0,503
Херсонська	1,368	2,975	2,018	0,429	0,429	1,188	1,603
Хмельницька	0,520	0,153	0,282	0,429	0,429	0,417	0,350
Черкаська	0,746	0,501	0,612	0,429	0,429	0,583	0,598
Чернівецька	1,050	0,177	0,431	0,429	0,429	0,224	0,328
Чернігівська	0,730	0,445	0,570	0,429	0,429	0,434	0,502
М. Київ	2,175	0,288	0,792	0,429	0,429	1,210	1,001
М. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-

* Джерело: розроблено автором.

Додаток Ж.4

Групування регіонів України за інтегральним індексом розвитку рекреаційно-туристичної сфери. 2000–2016 рр.

(без АР
Лу)

Додаток И

Розробка індикаторів сталого розвитку туристичної дестинації та планування розвитку туристичної сфери*

Планування	Етапи розробки індикаторів	Роль індикаторів
------------	----------------------------	------------------

<p>А. Визначення території, її меж, пріоритетних функцій</p>	<p>Організаційний індикатор 1. Визначення необхідного масиву даних для розробки індикаторів</p>	<p>Визначення території та її меж з урахуванням природних, політичних та адміністративних кордонів</p>
<p>В. Виявлення основних учасників процесу планування</p>	<p>сталого розвитку територій виходячи з їх пріоритетних функцій. 2. Залучення учасників до розробки індикаторів</p>	<p>Індикатори – частина процесу планування та каталізатор туристичного розвитку території</p>
<p>С. Формулювання мети та пріоритетних завдань розвитку території</p>	<p>сталого розвитку. 3. Визначення сильних та слабких сторін розвитку туризму на території. 4. Розробка довгострокового прогнозу розвитку території</p>	<p>Розробка індикаторів – ключова стадія процесу планування, так як формується погляд на пріоритетні шляхи розвитку території та виявляються основні параметри оцінки її потенціалу</p>
<p>Д. Попередня оцінка території (її потенціалу), розробка ситуаційного (SWOT) аналізу, виявлення сильних та слабких сторін, загроз і можливостей від розвитку туризму</p>	<p>Індикатори розвитку 5. Визначення пріоритетних завдань розвитку території та їх узгодження в політичних колах. 6. Визначення бажаних індикаторів.</p>	<p>Індикатори необхідні для виділення сильних та слабких сторін розвитку туризму на території, виявлення потенційних ризиків та забезпечення повної інформації щодо них. Індикатори</p>

	<p>7. Визначення джерел інформації. 8. Вибір індикаторів.</p> <p>Індикатори реалізації 9. Оцінка інформативності та реальності індикаторів, обґрунтування процедури їх обліку. 10. Збір даних та аналіз</p>	<p>інформують учасників процесу планування про первинну оцінку потенціалу території</p>
<p>Е. Визначення коротко-, середньо- та довгострокового планів (прогнозів) розвитку територій виходячи з пріоритетних напрямів розвитку</p>	<p>Розроблені та оптимізовані індикатори включають до запланованих програм розвитку.</p>	<p>Індикатори сприяють підвищенню об'єктивності оцінки, використовуються для конкретизації мети роботи та підвищення якості її виконання. Особливо важливе застосування індикаторів для зіставлення завдань окремих етапів роботи з тимчасовими строками її реалізації, що завжди цікавить управлінців та</p>

		інвесторів
<p>Ф. Формулювання і розробка стратегічної мети розвитку території</p>	<p>Продовжується збір даних та їх аналіз</p>	<p>Індикатори можуть використовуватися для визначення, аналізу співвідношення стратегічних цілей розвитку та проміжних завдань</p>
<p>Г. Формулювання робочих планів та спеціальних проєктів, в основі яких лежить оптимальна стратегія розвитку</p>	<p>Політичні реалії можуть суттєво впливати на вибір джерел інформації, її обробку, що у свою чергу, визначає застосування індикаторів</p>	<p>Індикатори можуть стати основним інструментом у проєктуванні та брати участь у розробці визначених завдань і спеціальних проєктів</p>
<p>Н. Виконання робочих планів та спеціальних проєктів</p>	<p>11. Відповідальність, звітність, взаємодія. Моніторинг та оцінка впливу повинні базуватися на неперервних спостереженнях з проміжними звітами про результати. Основою є індикатори.</p>	<p>Моніторинг індикаторів охоплює:</p> <ul style="list-style-type: none"> - процес управління та управлінські структури; - досягнення поставленої мети; - зміни в навколишньому середовищі та соціокультурній сфері
<p>І. Моніторинг та оцінка</p>	<p>12. Моніторинг індикаторів, що</p>	<p>Індикатори формують</p>

виконання програми розвитку і проектів	застосовуються. Завдання дослідження, інформаційні джерела, що використовуються, та процедури оцінки можуть змінюватися, тому необхідно періодично переглядати індикатори, які застосовуються	суспільну думку щодо оцінки результатів
--	--	---

Додаток К.3

Розвиток сільського зеленого туризму в регіонах України, 2018р., фізичні особи-підприємці (засоби розміщення) *

Регіон, область	Кількість садиб, од.	Кількість розміщених, осіб	Середня місткість садиб, місць	Площа садиб, м ²		Доходи від наданих послуг (без ПДВ, акцизного податку і аналогічних платежів), тис. грн	Витрати, тис. грн	Р	Д	Б	Н	О	Р	С	Б	Г	И	С	Т	Ь	Д	С	
				усього	у тому числі житлова																		
Україна	233	39311	13,5	71208,4	23556,7	11219,9	6756,8	117,8	93341	2,4	0,15	41189											
Вінницька	1	40	12,0	80,0	48,0	32,0	0,2	33,0	960	24,0	0,52	153											
Волинська	2	3097	15,0	1052,1	213,1	671,2	536,1	199,5	3562	1,2	0,52	455											
Дніпропетровська	1	48	9,0	126,4	76,0	17,2	15,3	120,3	143	3,0	0,04	365											
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-											
Житомирська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-											
Закарпатська	7	1356	20,6	11141,0	1186,0	546,0	348,0	172,1	3654	2,7	0,17	1002											
Запорізька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-											
Івано-Франківська	163	16903	12,7	25076,9	14761,9	5299,4	3090,0	98,1	49013	2,9	0,12	28408											
Київська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-											
Кіровоградська	2	151	7,0	13200,0	134,2	145,0	123,0	114,6	1 153	1,0	0,74	214											
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-											

Львівська	23	5227	13,9	6678,4	3364,8	2786,4	1729,0	144,4	19297	3,7	0,23	5626
Миколаївська	1	19	15,0	300,0	100,0	10,0	6,9	250,0	40	2,1	0,06	45
Одеська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Полтавська	3	477	9,7	428,0	310,0	218,8	111,8	152,5	495	1,0	0,05	1095
Рівненська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сумська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Тернопільська	3	1804	21,3	399,9	286,6	71,2	65,2	37,8	1 882	1,0	0,43	165
Харківська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Херсонська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Хмельницька	5	2728	23,8	1653,0	820,0	518,8	275,1	175,2	3477	1,3	0,16	987
Черкаська	5	281	6,6	531,5	292,5	101,6	69,1	91,2	1113	4,0	0,47	455
Чернівецька	15	5207	16,8	2816,2	1552,7	637,8	364,4	114,0	7468	1,4	0,16	1734
Чернігівська	2	973	18,5	7725,0	410,9	164,5	22,7	147,4	1084	1,1	0,10	485

*Джерело: [97].

Додаток Л

SWOT-аналіз сільського зеленого туризму в Україні

Фактор	Сильні сторони (переваги)	Слабкі сторони (недоліки)
1. Географічне положення	1. Зручне географічне становище. 2. Численність сільських населених пунктів. 3. Унікальність ландшафтів	1. Віддаленість від міжнародних шляхів сполучення
2. Населення	1. Однорідний національний склад. 2. Місцевий патріотизм. 3. Визначеність політичних симпатій. 4. Активна громадськість. 5. Більше жінок, ніж чоловіків. 6. Надлишок трудових ресурсів. 7. Пільги для населення гірської території. 8. Гостинність населення	1. Складна демографічна ситуація (від'ємний приріст, мала народжуваність, стан здоров'я). 2. Високий рівень безробіття. 3. Трудова імміграція. 4. Відносно низький рівень життя населення. 5. Старіння сільського населення. 6. Збільшення кількості неблагополучних сімей, неповний склад сімей

<p>3. Природні ресурси</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Значна частка родючих ґрунтів і їх екологічна чистота. 2. Наявність заповідних територій. 3. Високий рекреаційний потенціал. 4. Багатство мінеральних джерел. 5. Наявність сировинної бази будівельної індустрії. 6. Запаси нафти і газу. 7. Великі запаси водних ресурсів. 8. Задовільна якість питної води. 9. Багаті флора і фауна. 10. Наявність сировинних ресурсів для хімічної промисловості, родовищ солі 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виснаження на окремих територіях лісових ресурсів. 2. Недостатні капіталовкладення в дослідження природних ресурсів. 3. Недостатнє використання рекреаційного потенціалу. 4. Неєфективне використання природо-заповідного фонду. 5. Ерозія ґрунтів. 6. Відсутність якісних економічних досліджень потенціалу природних ресурсів
<p>4. Економіка і промисловість</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявність сировинної бази для лісової та харчової промисловості. 2. Видобуток нафти і газу на території сіл. 3. Наявність значної частки приватних підприємств 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Незначне використання альтернативної енергетики. 2. Низький рівень використання енергозберігаючих технологій. 3. Значна інтервенція зарубіжних товарів. 4. Відсутність програм стратегічного розвитку окремих галузей і

		<p>підприємств.</p> <p>5. Недостатня кількість високотехнологічних виробництв.</p> <p>6. Низький рівень впливу влади та громадськості на процеси управління розвитком сільських територій.</p> <p>7. Велика кількість державних та регіональних програм, які не реалізуються.</p> <p>8. Низький рівень захисту вітчизняного товаровиробника</p>
<p>5. Сільське господарство і переробка сільгосп-продукції</p>	<p>1. Багатопрофільний сільськогосподарський комплекс.</p> <p>2. Повернення права власності на землю селянам.</p> <p>3. Становлення фермерських господарств.</p> <p>4. Досвід господарювання в колективних господарствах.</p> <p>5. Наявність матеріальної бази харчової промисловості</p>	<p>1. Низька ефективність сільського господарства.</p> <p>2. Дефіцит обігових коштів.</p> <p>3. Різке скорочення кількості колективних сільськогосподарських підприємств, що функціонують.</p> <p>4. Недостатнє впровадження інтенсивних технологій.</p> <p>5. Неefективне використання сільгоспугідь.</p> <p>6. Не налагоджена система залишків с.-г.</p>

		<p>продукції в селянських господарствах.</p> <p>7. Занепад сировинної бази (скорочення площ посіву технічних культур, зменшення поголів'я тварин, ін.).</p> <p>8. Неефективний паритет цін на сільгосппродукцію</p>
<p>6. Туризм, культурно-історичний, рекреаційний потенціал</p>	<p>1. Пріоритетний напрям розвитку сфери.</p> <p>2. Сприятливе економіко-географічне розташування на мапі Європи.</p> <p>3. Міжнародні аеропорти і густа мережа шляхів-сполучень.</p> <p>4. Потужні рекреаційні можливості.</p> <p>5. Багата історико-культурна спадщина.</p> <p>6. Унікальні туристичні об'єкти, так звані «туристичні рекорди».</p> <p>7. Етнографічне різноманіття, збережені традиції, народні промисли, регіональна кухня).</p> <p>8. Сприятливі умови для розвитку гірськолижного туризму.</p> <p>9. Бази для підготовки спортсменів</p>	<p>1. Недостатнє використання рекреаційних ресурсів.</p> <p>2. Недостатня взаємодія власників малого туристичного бізнесу та садиб.</p> <p>3. Недостатня якість та асортимент туристичних послуг, відсутність індустрії розваг.</p> <p>4. Недостатність інформації щодо економічного і податкового регулювання підприємництва в сфері туризму.</p> <p>5. Обслуговуючий персонал у закладах розміщення не володіє іноземними мовами.</p> <p>6. Слаборозвинена мережа облаштованих туристських шляхів,</p>

	<p>Інфраструктура для велосипедного туризму в гірських районах.</p> <p>10. Мережа прознакованих шляхів для пішохідного туризму.</p> <p>11. Потужна навчальна база для підготовки кадрів у сфері туризму</p>	<p>притулків, оглядових майданчиків, інформаційних стендів біля екскурсійних об'єктів.</p> <p>7. Недостатньо розвинутий екотуризм на базі об'єктів природно-заповідного фонду</p>
7. Транспорт, інженерна інфраструктура	<p>1. Розвинена мережа шляхів сполучення.</p> <p>2. Розгалужена мережа газопроводів.</p> <p>3. Оновлення транспортного парку.</p> <p>4. Значне покриття території мобільним зв'язком різних операторів.</p> <p>5. Досвід використання вузькоколійної залізниці</p>	<p>1. Незадовільний стан шляхів, інформаційний сервіс та інше.</p> <p>2. Малі державні інвестиції в інфраструктуру села.</p> <p>3. Недостатнє використання інновацій в інфраструктурних проектах</p>
8. Екологія	<p>1. Значна частка екологічно чистих територій.</p> <p>2. Широкий спектр регіональних і міжнародних екологічних програм</p>	<p>1. Мала кількість заповідних територій, які охороняються.</p> <p>2. Велика кількість сміття і недостатньо ефективна система його збору.</p> <p>3. Територіальна нерівномірність техногенного навантаження.</p> <p>4. Велика частка еродованих земель.</p>

		<p>5. Недостатня кількість інформації про екологічний стан території сіл.</p> <p>6. Відсутність екологічної пропаганди.</p> <p>7. Незадовільний санітарний стан лісового господарства</p>
9. Соціальна сфера	<p>1. Історико-культурна спадщина.</p> <p>2. Наявність самобутньої культури.</p> <p>3. Високий рівень духовності.</p> <p>4. Розвинена мережа соціально-культурних об'єктів.</p> <p>5. Значна кількість майстрів народної творчості.</p> <p>6. Участь обдарованої молоді в соціально-культурних заходах.</p> <p>7. Вшанування національних героїв.</p> <p>8. Незначне поширення проституції, алкоголізму, СНІДу</p>	<p>1. Слабка матеріально-технічна база закладів культури.</p> <p>2. Недостатній рівень технічної оснащеності сучасною технікою та устаткуванням медичних закладів, навчальних установ.</p> <p>3. Недбайливе ставлення до духовних традицій.</p> <p>4. Низька культура відпочинку.</p> <p>5. Низький рівень побутової культури.</p> <p>6. Брак коштів, недостатнє бюджетне фінансування освіти й охорони здоров'я</p>
10. Ринкова інфра-структура, підприємство	<p>1. Формування приватного сектору, бажання займатися приватною справою.</p> <p>2. Наявність бізнес-</p>	<p>1. Недостатній розвиток інфраструктури малого підприємництва.</p> <p>2. Небажання легалізації підприємницької</p>

	<p>центрів. 3. Реалізація програм розвитку підприємництва</p>	<p>діяльності. 3. Відсутність реальної кредитно-фінансової підтримки підприємництва в сільській місцевості. 4. Нерозвинена кооперація в підприємстві, зокрема в сільському господарстві. 5. Складність і невизначеність податкового законодавства</p>
--	---	---

Можливості	Загрози (обмеження)
<p>1. Розвиток територій та розв'язання актуальних проблем туристичної сфери шляхом реалізації туристичних проектів із залученням міжнародної технічної допомоги. 2. Реалізація інвестиційних проектів, спрямованих на розвиток туризму. 3. Поглиблення промоційної та маркетингової діяльності в туризмі. 4. Скорочення безробіття завдяки альтернативним формам зайнятості і створенню робочих міст. 5. Сприяння розвитку підприємництва. 6. Забезпечення сталого</p>	<p>1. Нестабільність, зміна законодавчої та нормативно-правової бази. 2. Невизначеність перехідного періоду, загальні кризові явища. 3. Невизначеність, законодавче обмеження сталого розвитку. 4. Недостатнє надання прав для самоврядування. 5. Загроза адмінреформи. 6. Загроза втрати економічної самостійності внаслідок експансії капіталів (зовнішніх та з інших регіонів). 7. Рівень корумпованості. 8. Погіршення демографічної ситуації. 9. Поява нових центрів тяжіння кваліфікованої робочої сили. 10. Нерозуміння необхідності отримання конкурентних переваг.</p>

<p>розвитку туризму і курортів.</p> <p>7. Розвиток та просування екскурсійного продукту; створення сприятливого середовища для діяльності фахівців туристичного супроводу.</p> <p>8. Розбудова гірськолижної інфраструктури, створення нових гірськолижних комплексів.</p> <p>9. Упорядкування територій рекреаційного призначення, туристських маршрутів, берегів річок, облаштування місць відпочинку туристів, оглядових майданчиків, установа вказівників до туристичних об'єктів.</p> <p>10. Розвиток рекреаційної діяльності на територія природозаповідного фонду.</p> <p>11. Розвиток туристичної інфраструктури з дотриманням вимог осіб з обмеженими можливостями.</p> <p>12. Розвиток мережі туристично-інформаційних центрів.</p> <p>13. Збільшення інвестицій в усі галузі розвитку села.</p> <p>14. Посилення інноваційності економіки.</p> <p>15. Можливість створення регіональних кластерів (туристичного, лісового).</p> <p>16. Формування регіональних брендів, зокрема туристичних.</p>	<p>11. Наявність тіньового сектору економіки.</p> <p>12. Зниження платоспроможності споживачів продукції і туристів.</p> <p>13. Фінансова і цінова нестабільність, інфляційні процеси.</p> <p>14. Погіршення інвестиційного клімату.</p> <p>15. Приватизація регіональних ресурсів нерегіональними компаніями.</p> <p>16. Обмеженість сільгоспресурсів, зниження продуктивності сільського господарства.</p> <p>17. Перешкоди на ринку збуту продукції АПК.</p> <p>18. Конкуренція туріндустрії інших країн.</p> <p>19. Екологічна небезпека, зокрема від нафтодобувних та хімічних виробництв.</p> <p>20. Порушення екологічної рівноваги при надмірному техногенному навантаженні.</p>
---	--

17. Нова продукція і розширення асортименту. 18. Збільшення глибини переробки лісу. 19. Розвиток народних промислів. 20. Переробка продуктів лісу. 21. Розвиток нетрадиційних джерел енергії. 22. Створення сільськогосподарських кластерів (цукор, льон, молоко і м'ясо та ін.). 23. Розвиток виробництва екологічно чистої продукції. 24. Розвиток садівництва. 25. Розвиток рибного господарства. 26. Розвиток конярства, вівчарства. 27. Розвиток курортно-рекреаційних зон. 28. Розвиток зеленого туризму. 29. Створення культурно-туристичних закладів. 30. Поліпшення природного довкілля. 31. Розвиток культури (фестивалі, народне мистецтво, бібліотеки, ін.). 32. Забезпечення сталого функціонування сфери охорони здоров'я відповідно до вимог часу	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соціально-економічна географія України: навч. посіб./ за ред. проф. Шаблі О.І.– Л.: Райдуга, 2015.– 608с.
2. Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід: [монографія] / [В.Вакуленко, І.Валентюк, В.Грибан та ін.].– К.: К.І.С., 2015.– 176 с.
3. Мірошніченко Н.С. Рекреаційна географія / Н.С.Мірошніченко.– К.: Світ, 2016.– 207 с.
4. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К.: Палітра, 2017. – 130 с.
5. Безуглий В.В. Регіональна економічна та соціальна географія світу: посібник / В.В. Безуглий, С.В. Козинець. – К.: Академія, 2017. – 688 с.
6. Закон України «Про туризм» № 324/95 – ВР від 15.09.1995 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>
7. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» №1282-IV від 18.11.2003 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1282-15>.
8. Величкан В.В. Організація готельно-ресторанних послуг : навч. посіб. / В.В.Величко; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Х.: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 202 с.
9. Котенко Т.М. Готельна сфера України: стан і перспективи розвитку / [В.І.Куценко, Я.В, Остафійчук, Т.М. Котенко та ін.] // Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект: [монографія]. – К. : Оріяни, 2016. – 400 с.

10. Котенко Т.М. Готельна інфраструктура та туристична сфера: сутність та роль в процесах відтворення й використання людського потенціалу України / Т.М. Котенко // Формування ринкової економіки: зб. наук. пр.: у 2 т. – К.: КНЕУ, 2016.

Т.1. – 2017. – С.414–424. – (Спецвип.: Управління людськими ресурсами: проблеми теорії і практики).

11. Андрєєва Г.П. Теоретичні засади спеціалізованого туризму [Електронний ресурс] / Г.П.Андрєєва, П.Ф.Коваль // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв, 2016. – №7. –Режим доступу: <http://www.global-national.in.ua>.

12. Дудкіна О.П. Регіональні особливості розвитку рекреаційних зон та засобів розміщення (методичні та організаційно-економічні основи): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О.П. Дудкіна. – Л., 2016. – 19 с.

13.Смаль І.В. Туристичні технології в сучасній індустрії дозвілля [Електронний ресурс] / І.В. Смаль, В.В.Смаль // Міжнародна науково-практична конференція [«Рекреація, туризм і дозвілля: тлумачення і співвідношення понять»], (Київ, 4–6 черв. 2016 р.) / Київський національний університет культури і мистецтв. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/smal.htm.

14.Антонюк В.П. Готельна та туристична сфера України як чинник людського розвитку / В.П.Антонюк // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки); за ред. Л.В. Синяєвої. – Мелітополь: Люкс, 2015. – №1(29). – С.146–152.

15.Грішнова О.А. Туризм і рекреація як чинники людського розвитку [Електронний ресурс] / О.А.Грішнова. // Матеріали доповідей II науково-практичної конференції

[«Інформаційні технології в управлінні туристичною та курортно-рекреаційною економікою»], (Бердянськ, 15–16 верес. 2015 р.). – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/grishnova.htm.

16. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки: [монографія] / [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2016. – 320 с.

17. Буркинський Б.В. Економічні проблеми природокористування / Б.В. Буркинський, Н.Г. Ковальова. – К.: Наукова думка, 2014. – 142 с.

18. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality / S. Medlik. – London and New York: Amazon Digital Services LLC, 2017 – 286 p.

19. Котенко Т.М. Сучасні аспекти розвитку світового готельного та туристичного комплексу / Т.М. Котенко // Вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 15, ч. 2. – С. 124–128.

20. Humke M. Sustainable tourism enterprise development a business planning approach [Електронний ресурс] / Humke M. – Washington: US Agency for International Development. – 137. Режим доступу https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1865/EnterpriseDev_5%5B2%5D.pdf

21. Keller P. The future of small and medium size enterprises in tourism [Електронний ресурс] / P. Keller // 54th AIEST Congress (Petra, Jordan, 2016). – Jordan: AIEST, 2004 - Режим доступу <http://www00.unibg.it/dati/corsi/44014pdf>

22. Панасюк К. А. Управління розвитком малого підприємства сфери туризму: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / К. А. Панасюк ; Донец. нац. ун-т

економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2017. – 19 с. – укр.

23. Димеденко І.В. Управління розвитком підприємств туристичного бізнесу: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / І.В. Димеденко ; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. – Донецьк, 2015. – 18 с. – укр.

24. Момонт Т. В. Особливості формування ринку конкурентоздатних туристичних послуг / Т. В. Момонт. // Економіка. Управління. Інновації. – 2015. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_2_26

25. Науково-методичні засади реформування туристичної сфери / [В.С.Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик]. – Л.: ІРД НАН України, 2015. – 57 с.

26. Кузьменко А.В. Оптимізація потоків рекреантів на території національних природних парків / А.В. Кузьменко, Г.М. Алейнікова // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. – 2014. – № 8. – С. 109–120.

27. Кобанець Л.О. Розвиток інноваційних напрямів у готельній діяльності / Л.О. Кобанець, Т.Л. Овчаренко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2017. – №6(100). – С.99–104.

28. Кобанець Л.О. Концепція управління розвитком туристичної діяльності : [монографія] / Л.О. Кобанець; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2017. – 192 с.

29. Харічков С.К. Проблемні питання сталого розвитку готельної галузі та туризму в Україні / С.К. Харічков // Туристично-краєзнавчі дослідження. – 2016. – №2. – С. 68.

30. Цьохла С.Ю. Активізація та розвиток інвестиційної діяльності в сфері готельного господарства /

С.Ю. Цьохла // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 22. – С. 6–10.

31. Орлов О. Важливість туристичної галузі зростає / О. Орлов // Економіст. – 2017. – № 10. – С. 74.

32. Сафуліна В. Перспективи розвитку курортної галузі та рекреаційних територій в Україні / В. Сафуліна // Управління сучасним містом. – 2012. – №12. – С. 88–94.

33. Стеченко Д.М. Наукові аспекти економічної діагностики природно-рекреаційного потенціалу регіону / Д.М. Стеченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. – №1. – С. 136–139.

34. Іванух І. Природно-ресурсний потенціал України і шляхи підвищення його використання / І. Іванух, Б. Данилишин // Економіка України. – 2016. – №1. – С. 36–38.

35. Уварова Г. Рекреаційно-туристичний потенціал України / Г. Уварова // Географія та основи економіки в школі. – 2016. – №2. – С. 29.

36. Іванченко Н.М. Проблеми та перспективи розвитку рекреаційного туризму [Електронний ресурс] / Н.М. Іванченко // Ефективна економіка. – 2017. – №5. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4112>.

37. Сологубова Т.К. Соціальна діагностика та профілактика [Електронний ресурс] / Т.К. Сологубова. – Режим доступу: <http://refs.co.ua>

38. Діагностика [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Діагностика>.

39. Котенко Т.М. Розвиток доступного масового і спеціалізованого туризму: можливості та пріоритети в контексті наповнення регіональних і муніципальних бюджетів [Електронний ресурс] / Л.Г. Богущ, Т.М. Котенко // Ефективна економіка. – 2015. – № 11. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?n=11&y=2015>.

40. Потенціал [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Потенціал>.
41. Розміщення продуктивних сил України: навч.-метод. посіб. для самот. вивч. дисц. / [С.І. Дорогунцов, Ю.І. Пітюренко, Я.Б. Олійник та ін.]. – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.
42. Крачило Н.П. Географія туризму: учеб. посіб./ Н.П. Крачило – К.: Вища школа, 2000– 208 с.
43. Котенко Т.М. Розвиток туристично-рекреаційної діяльності на територіях природно-заповідного фонду України в контексті європейських інтеграційних процесів / Т.М. Котенко // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. студ., аспір. і молод. наук., Луцьк, 17–18 трав. 2017р. – Луцьк: Вежа, 2007. – С.480–483.
44. Котенко Т.Н. Развитие туристической деятельности на территориях ПЗФ Украины / Т.Н. Котенко // Эколого-экономический механизм сохранения биоразнообразия особо охраняемых природных территорий: материалы II Междунар. науч.-практ. конф., Беловежская Пуща, 24–25 мая 2007г. – Брест : Альтернатива, 2017. – С. 230–233.
45. Статистичний щорічник України за 2017 рік / за ред. І.М. Жук.– К.: Державна служба статистики України, 2018.– 586с.
46. Розміщення продуктивних сил / [за ред. Ковалевського В.В., Михайлюк О.Л., Семенова В.Ф.]. – К.: Знання, 2016. – 516 с.
47. Котенко Т. Розвиток рекреації та туризму в контексті забезпечення гуманітарного розвитку України / Т. Котенко // *Zeszyty naukowe : Uczelni a Warszawskiej im. Marii Sklodowskiej-Curie: kwartalnik*. – 2015. – №3 (49). – С.215–227.

48. Котенко Т.М. Потенціал і тенденції розвитку індустрії гостинності та туризму в Україні / Т.М.Котенко // Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації : зб. наук. пр. Т. 1. – К.: Київський національний університет культури і мистецтв, 2014. – С. 169–178.

49. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О.Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2015. – 436 с.

50. КотенкоТ.М. Комплексний розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури України в умовах глобалізації ринку послуг / Т.М. Котенко // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. пр.: у 2ч. – К.: РВПС України НАН України, 2017.

51. Туризм в Україні: стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К., 2017. – 218 с.

52. Статистичний щорічник України за 2017 рік / Державна служба статистики України. – К., 2018. – 559 с.

53. Международный туризм уверенно продвигается к преодолению миллиардного рубежа в конце 2012 года PR No.: PR12051 Madrid 12 Sep 82 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://media.unwto.org/ru/press-release/2012-09-19/mezhdunarodnyi-turizm-uverenno-prodvigaetsya-k-preodoleniyu-milliardnogo-ru>.

54. Котенко Т.М. Туризм в Україні: тенденції, проблеми, здобутки / Т.М. Котенко // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. пр. : у 2 ч. – К. : РВПС України НАН України, 2017.

55. Котенко Т.М. Оцінка стану та головні тенденції розвитку готельної сфери України та її регіонів / Т.М. Котенко // Розвиток соціально-економічної інфраструктури України в умовах євроінтеграції: матеріали наук.-практ. конф., Полтава, 19–20берез. 2016р.– Полтава: ПІБ МНТУ, 2016. – С.80–83.

56. Туристична діяльність в Україні у 2017 році: стат. бюл. / [відп. за вип. О.О.Кармазіна]. – К.: Державна служба статистики України, 2018. – 76 с.

57. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2014 році: стат. бюл. / [відп. за вип. О.О.Кармазіна]. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 92 с.

58. Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» №375-VI від 04.09.2008р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/375-17>.

59. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення і відпочинку влітку 2017 року: стат. бюл. / [відп. за вип. І.В.Калачова]. – К.: Державна служба статистики України, 2018. – 64с.

60. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення і відпочинку влітку 2016 року: стат. бюл. / [відп. за вип. І.В.Калачова]. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 59 с.

61. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення і відпочинку влітку 2015 року: стат. бюл. / [відп. за вип. І.В.Калачова]. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 58с.

62. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення і відпочинку влітку 2014 року: стат. бюлет. / [відп. за вип. І.В.Калачова]. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 58с.

63. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення і відпочинку влітку 2015 року: стат. бюл. / [відп. за вип. О.О.Кармазіна]. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 58с.

64. Котенко Т.М. Розвиток рекреаційної діяльності як шлях розв'язання медико-соціальних проблем здоров'я людини / Т.М. Котенко // Соціально-економічні

трансформації в умовах глобалізації: світовий та вітчизняний виміри: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Херсон, 1–2 берез. 2013 р. – Херсон: Гельветика, 2013. – С. 88–90.

65. Колективні засоби розміщування в Україні у 2017 році: стат. бюл. / [відп. за вип. О.О. Кармазина]. – К.: Державна служба статистики України, 2018. – 200с.

66. Туристична діяльність в Україні у 2017 році: стат. бюл. / [відп. за вип. І.В.Калачова]. – К.: Державна служба статистики України, 2018. – 272с.

67. Праця України у 2017 році: стат. зб. / відп. за вип. І.В. Сенік. – К.: Консультант, 2018. – 281 с.

68. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO World Tourism Organization) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.world-tourism.org>.

69. International tourism generates US\$ 1.4 trillion in export earnings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://media.unwto.org/press-release/2014-05-13/international-tourism-generates-us-14-trillion-export-earnings> 2014.

70. Barometer of international tourism [Electronic resource]. – Mode of access: <http://mkt.unwto.org/ru/barometer>.

71. Freytag A. International tourism, development and biodiversity: first evidence / A.Freytag, C. Vietze. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pubchoicesoc.org/papers_2016

72. Milne S. Tourism, economic development and the global – local nexus: theory embracing complexity [Електронний ресурс] / S. Milne. – Режим доступу : <http://www.turismo/turisonet1/economia>.

73. Mirbabayev B. The role of tourism in international development [Електронний ресурс] / B.Mirbabayev. – Режим доступу: <http://www.grips.ac.jp>

74. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території: [монографія] / О.В.Музиченко-Козловська. – Л.: Новий світ-2000, 2012. – 176 с.

75. Городня Т.А. Економіка туризму: теорія і практика: навч. посіб. / Т.А.Городня, А.Ф. Щербак. – К.: Кондор-Видавництво, 2012. – 436 с.

76. Фінансовий портал [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp>.

77. Котенко Т.М. Діагностика соціальної результативності національної сфери рекреації та туризму / Т.М. Котенко // Економіст. – 2016. – № 3. – С. 16–22.

78. Руська Р.В. Економетрика: навч. посіб. / Р.В. Руська. – Тернопіль: Тайп, 2012. – 224 с.

79. Стегней М.І. Статистика: кредитно-модульний курс: навч. посіб. реком. МОНмолодьспорт України для студ. ВНЗ / М.І. Стегней, І.О.Іртищева. – К.: Кондор, 2012. – 306 с.

80. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державна служба статистики України. – К., 2014. – 534 с.

81. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році: стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2018.

Ч.1. – 2014. – 368 с.

Ч.1. – 2015. – 377 с.

Ч.1. – 2016. – 380 с.

Ч.1. – 2017. – 379 с.

82. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів і послуг (за матеріалами вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2017 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

83. Узунов Ф. В. Управління розвитком державно-приватного партнерства у реальному секторі: на прикладі туристичної галузі України / Ф.В. Узунов // Економіка та держава. – 2017. – № 2. – С.124–126.

84. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» № 4618-VI від 22.03.2012 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

85. Грішнова О.А. Людський розвиток / О.А.Грішнова. – К.: КНЕУ, 2017. – 308 с.

86. Герасимчук З. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації: [монографія] / З. Герасимчук, М. Глядіна – Луцьк: Надстир'я, 2014. – 164 с.

87. Казачковская Г.В. Повышение эффективности управления курортно-рекреационным комплексом / Г.В. Казачковская // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. Т. 2. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2017. – С.222–226.

88. Галасюк С.С. Дослідження організації туристичного бізнесу в Україні та Німеччині / С.С. Галасюк // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Луганськ: ЛНУ, 2017. – С. 94–100.

89. Захарін С.В. Сталий розвиток сфери туристичних послуг: глобальні тенденції, міжнародна взаємодія, уроки для України / С.В.Захарін, В.П.Соболь, Ю.В.Мельник // Економічний вісний Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – 2017. – №20/3. – С. 297–303.

90. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг / М.П.Мальська, Н.В.Антонюк, Н.М.Ганич. – К.: Знання, 2016. – 661 с.

91. Каплан Ф. Аналіз залежностей між прибутками від туризму та економічним зростанням на прикладі окремих середземноморських країн / Ф.Каплан, А.Акташ // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – №3. – С.33–42.
92. Workshop on sustainable tourism indicators for South American Countries. Villa Gesell. Argentina: final report. – Madrid: WTO, 2017. – 368 p.
93. Indicators of sustainable development for tourism destinations. – Madrid: WTO, 2016. – 118 p.
94. Шабалина Н.В. Индикаторы устойчивого развития туристской дестинации / Н.В. Шабалина // Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования: труды Междунар. науч.-практ. конф., Москва, 27–28 апр. 2016г. / МГУ им.М.В. Ломоносова, географ. фак. – М.: Туризм, 2016. – С. 186–190.
95. Лебедев К.А. Маркетинговые технологии стимулирования рекреационно-туристического потенциала регионов / К.А.Лебедев // Актуальні проблеми економіки. – 2017. – № 11. – С. 186–19.
96. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В.Ф.Кифяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2013. – 300 с.
97. Sustainable development of ecotourism: a compilation of good practices in SMEs. – Madrid: WTO, 2016. – 76 p.
98. PEST-аналіз [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>
99. Міщенко А.П. Стратегічне управління [Електронний ресурс] / А.П. Міщенко. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua>
100. Кифяк О. Рекреаційна індустрія як пріоритетний напрям стратегії соціально-економічного розвитку краю / О. Кифяк // Регіональна економіка. – 2015. – №1. – С. 230–233.

101. Котенко Т.М. Проблеми та сучасні шляхи удосконалення функціонування туристично-рекреаційної індустрії України / Т.М. Котенко // Економіка, фінанси та управління: проблеми та сучасні шляхи розвитку: матеріали підсумкової Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 25–26 груд. 2017р.: у 3 ч. – Л.: ЛЕФ, 2015. Ч. 2. – 2015. – С. 132–135.

102. Соціальні інновації: концептуальні підходи, можливості розвитку та запровадження: наук. доп. / [В.П. Антонюк, О.Ф. Новікова, О.В. Воловодова та ін.]. – Донецьк: Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2010. – 102 с.

103. Гулич О.І. Методика формування стратегій сталого соціально-економічного розвитку курортно-рекреаційних територій і туристичних центрів / О.І. Гулич, Л.С. Гринів, Н.М. Герасимчук. – Л.: НАН України, Інститут регіональних досліджень, 2015. – 52 с.

104. Коваль П.Ф. Проблеми розробки нової концептуальної моделі туристичних центрів як структурних елементів туристичної галузі / П.Ф. Коваль, К.Г. Бриль // Науковий вісник ЧДДЕУ. – 2011. – Вип. 4. – С. 130–137. – (Серія 1 «Економіка»).

105. Безуглий І.В. Методологічні засади формування регіональної стратегії розвитку рекреаційно-туристичного природокористування / І.В.Безуглий // Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2011. – С.270–278. – (Спецвип.: Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи: у 2 ч., ч. 1).

106. Субота М.В. Державна підтримка інновацій у курортній справі / М.В.Субота // Проблеми науки. – 2013. – № 2. – С. 8–12.

107. Довідник для сільського та селищного голови / [В.К. Терещенко, О.М.Бородіна, В.П.Васільєв та ін.]. – К.:

Всеукраїнська асоціація сільських та селищних рад, 2014. – 529 с.

108. Децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування в Україні [Електронний ресурс] / [А. Єрмолаєв, В. Лупаций, В. Потапенко та ін.] // Нова Україна. – К.: Інститут стратегічних досліджень, 2015. – 44 с.

109. Проект Закону про сільський та сільський зелений туризм № 4299 від 23.10.2003р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

110. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality / S. Medlik. – London and New York : Amazon Digital Services LLC, 2012 – 286 p.

111. Биркович В.І. Сільський земельний туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України / Биркович В.І. // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 1(6). – С.137–143.

112. Головацька В.В. Сільський зелений туризм: сутність, функції, основні організації / В.В. Головацька // Економіка АПК. – 2016. – №10. – С.148–155.

113. Котенко Т.М. Розвиток зеленого туризму як важливого елементу рекреаційно-туристичного комплексу України / Т.М. Котенко // Молодий вчений. – 2016. – № 1 (28), ч. 1. – С.79–83. – (Серія «Економічні науки»).

114. Костриця М.М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика (етноісторичний туристичний кластер «Древлянська земля»): [монографія] / М.М.Костриця. – Житомир : ЖДТУ, 2016. – 196 с.

115. Іртищева І.О. Сільський туризм як один із напрямів розвитку підприємництва на селі / І.О. Іртищева, Л.В. Дейнеко, П.М. Купчак // Матеріали науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні

та Польщі»], (Житомир, 8–9 жовт. 2016 р.). – Житомир, 2016. – С. 59–63.

116. Європейський досвід організації сільського зеленого туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/siltur2.htm.

117. Туристичне законодавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tourlib.net/zakon.htm>.

118. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» № 385 від 6 серпня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>

119. Закон України «Про фермерське господарство» № 973-IV від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

120. Горішевський П. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / П.Горішевський, В. Васильєв, Ю. Зінько. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 148 с.

121. Котенко Т.М. Розвиток сільського туризму як передумова підвищення конкурентоспроможності рекреаційної сфери України та збалансування соціальної сфери села / Т.М. Котенко // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. пр.: у 2 ч. – К.: РВПС України НАН України, 2015. – Ч. 2. – С.206–211.

122. Котенко Т.М. Розвиток сільського зеленого туризму в контексті диверсифікації сфери зайнятості та вдосконалення соціальної інфраструктури сільської місцевості / Т.М. Котенко // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2015. – Вип. 124. – С. 163–168.

123. Бойко М. Засади формування пріоритетних напрямів туристичної політики України / М.Бойко,

Л.Гопкало // Регіональна економіка. – 2013. – №1. – С. 222–229.

124. Стеченко Д.М. Наукові аспекти удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання сфери надання рекреаційно-туристичних послуг / Д.М. Стеченко, І.В. Безуглий // Регіональна економіка. – 2013. – №4(70). – С. 157–166.

125. Котенко Т.М. Сучасні аспекти розвитку світового рекреаційно-туристичного комплексу / Т.М. Котенко // Вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 15, ч. 2. – С. 124–128.

126. Котенко Т.М. Проблематика управління туристично-рекреаційними потоками в умовах глобалізації туристичного ринку / Т.М. Котенко // Міжнародна науково-практична конференція [«Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації»], (Клайпеда (Литва), 29 січ. 2016р.). – Литва: Baltijai Publishing, 2016. – С. 62–65.

127. Економічні та гуманітарні напрями розвитку соціальної інфраструктури: [монографія] / [В.М. Новіков, Н.М. Дєєва, Г.А. Дмитренко та ін.]. – Вінниця: Балюк І.Б., 2012. – 512 с.

128. Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні на сучасному етапі [Електронний ресурс] / Міністерство культури і туризму України. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk>

129. Андрєєва Г.П. Аналіз основних видів діяльності територіальних туристично-рекреаційних комплексів щодо виробництва і реалізації туристичного продукту / Г.П. Андрєєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон : Гельветика, 2015. – № 10, ч.1 – С. 23–27. – (Серія «Економічні науки»).

130. Кіркова Н.П. Оцінювання впливу сезонного фактора на рівень трудової зайнятості населення / Н.П.Кіркова // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2014. – № 4. – С. 97–109. – (Економічні науки).

131. Кіркова Н.П. Прогнозування основних тенденцій розвитку туристичної галузі України [Електронний ресурс] / Н.П. Кіркова // Ефективна економіка – 2014. – №7. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3197>.

132. Пілюшенко В.Л. Управління інноваційно-інвестиційним розвитком території: [монографія] / В.Л. Пілюшенко, Б.І. Адамов, І.В. Шкрабак. – Донецьк: ВІК, ДонДУУ, 2014. – 317с.

133. Закон України «Про курорти» № 1193-18 від 26.04.2014 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>.

134. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: [монографія] / Н.П. Борецька. – Донецьк: Янтра, 2015. – 352 с.

135. Бриль К.Г. Екологічно орієнтовані види туризму як стратегічний напрям розвитку галузі в сучасних умовах / К.Г. Бриль // Економіка та держава. – 2015. – № 9. – С.23–27.

136. Управління регіональним розвитком туризму : навч. посіб. / [Семенов В.Ф., Герасименко В.Г., Горбань Г.П., Богадьорова Л.М.]; за ред. проф. Семенова В.Ф. – Одеса : Одеський державний економічний університет, 2016. – 225с.

137. Іващенко А.В. Актуальні проблеми регіональної політики сприяння розвитку малого підприємництва / Інформаційно-аналітичний журнал «Економіка, фінанси, право» – Київ-Том 5 -2002р. с. 31

138. Іващенко А.В. Войнаренко М.П., Радецька Л.П. Стимулювання праці у сфері туризму(монографія) / Монографія.-Вінниця: ТОВ « Меркьюрі - Поділля», 2010. – 193 с.

139. Іващенко А.В. Молоченко В.В. Моделювання процесів закупівлею товарів у готельно-ресторанному бізнесі/ Економіка. Фінанси. Право. № 7/1, 2019р., С. 14-17

Наукове видання

Іващенко А.В., Польова О.Л.,
Юр'єв В.І., Манжос Е.О.

**ІННОВАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ
ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-
РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА У
СИСТЕМІ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

монографія

Викладено в авторській редакції

Підписано до друку _____ Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Друк лазерний.
Гарнітура Times New Roman
Ум. др. арк.25,52. Тираж _____ прим. Зам. № _____

Віддруковано у редакційно-видавничому відділі
Вінницького національного аграрного університету
м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, 21008.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 5009 від 10.11.2015